

MIGRASJON I TROMS I ANNEN HALVDEL AV 1800-TALLET

En kvantitativ analyse av folketellingene 1865, 1875 og 1900

Av

Gunnar Thorvaldsen

UNIVERSITETET I TROMSØ
Registreringsentral for historiske data

FORORD

Denne avhandlinga har blitt til takket være et treårig stipend fra Norges almenvitenskapelig forskningsråd. I tillegg skylder jeg personalet ved Registreringssentral for historiske data,

som har gjort grunnlagsmaterialet maskinlesbart, stor takk. En spesiell takk også til professorene Jan Myhre, Sivert Langholm og Einar Niemi som har lest og kommentert deler av avhandlinga. De feil og mangler som gjenstår er selvsagt ene og alene mitt eget ansvar.

Avhandlinga ble forsvart i disputas 5 desember 1995 med professorene Sune Åkerman,

Hans Chr Johansen og Lars-Ivar Hansen som opponenter.

Ragnar Oppedal har formatert avhandlinga til pdf-format.

Tromsø, 12. november 1994 / 1 april 2008

Gunnar Thorvaldsen

INNHOLDSFORTEGNELSE

1 INNLEDNING	1
1.2 Troms fylke	7
1.2.1 Administrativ inndeling	8
1.2.2 Næringsgrunnlag	12
1.2.3 Kommunikasjoner i Troms	15
1.3 Hvorfor studere migrasjon?	17
1.4 Innholdet i avhandlinga	19
2 HISTORISK MIGRASJONSFORSKNING: EN KORT HISTORIOGRAFI	21
2.1 Ravenstein - migrasjonsforskning som geografi	21
2.2 Albrecht - migrasjonsforskning som sosiologi	23
2.3 Migrasjonsforskning som historie	23
2.3.1 Emigrasjon og immigrasjon	24
2.3.2 Den interne flyttinga	26
2.4 Oppsummering	29
3 KILDER OG KILDEKRITIKK	31
3.1 Flyttelistene	31
3.2 Folketellingene	36
3.2.1 Organisering av tellingsarbeidet	37
3.2.3 De enkelte rubrikkene	42
3.2.4 Kontroll av antall personer	46
3.2.5 Stikkprøver mot kirkebøkene	49
3.3 Oppsummering	53
4 DE ENKELTE STORKOMMUNENE	55
4.1 Innledning	55
4.1.1 Publisert statistikk på kommunenivå	56
4.2 Målselv med Bardu	58
4.2.1 Ny bearbeiding av hver folketelling	59
4.2.1.1 Stilling i familien	61
4.2.1.2 Fordeling på yrker	62
4.2.1.3 Etnisitet	63
4.2.2 Bofaste, innflyttere og utflyttere	65
4.2.2.1 Kjønn, sivilstand, alder	67
4.2.2.2 Yrker	68
4.2.2.3 Etnisitet	70
4.2.2.4 Innbyggernes fødesteder	71
4.2.2.5 Etappeinnflytting	74
4.2.2.6 Utflyttere	75
4.2.3 Oppsummering av Målselvs migrasjon	77
4.3 Balsfjord med Malangen	80
4.3.1 Oversikt over befolkninga - tverrsnittsanalyse av folketellingene ...	81
4.3.1.1 Stilling i familien	82
4.3.1.2 Fordeling på yrker	83
4.3.1.3 Etnisitet	84
4.3.2 Bofaste, innflyttere og utflyttere	85
4.3.2.1 Kjønn, sivilstand, alder	86
4.3.2.2 Yrker	87
4.3.2.3 Etnisitet	90

4.3.2.4	Innbyggernes fødesteder	90
4.3.2.5	Etappeinnflytting	92
4.3.2.6	Utflyttere	92
4.3.3	Oppsummering av Balsfjords migrasjon	95
4.4	Karlsøy med Helgøy	97
4.4.1	Oversikt over befolkninga - tverrsnittsanalyse av folketellingene	98
4.4.1.1	Stilling i familien	99
4.4.1.2	Fordeling på yrker	100
4.4.1.3	Etnisitet	100
4.4.2	Bofaste, innflyttere og utflyttere	101
4.4.2.1	Kjønn, sivilstand, alder	102
4.4.2.2	Yrker	103
4.4.2.3	Etnisitet	104
4.4.2.4	Innbyggernes fødesteder	104
4.4.2.5	Etappeinnflytting	106
4.4.2.6	Utflyttere	107
4.4.3	Oppsummering av Karlsøys migrasjon	109
4.5	Tromsø by	110
4.5.1	Oversikt over befolkninga - tverrsnittsanalyse av folketellingene	111
4.5.1.1	Stilling i familien	112
4.5.1.2	Fordeling på yrker	112
4.5.1.3	Etnisitet	113
4.5.2	Bofaste, innflyttere og utflyttere	114
4.5.2.1	Kjønn, sivilstand, alder	115
4.5.2.2	Familie	116
4.5.2.3	Yrker	117
4.5.2.4	Innbyggernes fødesteder	118
4.5.2.5	Etappeinnflytting	120
4.5.2.6	Utflyttere	121
4.5.2.7	Tromsøværingene utenfor Troms	122
4.5.3	Oppsummering av Tromsøs migrasjon	125
4.6	Sammenfatning	126
5	MIGRASJON I TROMS FYLKE 1866-1900	133
5.1	Sammenligning av storkommunene	137
5.2	Oversikt over befolkninga - tverrsnittsanalyse av folketellingene	140
5.2.1	Stilling i familien	141
5.2.2	Fordeling på yrker	142
5.2.3	Etnisitet	144
5.2.4	De enkelte kommunene	144
5.2.5	Kombinasjon av bakgrunnsvariablene	148
5.3	Bofaste, innflyttere og utflyttere	149
5.3.1	Kjønn, sivilstand, alder	150
5.3.2	Yrker	153
5.3.3	Etnisitet	154
5.3.4	Flyttegruppene i de enkelte kommunene	155
5.3.5	Befolkningas fødesteder	158
5.3.6	Etappeinnflytting	163
5.3.7	Utflyttere til andre fylker enn Troms	164
5.3.7.1	De enkelte kommunene	166
5.4	Sirkulær flytting og effektiv flytting	167
5.4.1	Flytting ut og inn av landsdelen	170

Flytting til andre destinasjoner enn nabokommuner	172
5.4.3 Flytting mellom by og land	172
5.4.4 Virkelig og beregnet aldersfordeling	174
5.4.5 Konklusjon om effektiv og sirkulær flytting	176
5.5 Oppsummering av Troms fylkes migrasjon	177
6 LENKINGSMETODIKK OG -PROGRAMVARE	187
6.1 Skjematisk framstilling av lenkingsproblemer.	191
6.2 De enkelte rubrikkene	192
6.3 Strategier for datamaskinell lenking / kobling	193
6.3.1 Sortering av kildematerialet	193
6.3.2 Lenking på individnivå	194
6.3.3 Lenking av par	194
6.3.4 Lenking av grupper	195
6.3.5 Manuell eller automatisk lenking?	195
6.4 Skisse av noen utvalgte lenkingssystem	196
6.5 Lenking, kobling og tendensiøse utvalg	198
6.6 Normalisering av navn	200
6.6.1 Mulige prinsipløsninger ved normalisering	201
6.6.3 Unntaksliste for videre normalisering	206
6.7 Kildemateriale og filstruktur	207
6.7.1 Valg av kildemateriale	208
6.8 De enkelte lenkingsrubrikkene	209
6.8.1 Personens navn	209
6.8.2 Kjønn	210
6.8.3 Alder	211
6.8.4 Fødested	211
6.8.5 Yrkene	211
6.8.6 Filsystem, poststruktur og programmeringsspråk	212
6.9 Lenking på individnivå	213
6.9.1 Inndata og utdata	213
6.9.2 Programmets oppbygning og arbeidsmåte	213
6.9.2.1 Innlesing av data	214
6.9.2.2 Merking av unike/like poster	214
6.9.2.3 Vekting av sannsynlige og mulige lenker	215
6.9.2.4 Gjennomløp av poengmatrisen	217
6.9.2.5 Utskrift av individpostene	218
6.9.3 Etternavn som primært kriterium	218
6.9.4 Kobling og lenking av par	219
6.10 Oppsummering	220
7 ANALYSE AV LENKEDE DATA	223
7.1 Målselv med Bardu	223
7.1.1 Folketellingene 1865 og 1875	223
7.1.2 Folketellingene 1875 og 1900	224
7.1.3 Samsvar med folkemengdens bevegelser?	224
7.1.4 Representativitet	225
7.1.5 Intern flytting i Målselv og Bardu	229
7.1.6 Sosial og geografisk mobilitet	234
7.1.6.1 Innflyttere og innfødte	237
7.1.6.2 Utflytterne	239
7.1.7 Tilbakeflyttere	240

7.2 Balsfjord med Malangen	241
7.2.1 Lenking av 1865- til 1875-tellinga	241
7.2.2 Lenking av 1875- til 1900-tellinga	241
7.2.3 Samsvar med folkemengdens bevegelser?	242
7.2.4 Representativitet	242
7.2.5 Intern flytting	245
7.2.6 Sosial og geografisk mobilitet	249
7.2.6.1 Innflyttere og innfødte	250
7.2.6.2 Utflytterne	253
7.2.7 Tilbakeflyttere	253
7.3 Karlsøy med Helgøy	255
7.3.1 1865- til 1875-tellinga	255
7.3.2 1875- til 1900-tellinga	256
7.3.3 Samsvar med folkemengdens bevegelser?	256
7.3.4 Representativitet	257
7.3.5 Intern flytting i Karlsøy med Helgøy	260
7.3.6 Sosial og geografisk mobilitet	263
7.3.6.1 Innflyttere og innfødte	265
7.3.6.2 Utflytterne	266
7.3.7 Tilbakeflyttere	267
7.4 Samlet analyse av Målselv, Balsfjord og Karlsøy	269
7.4.1 Folketellingene 1865 og 1875	269
7.4.2 1875- til 1900-tellinga	271
7.4.3 Samsvar med folkemengdens bevegelser?	271
7.4.4 Representativitet	272
7.4.5 Intern flytting i kommunene	277
7.4.6 Geografisk og sosial mobilitet	281
7.4.6.1 Innflyttere og innfødte	283
7.4.6.2 Utflytterne	284
7.4.7 Tilbakeflytting	285
7.4.8 Eksemplet Brox på Tussøy	286
7.5 Oppsummering	288
8 BRUK AV MODELLER FOR Å BESKRIVE MIGRASJONEN I TROMS	291
8.1 Ellemers' modell	291
8.2 Hägerstrand	293
8.3 Peter Clark	293
8.4 Charles Tilly	294
8.5 Passer Troms' migrasjon inn i modellene?	295
8.5.1 Hägerstrand	295
8.5.2 Ellemers	296
8.5.2.1 Utilfredsstillende (økonomisk) situasjon	296
8.5.2.2 Opplevelse av utilfredsstillende situasjon	297
8.5.2.3 Migrasjonstilbud	298
8.5.2.4 Personlighetsprofil	298
8.5.2.5 Sosial kontroll	299
8.5.3 Peter Clarks modell	300
8.5.4 Charles Tillys modell	301
8.5.5 Migrasjonen i Troms i et frontierperspektiv	307
9 SUMMARY: A STUDY OF MIGRATION IN THE PROVINCE OF TROMS 1865-1900 BASED ON THE CENSUSES.	313

9.1 New methods	313
9.2 The province of Troms	313
9.3 Historiography	316
9.4 Source material	317
9.5 Methodology	319
9.5.1 Use of aggregated data	319
9.5.2 Cross-sectional analysis	320
9.5.3 Record linkage	322
9.6 Migration models	325
9.7 Migration in Troms 1865-1900	329
9.7.1 The level of the province	329
9.7.2 Circular and effective in-migration	331
9.7.2.1 Neighbouring versus non-neighbouring communes	332
9.7.2.2 Town versus countryside	332
9.7.3 Step migration	333
9.7.4 Direction of intra province migration flows	334
9.7.5 Intra commune migration	335
9.7.6 In-migrants, out-migrants and the resident population	336
9.7.6.1 Sex, age and civil status	336
9.7.6.2 Social status and social mobility	338
9.8 Conclusion	340
APPENDIKS 1: DE ENKELTE STORKOMMUNENE	341
1.1 Lyngen med Kåfjord og Storfjord	341
1.1.1 Oversikt over befolkningen - tverrsnittsanalyse av folketellingene ..	342
1.1.1.1 Stilling i familien	342
1.1.1.2 Fordeling på yrker	343
1.1.1.3 Etnisitet	344
1.1.2 Bofaste, innflyttere og utflyttere	344
1.1.2.1 Kjønn, sivilstand, alder	345
1.1.2.2 Yrker	346
1.1.2.3 Etnisitet	347
1.1.2.4 Innbyggernes fødesteder	348
1.1.2.5 Etappeinnflytting	350
1.1.2.6 Utflyttere	350
1.1.3 Oppsummering av Lyngens migrasjon	352
1.2 Skjervøy med Kvænangen og Nordreisa	353
1.2.1 Oversikt over befolkningen - tverrsnittsanalyse av folketellingene ..	354
1.2.1.1 Stilling i familien	354
1.2.1.2 Fordeling på yrker	355
1.2.1.3 Etnisitet	355
1.2.2 Bofaste, innflyttere og utflyttere	356
1.2.2.1 Kjønn, sivilstand, alder	357
1.2.2.2 Yrker	358
1.2.2.3 Etnisitet	359
1.2.2.5 Etappeinnflytting	361
1.2.2.6 Utflyttere	361
1.2.3 Oppsummering av Skjervøys migrasjon	363
1.3 Tromsøsunds migrasjon	364
1.3.1 Oversikt over befolkningen - tverrsnittsanalyse av folketellingene ..	365

1.3.1.1	Stilling i familien	366
1.3.1.2	Fordeling på yrker	366
1.3.1.3	Etnisitet	367
1.3.2	Bofaste, innflyttere og utflyttere	368
1.3.2.1	Kjønn, sivilstand, alder	368
1.3.2.2	Yrker	369
1.3.2.3	Etnisitet	370
1.3.2.4	Innbyggernes fødesteder	370
1.3.2.5	Etappeinnflytting	371
1.3.2.6	Utflyttere	372
1.3.3	Oppsummering av Tromsøsunds migrasjon	374
1.4	Lenvik storkommune	375
1.4.1	Oversikt over befolkningen - tverrsnittsanalyse av folketellingene	376
1.4.1.1	Stilling i familien	376
1.4.1.2	Fordeling på yrker	377
1.4.1.3	Etnisitet	377
1.4.2	Bofaste, innflyttere og utflyttere	378
1.4.2.1	Kjønn, sivilstand, alder	378
1.4.2.2	Yrker	379
1.4.2.3	Etnisitet	380
1.4.2.4	Innbyggernes fødesteder	380
1.4.2.5	Etappeinnflytting	382
1.4.2.6	Utflyttere	382
1.4.3	Oppsummering av Lenviks migrasjon	384
1.5	Berg	385
1.5.1	Oversikt over befolkningen - tverrsnittsanalyse av folketellingene	386
1.5.1.1	Stilling i familien	386
1.5.1.2	Fordeling på yrker	387
1.5.1.3	Etnisitet	387
1.5.2	Bofaste, innflyttere og utflyttere	388
1.5.2.1	Kjønn, sivilstand, alder	388
1.5.2.2	Yrker	389
1.5.2.3	Etnisitet	390
1.5.2.4	Innbyggernes fødesteder	390
1.5.2.5	Etappeinnflytting	392
1.5.2.6	Utflyttere	393
1.5.3	Oppsummering av Bergs migrasjon	394
1.6	Tranøy med Dyrøy og Sørreisa	396
1.6.1	Oversikt over befolkningen - tverrsnittsanalyse av folketellingene	397
1.6.1.1	Stilling i familien	397
1.6.1.2	Fordeling på yrker	398
1.6.1.3	Etnisitet	398
1.6.2	Bofaste, innflyttere og utflyttere	399
1.6.2.1	Kjønn, sivilstand, alder	399
1.6.2.2	Yrker	400
1.6.2.3	Etnisitet	401
1.6.2.4	Befolkningens fødesteder	401
1.6.2.5	Etappeinnflytting	403
1.6.2.6	Utflyttere	403

1.6.3 Oppsummering av Tranøys migrasjon	405
1.7 Ibestad med Salangen	406
1.7.1 Oversikt over befolkningen - tverrsnittsanalyse av folketellingene ..	407
1.7.1.1 Stilling i familien	407
1.7.1.2 Fordeling på yrker	408
1.7.1.3 Etnisitet	408
1.7.2 Bofaste, inn- og utflyttere	408
1.7.2.1 Yrker	410
1.7.2.2 Etnisitet	411
1.7.2.3 Befolkningens fødesteder	411
1.7.2.4 Etappeinnflytting	413
1.7.2.5 Utflyttere	413
1.7.3 Oppsummering av Ibestads migrasjon	415
1.8 Trondenes med Bjarkøy og Skånland	416
1.8.1 Oversikt over befolkningen - tverrsnittsanalyse av folketellingene ..	417
1.8.1.1 Stilling i familien	417
1.8.1.2 Fordeling på yrker	418
1.8.1.3 Etnisitet	418
1.8.2 Bofaste, innflyttere og utflyttere	419
1.8.2.1 Kjønn, sivilstand, alder	419
1.8.2.2 Yrker	420
1.8.2.3 Etnisitet	421
1.8.2.4 Befolkningens fødesteder	421
1.8.2.5 Etappeinnflytting	423
1.8.2.6 Utflyttere	423
1.8.3 Oppsummering av Trondenes' migrasjon	425
1.9 Kvæfjord	426
1.9.1 Oversikt over befolkningen - tverrsnittsanalyse av folketellingene ..	427
1.9.1.1 Stilling i familien	427
1.9.1.2 Fordeling på yrker	428
1.9.1.3 Etnisitet	428
1.9.2 Bofaste, innflyttere og utflyttere	429
1.9.2.1 Kjønn, sivilstand, alder	429
1.9.2.2 Yrker	430
1.9.2.3 Etnisitet	431
1.9.2.4 Befolkningens fødesteder	431
1.9.2.5 Etappeinnflytting	432
1.9.2.6 Utflyttere	433
1.9.3 Oppsummering av Kvæfjords migrasjon	434
APPENDIKS 2: TABELLER OG DIAGRAMMER	437
2.1 Tabeller over inn- og utflytting i Troms	438
2.2 Kart over fødesteder for befolkningen i Målselv	441
2.3 Diagrammer for flyttegruppene	442
2.4 Diagrammer over beregnet og reell aldersfordeling	453
2.5 Befolkningspyramider for fylke og kommuner	454
2.6 Kart over inn- og utflytting i Tromskommunene	468
APPENDIKS 3: KODING AV FOLKETELLINGS- OG JORDBRUKSDATA	481

3.1 Kodebok for folketellingene	481
3.1.1 Forenklet yrkesinndeling	485
3.2 Beregning av jordbrukenes produksjon	486
APPENDIKS 4: LITTERATUR- OG KILDELISTE	489
4.1 Litteratur om sosialhistorie og migrasjon	489
4.2 Litteratur om lenking av historiske persondata	500
4.3 Kilder	502
Register til kapitlene 1, 2, 3, 6, og 8 samt innledning og avslutning i kapittel 5	504

FORTEGNELSE OVER FIGURER

Kapittel 1

- Figur 0: Folketetthetskart over Troms ..... før side 7
 Figur 1: Kart over de 13 storkommunene i Troms 9

Kapittel 3:

- Aldersfordeling i folketellingene 1865, 1875 og 1900 54

Kapittel 6:

- Figur 6-1: Utdrag av folketellinga 1875 for Målselv 188
 Figur 6-2: Märtha Larsdatter med mann og barn i Tuna
 1820 til 1880 188
 Figur 6-3: Lenking og kobling av to poster i to kilder 190
 Figur 6-4: Skjematisk framstilling av lenkingsproblemer 191
 Figur 6-5: Skjematisk framstilling av vektorer og
 poengmatrise brukt ved automatisk lenking 217

Kapittel 8:

- Figur 8-1: Skisse av Ellemers' emigrasjonsmodell 292
 Figur 8-2: Skisse av Tillys modell over fire mig.typer 294
 Figur 8-3: Migrasjonsmodell basert på frontierbegrepet 306

Kapittel 9:

- A migration model based on the concept of the frontier 328

Appendiks 2:

- Figur 1: Kart over fødesteder for innbyggerne i Målselv 441
 Figur 2: Gjennomsnittlig vielsesalder ifølge folketell. 442
 Figur 3: Andel tjenere, i kjernefamilier og bønder ... 443
 Figur 4: Relativ etnisk fordeling i Tromskommunene ... 444
 Figur 5: Inn- og utflyttere i % av befolkningen 445
 Figur 6: Andel kvinner blant flyttegruppene 446
 Figur 7: Innflyttere fordelt prosentvis på fødesteder 447
 Figur 8: Prosentvis fordeling av aldersgrupper 448
 Figur 9: Prosentvis andel utflyttere fra fylket 449
 Figur 10: Utflyttere fra Troms til andre landsdeler .. 450
 Figur 11: Virkelig og beregnet aldersfordeling i Troms 451
 Figur 12: Virkelig og beregnet aldersfordeling i Tromsø 452
 Figur 13: Virkelig og beregnet aldersfordeling i
 Balsfjord og Karlsøy 453
 Figur 14-28: Alderspyramider for de enkelte kommunene
 i folketellingene 1865, 1875 og 1900 454
 Figur 29-41: Kart over inn- og utflytting til
 kommunene ifølge folketellinga 1900 468

FORTEGNELSE OVER TABELLER

Tabeller fra kapittel 3: Kildekritikk

Tabell 1: Antall inn- og utflyttere mellom Målselv og Balsfjord ifølge flyttelistene i perioden 1866-75.

Tabell 2: Antall inn- og utflyttere ifølge flyttelistene for Målselv med Bardu og Balsfjord med Malangen fordelt på kjønn.

Tabell 3: Antall hjemmehørende personer i de ulike primærkommunene i Troms i 1865, 1875 og 1900 ifølge tall fra RHD og NOS.

Tabeller fra tverrsnittsanalyse av de enkelte storkommuner (kapittel 4 og appendiks 1)**Målselv:**

Tabell 1: Fødte og døde samt folketall ifølge RHD's versjon av folketellingene, Folkemengdens bevegelse og egne beregninger i femårsintervaller 1866 til 1900.

Tabell 2: Hvor stor andel av menn og kvinner i hver 10-års aldersklasse var gift eller i enkestand ifølge folketellingene 1865, 1875 og 1900.

Tabell 3: Stilling i familien ifølge folketellingene 1865, 1875 og 1900. Absolutte og relative tall.

Tabell 4: Hovedpersoner fordelt på yrkesgrupper i folketellingene 1865, 1875 og 1900 for Målselv/Bardu. Absolutte og relative tall.

Tabell 5: Etnisitet ifølge folketellingene 1865, 1875 og 1900. Absolutte og relative tall.

Tabell 6: Mors etnisitet mot fars etnisitet 1875.

Tabell 7: Flyttegrupper i folketellingene 1865, 1875 og 1900.

Tabell 8: Flyttegrupper i folketellingene mot kjønn. Kvinner i prosent av flyttegruppene.

Tabell 9: Flyttegrupper i folketellingene 1865 og 1900 mot sivilstand, relative tall for befolkning over 20 år.

Tabell 10: Gjennomsnittlig alder for flyttegruppene i folketellingene.

Tabell 11: Flyttegrupper mot hovedpersonenes yrker (omkodet) i folketellingene 1865, -75 og 1900. Relative tall:

Tabell 12: Flyttegruppe etter etnisitet i folketellingene 1875 og 1900, relative tall.

Tabell 12b: 10-årsklasser mot landsdel 1865. Absolutte og relative tall.

Tabell 13: Innflytterne fordelt på fødesteder i de tre tellingene. Horisontal prosentuering.

Tabell 14: Kjønn mot fødested i Troms i folketellingene 1865, 1875 og 1900.

Tabell 15: Hovedpersonens fødested mot barns fødested for familier hvor førstnevnte er innflytter og minst en av de sistnevnte er innflytter har fødested forskjellig fra hovedpersonens. Data fra folketellinga 1865.

Tabell 16: Utflyttere fra Målselv til andre kommuner i Troms ifølge de tre folketellingene.

Tabell 17: Antall personer født i Målselv og Bardu som ble funnet i RHD's materiale utenfor Troms i 1865, 1875 og 1900 etter kjønn og landsdel.

Tabell 18: Tall vedrørende migrasjonen fra Målselv og Bardu 1865 til 1900.

Balsfjord (Tilsvarende tabeller fins for øvrige landkommuner):

Tabell 1: Fødte og døde samt folketall ifølge RHD's versjon av folketellingene, Folkemengdens bevegelse og egne beregninger i femårsintervaller 1866 til 1900.

Tabell 2: Hvor stor andel av menn og kvinner i hver 10-års aldersklasse var gift eller i enkestand ifølge folketellingene 1865, 1875 og 1900.

Tabell 3: Stilling i familien ifølge de tre folketellingene. Første notering er brukt. Absolutte og relative tall.

Tabell 4: Hovedpersoner fordelt på yrkesgrupper i de tre folketellingene. Absolutte og relative tall.

XIV

- Tabell 5: Etnisitet ifølge folketellingene 1865, 1875 og 1900. Absolutte og relative tall.
- Tabell 6: Fars etnisitet mot mors etnisitet i folketellinga 1875.
- Tabell 7: Flyttingegrupper i folketellingene 1865, 1875 og 1900.
- Tabell 8: Flyttingegrupper i folketellingene mot kjønn. Kvinner i prosent av flyttingegruppene.
- Tabell 9: Flyttingegrupper i folketellingene 1865 og 1900 mot sivilstand, relative tall for befolkning over 20 år.
- Tabell 10: Gjennomsnittlig alder for flyttingegruppene i folketellingene.
- Tabell 11: Flyttingegruppene fordelt på yrkeskategorier, hovedpersoner. Relative tall.
- Tabell 12: Flyttingegruppe etter etnisitet i folketellingene 1875 og 1900, relative tall.
- Tabell 13: Innflytterne fordelt på fødesteder i de tre tellingene. Horizontal prosentuering.
- Tabell 14: 10-års aldersklasser mot landsdel ifølge folketellinga 1865. Relative tall.
- Tabell 15: Kjønn mot fødested i Troms i folketellingene 1865, 1875 og 1900.
- Tabell 15b: Hovedpersonens fødested mot barns fødested for familier hvor førstnevnte er innflytter og minst en av de sistnevnte er innflytter har fødested forskjellig fra hovedpersonens. Data fra folketellinga 1865.
- Tabell 16: Utflyttere fra Balsfjord til andre kommuner i Troms ifølge folketellingene.
- Tabell 17: Antall personer født i Balsfjord og Malangen som ble funnet i RHD's materiale utenfor Troms i 1865, 1875 og 1900. Oversikt etter hhv kjønn og landsdel.
- Tabell 18: Tall som oppsummerer migrasjonen fra og til Balsfjord og Malangen 1865 til 1900.

Tromsø by:

- Tabell 1: Fødte og døde samt hjemmehørende folkemengde ifølge Folkemengdens bevegelse, RHD's versjon av folketellingene og egne beregninger i femårsintervallene 1865 til 1900.
- Tabell 2: Hvor stor andel av menn og kvinner i hver 10 års aldersklasse var gift eller i enkestand ifølge folketellingene 1865, 1875 og 1900?
- Tabell 3: Stilling i familien ifølge de tre folketellingene. Første notering er brukt. Absolutte og relative tall.
- Tabell 4: Hovedpersoner fordelt på yrkesgrupper i de tre folketellingene. Absolutte og relative tall.
- Tabell 5: Hovedpersoner fordelt på næringsveier i de tre folketellingene. Absolutte og relative tall.
- Tabell 6: Flyttingegrupper i folketellingene 1865, 1875 og 1900.
- Tabell 7: Flyttingegrupper i folketellingene mot kjønn. Kvinner i prosent av flyttingegruppene.
- Tabell 8: Flyttingegrupper i folketellingene 1865 og 1900 mot sivilstand, relative tall for befolkning over 20 år.
- Tabell 9: Gjennomsnittlig alder for flyttingegruppene i folketellingene.
- Tabell 10: Antall barn i familiene etter overhodets flyttingegruppe.
- Tabell 11: Stilling i familie/hushold for flyttingegruppene ifølge folketellingene 1875 og 1900.
- Tabell 12: Flyttingegruppene etter næringsvei i 1875 og 1900.
- Tabell 13: Innflytterne fordelt på fødesteder i de tre tellingene.
- Tabell 14: Hovedpersonene fordelt etter fødested og næringsvei i 1875 og 1900. Relative tall.
- Tabell 14b: 10-års aldersklasser mot landsdel ifølge folketellinga 1865. Relative tall.
- Tabell 15: Kjønn mot fødested i Troms i folketellingene 1865, 1875 og 1900. Hhv 3, 1 og 14 uten spesifisert fødested i tellingene utelatt. Relative tall.
- Tabell 15b: Hovedpersonens fødested mot barns fødested for familier hvor førstnevnte er innflytter og minst en av de sistnevnte er

innflytter har fødested forskjellig fra hovedpersonens. Data fra folketellinga 1865.

Tabell 16: Utflyttere fra Tromsø til andre kommuner i Troms ifølge de tre folketellingene.

Tabell 17: Antall personer født i Tromsø som ble funnet i RHD's materiale utenfor Troms i 1865, 1875 og 1900. Oversikt etter hhv kjønn og landsdel.

Tabell 18: Tromsøfødte som bodde utenfor Troms i 1900 fordelt etter bosted og kjønn.

Tabell 19: Tall som oppsummerer migrasjonen fra og til Tromsø 1865 til 1900.

Tabeller vedrørende tverrsnittsanalyse av Troms fylke (kapittel 5).

Tabell 1: Fødte og døde samt folketall for Troms ifølge RHD's versjon av folketellingene, *Folkemengdens bevegelse* og egne beregninger i femårsintervaller 1866 til 1900.

Tabell 2b: Andel av menn og kvinner i hver 10 års aldersklasse som var gift eller i enkestand ifølge folketellingene 1865, 1875 og 1900 for Troms. Hhv gifte menn og kvinner i prosent av hele aldersklassen.

Tabell 3: Stilling i familien ifølge de tre folketellingene for Troms. Første notering er brukt. Absolutte og relative tall.

Tabell 4: Hovedpersoner fordelt på yrkesgrupper i de tre folketellingene for Troms. Absolutte og relative tall.

Tabell 5: Etnisitet ifølge folketellingene 1865, 1875 og 1900 for Troms. Absolutte og relative tall.

Tabell 6: Gjennomsnittlig vielsesalder for menn og kvinner ifølge folketellingene for kommunene i Troms. Beregningsmåte: Se tekst.

Tabell 6b: Hovedpersoners yrker mot etnisitet ifølge folketellinga 1875 for Troms. Relative tall.

Tabell 7: Flyttegrupper i folketellingene 1865, 1875 og 1900 for Troms.

Tabell 8: Flyttegrupper i folketellingene 1865, 1875 og 1900 for Troms mot kjønn. Kvinner i prosent av flyttegruppene.

Tabell 9: Flyttegrupper i folketellingene 1865, 1875 og 1900 for Troms mot sivilstand for personer over 19 år. Relative tall.

Tabell 10: Gjennomsnittlig alder for flyttegruppene i folketellingene 1865, 1875 og 1900 for Troms.

Tabell 11: Flyttegruppene fordelt på yrkeskategorier, kun hovedpersoner i 1875 og 1900-tellingene for Troms.

Tabell 12: Flyttegruppe etter etnisitet i folketellingene 1875 og 1900 for Troms, relative tall.

Tabell 13: Rater for innflytting, utflytting og samlet flytting i kommunene i Troms i folketellingene 1865, 1875 og 1900.

Tabell 13b: Inn- og omflytterne fordelt på fødesteder i de tre tellingene for Troms.

Tabell 14: 10-års aldersklasser mot fødested/landsdel ifølge folketellinga 1865 for Troms.

Tabell 15: Kjønn mot fødested i Troms i folketellingene 1865, 1875 og 1900. Kun omflyttere. Relative tall.

Tabell 16: Kjønn mot bosted i Troms i folketellingene 1865, 1875 og 1900. Kun omflyttere. Relative tall.

Tabell 17: Hovedpersonens fødested (horisontalt) mot barns fødested (vertikalt) for familier hvor førstnevnte var innflytter og minst en av de sistnevnte var innflytter og hadde fødested forskjellig fra hovedpersonens. Data fra tellingene 1865, 1875 (Kvæfjord, Tranøy, Berg) og 1900 (Trondenes).

Tabell 17b: Antall personer født i Troms som ble funnet i RHD's materiale utenfor Troms i 1865, 1875 og 1900. Oversikt etter hhv kjønn og landsdel.

Tabell 18: Andelen innflyttere til kommunene i Troms som var født i Sør-Norge og utlandet i folketellingene 1865, 1875 og 1900 som uttrykk for effektiv flytting.

Tabell 19: Utflyttere til Sør-Norge samt emigranter som andel av total utflytting fra kommunene i Troms.

Tabell 20: Effektiv innflytting til kommunene i Troms uttrykt som andel innflyttere fra ikke-nabokommuner i forhold til all innflytting i folketellingene 1865, 1875 og 1900.

Tabell 21: Effektiv innflytting til kommunene i Troms, uttrykt som flytting fra landkommunene til bykommune, eller fra bykommune til landkommune i folketellingene 1865, 1875 og 1900.

Tabell 22: Tall som oppsummerer migrasjonen fra og til Troms 1865 til 1900.

Tabell 23: Folketall, fødte og døde, fødsels- og utflytteroverskudd i norske fylker 1865 til 1900. Overskuddene også som prosent av middelfolketallet i perioden.

Tabell 24: Fødesteder for innbyggerne i kommunene i norske fylker i 1910 ifølge summeringer basert på kommunedatabasen.

Tabell 25: Fødte i promille av antall kvinner 15-30 i Troms og kommunene 1865-1900

Tabell 26: Antall matrikulerte og selvstendige jordbrukseiendommer i landets fylker og i kommunene i Troms 1870 til 1900, samt relativ

Tabeller vedrørende analyse av lenkede folketellinger i hhv Målselv, Balsfjord og Karlsøy (kapittel 7).

Tabell 1: Andeler lenket mellom folketellingene 1865, 1875 og begravelleslistene i perioden fordelt på lenkenes sikkerhet. Absolutte og relative tall.

Tabell 2: Andeler lenket mellom folketellingene 1865, 1875 og begravelleslistene i perioden fordelt på lenkenes sikkerhet. Absolutte og relative tall.

Tabell 3: Personenes kjønn mot lenkenes sikkerhet ved lenking av hhv folketellingene 1865 og 1875 samt 1875 og 1900. Personer født etter hhv 1865 og 1875. Horisontal prosentuering.

Tabell 4: Fødeår omkodet til 10-års aldergrupper mot lenkenes sikkerhet ved lenking av hhv folketellingene 1865 og 1875 samt 1875 og 1900. Personer født etter hhv 1865 og 1875. Relative tall.

Tabell 5: Lenkingsresultat 1865 - 1875 og 1875 - 1900 etter yrke i siste telling. Fødte og døde i periodene mellom folketellingene er utelatt, dessuten personer uten yrkesdata. Horisontal prosentuering.

Tabell 6: Fødestedskommuner gruppert i 1875 mot lenkingsresultat 1875 - 1865 og 1900 - 1875. Barn født i periodene do døde og en uten fødested er utelatt. Relative tall.

Tabell 7: Fars etnisitet mot lenkingsresultat. Ingen etnisitet er tolket som norsk. Barn født i periodene mellom tellingene og do døde er utelatt. Relative tall.

Tabell 8: Kjønn mot Er personen på samme gård? Lenkede som var bosatt i området ifølge både 1865 og 1875-tellingene eller døde i tidsrommet mellom. Absolutte og relative tall.

Tabell 9: Fødeår 1875 omkodet til 10-års aldergrupper mot Er personen på samme gård? Lenkede som var i området i begge tellingene. Relative tall.

Tabell 10: Sivilstand ifølge 1875-tellinga mot Er personen på samme gård? Lenkede som var ugifte i 1865 og bodde i området i begge tellingene. Relative tall.

Tabell 11: Hierarkisk posisjon og næringsvei 1875 (omkodet) mot Er personen på samme gård? Personer med manglende yrkesdata utelatt. Relative tall.

Tabell 12: Gjennomsnittlig jordbruksproduksjon i 1875 og økning 1865 til 1875 for lenkede som har angitt utsed eller kreaturhold i begge tellinger.

Tabell 13: Fødested (landsdel) mot internflytting for lenkede som var bosatt i området i begge tellingene. Fem uten fødested utelatt. Relative tall.

Tabell 14: 10-årsklasser 1865 mot Er personen på samme gård?

Tabell 15: Lenkede individers yrker i 1865 mot do i 1875 og lenkede personers yrker i 1875 mot do i år 1900. Hhv 2622 og 1926 personer uten angitt yrke. Relative tall.

Tabell 16: a) Husholdsoverhodets yrke i 1865 mot individets yrke i 1875. b) Ditto for 1875 mot 1900 for lenkede personer som var 15-30 år i 1875.

Tabell 17: Yrkesposisjon for familieoverhode 1865 mot do 1875. Hhv innfødte og innflyttede som er lenket.

Tabell 18: Jordbruksproduksjon 1875 og økning 1865-75 etter fødested.

Tabell 19: Familieoverhodets yrke i 1865 mot eget yrke i 1875 og ditto i 1875 mot 1900. Utflyttere fra Målselv/Bardu som er identifisert i begge tellingene og utenfor området i siste telling.

Tabeller vedrørende samlet analyse av lenkede tellinger fra Målselv, Balsfjord og Karlsøy kommuner (kapittel 7).

Tabell 1: Andeler lenket mellom folketellingene 1865, 1875 og begravelleslistene i perioden fordelt på lenkenes sikkerhet. Absolutte og relative tall.

Tabell 2: Andeler lenket mellom folketellingene 1875, 1900 og begravelleslistene i perioden mellom fordelt på lenkenes sikkerhet. Absolutte og relative tall.

Tabell 3: Personenes kjønn mot lenkenes sikkerhet ved lenking av hhv folketellingene 1865 og 1875 samt 1875 og 1900. Personer født etter hhv 1865 og 1875. Horisontal prosentuering.

Tabell 4: Fødeår omkodet til 10-års aldersgrupper mot lenkenes sikkerhet. Alder i siste telling. Fødte i periodene mellom tellingene er utelatt. Relative tall.

Tabell 5: Sivilstand i siste telling mot lenkenes sikkerhet ved lenking av folketellingene 1865, 1875 og 1900. Barn født før første telling utelatt. Relative tall.

Tabell 6: Lenkingsresultat 1865-1875 og 1875-1900 etter yrke i siste telling. Fødte og døde i periodene mellom folketellingene er utelatt, dessuten hhv 2414 og 130 uten yrkesdata. Vertikal prosentuering.

Tabell 7: Fødestedskommuner gruppert mot lenkingsresultat fra hhv 1875 - 1865 og 1900 - 1875-tellingene. Barn født i periodene og døde er utelatt. Relative tall.

Tabell 8: Fars etnisitet mot lenkingsresultat for hhv folketellingene 1865/75 og 175/1900. Ingen etnisitet er tolket som norsk. Barn født i periodene mellom tellingene og do døde er utelatt. Relative tall.

Tabell 9: Internflytting for menn og kvinner som er lenket i folketellingene 1865 og 1875. Relative tall.

Tabell 10: Sivilstand ifølge 1875-tellinga mot Er personen på samme gård? Lenkede som var ugifte i 1865 og bodde i området i begge tellingene. Relative tall.

Tabell 11: Personenes yrker pr 1875 mot Er personen på samme gård? Personer med manglende yrkesdata utelatt. Relative tall.

Tabell 12: Fødested (landsdel) mot internflytting for lenkede som var bosatt i samme kommune i begge tellingene. En person uten fødested utelatt. Relative tall.

Tabell 13: 10-årsklasser 1875 mot internflytting. Hhv innfødte og innflyttere som er lenket.

Tabell 14: Etnisitet pr 1875 mot internflytting for personer som var bosatt i området i begge tellingene. Relative tall.

Tabell 15: Lenkede individers yrker i 1865 mot do i 1875 og lenkede personers yrker i 1875 mot do i år 1900. Hhv 4343 og 2536 personer uten angitt yrke. Relative tall.

Tabell 16: Yrkesposisjon for familieoverhode 1865 mot do 1875. Hhv innfødte og innflyttede som er lenket.

Tabell 17: Familieoverhodets yrke i 1865 mot eget yrke i 1875 og ditto i 1875 mot 1900. Utflyttere fra Karlsøy som er identifisert i begge tellingene og utenfor området i siste telling. Hhv 291 og 9 poster mangler yrkesopplysninger i de to datasettene.

Tabell 18: Hvor var utflytterne fra Målselv, Balsfjord og Karlsøy i neste folketelling? Absolutte tall for hver kommune, relative tall for summen.

KAPITTEL 1 INNLEDNING

Denne avhandlinga har både et empirisk og et metodisk siktemål. For det ene vil jeg kartlegge den migrasjon som fant sted i Troms fylke i annen halvdel av 1800-tallet. Her stilles spørsmål om hvor mange som flyttet til og ut av fylket, hvor mange som flyttet mellom de ulike kommunene i fylket og hvor mange som skiftet bosted internt i kommunene. Utover migrasjonens omfang, forsøker jeg å finne ut hvem som flyttet, altså hvordan migrantene som gruppe skiller seg fra de bofaste med hensyn til ulike egenskaper. På dette empiriske grunnlag forsøker jeg å forklare hvilke drivkrefter som lå bak flyttebevegelsene. En nærmere motivering av migrasjonsstudier generelt og i Troms spesielt følger på side 17ff.

Det metodiske siktemålet med avhandlinga er imidlertid like viktig som det empiriske. Vi har ingen greie lister med opplysninger om hvem som flyttet når og hvor. Samtidige beretninger fra migrantene eller andre observatører som forteller om flyttinga i fylket og ulike beveggrunner bak den er også mangelvare. Migrasjonsmønstrene, både mht hvem som flyttet og hvor, må altså rekonstrueres ut fra andre tilgjengelige kilder, spesielt folketellingene. Her fins utfyllende informasjon både om migranter og bofast befolkning, men migrasjonens omfang lar seg bare delvis kartlegge ut fra tverrsnittsdata. De resultater jeg kommer fram til, må dermed alltid forstås ut fra de kilder og metoder jeg anvender. Derfor er avhandlinga disponert med ulike metodiske vinklinger som hovedinndeling, slik at leseren skal kunne stille seg kritisk ikke bare til empiriske resultater, men også til valg av metoder. Det har vært sagt at historikeren bør rive stillaset når huset er ferdig. For meg er det tvert imot et hovedmål å vise leseren hvordan huset ble bygd.

Mikrohistorie eller historie på individnivå har individet som kombinasjonsenhet for egenskaper forskningen er interessert i. Man anvender ulike typer analyser for å beskrive grupper, klasser og hele samfunn. Det kan hevdes at en slik tilnæringsmåte har åpenbare metodiske fortrinn, idet den gir grunnlag for sikkerhet i slutninger ved at enkeltmennesker kan følges fra stadium til stadium i deres liv. Elektronisk behandling av massedata har muliggjort en langt mer inngående og sikrere beskrivelse av de brede lags sosialhistoriske utvikling gjennom ordning av opplysningene i kilder hvor nær sagt alle nordmenn på 1800-tallet er navngitt. Før utnyttelse kan finne sted, må kildematerialet gjøres maskinleselig. Dette har vært en flaskehals. Denne har imidlertid blitt et mindre problem gjennom opprettelsen av en permanent Registreringsentral for historiske data.¹ RHD overfører historiske persondata til maskinlesbar form. Blant annet har sentralen skrevet av folketellingene 1865, 1875 og 1900 samt de kirkebøkene fra Troms som anvendes i denne

¹ Se "RHD - Presentasjon av virksomheten", 1983, diverse årsrapporter og fast spalte i Heimen fra 1993.

avhandlinga. Hovedprinsippet for overføringa er å avbilde originalkilda så nøyaktig som mulig. Som et supplement blir det imidlertid utarbeidet standardiserte versjoner for statistiske formål.

Det har vært rettet kritikk mot "a narrow-sighted obsession with empirical facts" i migrasjonsforskningen.² Kritikken kan opplagt ramme de mange tabellene som er laget for ulike geografiske inndelinger og tidspunkt i denne avhandlinga. Jeg vil forsvare empirien, den er nødvendig for å få fram regionale forskjeller, utvikling over tid og særtrekk ved migranter og bofaste. Man kan hevde at empirien i utgangspunktet burde vært satt inn i en eksplisitt teoretisk referanseramme. Mitt problem i så måte var at jeg ikke fant noen ferdig modell som kunne danne utgangspunkt for en studie av flytting i et preindustrielt fiskerbondesamfunn. Som man vil se av kapittel 8, har jeg oppsummert resultatene i en egenutviklet modell. Å presentere denne som et utgangspunkt for problemstillingene i avhandlinga ville etter mitt syn bryte med intensjonen om å framstille både metodeutvikling og empiriske resultater på like linje. At studien er kvantitativt orientert følger som en nødvendig konsekvens av temavalg og tilgjengelig kildemateriale. Jeg er ute etter å beskrive strukturene i migrasjonen og migrantenes sammensetning. En kvalitativ beskrivelse av enkelte flytteres livsløp kunne kanskje illustrere strukturene, men ville ikke bidra til noen helhetlig framstilling av migrasjonen.

"Migrasjon er i ferd med å bli demografiens viktigste område, akkurat som fertilitet har dominert feltet de siste 80 årene, og dødeligheten gjorde tidligere." Slik framhevet den britiske historikeren T-H Hollingsworth i 1970 at flytting ofte er den viktigste faktoren ved befolkningsendringer.³ Han forventet en strøm av befolkningsstudier med migrasjon som hovedtema i nær framtid. Ser vi på forskningsfeltet migrasjon i sin helhet, er det mye som tyder på at Hollingsworth fikk rett. Men ser vi etter bidrag innen norsk sosialhistorie og demografi, blir resultatet mer nedslående. Riktignok er migrasjon behandlet av mange, men fokuserer vi på avhandlinger og hovedoppgaver med migrasjon som hovedtema, er det i hovedsak oversjøisk emigrasjon og immigrasjon norske historikere har konsentrert seg om. En oversikt over hovedoppgaver lister opp 22 om emigrasjon og 15 hvor andre former for flytting er tema, oftest sammen med andre emner.⁴ Et eksempel på hull i framstillingen av

² Åkerman et al, 1990, s1.

³ T-H Hollingsworth, "Historical studies of migration", *Annales de demographie historique*, Paris 1979, s 96.

⁴ Hubbard, 1993. En symptomatisk eksempel er hovedoppgava *Sosial og geografisk mobilitet i Kristiania 1856-1875*. Her behandles flyttingen summarisk over noen få sider og mest som en uavhengig variabel for den sosiale mobiliteten.

intern norsk migrasjon er at den påbegyndte hovedoppgava om flytting fra Ullensaker til Kristiania stadig er ufullendt.⁵ (Flytting er riktignok behandlet i et par artikler og i forbindelse med andre problemstillinger i prosjektet, jfr side 28.) I Ståle Dyrviks *Historisk demografi* er temaet flytting avspist med om lag 10 sider. Forfatteren kaller innenlandsk flytting for "den gløynde flyttinga".⁶ På denne bakgrunn ber jeg om forståelse for at avhandlinga i formen er eksplorerende heller enn hypotesetestende.

"Stand der Forschung" ser annerledes ut på den andre sida av kjølen. I rapporten om langdistanseflytting i de nordiske land til verdenshistorikerkonferansen i 1990, ligger hovedvekta klart på Sverige og til dels Danmark.⁷ Sune Åkerman skriver at det var på sin plass at mesteparten av den demografi-historiske forskningen ved Universitetet i Uppsala ofret migrasjon spesiell oppmerksomhet. Bakgrunnen for det var at studiet av mobilitet var det klart svakeste punktet i den ellers så imponerende franske og franskinspirerte demografiforskningen.⁸ En rekke svenske monografier behandler ikke bare emigrasjon, hovedvekta ligger ofte på innenlandsk flytting. Det er naturlig å reise spørsmålet om hvorfor vi finner denne forskjellen mellom svensk og norsk forskningstradisjon. Ingrid Semmingsens pionerinnsats i *Veien mot vest* ga norske historikere et forsprang de ikke har klart å utnytte, selv om de mange ansatser i forbindelse med andre temaer viser at man også fattet interesse for intern migrasjon. En hovedforklaring ligger kanskje i et forhold som svenske sosialhistorikere har framhevet gjentatte ganger. De enestående svenske kirkebøkene er longitudinelle kilder og gir dermed mer komplett oversikt over innbyggernes livsløp. Norge mangler inntil vårt hundreår befolkningsregister, slik at vi i beste fall bare får full oversikt over et livsløp ved å sette sammen opplysninger fra en rekke enkeltkilder. (Temaet er behandlet mer inngående i kapittel 2.)

Denne avhandlinga forsøker å kartlegge noe av "den gløynde flyttinga" ved å utnytte folketellingene som hovedkilde til migrasjonsstudier. Migrasjon vil jeg da definere som all den flytting som fører til skifte av fast bosted. Dette er i samsvar med instruksen for 1875- og 1900-folketellingene, hvor der skilles mellom bofaste, midlertidig fraværende og midlertidig tilstedeværende personer. Den sistnevnte type innførsler kommer ikke med i mine analyser.⁹

⁵ Ullensakerstudiene inngikk i prosjektet "Norsk samfunnsutvikling ca 1860-1900". Mer enn 10 hovedoppgaver ble skrevet om bygda, blant annet to om fattigstellet.

⁶Dyrvik, 1983, s 175.

⁷Åkerman et al 1990.

⁸ Sune Åkerman, "Introduction", i Kurt Ågren et al: *Aristocrats, Farmers, Proletarians*. Uppsala 1973, s 5.

⁹ Et liknende skille er i teorien gjort gjeldende for 1865-tellinga, men er ikke operasjonalisert på en tilfredsstillende måte.

En rekke typer geografisk mobilitet, som pendling, sesong- og andre kortvarige arbeidsvandring, vil dermed falle utenfor det migrasjonsbegrepet jeg anvender. Allikevel er det ikke satt noen fast nedre grense for hvor lang tid flytteren må ha oppholdt seg på et annet sted før hun blir regnet som migrant. Poenget er hvorvidt vedkommende opprettholder sitt forrige bosted. På samme måte vil jeg heller ikke avgrense migrasjonsbegrepet ut fra flyttebevegelsens geografiske lengde, slik noen forskere har gjort. Både migranter med kort og lang avstand mellom gammelt og nytt fast bosted vil komme i betraktning. Den oversjøiske utvandring og immigrasjon fra nabolandene vil bli berørt i avhandlingen, men det er klart at hovedvekta ligger på innenlandsk flytting.

Jeg må også avgrense egen forskning i forhold til bosettingsundersøkelser. Særlig for tida før forrige hundreår er der gjennomført en rekke større og mindre prosjekter som tar sikte på å kartlegge når og hvordan ulike geografiske områder ble befolket og avfolket. Eksempler på bosettingshistoriske undersøkelser er Ødegårdsprosjektet og Ragnhild Høgsets studier fra Nordland. Dette kvalifiserer ikke til å bli kalt migrasjonsforskning fordi man kun har som siktemål å kartlegge hvilken betydning inn- eller utflytting hadde for befolkningsutviklingen. Skal en studie regnes som migrasjonshistorisk, må den ta for seg flytting definert som skifte av bosted i den forstand at både gammelt og nytt bosted kartlegges.

1.1 Lengdesnitts- eller tverrsnittsmetode, kommune- eller fylkesstrategi?

I en flyttestudie må man foreta et par fundamentale valg. Det ene gjelder valg av metode, det andre strategi for valg av undersøkelsesområde, tidsrom og fordypning. Først om valg av metode.

Man snakker ofte om longitudinelle versus tverrsnittsdata. Mer dekkende er det å sammenligne metoder for tverrsnittstudier med longitudinelle analyser, siden de to metodene i og for seg kan utnytte det samme datagrunnlaget. En tverrsnittstudie vil bare ta for seg egenskaper ved en befolkningsgruppe på et eller flere enkelttidspunkt. Med longitudinelle metoder følger vi hvert enkelt individ fra kilde til kilde gjennom et tidsrom. Beskriver vi befolkinga i en kommune ut fra to folketellinger, vil dette være en tverrsnittstudie, fordi individene ikke nødvendigvis er de samme i begge tellingene - vi har ingen informasjon i telling nr to om hvem som bodde i kommunen i telling nr en.¹⁰ Lenking av personposter i to eller flere folketellinger vil imidlertid kunne danne basis for en longitudinell studie. Vi forutsetter da at vi har klart å identifisere de innbyggerne som bodde i kommunen på begge

¹⁰ Skarpt formulert hos Schofield, 1985, side 74.

tellingstidspunktene. Ved å kombinere med tverrsnittsanalyse kan vi se i hvilken grad det identifiserte utvalget var representativt for kommunens totale befolkning ved hver folketelling.¹¹ Jeg har beskrevet hele befolkninga i fylkets kommuner med tverrsnittsmetode, og et utvalg på tre kommuner med longitudinelle metoder. Siden jeg kun lenker data fra to og to kilder sammen og således bare har data om de samme individene på to ulike tidspunkter tilgjengelig, har jeg kalt min metode for bitudinell analyse.¹²

Det leder over til valget av strategi og geografisk område for studien. Norge fikk ikke noe fullstendig befolkningsregister før i dette hundreåret. Og flyttelistene i kirkebøkene er svært mangelfulle. Grunnlaget for en studie av migrasjon er dermed langt fra ideelt. I denne situasjonen må man av arbeidsøkonomiske grunner velge mellom to ulike strategier i studiet av migrasjon. (Begge strategiene utnytter data på individnivå statistisk, se side 1.) Man kan enten velge et lite geografisk område og behandle data fra alt tilgjengelig nominativt kildemateriale gjennom en periode. Da vil man komme langt i retning av å få et bilde av brutto internflytting og brutto innflytting til området.¹³ Dette har vært den vanlige strategien både i norske og utenlandske undersøkelser, det være seg demografiske studier bygd på familierekonstitusjon av hele befolkninga i en kommune, eller sosialhistoriske undersøkelser av subgrupper innen kommunen. På denne bakgrunn er det naturlig at mye av migrasjonslitteraturen drøfter innflytting som spesifikt fenomen.¹⁴

Den andre strategien er den jeg har valgt. Den består i å ta for seg et større geografisk område og studere det gjennom flere folketellinger.¹⁵ Som Kjeldstadli sier i sin metodebok: "En demografisk studie, for eksempel, kan ... omfatte prestegjeldet. En studie av flytting skjer derimot best innafor en region."¹⁶ En migrasjonsstudie basert på denne metoden blir mer representativ, fordi den bygger på flere menneskers adferd. Men vi må være klar over at det er nettoflyttinga vi får et bilde av. Hovedfordelen med en slik strategi er imidlertid at vi for kommuner som ligger sentralt i området sannsynligvis kan fange opp et flertall av utflytterne. Dermed kan vi danne oss en oppfatning av i hvilken grad disse skiller seg fra dem som ble

¹¹ Kombinasjon av de to metodene gir også en rekke andre muligheter. Se Mineau, Bean, Anderton, 1989, side 144.

¹² Se også Thorvaldsen 1994 I.

¹³ Hogan & Kertzer, 1985, side 21.

¹⁴ Davenport, 1984, side 60.

¹⁵ Gauvreau, René & Bourque, 1987 er et eksempel på studium av et stort geografisk område ut fra rekonstitusjon basert på kirkebøker.

¹⁶ Kjeldstadli, 1992, s86. Hvorvidt forskningsopplegget bør gå i dybden eller i bredden diskuterer han også på side 123f.

igjen i kommunene. Dessuten får vi et bedre grunnlag for å vurdere etappeflytting hvor flere kommuner er inne i bildet.

En ytterligere grunn til at jeg har valgt strategi nr to er at jeg vil prøve å svare på det sentrale, metodiske spørsmål om folk som blir borte: Flyttet de, eller har vi ikke klart å identifisere dem? Det er neppe mulig å gi noe entydig svar på spørsmålet om i hvilken grad det er flytting eller identifikasjonsproblemer som påvirker lenkingsresultatet. Men en analyse av ulike trekk ved befolkningas sammensetning kan danne utgangspunkt for å vurdere hvordan ulike befolkningsgrupper skiller seg fra hverandre mht graden av henholdsvis gjenfinning og migrasjon.¹⁷ Bare i den grad flytterne er et representativt utvalg av alle ulenkede, kan vi slutte sikkert fra funn om dem vi henholdsvis finner og ikke finner, til utsagn om de bofaste respektive migrantene.¹⁸ Dermed kan man også kaste lys over representativiteten til de utvalg som blir brukt i studier som følger strategi nr en. Siden flere forskere har funnet klar sammenheng mellom flytting og faktorer som tidligere migrasjon og yrke, er det liten grunn til å tro at slike utvalg er representative i utgangspunktet.¹⁹

På historikerkongressen i Madrid i 1990 etterlyste nordiske migrasjonsforskere "the need to do more than replicate older studies".²⁰ Også jeg tar utgangspunkt i data om nettoflytting og variablene bosted og fødested i folketellingene. Mine nye bidrag er imidlertid å studere et større geografisk område på individnivå for å få fram regionale forskjeller. Ved å kombinere tverrsnitts- og longitudinelle metoder kan befolkninga følges i tid og rom selv om man savner longitudinelle datasett. Blant annet har det vært mulig å komme fram til resultater om utflyttingas omfang og karakter samtidig som etappevandring og intern flytting i kommunene i noen grad kan studeres ut fra folketellingdata.

1.2 Troms fylke

En nærmere begrunnelse for valget av Troms som studieobjekt er gitt på side 18. Her følger en kortfattet beskrivelse av den administrative inndeling, næringsliv og kommunikasjoner med amtmannsberetninger og bygdebøker som hovedkilder, noe som er nødvendig for å sette mine funn mht migrasjon inn i en større sammenheng. Den administrative inndeling må

¹⁷ Galenson & Levy, 1986, side 177.

¹⁸ Guest, 1987, side 63.

¹⁹ Smst, side 75.

²⁰ Åkerman et al, 1990, s1ff.

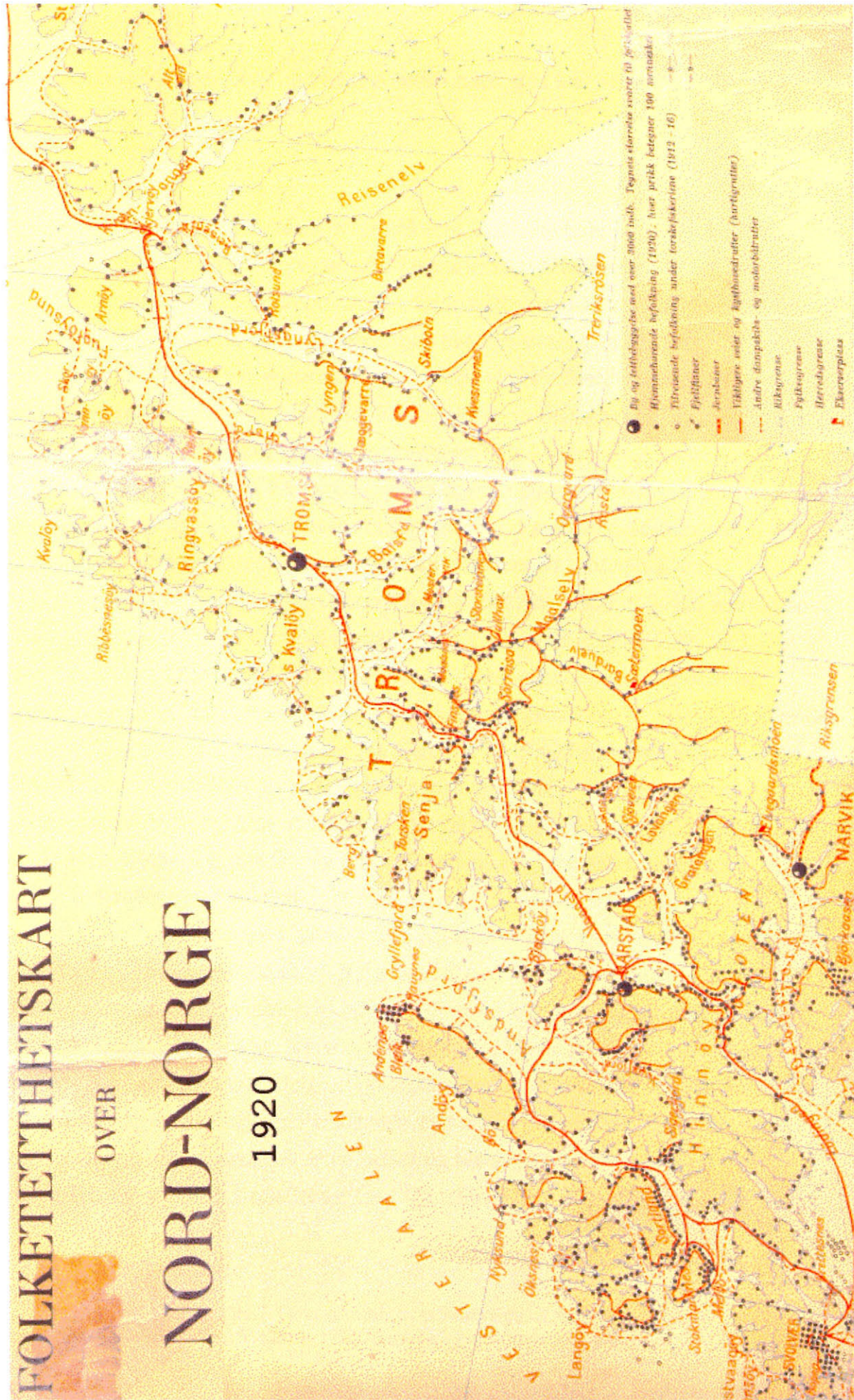

FOLKETETTHETSKART

OVER

NORD-NORGE

1920

gjennomgås for å skape standardiserte områder der migrasjonen kan sammenlignes over tid. Kunnskap om næringsgrunnet er viktig for å forstå bakgrunnen for de ulike migrasjonsstrømmene. Og kommunikasjonene som ble utbygd i fylket i det aktuelle tidsrommet, ga potensielle migranter nye muligheter. Der fins dessverre ingen generell oversikt over fylkets historie i det aktuelle tidsrommet, og jeg kan ikke bruke store ressurser på å bøte på den mangelen utenfor mitt spesialtema.

Folketallet i Troms økte i tidsrommet 1801 til 1900 fra 19300 til 74400 innbyggere. I samme tidsrom økte fylket sin relative andel av Norges befolkning fra 2,2% til 3,3%. Siden folketallet i 1865 var 45305, faller mye av denne veksten i den perioden jeg studerer. (Bare Nordland vokste raskere blant norske fylker utenom byfylkene da.) Denne kraftige økning absolutt og relativt har sammenheng både med fødselsoverskudd og en omfattende innflytting. Mest kjent er koloniseringa av Målselv og Bardu i første halvdel av hundreåret, men vi må anta at veksten i folketallet i andre deler av fylket også hadde mye av sin bakgrunn i geografisk mobilitet. Detaljene i flyttemønstret og hvordan dette påvirket folkeveksten, er imidlertid lite kjent.

Med unntak av bosettinga i indre Troms, bodde folk stort sett på strandflatene mellom fjord og fjell.²¹ Her lå gårdsbruka på rekke og rad med vekslende avstand mellom. Like viktig som jordsmonnet for plasseringen var mulighetene for landing, altså le for entring av båt i skiftende vind og vær. Naust og landingsplass ble helst lagt til nes - strender ga lite beskyttelse mot ruskevær. Ifølge 1900-tellinga bodde 49% av innbyggerne på en av fylkets mange øyer, en andel som nok hadde vært større tidligere på 1800-tallet. Også dette illustrerer avhengigheten av sjøen, fisket og båten. Tettstedene var få og små. Foruten Tromsø tok NOS i resultatene fra 1875-tellinga med Nikkelverket i Berg (558 innbyggere) og Skjervøyvågen (under 100).²² Deres betydning økte riktignok mot slutten av hundreåret da Tromsø var en by med over 7000 innbyggere, mens Harstad hadde 1070 og skulle bli by om fire år. I tillegg regner den trykte statistikken opp tettstedene Sandtorv, Erikstad, Sjøvegan, Hopen, Havn, Mefjord, Torsken, Skjervøyvågen og Sørstraumen med fra 117 til 257 innbyggere.²³ Tettstedenes økende betydning hadde sammenheng både med veksten i sekundær- og tertiærnæringer og med rutebåtenes anløp (se nedenfor). Men selv om byens

²¹ Jfr bosettingskartet før side 7. Dette er utsnitt av et bosettingskart for hele Nord-Norge, utarbeidet av Norges geografiske oppmåling, Kristiania 1922. Skanning og elektronisk redigering ved GT.

²² NOS C no 1, tabell 11.

²³ NOS IV, 52, første hefte, tabell 11.

og tettstedenes relative andel av folketallet hadde økt fra 11% til 13% i hundreårets siste kvartal, må vi huske at absolutt sett hadde folketallet økt sterkere ute på landet. Bosettinga i fylket var altså fremdeles i overveiende grad rural. I tillegg var en betydelig andel av innbyggerne i tettstedene knyttet til primærnæringene.

1.2.1 Administrativ inndeling

En viktig forutsetning når man skal studere flytting statistisk, er at man lager en gjennomgående regionalisering av fylket over tid. I perioden fra 1865 til 1900 kan vi registrere om lag 10 store og små endringer i kommuneinndelingen.²⁴ Det sier seg selv at når vi skal studere innflytting og utflytting fra de enkelte kommunene over tid, vil dette virke forstyrrende.

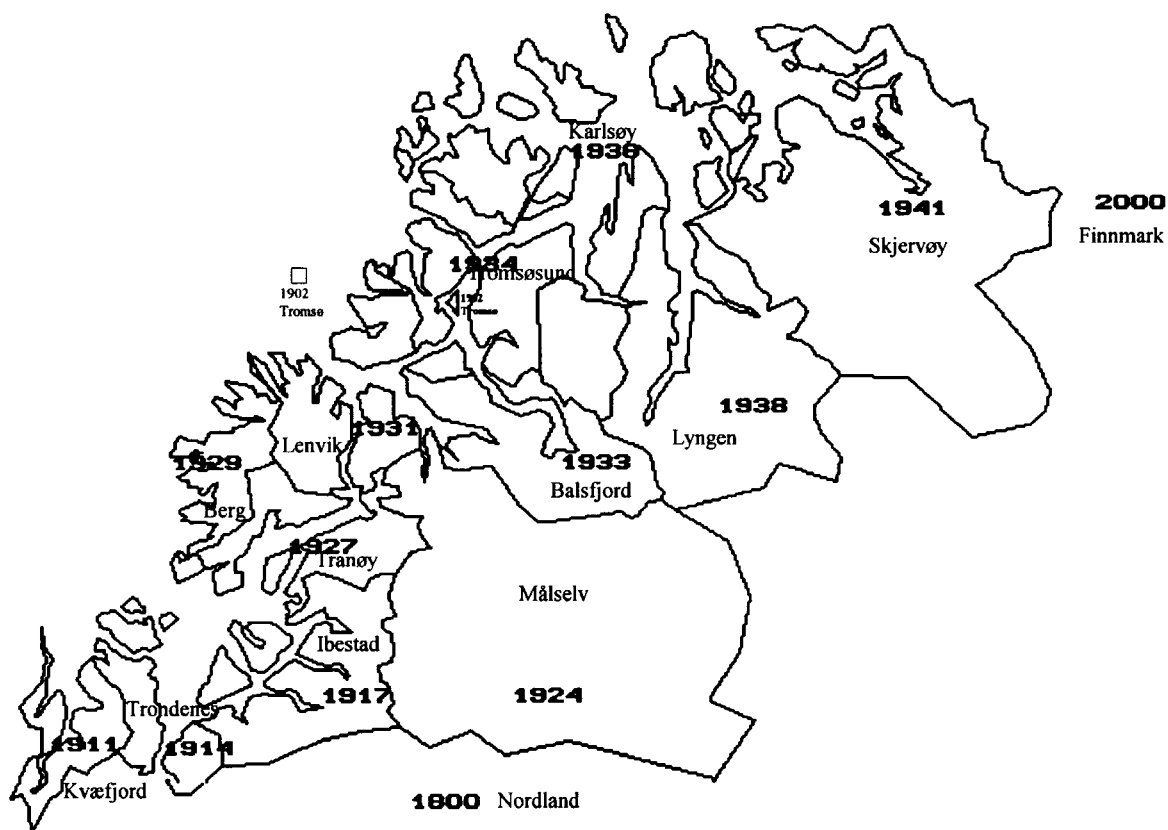
Ideelt sett burde vi studere flytting i forhold til den minste enhet, altså til gården eller til huset. Dette er gjennomførbart i noen grad i longitudinelle analyser, men er vanskelig siden fødestedet i folketellingene kun er oppgitt på kommunenivå. Dette tvinger oss til i utgangspunktet å bruke den grove sogneinndelingen som vi finner i 1865. Folketellinga opererte da med 13 prestegjeld i fylket. Det er Kvæfjord, Trondenes, Ibestad, Målselv, Tranøy, Berg, Lenvik, Balsfjord, Tromsø, Tromsøsund, Karlsøy, Lyngen og Skjervøy. Dette er den tradisjonelle inndeling av fylket som var i funksjon fra 1830- til 1860-tallet.

Senere folketellinger har en noe annen inndeling av fylket, både fordi de opererte med kommuner som enheter, fordi antall kommuner økte og fordi der var grenseendringer mellom dem. Til Trondenes, som omfattet dagens Skånland, var i 1865 lagt nabokommunen Bjarkøy. Ibestad omfattet også Gratangen, Lavangen og Salangen. Bardu var egen kommune fra 1855, men er slått sammen med Målselv fordi 1865-tellinga oppgir Målselv som fødested for alle som var født i prestegjeldet. Hvis jeg ikke slo sammen Bardu og Målselv, ville det allikevel være umulig å si hvem som var født i Bardu, og hvem som var født i nabokommunen Målselv. Tranøy omfattet også Sørreisa og Dyrøy

²⁴ Brosveet, Olaussen og Sande, Kommuneendringer 1838-1978. Del 2: Koeffisienter og endringstall. NSD-rapport nr 27.

kommuner, mens Berg kommune bestod av dagens Berg og Torsken. Balsfjord omfattet, som i dag, også tidligere Malangen kommune. Datidas Lyngen kommune omfattet også Storfjord og Kåfjord, mens Skjervøy har tatt med seg Nordreisa og Kvænangen. (Kvænangen var egen enhet i folketellinga 1875, mens Nordreisa først ble skilt ut som egen kommune fra 1886.) Man vil forstå at prestegjelds- og kommuneenhetene i noen tilfeller dekker samme geografiske område, mens noen prestegjeld består av flere kommuner. I resten av kapitlet vil begrepet (stor)kommune bli brukt om de 13 prestegjelda slik fylket ble delt inn ifølge folketellinga 1865.

Nå over til de mindre områdene, som aldri var egne administrative enheter, men som ble overført fra en kommune til en annen i tidsrommet 1865 til 1900. La oss starte med et eksempel:

Figur 1 Kart over min administrative inndeling av Troms med kommunenummer.

I Norges offisielle statistikk oppgis folketallet i Karlsøy kommune til 2763 individer i 1865, mens samme kilde for 1875 bare angir et folketall på 2162. Forklaringen på dette er ikke en massiv utflytting, men at området rundt indre del av Sørfjorden i 1867 ble overført fra Karlsøy til Lyngen kommune. Dette er imidlertid ikke nevnt i tilknytning til tabellene.²⁵ Man må være klar over at kommuneendringene gir seg utslag i to typer feil hvis man ikke tar forholdsregler ved behandling av kildene. Det ene er - som nevnt ovenfor - at de samme personene forefinnes i ulike kommuner ved ulike tellinger selv om de bodde fast på samme sted. Dette kan resultere i at man overvurderer antall flyttebevegelser fra telling til telling, når man studerer flytting på kommunenivå.

Det andre som kan spille oss et puss er angivelsen av personenes fødested. Ofte skrev tellerne ingenting i fødestedsrubrikken. Dette har vi ved koding tolket dithen at bo- og fødested er identiske. Når vi overfører personer fra en kommune til en annen for å kompensere for kommuneendringer, må vi passe på å endre deres fødested i samsvar med dette. De individene vi overførte fra Karlsøy til Lyngen i 1865 har derfor fått fødested Lyngen, hvis ikke noe annet er anmerket. (Den mindre feilkilden, at personer født ytterst i Sørfjorden, men flyttet til indre del, ikke får dette avmerket, må vi kunne leve med.)²⁶ Dersom vi ikke endret fødestedene i samsvar med bosted, ville også denne feilkilden føre til overestimering av flyttinga mellom kommunene.

I 1873 ble norddelen av Malangshalvøya overført fra Balsfjord (egentlig Malangen) til Tromsøsund kommune ved justering av kommunegrensene. Dette området er i mitt materiale overført til Tromsøsund allerede fra og med 1865. Det samme gjelder Navarengårdene (øst!) på Målsneset. Disse tilhørte Lenvik i 1865-tellinga, men er flyttet til Målselv for å få samsvar med 1875- og 1900-tellingene.²⁷ I 1891 ble kommunegrensa endret slik at Målsnesgårdene kom inn under Malangen i stedet for Målselv kommune, men jeg har beholdt dem i Målselv. Overføringa av Sørfjordens indre del i 1865-tellinga for å kompensere for kommuneendringen i 1867 har vi allerede brukt som eksempel. Rent praktisk ble endringene foretatt ved at jeg gikk inn i de maskinlesbare utgavene av folketellinga 1865 og flyttet person- og gårdspostene fra en fil til en annen. Dette måtte gjøres både for fulltekst- og kodet versjon av tellingene. Arbeidet ble utført på grunnlag av informasjon fra Norsk samfunns-

²⁵ Se NOS C nr 1 tabell nr 5 for 1865- og tabell nr 2 for 1875-tellinga.

²⁶ I 1865-tellinga for Karlsøy er "Sørfjorden" anført som fødested for dem som er bosatt og født der. Disse har i utgangspunktet fått kommunekoden for Ullsfjord kommune. Ved analyser har dette blitt oversatt til Lyngen for indre del og Karlsøy for ytre del.

²⁷ Dette er ikke dokumentert som kommuneendring hos NSD, og kan skyldes en feil hos tellekorpsset i 1865.

vitenskapelig datatjeneste (NSD), kart og ved å sammenholde lister med gårdsnavn og matrikelnummer for de ulike kommunene i de ulike tellingsårene.

Dette er også noe av bakgrunnen for at jeg ikke har valgt en finere inndeling, f. eks. den man hadde i år 1900 da fylket ifølge folketellingene og ifølge oversikten fra NSD var inndelt i 23 kommuner. Denne inndelingen kunne vært gjennomført også i 1875 og 1865-tellingene siden vi har data på individ og gårdsnivå. En slik ny inndeling med flytting av folk og gårder er imidlertid meget arbeidskrevende slik prosessen er beskrevet ovenfor. Hovedproblemet er imidlertid, som nevnt på side 10, at fødestedet er oppgitt på det kommunenivå som ble brukt i det aktuelle folketellingsåret. Når folk i Malangsdelen av Balsfjord kommune i 1865 oppgir Balsfjord som fødested, betyr det antagelig at de er født i Malangen, men vi kan langt fra være sikre på det.

Uansett hva slags kommunebegrep man opererer med, kan det påvirke resultatene at de valgte enhetene har ulik størrelse mht areal og befolkningstall, hvor minste kommune er Berg med 810 innbyggere i 1865, mens den største Ibestad, har 5681 innbyggere og samtidig et større territorium. Det er klart at graden av innflytting kan være påvirket av kommunens areal og folkemengde, når vi definerer flytting som passering av kommunegrenser. Det samme gjelder utflyttinga. Dess trangere mellom kommunegrensene, dess mer sannsynlig er det at de passeres i forbindelse med migrasjon. Bruk av administrative grenser i flyttestudier har også vært kritisert på mer prinsipielt grunnlag: "bureaucracies first produce definitions to serve their own purpose. Economics come along later to rationalize the definitions."²⁸ Hvor fruktbar er en slik administrativ inndeling fra et migrasjonshistorisk synspunkt? I noen tilfeller, som skillet mellom Tromsø og Tromsø Sund, går grensa tett opp til befolkede områder. Jeg vil imidlertid hevde at områdegrensene i Troms følger topografien og angir naturlige barrierer i større grad enn i mange andre områder, spesielt i utlandet. Kommunene i Troms var større og hadde mer naturlige grenser enn de fleste andre områder i Europa. Problemet med tilfeldige grenser er langt mer framtrepende på de store slettene. (Jfr forøvrig mitt skille mellom effektiv og sirkulær flytting i kapittel 5.)

²⁸ Tilly, 1979, s176.

1.2.2 Næringsgrunnlag

Den klart viktigste næringveien i fylket var fiske i kombinasjon med jordbruk. Her er generelt godt jordsmonn og en vekstsesong med temperatur over +6°C på fra 122 til 141 dager.²⁹ Vilkårene for husdyrproduksjon er således gode, men korn vil ikke bli modent i dårlige år. Innen jordbruket var da også fedriften - kvinnenenes domene - den viktigste delen, og amtmannsberetningene inneholder mange klager over den lave standarden med blant annet sulteforing, slik man kan forvente fra fysiokratisk innstilte embetsmenn. Bjørklund fant for Kvæningen at sulteforinga fortsatte i år 1900 og mener at omlegginga til andre driftsformer gikk langsomt pga pengemangel og at avkastninga var god om sommeren (s246ff). At sulteforing forekom på 1900-tallet framgår også av Balsfjords bygdebok fra 1924 (s136). Gårdsbruka var små: I 1870 oppgir NOS 3093 småbruk, 27 middels store bruk og ingen "Store Eiendomme". Gjennomsnittsskylda pr jordbrukseiendom var for Troms den laveste i landet, på samme nivå som Finnmark.

Her fins imidlertid flere tegn på at jordbruket var en næring i framgang. En ting er at antall bønder økte. Antall særskilt skyldsatte jordbruk i Troms ved slutten av året var ifølge amtmannsberetningene ("etter Fogdens Kassabog"):³⁰

1845	2807
1855	3516
1865	4100
1870	4301
1875	4700
1880	5198
1885	5544
1890	5889
1895	6162
1900	7260 (NB: Ny matrikulering)
1917	8844
1929	10861

Amtmannen kommenterer den hyppige gårdelingen som positiv i og med at her var så vanskelig å skaffe arbeidshjelp. På den annen side steg eiendomsprisene, angivelig pga folkevekst og utstyking.³¹ Utover i perioden gir beretningene flere belegg for at befolkninga satset mer på jordbruket med grøfting, gjødsekkjellere og potetdyrking, særlig i sørlige og indre deler av fylket. Det var store forskjeller i melkeutbytte fra kommune til kommune, i

²⁹ Pedersen, 1979, s206 Meteorologiske data for perioden 1931-60..

³⁰ Tallene for 1917 og 1929 er hentet fra Jordbrukstillingen 1929, tabell 1.

³¹ Smst 1861-65, s2; 1866-70, s1; 1891-95, s2; 1896-1900, s4.

nord var det ikke vanlig med melking om vinteren.³² Forbedrede feraser, mindre sulteforing og bruk av kaldtvannsmetoden rapporteres andre steder i fylket på 1880-tallet.³³ Her ble - til tross for at russemelet hadde sviktet under Krimkrigen - stadig færre som forsøkte med korn, fordi dette langt ifra ble modent hvert år.³⁴ Særlig vanskelig var det i 1865 og 1867, disse regnes som uår.³⁵ Når amtmannen i rapporten 1886-90 (side 4) regnet jordbruket for viktigere enn fisket, er det dels et utslag av hans fysiokratiske syn, dels uttrykk for at store forbedringer hadde skjedd. På 1890-tallet kom landbruksmaskinene i bruk, men der var bare en slåmaskin i Lyngen i 1896, til tross for at dette betegnes som en gjennombruddstid for jordbruket.³⁶ Bak satsingen på jordbruket var avsetninga til markedene i by og tettsteder med økende priser en viktig faktor. Kunstig eng var imidlertid helt uvanlig ennå ved hundreårsskiftet.³⁷ Hans Kr Eriksen (1979, s185) framhever forbedringer i jordbruket som en hovedårsak til folkeveksten på 1800-tallet. Et flertall av jordbrukerne eide sine gårder allerede i 1865, og i løpet av hundreåret ble resten av leilendingsgodset på få unntak nær avhendet, samtidig som innmarka ble utskiftet.³⁸ Ifølge folketellingene var der i Troms 3057 selveiere og 1212 leilendinger i 1865, henholdsvis 3534 og 822 i 1875, mens der ved hundreårsskiftet fantes 4920 selveiere og 280 leilendinger. At antall brukere var lavere enn antall bruk skyldes for det ene at noen drev flere eiendommer og for det andre at yrker er underrapport i folketellingene. Forholdstallet mellom selveiere og leilendinger er nok allikevel riktig. Antall husmenn var omtrent som antall leilendinger pr 1875, og holdt seg på dette nivået ut hundreåret. Vi ser at antall bruk fortsatte å øke inn i vårt hundreår.

Reindriften skal ha vært mest utbredt i Ibestad.³⁹ Den var i alle fall ikke begrenset til reinnomadisme, fra 1830-årene drev samene helårig reindrift blant annet i Karlsøy.⁴⁰ Omkring 1875 anslo amtmannen 90000 rein på beite i fylket, men at der var beitegrunnlag for 140000. Et stort problem for reindriftens stilling i fylket var de mange konfliktene mellom

³² Smst 1871-75, s6.

³³ Smst 1881-86, s6.

³⁴ Smst 1871-75, s3. Kiil, uten år, s205.

³⁵ Amtmannsberetningene 1861-65, s1; 1866-70, s1; 1896-1900, s9.

³⁶ Larssen, 1976, s144ff.

³⁷ Amtmannsberetningene 1896-1900, s7 og s11.

³⁸ Smst s5: "Bygselgodset er ikke længere af nogen Betydning."

³⁹ Smst 1866-70, s6.

⁴⁰ Bratrein, bd II, s387.

reineiere og fastboende bønder, særlig i forbindelse med de årlige vandringene.⁴¹ Disse konfliktene skal ha toppet seg mot slutten av hundreåret, da det hvert år ble ført flere hundre erstatningssaker, og samene møtte lite velvilje hos embetsmennene. Jordbrukets ekspansjon, spesielt i Målselv-Bardu området, hadde innskrenket reinens tradisjonelle beiteområder og gjort utnyttelsen av det eksisterende beitegrunnlaget vanskeligere. Både nomadiserende og fastboende samer måtte i stadig økende grad ta til takke med marginale områder, som markebygdene.⁴²

Med unntak av Indre Troms, var fiskerierne minst like viktige som jordbruket. "Almuen er først og fremst en fiskende Almue", skrev sognepresten i Balsfjord i 1867.⁴³ Svaret på spørsmålet om hvilken av de to næringene som var viktigst er at *kombinasjonen* var uhyre viktig, både for å utnytte arbeidskrafta i familien og naturressursene. I fiskerinæringa dominerte mannfolkene, enten det dreide seg om hjemmefiske, innslag av sild eller torsk ute på kysten av fylket eller avreise til sesongfiskerierne i Lofoten og på Finnmarken. I 1876 skal ca 11000 mann ha deltatt i de to sistnevnte fiskerierne, i 1895 nesten halvparten av fylkets mannlige befolkning mellom 15 og 60 år.⁴⁴ Dette var nok toppår, deltakelsen svingte med avsetningsmulighetene samt utbyttet der og hjemme. Bare de ytterste kyststrøkene ga grunnlag for et utbytterikt hjemmefiske store deler av året. Innover i fjordene kom iblant innslag av sild, spesielt tidlig på 1870-tallet, noe som ble lettere å utnytte da telegrafene ble utbygd fra 1869.⁴⁵ Innerst i fjordene kunne det til tider være ganske fiskefattig, også til eget konsum.⁴⁶ Det ble stadig mer alminnelig at folk fra fjordstrøkene pendlet til de stedene på kysten hvor fisket ga bedre utbytte, for eksempel på yttersida av Senja.⁴⁷ Allerede i første del av 1860-årene beretter amtmannen om tekniske forbedringer som større båter med dekte rom, dampskipsfrakt av fiskere og utleie av båter i værene slik at mange slapp å ro eller seile dit. På 1890-tallet ble dampfiskefartøyer vanlige og med dem havfiske.⁴⁸ Ishavsfangsten skjøt fart fra slutten av 1860-tallet og ble etterhvert en viktig næring spesielt i Tromsø og Balsfjord.⁴⁹

⁴¹ Amtmannsberetningene 1871-75, s3f. (Samene oppga 70000 rein.)

⁴² Eriksen, 1979, s174.

⁴³ Sitert etter Hauglid, 1991, s94.

⁴⁴ Amtmannsberetningene 1876-80, s21; 1891-95, s18.

⁴⁵ Smst 1881-85, s21.

⁴⁶ Magelssen & Larsen, 1924, s148.

⁴⁷ Amtmannsberetningene 1891-95, s15; 1896-1900, s26.

⁴⁸ Smst 1896-1900, s30.

⁴⁹ Amtmannsberetningen 1866-70, s21. Hauglid 1991, s367ff.

Også utbygging av havner gjorde det lettere å bosette seg i fjordstrøkene, man kunne sist i hundreåret delta i fiske og fangst uten å være avhengig av kort utror.⁵⁰

Skogene i fylket ga ikke grunnlag for eksport av virke til andre landsdeler, men kunne forsyne deler av Tromsøs behov. Avvirkinga ble forsøkt regulert, og amtmannen klaget over at de ytterste strøkene ble avskoget. Der var frykt for at det tidvis kunne oppstå vedmangel. I Målselv forekom utstrakt ulovlig hogst.⁵¹ Fangst og sanking var for mange betydelige binæringer. Fra 1838 til 1874 ble der drevet kobbergruve i Kvænangen og fra 1872 til 1886 var Senjen nikkelverk i drift med opp til 500 ansatte.⁵² Omfanget av driften svingte stadig med tilgangen på malm og prisene i det internasjonale markedet. Ellers var sekundær- og tertiærsektoren i vekst, særlig i Tromsø og etterhvert i Harstad, men også spredt utover i landdistriktene. Omkring 1880 stagnerte handelsnæringen, og Tromsøs folketall gikk tilbake før en bedring intrådte fra 1885. Harstad (senere Kaarbøs) mekaniske verksted fra 1896 fikk etterhvert stor lokal betydning.⁵³ Ennå ved hundreårsskiftet bedømte amtmannen arbeidslønnene for voksne menn i Troms til å være de høyeste i landet, mens de var lave for tjenestepiker og gutter.⁵⁴

1.2.3 Kommunikasjoner i Troms

Hvilke muligheter hadde befolkninga i Troms for å forflytte seg innen fylket og til andre steder i landet? De fleste hadde nok tilgang til egen eller lånt båt slik at det var kurant å frakte seg og sine over kortere avstander. De årlige bergensturene hadde også skapt en tradisjon for persontransport over lengre avstander. Denne trafikken hadde imidlertid langt på vei opphørt i 1850.⁵⁵ Selv om folk flest kanskje ikke skulle ha med seg store flyttelasset, vil kollektive transportmuligheter være en fordel for dem som skal flytte i et grisgrendt og værhardt fylke med store avstander. Offentlige kommunikasjoner er ingen forutsetning for migrasjon, men de kan være med å bestemme omfang, retning og destinasjoner for flyttebevegelsene.

⁵⁰ Eriksen, 1979, s186f.

⁵¹ Amtmannsberetningen 1876-80, s12, Kiil, u.å., s190ff.

⁵² Smst 1886-90, s20f.

⁵³ Smst 1891-95, s20; 1896-1900, s32.

⁵⁴ Smst 1896-1900, s45.

⁵⁵ Eriksen, 1979, s182.

Starten på den perioden jeg skriver om, faller sammen med en omveltning innen offentlige kommunikasjoner i Troms. I februar 1867 kom Troms fylkes dampskipsselskap i drift.⁵⁶ Nå fantes der offentlige kommunikasjoner tidligere. Tromsø hadde dampskipsanløp fra 1838, og man hadde selvsagt også i Troms en skyssordning. Skyssordninga var imidlertid ikke for hvermann, og de første dampskiprutene trafikkerte kun hovedleia nord-syd. Helårig drift kom heller ikke i gang før i 1860 med kystruta Trondheim - Hammerfest. Opprettelse av sikrere transport i den værharde årstida bør ha hatt større innvirkning på migrasjonens omfang enn hva sommerrutene hadde.⁵⁷

I og med at så mange drev fiske, må vi gå ut fra at de aller fleste disponerte egen båt eller hadde familie som de kunne låne båt fra. I Balsfjord var der i 1855 nok båter til å frakte 700 mann på fiske.⁵⁸ Men hva var dette for slags fartøyer? Amtmannen har egne avsnitt om fiskeriene i sine femårsberetninger. Der beskriver han også utviklinga av båttypene. Fram til 1880-årene dominerte den gamle nordlandsbåten uten dekk.⁵⁹ Denne kunne både seiles og ros, men kunne være livsfarlig hvis man ble overrumplet av styggevær og brottsjø. At det ikke var noen spøk å frakte seg og sitt på egen kjøll, vitner de mange drukningsulykkene vi finner omtalt i bygdebøker og kirkebøker om.⁶⁰

"Veivæsenet staar i det Hele Taget paa et lavt Trin," sier Amtmannen i sin beretning for 1866-70. Her var noen mil kjørevei av vekslende standard i indre Troms, over Hinnøya, Lyngseidet og Alteidet. Disse utgjorde imidlertid ikke noe veinett, kun noen stumper der man ikke kunne bruke båt eller der hvor båtturen ville bli urimelig lang. Ved hundreårsskiftet fantes om lag 600 km vei i fylket. Amtmannen regnet da med at det ville være nødvendig å bygge ytterligere ca 1500 km vei for å dekke behovet for landverts adkomst til ulike deler av Troms. Ved periodens utløp kunne altså en del mennesker flytte seg og sitt med hest og kjerre, men i hovedsak var befolkninga ennå henvist til sjøtransport.

Opprettelsen av TFDS i 1866 var derfor en begivenhet av stor betydning. Fra 15 juni 1867 kom lokalbåten "Tromsø" i drift. Den anløp ukentlig om lag 40 ulike destinasjoner fra Hinnøya i sør til Alteidet i nord.⁶¹ Etterhvert ble rutetilbudet utvidet, slik at man ved

⁵⁶ Per Eliassen, TFDS 125 år. Tromsø 1991, side 7.

⁵⁷ Smst side 16.

⁵⁸ Hauglid, bind II, side 98.

⁵⁹ Amtmannsberetningen 1891-95, side 19.

⁶⁰ Hauglid, smst side 148ff.

⁶¹ Per Eliassen, 1991, side 38.

utgangen av år 1900 hadde fem skip med 149 anløpssteder i Troms og 3 i Nordland. Selv om bosettinga var spredt, kunne de fleste dermed nå et anløpssted i nærheten vha lettboat.

Amtmannen karakteriserer utviklinga siden 1880-årene som forbausende.⁶² Ut av fylket kunne man reise året rundt med dampskip allerede fra 1860, og i 1900 hadde Tromsø anløp av tre hurtigruter. Det tok da om lag 50 timer å reise til Trondheim.

Innbyggerne i Troms fikk i løpet av den perioden jeg studerer, et godt utbygd nett av offentlige sjøveis kommunikasjoner. Det avgjørende brudd i utviklinga kom med opprettelsen av rutetilbudet i 1867, seinere fulgte en jevn utvidelse av rutene. Sammen med veibyggingen gjorde dette at det var langt lettere å forflytte seg fra sted til sted innen og ut av fylket i år 1900 enn det hadde vært 35 år tidligere. Jeg vil mene at i 1865 må mangelen på offentlige kommunikasjoner ha hatt en dempende virkning på migrasjonen innen fylket og til nabofylkene. Spesielt for dem som skulle ha med seg familie og flyttelass var transporten både plundrete og farefull. Ved hundreårsskiftet var det ganske kurant å bli fraktet med hest og kjerre eller lettboat til nærmeste anløp for lokalboatene og la seg frakte til bestemmelsesstedet. Vi skal senere se at migrasjonens volum innen fylket og ut av det vokste kraftig i løpet av perioden. Dette hadde andre hovedårsaker enn utbygging av kommunikasjonene. Men det bidro også til å fremme denne utviklinga at avstand som barriere mot migrasjon etterhvert må ha blitt opplevd som langt mindre.

1.3 Hvorfor studere migrasjon?

Etter innledningen om næringsliv og kommunikasjoner i Troms vil jeg begrunne behovet for migrasjonsstudier og stille opp noen problemstillinger om migrasjonen til, innen og ut av fylket. Flytting var og er en integrert del av mange menneskers liv, og derfor et interessant studieobjekt i seg selv. Som det har vært sagt: "Et folk som lever er et folk på vandring". I tillegg er migrasjon viktig både for å forklare utviklingslinjer på makroplanet som f eks befolkningas sammensetning, og sammenhenger på individnivå, f eks mellom geografisk og sosial mobilitet. De valg folk foretok om å flytte og eventuelt hvor blir derfor viktige for å forstå den livssyklus vanlige mennesker gjennomlevet. Var flyttinga i denne sammenheng en konservativ tilpasningstrategi, eller representerer migrasjon et brudd med individets tidligere tilpasning? For å forstå samfunnets historie blir studiet av flytting viktig, fordi det er en forutsetning for å forstå folkevekst, bosettingsmønster og derigjennom utformingen av kulturlandskapet. Er det riktig at "Det gamle busettingsmønsteret var i stor utstrekning basert

⁶² Amtmannsberetningen 1896-1900, side 39.

på fravær av valgmuligheter"?⁶³ Selv om vi er klar over at flyttinga var omfattende også før 1900-tallet, vet vi lite om hvem som flyttet og hva som skilte dem fra de bofaste.

Dette gjelder i særlig grad i Troms fylke, noe som er lite tilfredsstillende av flere grunner. Fylket består i hovedsak av kystområder, og flyttestudier fra slike er mangelvare også i europeisk perspektiv. Vi kan ikke regne med samme flyttheadferd her som for eksempel på de flate jordbruksbygdene i Sør-Sverige. Dessuten regnes fylket av enkelte forskere som en "frontier" i det aktuelle tidsrommet: I hvilken forstand var dette riktig, og hvordan påvirket det eventuelt flyttemønstret? (Jfr kapittel 8.) Den etniske dimensjon er spesielt interessant, knyttet opp mot sosiokulturelle og økonomiske faktorer kan det etniske mangfoldet ha skapt en mer heterogen flyttheadferd. Fungerte sosiale relasjoner basert på felles etnisitet som kanaler for migrasjon, eller virket de etniske skillelinjene som barrierer mot visse typer flytting? Gjennom en systematisk kobling av egenskaper ved innbyggerne på kommune- og fylkesnivå skulle det være mulig å avdekke flyttingas betydning og omfang samt egenskaper ved migrantene i større bredde i Troms enn hva som har vært gjort i andre europeiske kystområder. At prosjektet omhandler en preindustriell region, med bare begynnende urbanisering gjør den i hovedsak til et studium av det gamle fiskerbondesamfunnet. Dermed skiller den seg klart fra sosiologiske samtidsstudier av migrasjon. Allikevel kan det være interessant å studere sammenhenger mellom den gryende tettstedsveksten (jfr side 7) og endringer i migrasjonsmønsteret. Ble tettstedene konkurrerende "influensfält" i forhold til annen migrasjon inn i, innen og ut av fylket?⁶⁴

Jordeiendom øker gjerne bofastheten, og skulle dermed redusere flyttinga. I en sammenligning med resten av Norge kan det tenkes at migrasjonen i Troms var av lite omfang fordi så mange var knyttet til jordbruk, og fordi vi finner en økt satsing på jordbruk mot slutten av 1800-tallet. På den annen side kan de nord-norske sesongfiskeriene ha virket migrasjonsfremmende: Svært mange fikk sosiale kontakter i Lofoten og på Finnmarken som kunne påvirke en beslutning om å flytte. I retning av økt migrasjon kunne også veksten i sekundær- og tertiærnæringene virke. Men siden såvidt mange kombinerte jordbruk med andre yrker er det ikke opplagt hvordan næringsstrukturen slo ut i migrasjonsvolumet og migrantmassens sammensetning. Ved en gjennomgang av folketellingsmaterialet vil det være mulig å estimere migrasjonens omfang i perioden 1865 til 1900, samtidig som vi kan se hvilke sosiale grupper i befolkninga som var mest mobile og hvilke som var mest bofaste.

⁶³ Hallstein Myklebost (1960) ifølge Brox, 1984 (s17).

⁶⁴ Jfr de Geer, 1977.

Det ligger to hovedgrunner bak valget av periode. Som jeg vil komme tilbake til i kapittel 5, skjedde et hovedbrudd i fylkets migrasjonshistorie midt i perioden, om lag 1880. Selv om vi ikke har empiriske data langt nok tilbake, er det grunn til å anta at Troms før dette tidspunktet til vanlig har hatt overskudd av innflyttere, mens der etterpå har vært overskudd av utflyttere. (Dette bruddet er oversett av andre forfattere, for eksempel Hans Kr Eriksen (1979).) I Norge blir bosettinga i distriktene tillagt stor vekt. Dermed er det ekstra grunn til å sette søkelyset på migrasjonen i et utkantfylke i den perioden da flyttestrømmen snudde. Den andre hovedgrunnen bak periodevalget har med kildegrunlaget å gjøre. Først fra år 1865 fikk vi nominative folketellinger hvor fødested er angitt. Etter 1900 er folketellingene sperret av hensyn til personvernet. Folketellingene 1865, 1875 og 1900 er tilgjengelige både fordi de ikke er klausulert og fordi de i sin helhet er databehandlet for Troms fylke. Dermed blir det for første gang overkommelig å studere befolkningsutviklinga i et helt norsk fylke på individnivå ut fra en kilde serie.

1.4 Innholdet i avhandlinga

Etter denne innledningen om Troms fylke og min målsetting med flyttestudien, vil jeg i neste kapittel gi en historiografisk oversikt over migrasjonshistorisk forskning. Denne er imidlertid relativt kort, siden så lite er gjort med direkte relevans for studiet av flytting i Troms. Kapittel 3 inneholder en grundig beskrivelse av flyttelistene og folketellingene som kildemateriale, samt en begrunnelse for å satse på de sistnevnte som hovedkilde. I kapittel 4 starter den empiriske tverrsnittsanalysen av hver enkelt folketelling, både med oversikt over befolkninga i hver enkelt kommune og separate oversikter over bofaste, innflyttere og utflyttere. Kapitlet inneholder beskrivelsen av kommunene Målselv, Balsfjord, Karlsøy og Tromsø. Disse kommunene er valgt fordi vi dermed får med både hhv et innlandsområde, fjordstrøk, et øysamfunn og en by. De resterende ni kommunene er - også av plasshensyn - beskrevet i appendiks 1. Derimot er resultater fra alle tretten kommunene trukket inn i sammenfatninga av tverrsnittsstudien på fylkesnivå i kapittel 5. Kapittel 6 er et metodekapittel, hvor min metode og mine teknikker for automatisk lenking av individdata fra folketellinger beskrives. Resultater fra anvendelsen av metoden gis i kapittel 7, både for hver av de utvalgte kommunene Målselv, Balsfjord og Karlsøy samt i en oppsummering. I kapittel 8 gjennomgår jeg noen utvalgte modeller som er anvendt i historiske migrasjonsstudier, samt en egenutviklet modell. Siktemålet er for det ene å vise i hvilken grad mine empiriske resultater lar seg forene med slike teoretiske referanserammer. For det andre er min egenutviklede modell også et forsøk på å oppsummere de mest sentrale funn i avhandlinga. Siste kapittel

oppsummerer avhandlinga både mht metoder og empiriske resultater. For å kunne yte litt gjengjeld overfor de mange internasjonale migrasjonsforskere jeg har trukket veksler på, er oppsummeringa skrevet på engelsk.

KAPITTEL 2 HISTORISK MIGRASJONSFORSKNING: EN KORT HISTORIOGRAFI

Å lage en utfyllende, internasjonal oversikt over alle studier av geografisk mobilitet med et historisk siktemål er en stor oppgave i seg selv. Den historiografi som følger nedenfor må derfor nødvendigvis bli mindre ambisiøs. Særlig gjelder det all den forskning omkring migrasjon som foreligger internasjonalt. Jeg vil på dette punktet henvise til den fyldige bibliografien i Günther Albrechts bok,¹ selv om denne ikke er av ny dato. For historiske flyttestudiers vedkommende bøtes det på med Leslie Page Moch's bok fra 1992 med oppsummering av sentral europeisk migrasjonsforskning. Dessuten inneholder bind 28 av det tyske historiske leksikon en oppsummering av tysk migrasjonsforskning, dessverre bare om tida før år 1800.² I bokfortegnelsen sist i avhandlinga har jeg konsentrert meg om skandinaviske flyttestudier, internasjonale standardverk og andre arbeider som har relevans for mine problemstillinger. Historiografien kommenterer et lite utvalg sentrale arbeider innenfor britisk, amerikansk og skandinavisk migrasjonshistorie. Hovedvekta ligger på de indre vandringer (internal migration). Det skal ikke stikkes under en stol at andre forfattere til dels anvender et annet flyttebegrep enn mitt. (Se side 4.) Geografisk mobilitet kan nemlig også omfatte fravær fra bostedet av kortere varighet (arbeidsvandringer, sesongflytting), noe Moch ofrer stor oppmerksomhet.

2.1 Ravenstein - migrasjonsforskning som geografi

Det grunnleggende og mye siterte standardarbeide på feltet er Ravensteins to artikler om "migrasjonslovene".³ Den første artikkelen bygger på de statistiske resultatene av folketellingene for Storbritannia i 1871 og 1881. Ravenstein deler riket inn i de tre kongedømmer som igjen er delt inn i counties og prestegjeld. Befolkninga blir så talt opp i en rekke ulike kategorier på grunnlag av sine bo- og fødesteder. Det "nasjonale element" omfatter alle innbyggerne, bortsett fra innflyttere fra utlandet. County- eller "fylkeselementet" omfatter den del av befolkninga som ikke har flyttet ut av det fylket hvor de var født. "Fødestedselementet" er en tilsvarende kategori på kommunenivå, mens "grenseelementet" består av de innflytterne til et fylke som kom fra kommuner i nabofylket.

¹ Günther Albrecht, *Soziologie der geographischen Mobilität*. Stuttgart 1972, s 280-324.

² Pfister, 1994, s44ff og s104ff.

³ E.G. Ravenstein, The Laws of Migration, i *Journal of the Statistical Society*, June 1885, s 167-235. Annen artikkel med samme navn i samme tidsskrift for 1889, side 241-301.

I sine beskrivelser og forklaringer av flyttestrømmene legger Ravenstein større vekt på geografisk avstand enn næringsmessige årsaker. Han introduserer velkjente begreper som kortdistanseflyttere, etappevandrerer, langdistanseflyttere og temporære flyttere. Hans grunnleggende "Laws of migration" kan kort oppsummeres slik:

1. Kortdistanseflytterne dominerer flyttestrømmene.
2. Migrasjonen avtar med økende avstand mellom opprinnelsested og flyttemål.
3. De samme lover gjelder både for inn- og utflytting.
4. Enhver strøm av migranter skaper en tilsvarende strøm i motsatt retning.
5. Langdistanseflytterne oppsøker helst handels- og industristeder.
6. Folk født i byer flytter mer enn folk fra landsbygd.
7. Kvinner flytter mer enn menn.

Ravenstein bruker relativt liten plass på metodiske forbehold, men er klar over at flyttetallene blir påvirket av størrelsen på fraflyttingssted og destinasjon både mht flatevidde og folketall. Han tar også det forbehold at barn og barnebarn av innflyttere helt ut blir regnet som bofaste i de statistiske tabellene. I sin første artikkel begrunner han sine "lover" ut fra tall for Storbritannia, i annen artikkel ut fra forholdene i andre land hvor relevant statistikk var tilgjengelig. En klar svakhet ved artiklene er at han ikke trekker inn tall for fødsler og dødsfall i befolkningene. Dermed kan han ikke skille mellom naturlig vekst og vekst som skyldes flytting.

Ravensteins arbeider illustrerer det sentrale poeng at migrasjonsforskningen i høy grad er tverrfaglig. Spesielt har mange geografer innen feltet "human geography" arbeidet med å kartlegge migrasjonsstrømmene og se dem i sammenheng med andre egenskaper ved forholdet mellom menneske og landskap som avfolkning, urbanisering og industrialisering. I Storbritannia er forskningsretningen "Historical geography" etablert som eget fagområde med utgivelse av bøker som *Historical geography: Progress and Prospect*, *An Historical Geography of Scotland* og *An Historical Geography of England*.⁴ Her inngår oversiktsartikler om befolkningshistoriske emner, blant annet om intern og ekstern migrasjon. Det tverrfaglige blir understreket ved at mange av referansene er til primærforskning gjort av sosialhistorikere og historiske demografer.

I nordisk sammenheng må vi ta med pionerinnsatsen til den svenske geografen Torsten Hägerstrand. Med sin studie "En landsbygdsbefolknings flyttningsrørelser. Studier över

⁴ Hhv Pacione, Michael (1987) og Whittington, G & Whyte, I.D. (ed) 1983.

migrationen på grundval av Asby sockens flyttningslängder 1840-1944" (1947) la han grunnlaget for teorien om "chain migration" som han seinere inkluderte i mer allmenne teorier i boka *Innovationsförloppet ur korologisk synpunkt* (1953). Flyttstudiene på grunnlag av svensk kirkeboksmateriale ga ham spesielle forutsetninger for å påvise hvordan kontakten mellom generasjoner av migranter skapte informasjonskanaler som blant annet kunne vedlikeholde spesifikke flyttemønstre gjennom lang tid. (Se nærmere i kapittel 8.)

2.2 Albrecht - migrasjonsforskning som sosiologi

På samme måte som geografene har sosiologisk forskning beskjeftiget seg med historiske migrasjonsstudier både som en forutsetning for forståelsen av moderne vandringer og en del av forskningen omkring flytting mer generelt. Günther Albrechts avhandling er allerede nevnt, hvor han ikke søker å lage noen syntese, men heller gi en oversikt over tysk og anglo-amerikansk migrasjonsforskning. Boka er inndelt i to deler, først og størst "Wanderungsgründe" og deretter "Folgen der Wanderung". Etter en klassifikasjon av ulike typer vandring, følger en gjennomgang av ideologiske, økonomiske, personavhengige, psykologiske og familiære årsaker til flytting. Også forsøk på å sammenfatte slike forhold i større modeller og flytteteorier blir referert, men ingen av disse blir karakterisert som uttømmende. Migrasjonens virkninger blir satt i sammenheng med endringer i samfunnets kultur, hvordan sammensetninga av befolkninga og tilpasninga til næringsgrunnlaget påvirkes, både i avsender- og mottakersamfunn. I et langt avsnitt forsøker Albrecht å kartlegge den forskning som undersøker hvordan flyttinga påvirker migrantene mht en rekke sosiologiske faktorer som familiedanning, kriminalitet, desorganisasjon, selvmord osv. Et tilbakevendende tema er hvor vanskelig det er å isolere migrasjonens seleksjon av personer fra flyttingas påvirkning på de samme personene under og etter at skifte av bosted har funnet sted.

2.3 Migrasjonsforskning som historie

Pga migrasjonsforskningens tverrfaglige karakter er det umulig å definere noe skarpt skille mellom studier som må sies å være spesifikt historiske og slike som må regnes som deler av andre fag. Kriteriene for å skille kan være forskernes faglige tilhørighet, hvilken periode som studeres eller hva slags kilder man benytter. Når jeg konsentrerer meg om å gjennomgå noen forskningsarbeider i kraft av at de er historiske, er det fordi de omhandler flyttestrømmer som i hovedsak er avsluttede og i hovedsak er basert på annet enn muntlig kildemateriale eller intervjuer. Siden mitt hovedfokus er innenlandsk flytting, vil jeg også legge forholdsvis

mindre vekt på å gjennomgå forskning omkring emigrasjon og immigrasjon enn hva disse studienes omfang og betydning innenfor migrasjonsforskningen skulle tilsi.

2.3.1 Emigrasjon og immigrasjon

Ingrid Semmingsens *Veien mot vest I og II* fra 1941 og 1950 var de første større vitenskapelige arbeider innenfor nordisk historisk emigrasjonsforskning. Hennes innsats er oppsummert av Andres Svalestuen (1980). I bind II, som dekker perioden 1865-1915, beskrives masseutvandringen, også med sikte på å forklare de regionale forskjeller mht emigrasjonsintensitet i Norge. Befolkningspresset går igjen som en viktig årsaksfaktor, en forklaringsmåte Stein Tveite (1980) problematiserer. For meg er det særlig interessant at hun behandler den gjennomgående lave utvandringen fra Nord-Norge i egne avsnitt. Her trekker Semmingsen fram næringsmulighetene utenfor jordbruket, særlig fiskeriene, som hovedforklaring. Stedvis stor utvandring, som i Alta og i Vadsø, forklares med innskrenkninger i gruvedriften og som kvensk etappevandring. Utvandringen fra indre Troms må da underforstått bunne i at området besto av jordbruksbygder, altså en av Semmingsens hovedforklaringer på de høye utvandringsratene fra Norge. Når utvandringen fra kyst-Norge økte etter hundreårsskiftet, mener Semmingsen dette skyldtes at mange ikke hadde råd til å følge med i moderniseringen av fiskeflåten og det mer intensive jordbruket, samtidig som det bød seg nye muligheter i sjøbaserte næringer i USA. At emigranttallet steg så mye sterkere på Sørlandet enn i Nord-Norge forklares med krisa i seilskipsfarten der nede under omlegginga til damp og stål.⁵

Einar Niemi (1990) kommenterer Semmingsens behandling av emigrasjonen fra Nord-Norge som for lite spesifikk. På bakgrunn av at en rekke spørsmål ikke har blitt inngående drøftet, framhever han behovet for økt forskningsinnsats. Eksempler på slike spørsmål er den høye emigrasjonsraten fra Vadsø og andre byer i landsdelen, den store andelen "pre-paid tickets", de store forskjellene i emigranttall fra sted til sted og fra periode til periode og sammenhengen mellom emigrasjon og religiøse bevegelser.⁶ Heller ikke hos andre forfattere finner Niemi mer enn bruddstykker til en oversikt over og dypere innsikt i bakgrunnen for nord-norsk emigrasjon. Han skisserer selv et emigrasjonshistorisk forskningsprosjekt med utgangspunkt i Charles Tillys (1979) modell over ulike migrasjonstyper.⁷

⁵ Semmingsen 1950, s78ff, s370 ff og s368.

⁶ Niemi 1990, s 6 og 14 ff.

⁷ Niemi, 1990, s 20ff og Tilly, 1979, s 177ff.

Også Niemi vurderer det slik at norsk emigrasjonshistorisk forskning på 1970-tallet ble hengende etter svensk til tross for Semmingsens pionerinnsats.⁸ Det er all grunn til å stoppe opp ved Uppsala-gruppens innsats innenfor migrasjonshistorien. Innenfor delprosjektet "Sverige og Amerika" ble det skrevet en rekke avhandlinger med utgangspunkt i emigrasjonen fra ulike svenske lokalsamfunn og regioner som Örebro län, Västernorrland, Hälsingland og Halmstad.⁹ Hovedresultatene er også tilgjengelige hos Runblom & Norman (1976). Med bakgrunn i det longitudinelle svenske kildematerialet er forskerne i stand til å kartlegge emigrantenes liv i Sverige i stor detalj fram mot utvandringen. Dette innebærer at intern flytting forut for den oversjøiske blir studert i detalj. Det er verdt å nevne i denne sammenheng at Norman fulgte en gruppe emigranter i USA og fant kontinuitet i deres næringstilpasning. Seinere er en lignende studie gjort av emigrasjonen fra Balestrand til Midt-Vesten (Gjerde 1985). Slike sammenhenger mellom intern migrasjon og emigrasjon er også understreket av tyske forskere: "Migration is folglich abhängig von der ungleichen Verteilung der Spannungen im gesamten Weltsystem."¹⁰ Nordiske fellesprosjekter har oppsummert resultater fra især de skandinaviske land, sist i en rapport til verdenshistorikerkonferansen i 1990 (Åkerman, Johansen & Ostergren).

Vandringer over grensene mellom de nordiske land hadde mindre omfang og er studert i mindre grad enn den oversjøiske emigrasjon. Allikevel må vi kunne slå fast at hovedstrømmen av internordiske migranter gikk fra Sverige og Finland til nabolandene. Størst antall svensker fant veien til dansk territorium, en flyttebevegelse og sesongvandring som er kartlagt av Willerslev i *Den glemte indvandring* fra 1983. Den tilsvarende strøm av svensker til Østlandet og Sørlandet er kun behandlet for enkelte lokalsamfunn som Sagene i Kristiania og deler av kysten nedover til Agder.¹¹ Endelig har Wester (1977) studert flytting fra Østerbotten til Sverige. Når det gjelder migrasjon over grensene på Nordkalotten, må vi trekke fram Niemis og Henninens hovedoppgaver fra 1972 om innvandringen av kvener til hhv Vadsø og Alta, samt Haukedals oppgave fra 1980 om kvensk innvandring til Nord-Troms og Vest-Finnmark. Den kvenske immigrasjon til Troms og Finnmark, samenes tilstedeværelse og sesongvandring samt norsk innflytting sørfra har Schøyen i sin bok fra 1918 sammenfattet under formelen *Tre stammers møte*.

⁸Niemi, 1990, s 3f. Han framhever også den finske innsatsen uten å dokumentere det nærmere.

⁹Hhv Normann, 1974; Tedebrand, 1972; Rondahl 1972 og Kronborg & Nilsson, 1975.

¹⁰Pfister, 1994, s105.

¹¹Myhre, 1976. Eliassen, Finstad og Bråstad, 1984. Thorvaldsen, 1993.

2.3.2 Den interne flyttinga

Flytting over landegrensene vil som regel komme i kategorien *effektiv flytting*, dvs migrasjon som i vesentlig grad endrer individenes livsbetingelser eller befolkningas sammensetning på opphavssted og destinasjon. En annen hovedtype effektiv flytting er menneskestrømmen fra bygd til by som et ledd i urbaniseringsprosessen. Ved siden av emigrasjonen er dette den type flytting som har fått størst oppmerksomhet både fra samfunnsvitere og historikere. En milepæl er i så måte Stephan Thernstroms *The other Bostonians* fra 1973 hvor han blant annet kartlegger innflyttinga til Boston i perioden 1880-1970. Thernstrom introduserer her teorien om "the urban escalator" - det at innflytterne i stor grad må starte sin karriere nederst på samfunnstigen, mens de selv - og spesielt arvingene - etterhvert kan gå inn i mer attraktive yrkeskarrierer.¹² Studien har blitt kritisert for å bygge på ikke-representative utvalg av individer, men dens verdi som teoretisk grunnlag for annen forskning synes ikke svekket i nevneverdig grad.¹³

I og med Trestadsstudien (Halmstad, Örebro, Västerås) må vi kunne slå fast at Uppsalamiljøet tok ledelsen innen nordisk migrasjonsforskning også mht byundersøkelser.¹⁴ Man gjennomførte et storstilt prosjekt med separate kohortundersøkelser, og disse ble for noen formål kombinert til en kohort. Sentrale problemstillinger var byflyttingas forhold til oversjøisk utvandring, den rural-industrielle barriere¹⁵ og migrantenes sosiale mobilitet. For det siste feltets del forsøkte man å sammenligne med blant annet Thernstroms resultater. Man fant klar korrelasjon mellom sosial og geografisk mobilitet i de svenske bysamfunn man studerte. I Norge har tilsvarende problemstillinger vært diskutert av Sivert Langholm (1976) og Jan Myhre (1976 og 1977). Mangelen på industriarbeidere i Kristiania fra norsk landsbygd vil sistnevnte heller karakterisere som en rural-industriell enn en rural-urban barriere. Langholm har også behandlet innflyttere blant håndverkere og handelsborgerskap i hovedstaden (hhv 1980 og 1981). Endelig må vi ta med at Nedrebø (1979 og 1991) og Andresen (1993/94) behandler innflyttinga til hhv Bergen og Tromsø hhv før og etter år 1850. Nedrebø bygger sin studie på skifte- og overformynderiprotokoller, kirkebøker og militære ruller.

¹² Thernstrom, 1973. (s231ff)

¹³ Alcorn & Knights, 1975 (s99f). Tilsvar fra Thernstrom, 1975.

¹⁴ Hhv Kronborg & Nilsson (1975), Norman (1974) og Eriksson & Åkerman i form av en syntese (1974).

¹⁵ Åkerman, 1972, Rondahl, 1972 s64.

Britisk migrasjonsforskning har i stor grad vært opptatt av urbaniseringsprosessen. En gjennomgang av feltet for pedagogiske formål har med flere studier om flytting til by enn internt på landsbygda og etterlyser arbeider om hvilken virkning migrasjonen har hatt for samfunn ute på landet.¹⁶ Kevin Schurer har i sin doktoravhandling fra 1988 avhjulpet dette behovet mht migrasjonen i deler av Essex. Schurer var knyttet til den befolkningshistoriske forskningsgruppa i Cambridge som står bak det monumentale verket *The population history of England 1541-1871*.¹⁷ Boka behandler imidlertid flytting kun som den befolkningsandelen som blir borte uten at det kan forklares ut fra de fradrag man gjør ifølge mortalitesmodeller, når de kartlegger utviklinga i Englands folketall. Flytting er støy som må fjernes i de demografiske beregningene.

Vi nærmer oss nå mitt hovedtema - innenlands migrasjon med hovedvekt på det rurale perspektiv. Her fins en rekke amerikanske arbeider, men jeg vil heller trekke fram den omfattende fransk-kanadiske forskningen omkring befolkninga av Saguenay-området i de øvre deler av Quebecprovinsen (Gauvreau et al, 1987, Pouyez et al, 1983). Her vektlegges ønsket om å få nok areale til å samle hele etterslekta som en hoveddrivkraft bak flytting til nye og mer romslige settlementer. I Danmark har innenlands migrasjon vært drøftet som del av befolkningsstudier eller i form av mindre arbeider.¹⁸ Uppsala-gruppa brukte studiet av intern migrasjon blant annet som bakgrunnsfaktor i studiet av oversjøisk utvandring (Rondahl 1972, Norman 1974) eller for å forklare politiske folkebevegelser (Öhngren 1974). Men ofte setter deres avhandlinger og artikler migrasjonen i fokus både som avhengig og uavhengig variabel. En problemstilling som særlig reises av Sune Åkerman (1971) er hvorvidt emigrasjon og intern migrasjon skal sees på som "Alternativa" eller "kompletterande flyttningsrørelser". Selv om Åkerman heller i retning av det siste, tar han en rekke forbehold både mht kildemateriale, målemetode og de ulike faser i vandringsforløpet.

Page Moch forsøker å oppsummere historisk migrasjonsforskning om Vest-Europa. Hun konsentrerer seg imidlertid om kontinentet og legger størst vekt på urbanisering. Selv om Skandinavia nevnes, er Norge kun behandlet mht emigrasjon. Hun anvender i noen grad Tillys migrasjonsmodell, men tester den ikke systematisk mot det empiriske grunnlagsmaterialet hun redegjør for.¹⁹

¹⁶ The Open University, 1982, s94.

¹⁷ Wrigley & Schofield, 1982.

¹⁸ Johansen, 1975, s94f, s128ff; Johansen 1976 og 1977; Nygård Larsen, 1976.

¹⁹ Page Moch, 1992. Jfr for øvrig anmeldelse av undertegnede.

Den eneste norske, historiske doktoravhandling på feltet innenlands migrasjon er Sølvi Sogners *Folkevekst og flytting* (1979). Dette er imidlertid i hovedsak en rent demografisk studie av befolkningsutviklinga på Østlandet på 1700-tallet. Mye plass brukes på å analysere utviklinga i Rendalen vha familierekonstitusjonsmetoden. Flytting er en viktig faktor for å forklare ulik regional utvikling i folketallet, men studiet av migrasjon utgjør en langt mindre del av avhandlinga enn hva tittelen kunne forespeile.

Forskningen som sprang ut av 1801-prosjektet ved Historisk institutt i Bergen har i mindre grad beskjeftiget seg med flyttestudier, noe som blant annet må skyldes at 1801-tellinga ikke inneholder fødestedsdata.²⁰ Dyrviks utsagn om den glemte flyttinga (side 3) må imidlertid modifieres også når det gjelder rural migrasjonsforskning ved hans eget institutt i og med en hovedoppgave om ungdomsflytting i Sogn 1790-1801 med konfirmasjonslistene som hovedkilde (Skjeldestad 1984).

Kristiania- og Ullensakerundersøkelsene ved Historisk institutt i Oslo la nok større vekt på emigrasjon og til dels byflytting enn på andre former for migrasjon. Det mest sentrale bidraget i så måte var Langholms artikkel "Short-distance migration, circles and flows: Movement to and from Ullensaker according to the population lists of 1865" fra 1975. På samme måte som i Gjerdåkers kohortanalyse (1974) blir imidlertid perspektivet noe snevert både i tid og rom. De fleste norske hovedoppgaver om befolkningshistoriske emner drøfter i liten grad flytting.²¹ Men jeg må nevne spesielt en hovedoppgave om bosetningsutviklinga i Stranda og en om flyttinga fra Gudbrandsdalen til Salten.²² To hovedfagsstudenter har tatt for seg koloniseringa av Indre Troms.²³ Nærmest opp til mitt tema kommer Arnfinn Engen i sin artikkel fra 1980 om befolkningsutvikling og migrasjon i Nordlands amt 1801-1865. Engen beskriver hvilke deler av fylket som hadde netto innflyttingsoverskudd, men skriver relativt lite om hvor innflytterne kom fra og hvilke særdrag de ellers hadde.

Norsk historisk migrasjonsforskning har i hovedsak beskrevet ulike former for migrasjon hver for seg. Avhandlinger og artikler har i stor grad behandlet utvandring, flytting til urbane sentra og rural migrasjon uten å se disse vandringene i sammenheng. En slik splittet behandling av ulike typer flyttebevegelser er en arv fra en epoke da man betraktet de gamle samfunn som stabile enheter med lite flytting. Masseutvandringen og byflyttinga på 1800-

²⁰ Oldervoll (1982) behandler oppbrudd fra foreldrehjemmet, men sier lite spesifikt om flyttebevegelsenes retning og omfang.

²¹ Jfr Hubbards liste fra 1993.

²² Hhv Aass (1985) og Hanssen (1979).

²³ Dørum (1960) og Granlund (1975).

tallet ble sett på som nye fenomener også i den forstand at det var nå nordmenn for første gang flyttet i betydelige antall. Nyere forskning, for eksempel Sogner (1979) har vist at også den rurale migrasjon i lang tid hadde hatt et betydelig omfang. Og de norske resultatene i så måte stemmer godt overens med internasjonal forskning omkring rurale samfunn, både den svenske ut fra historiske befolkningsregistre og samtidsstudier fra u-land.²⁴ På en slik bakgrunn blir det mer naturlig å studere ulike former for flytting i sammenheng. Og det er bare mulig hvis man velger flytting som hovedtema i framstillingen, ikke bare som et bitema som skal forklare andre historiske fenomener.

2.4 Oppsummering

Migrasjon er emne for forskning både innenfor fag som geografi, sosiologi og historie. I sistnevnte fag har hovedvekta innen norsk og nordisk forskning ligget på studiet av oversjøisk utvandring. Med hensyn til mitt empiriske hovedtema, intern flytting i Troms i siste halvdel av 1800-tallet har det vært forsket relativt lite. Unntaket er avsnitt i nyere by- og bygdebøker. Innflyttinga fra Sør-Norge og Finland til Nord-Norge er dessuten behandlet i noen hovedoppgaver. Heller ikke for andre deler av Norge er de indre vandringer gjort til gjenstand for noen større samlet framstilling, selv om enkelte artikler foreligger. I andre land, blant annet i Sverige, har intern migrasjon fått adskillig større oppmerksomhet. Spesielt gjelder det innflytting til byer, noe som også ble behandlet som del av Kristianiaprojekt. På metodeplanet har jeg derfor kunne hente mer fra andres forskning enn på empiriplanet.

Også modeller og teorier om migrasjon som historisk fenomen er behandlet av flere forfattere. Ravenstein oppsummerte sine forskningsresultater i de berømte "Laws of migration". Deretter har en rekke modeller vært lansert i forsøk på å generalisere eller forklare empiriske funn i migrasjonsforskningen. Mange av disse blir gjennomgått i Albrechts bok, mens Sune Åkerman (1976 og 1978) spesielt har tatt for seg teori- og modellbyggingen innenfor historisk orientert migrasjonsforskning. Etterhvert har man utvidet perspektivet utover de rent mekanistiske push-pull-modellene. Blant flere alternativer arbeidet Uppsala-gruppa (se Åkerman et al 1971) mye utfra en modell utviklet av Ellemers (1964) for å forklare emigrasjon. Langholm (1976, 1980) anvendte i forbindelse med Kristianiaprojektet Thernstroms "urban escalator"-modell for å belyse sammenhenger mellom geografisk og sosial mobilitet. Slike modeller kommer jeg tilbake til i kapittel 8. Som man vil se der, har jeg ikke funnet noen av disse tilfredsstillende som referanseramme for

²⁴ Jackson & Moch (1989) s28.

min avhandling. Derfor munner min undersøkelse ut i en formulering av en alternativ modell som søker å oppsummere mine funn mht migrasjon i Troms.

KAPITTEL 3 KILDER OG KILDEKRITIKK

Når man skal studere innenlandsk migrasjon, er to typer kilder de mest aktuelle. For det ene flyttelistene i kirkebøkene, for det andre de folketellingene som er nominative og oppgir fødested for innbyggerne.¹ I prinsippet vil flytting også kunne studeres med utgangspunkt i andre kilder som for eksempel vielseslistene eller de militære ruller, men disse vil gi et svært partielt bilde av flyttebevegelsene.²

3.1 Flyttelistene

Ifølge forordninga om kirkebøker fra 1812 skulle prestene føre oversikter over dem som flyttet inn og ut av et kirkesogn. I kirkebøkene finnes fra da av fortrykte skjemaer. Etter den reviderte forordninga av 1820 skulle opplysninger om innflytterne noteres i rubrikker for dato, navn, alder, tidligere bosted og fødested, framviste attester samt formål med flyttinga. I den parallelle spalta for utflyttere er det færre rubrikker: Dato, navn, alder og destinasjon. Iblant er også yrke eller sivilstand med, noe som ble regelen etter reformen i 1877.³

Flyttelistene har i tidligere framstillinger fått et dårlig rykte. Bare en del av flytterne er ført inn, og da ofte lang tid etter at flyttinga fant sted. Føringa av utflytting hadde sammenheng med utstedelse av presteattest, noe som kostet penger. Flytterne utsatte dermed transaksjonen til behovet meldte seg, for eksempel ved giftermål, eller utelot helt å skaffe seg attest. Føring av innflytting skjedde når flytteren eventuelt leverte sin attest til presten i innflyttingssognet. Man antar at nærflytting og ungdomsflytting er mest underrepresentert, mens folk med høyere sosial status og lengre fravær oftere kom med i flyttelistene.⁴

Jan Myhre er blant de få som tidligere har forsøkt å utnytte flyttelistene statistisk.⁵ Hans konklusjon for Sagene med Aker er at underregistreringen av både inn- og utflyttere må ha vært betydelig, for innflytterne på minst 50%, sannsynligvis adskillig mer. Siden registrering av utflyttere er knyttet til utstedelse av attest, kan disse ha blitt registrert i noe mindre grad, men det må ikke tas for gitt. I og med at attesten fulgte personen og ikke ble levert til presten

¹ De nominative listene fra Ibestad (1825 og 1845) samt Kvæfjord og Tromsøsund (1845) er ikke utnyttet da de for det ene er ufullstendige, bare i noen grad oppgir fødested og ikke dekker mine kjerneområder i fylket.

² For en gjennomgang av muligheter og begrensninger ved migrasjonsforskning ut fra en rekke ulike kildetyper, se Poussou, 1971, s25ff.

³ Dyrvik, 1983, s 41.

⁴ Dyrvik, smst, s 170 og 173.

⁵ Myhre, 1976, s 89ff.

ved innførsel i innflyttingslistene, kan samme attest ha blitt levert ved innflytting i flere kommuner. Dermed reduseres mulighetene til å etterspore etappevandrere gjennom bruk av flyttelistene, fordi faren øker for at siste bosted ikke ble oppdatert. Opphevelsen av tjenestetvungen i 1854 gjør det i tillegg sannsynlig at prestenes registrering av flytting ble enda mer mangelfull. Nå var det ikke lenger straffbart å foreta umeldt og uforpliktende flytting over kommunegrensene.

Myhre mener at personene i flyttelistene er et sosialt skjevt utvalg av dem som reelt sett flyttet. Fattigfolk hadde i mindre grad råd til å betale de sportlene som prestene forlangte. Dessuten trengte man presteattest for å løse borgerbrev eller begynne i håndverkslære. Det siste gjør antakelig flyttelistenes utvalg skjevt mht kjønn. At man trengte attest ved konfirmasjon eller vielse utenfor fødestedssognet medfører med stor sannsynlighet at flyttelistene i tillegg gir et lite representativt bilde av flytternes alder. For innflytterne skulle presten føre både fødested og forrige bosted. Ofte er kun et stedsnavn ført, noe som burde bety at bo- og fødested er identiske. Men sikre kan vi ikke være. Endelig vil det faktum at kildene ofte er ført årevis etter flyttinga redusere vår tiltro til dem. Særlig gjelder det opplysninger om flyttetidspunktet og formålet med flyttinga.

På denne bakgrunn kan jeg ikke klassifisere flyttelistene i kirkebøkene som en longitudinell kilde i egentlig forstand. Det er jo tidspunktet for flyttinga og ikke for føringa av presteattesten som er det interessante i en migrasjonsstudie. I tillegg må altså denne kildas verdi som grunnlag for en statistisk undersøkelse være sterkt svekket. Ikke bare er migrantene sterkt underrepresentert, i tillegg er utvalget av migranter svært skjevt, langs alle de variabler som lar seg studere. Det er derfor under tvil jeg i det hele tatt har behandlet denne kildetypen for mitt undersøkelsesområde. For ordens skyld skal jeg allikevel foreta en stikkprøve.

For å kunne sammenligne med en uavhengig kilde, har jeg tatt for meg folketellingene 1865 og 1875 samt de mellomliggende flyttelistene for hhv Måselv og Balsfjord. Det gir muligheter til å sammenligne føringa av listene i to nabokommuner. Denne framgangsmåten er også valgt ut fra mistanken om at flyttinga mellom nabokommuner var mest underrepresentert i listene, siden det da ville være forholdsvis enkelt for migrantene å skaffe seg presteattest ved et seinere høve. Kommunene har i tidsrommet separat førte protokoller

for hhv Bardu og Målselv og Balsfjord og Malangen.⁶ Opptellinga av flyttere mellom de to storkommunene ga følgende resultat:

Tabell 1: Antall inn- og utflyttere mellom Målselv og Balsfjord ifølge flyttelistene i perioden 1866-75.

Kirkesogn	Innflyttere	Utflyttere
Bardu	0	0
Målselv	3	8
Malangen	9	2
Balsfjord	6	5

Det er ikke samsvar mellom antall utflyttere fra en kommune og antall innflyttere til den andre i tidsrommet. Kirkebøkene for Målselv melder om tre innflyttere fra Balsfjord, mens Balsfjordprestene har notert sju utflyttere. Omvendt skal åtte personer ha flyttet fra Målselv til Balsfjord, mens hele femten ble registrert som innflyttet på destinasjonen. Det er en mager trøst at underregistreringen konsekvent er størst i Målselv og at det er konsekvens i forholdstallet mellom sør- og nordgående flyttestrøm. Det må ha vært relativt tilfeldig når og hvor en utskrevet flytteattest ble vist fram. Den kan ha blitt skrevet ut og/eller levert til presten flere år etter at flyttinga fant sted, kanskje først når migranten hadde flyttet videre til en tredje kommune. Muligheten for at vedkommende flyttet tilbake og aldri fikk bruk for attesten, er også til stede. Mangelen på samsvar viser igjen at vi vanskelig kan utnytte flyttelistene til statistiske formål.

Tabell 3a og 3b i appendiks kan brukes til å gi et estimat av antall flyttebevegelser mellom Tromskommunene ifølge folketellingene 1865 og 1875. Tabellene viser hvor mange med fødested i én kommune som befant seg i andre kommuner på tellingstidspunktene. I Balsfjord befant der seg i 1865 84 mennesker med fødested Målselv, et tall som i 1875 hadde økt til 91. Omvendt var der i 1865 46 personer fra Balsfjord i Målselv, i 1875 hadde dette økt til 82. Pga dødsfall og videreflytting gir differansen mellom 1865- og 1875-tallene bare et minimumsanslag av den reelle flyttinga mellom de to nabokommunene. Tendensen til at den viktigste flyttestrømmen gikk nordover blir ikke bekrefta, men denne har nok pga

⁶ De aktuelle kirkebøkene for Målselv dekker periodene 1863-72 og 1872-84; for Bardu 1851-77; for Malangen 1858-70 og 1871-86; for Balsfjord 1856-70 og 1871-83.

etappeflytting vært adskillig kraftigere enn både flyttelistene og folketellingene gir inntrykk av. Dette blir imidlertid i liten grad fanget opp i flyttelistene, selv om de egentlig burde vise migrasjonens omfang uavhengig av migrantenes fødested. Avviket mellom folketellingenes og flyttelistenes tall for flytting fra Balsfjord til Målselv er så klart at jeg har funnet det unødvendig å studere det systematisk på individnivå, dvs finne ut hvilke migranter som er utelatt i flyttelistene.

Forholdet mellom flyttelistene og folketellingene kan imidlertid utdypes vha noen eksemper på individnivå. Som tilfeldig valgt materiale har jeg tatt de åtte personene som ifølge kirkebøkene for perioden 1866-75 for Målselv sogn flyttet ut til Balsfjord. Den første gruppa er ekteparet Henrik Niemela og Greta Pedersdatter, begge midt i 30-årene som skal ha flyttet sammen med tre barn. Til tross for at disse både enkeltvis og som familie skulle være lette å identifisere, er det ikke mulig å finne spor etter dem verken i folketellinga 1865 eller 1875 for noen kommune i Troms. Kanskje mannens kvenske navn gir forklaringen, at de etappeflyttet gjennom og ut av fylket, kanskje tilbake til Sverige eller Finland?

Det andre eksemplet gjelder enka Marit Hansdatter Rappe (53) med sønnen Kristian Stenersen på 17, begge fra Sør-Fron. I 1865-tellinga finner jeg dem logisk nok i Målselv, hvor hun er losjerende med egne midler mens han er tjenestegutt på nabogården. I 1875 kan jeg imidlertid ikke finne dem i Balsfjord, men derimot i Målselv hvor hun stadig er enke, men driver egen gård mens sønnen hjelper til. Identifikasjonen må i dette tilfellet være utvilsom, for både navn, alder og fødested stemmer for mor og sønn, og jeg har gjennomgått hele fylket uten å finne andre kandidater. Hvorvidt paret noen gang gjorde alvor av å flytte til Balsfjord, skal være usagt. Jeg finner i hvert fall ikke at presten har notert dem som innflyttere der.

Tredje eksempel er pike Marit Olsdatter (35), som skal ha flyttet i 1873. I 1865-tellinga finner jeg i Målselv ei tjenestepike fra "Lille Elvedalen" (Alvdal) med riktig alder og i 1875-tellinga for Balsfjord ei leilendingskone fra "Tønset" som også har riktig alder. (Alvdal ble utskilt fra Tynset i 1863, så divergensen i navn på fødesteder kan vi se bort fra.) Denne lenken er antakelig riktig, men med et så vanlig navn skal det ikke store avviket til i alder eller fødested før identifikasjon blir umulig. De tre tilfeldig valgte eksemplene viser altså for det ene en enkeltperson hvor flyttelistas data *ser ut til* å stemme. For det andre et par hvor flyttinga ikke ble realisert eller oppholdet i nabokommunen svært kortvarig. Og for det tredje en familie som bare må ha vært innom Troms på gjennomreise. Som grunnlag for statistiske

resultater om hvilken del av fylkets befolkning som flyttet og hvorhen, blir flyttelistene i kirkebøkene lovlig tynne.

Hittil har jeg konsentrert meg om flyttelistene som grunnlag for studiet av kortdistanseflytting innen fylket. Listene kan gi et bedre grunnlag for studiet av langdistanseflytting. Både prest og befolkning kan ha tatt føringa av dem som flyttet lengre mer høytidelig, for da var det ikke like lett å skaffe seg attest hvis behovet meldte seg seinere. I et forsøk på å komme nærmere et svar på det spørsmålet har jeg databehandlet flyttelistene for Målselv og Balsfjord i tidsrommet 1866 til 1875. En opptelling av flytterne ifølge disse gir følgende resultat:

Tabell 2: Antall inn- og utflyttere ifølge flyttelistene for Målselv med Bardu og Balsfjord med Malangen 1866-75 fordelt på kjønn og flytteår.

År	Målselv						T	År	Balsfjord							
	Innflytting		T	Utflytting		*			Innflytting		T	Utflytting		*		
	M	K	Sum	*	M	K	Sum	*	M	K	Sum	*	M	K	Sum	
1863	1	0	1	*	0	0	0	*	1853	1	0	0	*	0	0	0
1864	4	1	5	*	4	0	4	*	1863	0	1	1	*	0	0	0
1865	17	2	19	*	19	5	24	*	1864	0	0	0	*	0	0	0
1866	49	63	112	*	45	51	96	*	1865	0	4	4	*	0	2	2
1867	24	21	45	*	23	16	39	*	1866	1	10	11	*	3	13	16
1868	4	19	23	*	2	24	26	*	1867	8	17	25	*	14	19	33
1869	8	2	10	*	6	2	8	*	1868	7	15	22	*	4	19	23
1870	11	10	21	*	13	16	29	*	1869	1	1	2	*	5	4	9
1871	4	2	6	*	8	3	11	*	1870	0	7	7	*	2	9	11
1872	2	9	11	*	3	15	18	*	1871	1	1	2	*	5	3	8
1873	5	6	11	*	7	6	13	*	1872	0	9	9	*	0	7	7
1874	10	16	26	*	8	12	20	*	1873	1	5	6	*	0	6	6
1875	1	4	5	*	3	5	8	*	1874	2	2	4	*	3	6	9
									1875	4	5	9	R	3	6	9

Siden tabellen er basert på perioden 1866 til 1875, er det naturlig at der er notert relativt få flyttere som kom eller dro tidligere. En innflytter fra Snåsa til Balsfjord hadde kommet i 1853, men ble først notert 13 år seinere. Selv om han utgjør et unntak, styrker det ikke tiltroen til flyttelistenes behandling av langdistanssemigranter. Ellers legger vi merke til at der ikke var store forskjeller i tallenes størrelsesorden verken mellom kvinner og menn eller mellom inn- og utflyttere. Det mest slående i tabellen er den ujevne spredning av flyttebevegelsene over tid, med klare toppe i 1866 i Målselv og i 1867 i Balsfjord. Dette kan ha sammenheng med svingninger i økonomien. Den hypotesa svekkes av at inn- og utflytting svingte i takt. Særlig i Målselv spilte jordbruket en hovedrolle. Det er da noe underlig med stor innflytting etter uåret i 1865 og ditto utflytting i det gode året 1866. En alternativ forklaring er at prestene i 1866 for første gang hadde ledet arbeidet med en nominativ folketelling. Kan dette ha vekket deres interesse slik at de for en stund sørget for en mer skikkelig registrering av flyttere? Mht innflyttere kom de fra en jevn spredning av steder

både i nord og sør. Mot den siste hypotesa taler imidlertid at en stor andel av utflytterne var emigranter, spesielt i 1866. Emigrasjon av bønder med fødested sørpå som et oppsamlingsheat etter borgerkrigen virker rimelig. Betyr dette at vi kan stole på flyttelistene når det gjelder oversjøisk emigrasjon?

Av andre har flyttelistene nettopp blitt mest brukt som grunnlag for studiet av oversjøisk emigrasjon. Bygdebokforfatter Anders Ole Hauglid har registrert 757 utvandrere i flyttelistene for Balsfjord og Malangen. Han anslår at det reelle antall utvandrere ligger omkring 1000, men dette estimatet er dessverre ikke bygd på systematiske kildestudier.⁷ Håvard Dahl Bratrein foretok en systematisk sammenligning av flyttelister og utvandringslistene for Trondheim og Bergen i perioden 1872-89. Han fant bare 17 av sogneprestens 46 utvandrere igjen i listene for Trondheim, ingen i Bergen. En mulig forklaring er at andre etappevandret via andre bosteder. Bratrein fant imidlertid at et par av sogneprestens "emigranter" slo seg til i Tromsø. Dessuten kjenner han til "...en heil rekke Karlsøyfolk som fôr til Amerika i denne tida uten at vi kan finne dem registrert noe sted".⁸ Svalestuen fant ved sammenligning med bygdebøker og emigrasjonslister at utflyttingslistene var ganske fullstendige i Tinn for perioden før 1870, men at deres kildeverdi deretter avtok.⁹ Koren fant for Ullensaker avvik mellom tallene i NOS og egne tall i emigrasjonslistene, avvikene gikk i begge retninger og var størst tidlig i perioden.¹⁰ I forbindelse med en hovedoppgave under arbeid finner Vibeke Flå bare 668 av 1363 identifiserte emigranter fra Vardø i flyttelistene for byen og landsognet i perioden 1860 til 1920. Etter 1875 var emigrantlistene langt mer fullstendige enn flyttelistene. Jeg må konkludere med at de sistnevnte er helt ubrukbare i studiet av kortdistansereflytting og at de mht langdistansereflytting vil gi en svært mangelfull statistikk. Flyttelistene kan bidra med nyttige opplysninger om enkeltindivider blant migrantene, men slike beskrivelser av deres skjebne er ikke mitt siktemål.

3.2 Folketellingene

De nominative folketellingene fra 1865 og framover har et langt bedre rykte enn flyttelistene. Men, for å konstatere det sjølsagte: Heller ikke denne kildetypen er lytefri. Noen omfattende

⁷ Hauglid, 1991, s 222.

⁸ Bratrein, 1992, s 51. Et annet eksempel på "emigranter" som ombestemte seg er finnen Woods som ble igjen i Bergen (informasjon fra Jan Oldervoll).

⁹ Svalestuen, 1972, s 17ff.

¹⁰ 1979, s6f.

framstilling av framgangsmåte og innhold i de norske folketellingene foreligger dessverre ikke. Etter den tilsvarende britiske framstilling å dømme ville dette være et stort arbeid, som imidlertid kunne gi interessante resultater (Higgs, 1989). Heller ikke kan jeg finne at noen av de mange som tidligere har brukt folketellingene i sine undersøkelser i den sammenheng har kommet med en sammenfattende vurdering av framgangsmåten ved tellingene og en kildekritisk gjennomgang. Man antar at materialet i alminnelighet er reliabelt, og drøfter enkelte spredte problemer. Den mest fullstendige gjennomgangen fins i Dyrviks metodebok fra 1983 og Myhres hovedoppgave fra 1976. Jeg vil her referere noen kildekritiske merknader som er reist av andre forskere, før jeg tar for meg mine egne undersøkelser og vurderinger av folketellingene som kilde til studiet av flytting. Noen momenter drøftes nærmere der de hører hjemme i andre kapitler. Det gjelder spesielt faktorer av betydning for lenking av folketellingsdata. Men først en gjennomgang av hvordan folketellingene ble til, sett fra en migrasjonsforskners ståsted.

3.2.1 Organisering av tellingsarbeidet

Norges eldste folketelling er fra 1769, men ingen av de tellingene som ble arrangert før 1865 egner seg større til studiet av migrasjon. Det skyldes dels at de ikke har data om befolkningas fødesteder, dels at de kun er numeriske, dvs gir statistisk informasjon om større eller mindre geografiske områder.¹¹ Fra 1865 har tellingene vært nominative, dvs at grunnlagsmaterialet gir opplysninger om *navn* og annen kjerneinformasjon for i prinsippet alle innbyggerne i landet. Her fulgte Norge opp en internasjonal trend, Storbritannia arrangerte sin første nominative telling basert på husholdsskjemaer i 1841.¹² Begrunnelsen for reformen var både kvalitetsheving og rasjonaliseringsgevinster gjennom at arbeidet med statistikken kunne sentraliseres samtidig som folk i byene kunne fylle ut skjemaene selv. Samtidig ble det innført egen rubrikk i folketellingskjemaene for føring av personenes fødested. Nominative tellinger ble gjentatt i 1875, 1891, 1900 og deretter med tiårs mellomrom fram til krigen. (I tillegg fins bytellinger fra 1870 og 1885 samt spredte tellinger for enkelte byer.) Statistikkloven av 1907 setter imidlertid en stopper for åpen bruk av tellingene etter den tid, og det har hatt som konsekvens at elektronisk bearbeiding av manuskriptene for seinere tellinger ikke har kommet i gang ennå.¹³ Pga problemer med å sikkerhetskopiere 1891-

¹¹ 1801-tellinga er riktignok nominativ, men den mangler rubrikk for fødested. Fra enkelte sogn fins nominative lister, gjerne kladder, også for folketellingene 1815-55. (Se Tranberg 1987.)

¹² Higgs, 1989 s7ff: "1841: the transition to modern census taking."

¹³ Thorvaldsen, 1992.

tellinga, har databehandling av denne hittil bare unntaksvis kunnet realiseres. Konsekvensen er at med enkelte spredte unntak er det folketellingene 1865, 1875 og 1900 som kan behandles rasjonelt for større områder. Det er disse jeg vil konsentrere meg om i denne gjennomgangen.

Folketellinga 1865 ble arrangert av Departementet for det indre, 1900-tellinga av Statistisk sentralbyrå. 1875-tellinga kommer i en særstilling ettersom departementets "statistiske bureau" ble skilt ut som Institutt. Det at man fikk en egen ytre etat til å samle inn og bearbeide statistisk informasjon var en viktig forutsetning for den kvalitetsheving vi finner i folketellingsmaterialet. I tellingsarbeidet lot departementet og seinere byrået seg representere av prestene i landområdene og av magistraten i byene. Disse skulle i sin tur delegere arbeidet til henholdsvis lensmannen/lærerne og rodemestrene. Man kan øyne en kompetansekonflikt i forordninga av 1865 som sier at prestene skal bestyre og kontrollere tellinga, mens lensmennene skulle koordinere den praktiske utførelsen. Fra 1875 kom lensmannen formelt med i de lokale styrer for tellingsarbeidet. (Både sogneprest og lensmann kalles "Tællingsbestyrere".) Det er imidlertid vanskelig å si om denne uklare ansvarsfordelinga kan ha virket negativt inn på kvaliteten i tellingene. I 1900-instruksen sies eksplisitt at sognepresten skulle være formann, samtidig som også ordføreren ble trukket inn i bestyrelsen.

I forbindelse med gjennomføringa av 1855-tellinga klaget prester og lærere over den store arbeidsbelastninga de ble pålagt i forbindelse med tellingsarbeidet. Begge grupper følte at de måtte forsømme sitt egentlige arbeid. Noe av bakgrunnen skal ha vært den stadige økninga i antall rubrikker som måtte fylles ut. Løsninga ble at prestene slapp den praktiske ledelse av tellingsarbeidet, det ble overlatt til lensmennene. Men lærerne slapp ikke unna, departementet mente seg avhengig av deres kjennskap til lokalsamfunnet. Til gjengjeld fikk både lærerne og lensmennene godtgjørelse for skyss og diett fra 1855, lærerne også honorar.¹⁴

Bare unntaksvis finner vi at andre enn lærerne har blitt brukt som folketellere. Vi må altså regne med at de menneskene som kjente befolkninga best utførte tellingsarbeidet. Imidlertid kan man tenke seg at lærerne kjente barnefamiliene bedre slik at opplysningene om andre grupper ble noe mindre pålitelige. Antakelig er det et større problem at etniske grupper med annet hovedspråk enn norsk kunne ha vanskeligere for å formidle informasjon til tellerne, og at reliabiliteten dermed blir avhengig av etnisk tilknytning. Tellerne representerte den norske øvrigheta. Dersom det var større gjennomtrekk blant lærerne

¹⁴ Tranberg, 1987, s9.

nordpå, kan det ha virket negativt inn på kjennskapet til kommunen, men jeg har ikke indikasjoner på at så var tilfelle (jfr side 45). De store avstandene her gjorde tellingsarbeidet mer komplisert, og Troms stift fikk en måned lengre frist med å gjøre tellingsarbeidet ferdig.¹⁵ I praksis var de allikevel ikke de seneste til å levere resultatene.

I byene ble det i 1865 for første gang innført et system med selvtelling, dvs at huseierne selv skulle fylle ut folketellingskjemaene. Skjemaet ble samlet inn av rodemestrene, og det kan tenkes at deres kontroll med de opplysningene huseierne ga ble mer lemfeldig enn om rodemestrene hadde notert ned svarene i skjemaet. Det oppveies muligens av at skjemaer ført av huseieren selv må sies å være primære kilder i ordets egentlige forstand. Nå hadde rodemestrene tradisjonelt oppgaver i forbindelse med innkreving av skatter og avgifter. Dette kan særlig ha virket inn på opplysningene om dyrehold, utsæd og boligstandard, som altså bør brukes med spesiell varsomhet i byene. Det er heller ikke trolig at folk alltid ville notere byrker av den typen vi i dag kaller svart arbeid. Michael Drake har for Tromsø funnet at nær 60% av skjemaene ble fylt ut av andre enn dem som bodde i huset, ofte av naboer. En gruppe på 27 menn har fylt ut flere skjemaer. Det har ikke lyktes å finne ut hvor ofte det dreide seg om huseiere, men når såvidt mange har fylt ut 10-20 og helt opp til 27 skjemaer, må vi tro at de ofte førte listene i andres hus. Dette er motsatt erfaring enn inntrykk fra Kristiania hvor de fleste listene ble fylt ut av huseiere og –bestyrere.¹⁶

Ved en fullstendig folketelling av den type SSB foretok inntil 1980, er det av avgjørende betydning for resultatet at alle hus blir besøkt. I motsatt fall vil folketallet bli for lavt, samtidig som man må regne med at de som faller utenom tellernes nett utgjør en gruppe med spesielle egenskaper. Dette problemet kan være større i vårt grisgrendte og uveisomme land enn mange andre steder. Tellingsledelsen hadde innsett vanskene, og alle tellere var derfor utstyrt med et eksemplar av matrikkelen for sitt område. Denne er organisert topografisk, og bør være lett å følge i terrenget. Pga endringer i krets- og kommunegrenser, og i matrikuleringa, kan enkelte boplasser allikevel være hoppet over dersom ikke tellingsledelsen oppdaterte oppgavene i matrikkelen og kontrollerte at lister var utfylt for alle bruk. Jord som ikke ble særskilt matrikulert, for eksempel husmannsplasser, kan i denne sammenheng tenkes å falle utenfor nettet noe hyppigere enn matrikulerte eiendommer. Også på landet ble

¹⁵ Kildegrunnlag: Bilag nr 1-3 til folketellingen 1865 (NOS I C no 1, 1868); Bidrag til en norsk befolkningsstatistik. Innledning til tabeller inneholdende resultatene af folketellingen 1875 i Norge i januar 1876 (NOS C no 1, 1892); Opplysninger angaaende fremgangsmaaden m.v. ved den i desember 1900 afholdte folketælling (NOS V 4, 1906)

¹⁶ Drake, 1991, s10ff.

folketellingsskjemaene fra 1875 først delt ut via skoleelevene, slik at folk kunne gjøre seg kjent med dem og ha svar på rede hånd. Omstendighetene omkring folketellinga skulle også kunngjøres på kirkebakken. I neste omgang besøkte tellerne alle hus, fylte skjemaene ut og samlet dem inn. Det at folk ble gjort oppmerksomme på tellinga og fikk skjemaer på forhånd, reduserer faren for å utelate bosteder. I 1875 spanderte man en egen utgave av den matrikkelen som da var under revisjon som grunnlag for tellerne. I 1900 ble et revidert eksemplar tilstilet tellingsledelsen i hvert sogn. På grunnlag av dette skulle lensmannen korrigere de eksemplarene som tellerne fikk. Her er altså en rekke mulige feilkilder, kanskje spesielt i mitt område hvor så mange nye bruk ble opprettet. Vi ser imidlertid at man hadde rutiner for å håndtere vanskene. Kanskje det er rimelig å anta at tellingene også på dette punktet fikk bedre kvalitet etterhvert som man forbedret de administrative rutinene. Siden tellerne fikk skyssgodtgjørelse etter distanse, skulle man ikke tro at avsidesliggende plasser ble spesielt underrepresentert i materialet. Det alminnelige inntrykket er at tellingene var rimelig fullstendige, og at man bare unntaksvis har kunnet påvise at hele husstander mangler i listene. Antagelig er det et større problem at lister kan ha forsvunnet i etterbehandlingen av materialet enn at hus ble hoppet over.

Til og med 1866 søkte folketellingene kun å kartlegge den hjemmehørende (de jure) folkemengde. Fra og med 1875-tellinga skal i prinsippet også den tilstedeværende (de facto) befolkning telles. Årsaken til denne omlegginga var erkjennelsen av at det ofte var vanskelig for tellerne å avgjøre en persons egentlige og faste bosted. I tvilstilfeller kunne noen individer enten bli telt to ganger eller helt utelatt fra folketellinga. Det er sannsynlig at dette problemet oftere har skapt feil i tellingene for personer som sesongmigrerte enn for helt bofaste. For eksempel fiskere, omreisende håndverkere og høkere og flyttsamer kan ha blitt utelatt eller dobbelttelt oftere enn rene bønder. Løsninga var at tellerne fra 1875 skulle føre personer med midlertidig bosted inn både på det sedvanlige bostedet og der de mer tilfeldig oppholdt seg. (Instruksen for 1875-tellinga ba tellestyret skaffe ekstra mannskaper for raskt å kunne telle større ansamlinger med midlertidig tilstedeværende fiskere før de reiste videre.) I tillegg skulle disse innførselene merkes spesielt, som hhv fraværende og midlertidig tilstedeværende. Nå foreligger ikke indikasjoner på at 1865-tellinga har alvorlige mangler av denne grunn,¹⁷ men 1875- og 1900-tellingene er nok noe mer fullstendig i sin dekning av Norges befolkning. Gjerdåker fant at én person må være uregistrert i 1875-tellinga på Romerike mot tre i forrige

¹⁷ I en gjennomgang av 166 konfirmanter av 1866 i 1865-tellinga for Ullensaker, manglet bare to av dem. (Thorvaldsen, 1978, s 4-7)

telling.¹⁸ En annen sak er at omlegginga av føringspraksis kompliserte arbeidet med optellinga, noe som kan ha gått ut over kvaliteten til den publiserte statistikken fra 1875-tellinga (se nedenfor).

1865-tellinga er ordnet av og oppbevares i Riksarkivet, mens 1875- og 1900-tellingene ligger under de respektive statsarkivene.¹⁹ Dette kan ha konsekvenser for den administrative inndelingen av materialet. For eksempel følger skillet mellom Troms og Nordland i 1865-materialet den gamle fylkesgrensa, mens de to andre tellingene følger den nye. (En del av Evenes ble overført til Troms i 1912.²⁰ Jfr merknader i den trykte statistikken på 1800-tallet om at en del av Nordland telles i Trondenes kommune.) Riksarkivet har publisert en artikkel om hvordan tellingsmaterialet er organisert og arkivert samt hvordan man kan finne fram til gårder, hus og enkeltpersoner i originallistene.²¹ Man kan i denne sammenheng merke seg at 1865-tellingas skjemaer er slik innrettet at den kan være helt ubrukbar til å finne ut hvilken gård den enkelte husmannsplass hørte inn under.²²

3.2.2 Databehandling av kildene

Her vil jeg i korthet minne om de prosedyrene for databehandling som kildene har gjennomgått. Fotokopier av god kvalitet har vært lånt ut til Registreringsentral for historiske data for avskrift ved hjelp av optisk lesning til EDB-format. Utydelig skrift merkes med dobbelt spørsmålstegn, usannsynlige eller inkonsistente data med dobbelt utropstegn. Ved tvilstilfeller skal en rimelig løsning velges framfor en urimelig. Deretter ble det lest korrektur, alltid av andre personer enn den som skrev av. Etter retting har materialet passert en manuell akseptansekontroll, i tillegg til en rekke maskinelle konsistenskontroller. Verdiene på flere av variablene har blitt standardisert til tallkoder. Dette blir brukt som grunnlag for statistikkproduksjon, men viser seg også nyttig ved lenking. Folketellingene foreligger dermed i to versjoner; en fulltekstversjon som i størst mulig grad er en ren avskrift av originalen, og en kodet versjon hvor synonyme data har fått samme tallkode. Det fins pekere på individnivå mellom de to versjonene.²³

¹⁸ 1974, s8. Det går ikke fram av hvor mange. Sannsynligvis gjelder det 71 personer i hans "barnekoort" og muligens et tilsvarende antall i kjernekoorten som er funnet i folketellingene for Øvre Romerike.

¹⁹ Materialet for Oslo arkivdistrikt ligger allikevel i Riksarkivet.

²⁰ NSD, Kommuneendringer 1838-1978.

²¹ Isaksen, 1988, s 21ff.

²² Ruth Andresen, 1973, s5.

²³ Se Appendiks 3, "RHD - Presentasjon av virksomheten" 1983, s. 7ff, samt årsrapporter.

3.2.3 De enkelte rubrikkene

Vi må anta at informantene sjelden hadde annet enn hukommelsen å bygge på, i alle fall er opplysningene ofte omtrentlige når man sammenligner data fra flere ulike kilder.

Jan Myhre (1976) fant for Sagenes vedkommende mye slurv i detaljene da han gjennomgikk 1875-tellinga. For det ene manglet 11 lister med omlag 250 personer i henhold til 1868-matrikkelen, mens et par-tre husstander i Kristiania ble talt to ganger.

Sammenligning av de dobbeltførte familiene viser sprik i stavemåten av navn og i angivelsen av alder. Opplysningene om familiestilling, yrke og fødested stemmer imidlertid overens, selv om der fantes forskjeller i presisjonsnivået. En sammenligning av folketellingsdata for 126 Myren-arbeidere mot dåpslistene ga som resultat at alderen stemte for 78% av de 96 identifiserte, mens 21% hadde et avvik på 1 år. Det tyder ikke på at større aldersdiskrepans er årsak til manglende identifikasjon av de resterende, noe som støttes av egne funn.²⁴ Myhre mener manglende identifikasjon heller skyldes upresis angivelse av fødested eller vanlige navn blant de mange som var født i Kristiania og Aker. Fra 1865-tellinga for Tromsø rapporterer Michael Drake (1991) om distriktslege Nissen som helt riktig står oppført selv om han hadde hengt seg (etter nyttår), mens gullsmedlærling Henriksen ble ført to ganger. Drakes antakelse om at folketellinga er mangelfull pga at løpenumrene ikke er fortløpende, har imidlertid mindre for seg.

Mht aldersangivelsene har jeg tidligere funnet like store diskrepanser for Ullensaker som Jan Myhre fant i Kristiania. I så henseende har 1865-tellinga vært framhevet som spesielt problematisk, fordi man der skal angi alder i henhold til kommende fødselsdag.²⁵ Gjerdåker (1974, side 4) rapporterer om noen til dels store aldersdiskrepanser, verst i 1865-tellinga og blant de eldste og sosialt dårligst stilte. Selv fant jeg imidlertid like mange feil i 1875- som i 1865-tellinga, noe som nok skyldtes at folk i alle fall regnet via alder når de oppga fødselsår.²⁶ Allikevel vil jeg regne landtellingene fra 1875 og framover som mer reliable enn bytellingene fordi man i byene da brukte selvtelling, mens man på landet hadde samme folketeller i hele tellingskretsen. Færre folketellere bør gi mer konsekvente opplysninger om innbyggerne.

I sin metodebok fra 1983 anbefaler Dyrvik en metode for empirisk testing av nøyaktigheten til aldersopplysningene i folketellinger. Ved å plote antall kvinner og menn i hver 5-års aldersgruppe kan han vise hvordan kvinnene fra 25-års alderen fikk sin alder

²⁴ Thorvaldsen, 1978, s 4-4 og 4-5.

²⁵ Pryser, 1974, s 18.

²⁶ Thorvaldsen, smst.

avrundet i folketellinga av 1801. Nå er det en helt unødvendig begrensning i denne sammenhengen å benytte seg av 5-års aldersklasser. Jeg har derfor valgt å plote alle aldersklassene opp til 81 år separat for kvinner og menn slik de kan telles opp i de tre aktuelle folketellingene for Troms fylke (jfr diagram 1 sist i kapitlet).

Figurene viser at opphopning om de runde aldre forekommer også mot slutten av 1800-tallet. Fra 30-årsalderen er de runde år klart overrepresentert, og dette gjelder både hos kvinner og menn. I 1875-tellinga er tendensen særlig sterk til opphopning om 75 års alder, dvs at folk rundet av fødeåret til å bli forrige hundreårskifte. Både i 1801- og 1865-tellinga skulle alderen ifølge instruksen regnes i forhold til kommende fødselsdag, derfor fins så få barn under ett år i 1866. (Antallet burde vært null.) Men i 1875- og 1900-tellingene, som jo bruker fødselsår, har jeg regnet ut alderen ved å trekke oppgitt fødselsår fra hhv 1875 og 1900. At opphopningen allikevel kommer på runde aldre tyder på at folk flest var vant til å regne alder ut fra forrige fødselsdag. Man sa vel "30 år", og så skrev tellerne hhv 1845 eller 1870. De relative utslagene på runde år ble imidlertid klart mindre fra telling til telling. Mer konsekvent angivelse av alder ut fra forrige fødselsdag, kan være en av årsakene til at fødselsårsoppgavene ble mer reliable i de seinere tellingene. En annen er den generelle hevning av skrive- og leseferdigheten i det norske samfunnet.

Opplysningene om stilling i familie og husholdning i 1865-tellinga er gjort til gjenstand for en inngående kritisk gjennomgang i en hovedoppgave fra Ullensaker-prosjektet.²⁷ Tellinga ble gjennomgått, familie for familie, både for å kontrollere inndelingen i hushold og innholdet i familierubrikken. I noen tilfeller ble tellerens markering av hushold betraktet som feilaktig. Foreldre med små barn kan være markert som to hushold i listene, og det kan være markert to hushold i små husmannsstuer selv om alle var i slekt. Dette er neppe riktig ut fra instruksens definisjon om at de som spiste ved samme bord skulle betraktes som ett hushold. Etter Higleys mening bør derfor antall hushold i Ullensaker i 1865 reduseres fra 1366 til 1351. Innholdet i familierubrikken var imidlertid langt oftere mangelfullt. Ved å konferere med bygdeboka og dåpslistene kunne det påvises at slektskapsrelasjoner til andre husholdsmedlemmer for 222 personer feilaktig er utelatt i tellinga. En tjener kan godt være bror av husholdsoverhodet uten at det ble notert. Siden opplysninger om familie og yrke i 1865 ble ført i samme rubrikk og seinere i to, kan dette funnet ikke generaliseres til de seinere tellingene. Det er sannsynlig at en egen rubrikk inviterte til større presisjon. I samme retning peker at man fra 1875 skulle føre både hoved- og biyrker, i 1865 bare hovedyrket.

²⁷ Higley, 1976, s29ff.

Yrkesangivelsene har vært diskutert av flere. Bo Öhngren har pekt på at de svenske folketellingene har en tendens til å angi titler i stedet for reelt yrke.²⁸ Siden folketellingene der er sekundære kilder ført etter kirkebøkene, kan dette ikke uten videre overføres til norske forhold. Finn Olstad finner tendenser i samme retning i folketellingene for Kristiania, men i sammenligning med andre kilder, som medlemslistene for Kristiania arbeidssamfunn, finner han større presisjon og flere reelle yrkesangivelser i folketellingene.²⁹ Det problemet som har vært mest påtalt, er underregistrering av yrkeskombinasjoner. Drivenes fant at yrker som bearbeidet trevarer i for liten grad kom fram i 1865-tellinga for Alta. Dessuten er fiske underrapportert, mens den enkeltes sosiale og juridiske status i form av tilknytning til jord er framhevet.³⁰ "Selv i 1875 er ikke oversikten over yrkesaktive fiskere fullstendig, først og fremst fordi hjemmевærende voksne sønner på gårdene og mange av tjenestefolkene som deltok, ikke er regnet med blant fiskerne."³¹ Tidligere tellinger gir ifølge Solhaug små muligheter til å klarlegge fiskeribefolkningas størrelse. For 1801-tellingas vedkommende har dette vært forklart med embetsmennesenes fysiokratiske syn på næringene; alt som dro oppmerksomheten bort fra jordbruket ble møtt med skepsis.³² Som vi skal se gjentatte ganger, finner jeg samme type underregistrering av andre yrker i 1865-tellinga, mens tellingene fra og med 1875 er bedre på dette punktet. Ved en sammenligning av folketellingene 1865 og 1875 med husmannskontrakter ble det funnet noen få unøyaktigheter mht hvilke husmenn som hadde jord.³³ Dessuten var det mer tilfeldig om husmennesenes andre yrker ble notert i 1865, delvis fordi 1865-instruksen bare forlangte hovedyrke, delvis pga øvrighetas fysiokratiske innstilling. Bøe finner ved sammenligning med fattigstatistikken for få fattige i 1865-tellinga for Ullensaker, antakelig fordi fattigunderstøttelsen kunne være marginal og fordi mange oppfattet understøttelsen som en skam.³⁴ Da er det verre at kvinners yrkesaktivitet utenfor hjemmet blir underrapportert. Dette skyldes både at biyrker er underregistrert og at kvinnenenes yrkesrolle ble vurdert ut fra deres sivilstand. "De gifte

²⁸ Öhngren, 1974, s 28f.

²⁹ Olstad, 1978, s 20ff. Gjerdåker (1974 s 6f) gjorde tilsvarende funn ved sammenligning mot kirkebøkene.

³⁰ Drivenes, 1975, s 54 og 72.

³¹ Solhaug, 1976, s17.

³² Thue, 1974, s 251.

³³ Ruth Andresen, 1973, s3ff.

³⁴ Bøe, 1978, s 26.

kvinnene framstår som så og si ikke-eksisterende på arbeidsmarkedet...".³⁵ Sosial status for gifte kvinner og barn må vi vurdere ut fra hovedpersonen i familien.

I Nord-Norge gir de fleste folketellingene opplysninger om befolkningas etnisitet. Det gjelder alle de tre jeg konsentrerer meg om. En samlet kildekritisk gjennomgang av alle folketellingene har Eivind Torp levert i sin artikkel "Registrering av etnisitet i folketellinger" fra 1986. Hans hovedpoeng er at selv om etnisitetsoppfatninga alltid var basert på et kognitivt grunnlag, har det ligget ulike kriterier til grunn for etnisitetsoppfatninga i de ulike folketellingene. Både i 1865- og i 1900-tellinga gir folketelleren uttrykk for en samlet oppfatning av personens etnisitet, mens 1875-tellinga oppgir foreldrenes etnisitet. I alle tre tellingene gir instruksjonen tellerne mulighet til å registrere begrepet blandet etnisitet, noe de hyppig benyttet seg av. Men i 1900-tellinga var denne kategorien ikke tillatt brukt i opptellingsarbeidet, personene skulle i statistikken henføres til etnisitetsgruppe etter hovedspråk. Dermed måtte man ved utarbeidelsen av statistikken se bort fra blandingskategorien og forsøke å klassifisere de blandede som norske, samiske eller kvenske. Dette har i mange tilfeller ført til at Statistisk sentralbyrå har rettet etnisiteten i originalistene i henhold til språkdata. (RHD registrerer både rettet og urettet markering.) 1865-instruksjonen ser ut til å legge avstamning til grunn for fastsettelsen av etnisitet, i tillegg skulle tellerne anmerke om personen forsto norsk. I 1875- og 1900-tellingene skulle personenes hovedspråk noteres, i sistnevnte sogar i egen rubrikk. Selve fastsettelsen av etnisitet må allikevel sies å skulle baseres på arv i all hovedsak.

I sin artikkel forsøker Torp å fortolke hva de ulike *instruksene* sier om føring av etnisitet. Andre, som Ivar Bjørklund i Kvæningen bygdebok, har rettet kritikk mot etnisitetsopplysningene, spesielt i 1900-tellinga. Denne kritikken har blitt imøtegått av Jan Antonsen (1993), som har gjennomgått etnisitetsangivelsene i folketellingene 1865-1900 for Kvæningen i detalj. Han konkluderer med at folketellerne var vel kvalifisert for sitt arbeid gjennom sitt kjennskap til de tre stammer, og at de konsekvent brukte et avstammingskriterium når de noterte etnisitet. Disse funnene bygger han både på tverrsnittsanalyse av folketellingene, lenking av data om enkeltindivider og slektsgransking. Selv enkeltpersoner med avvikende etnisitet i større relativt homogene lokalsamfunn har tellerne fått med seg. I 1900-tellinga for Kvæningen finner han at den urettede versjonen av etnisitet er til å stole på, bortsett fra at blandetkategorien ble brukt i for stor utstrekning. Han

³⁵ Haavet, 1992, s 32f.

mener dette både skyldes at en del personer ikke var tilstrekkelig klar over sin avstamning, samtidig som mange var flerspråklige.

Ved en gjennomgang av originallistene for andre steder i fylket finner jeg allikevel at instruksen kunne tolkes på ulike vis. Noen tellere utelot språkopplysninger, andre gir oversikt over alle de språk en person behersket. Vi må anta at tellerne hadde ulike forutsetninger for å vurdere personenes etnisitet. Særlig ble nok den overordnede kategorien brukt for mye når enkelte individ hadde avvikende etnisitet i forhold til den gruppa de bodde sammen med. Dette skjedde hyppigst i 1865-tellinga, hvor tellerne jo måtte ta bryet med å lage separate oversikter for hver etnisk gruppe i kretsen og notere hvilket hushold "avvikerne" hørte hjemme i. Barn fra blandede ekteskap kunne derfor ofte bli ført sammen med den av foreldrene hvis etnisitet telleren mente var toneangivende (Hansen, 1984). På den annen side kan fornorskingsprosessen ha medført at flere skjulte sin egentlige etnisitet fram mot hundreårsskiftet. Antagelig gir 1875-tellinga derfor mest presise etnisitetsdata, men siden både fars og mors etnisitet er angitt, kan det være særlig vanskelig å avgjøre personenes kognitive etnisitet i denne tellinga. En løsning på dette, som vel holder for statistiske formål, er å basere seg på opplysninger om fars etnisitet.³⁶ Dermed knyttes etnisiteten til hovedforsørgerens levebrød, selv om det i enkelte tilfeller vil være galt.

Til tross for disse motforestillingene vil jeg konkludere med at etnisitetsoppgavene i folketellingene i all hovedsak er korrekte dersom man legger et avstammingskriterium til grunn. Her støtter jeg meg til Jan Antonsens undersøkelser i Kvænangen og Hansen/Meyers kontroller av folketellinger og kirkebøker i Ibestad. I en studie av etnisk utvikling i "Nordfjord" 1865-1930 nøyde Trond Thuen (1987) seg med å korrigere etnisitetsopplysningene fra folketellingene etter år 1900. Jeg vil slutte meg til Lars Ivar Hansens konklusjoner fra en studie i Astafjord (1994). Mens kirkebøkene i større grad angir sosial eller kognitiv etnisitet, holder folketellerne seg stort sett til den genealogiske etnisiteten. Enkeltindivid som flyttet og bodde sammen med en annen etnisk gruppe fikk for ofte denne gruppas etnisitet notert, spesielt dersom gruppa var norsk.

3.2.4 Kontroll av antall personer

For å få et bilde av nøyaktigheten i overføringa av opplysningene fra folketellingsskjema til edb, kan vi sammenligne RHD's resultater med opptellinga i den offisielle statistikken.

³⁶ Foreslått av førsteamanuensis Regnor Jernsletten, Institutt for samfunnsvitenskap, UiTø.

Sammenligninga baserer seg på antall hjemmehørende personer, dvs at midlertidig tilstedeværende ikke skal telles med, mens de midlertidig fraværende skal med i statistikken. Av hensyn til sammenligninga kan jeg ikke bruke den gjennomgående kommuneinndelingen jeg har brukt andre steder i avhandlinga. Tallene i NOS er jo talt opp for et skiftende antall kommuner hvor kommunegrensene varierer fra folketelling til folketelling.³⁷

Tabell 3: Antall hjemmehørende personer i de ulike primærkommunene i Troms i 1865, 1875 og 1900 ifølge tall fra RHD og NOS.

Kom- mune	Folketelling	1865		1875		1900	
		RHD	NOS	RHD	NOS	RHD	NOS
1902	Tromsø	4073	4073	5342	5443	6898	6996
1911	Kvæfjord	2113	2115	2556	2542	3115	3115
1914	Trondenes	5168	5170	5509	5516	8901	9021
1915	Bjarkøy			1150	1148	1765	1765
1917	Ibestad	5683	5685	6496	6501	6799	6798
1921	Salangen					2280	2280
1922	Bardu	915	916	1048	1050	1646	1646
1924	Målselv	2479	2463	2885	2888	3673	3673
1925	Sørreisa	1186	1161			1949	1943
1926	Dyrøy	1057	1027			1600	1598
1927	Tranøy	1051	1106	3833	3881	1664	1664
1929	Berg	810	810	1737	1722	2239	2231
1931	Lenvik	3817	3708	4391	4403	6560	6558
1933	Balsfjord	3610	3610	3767	3795	4742	4741
1934	Tromsøsund	2638	2632	3448	3444	4997	4997
1936	Karlsøy	2792	2796	2167	2162	3183	3184
1938	Lyngen	3414	3413	4631	4637	6248	6241

³⁷ Jeg har tatt utgangspunkt i den historiske oversikten over folketallsutviklingen som er en del av folketellinga 1960. "Hjemmehørende folkemengde 1801-1960. NOS XII 108". Tallene er kontrollert mot den statistikken som SSB publiserte på 1800-tallet.

1941	Skjervøy	4508	4462	3110	3153	4115	4147
1943	Kvænangen			1651	1646	1764	1764
Sum	Troms	45314	45147	53721	53931	74138	74362

Ved en rask gjennomgang av tabellen over kan det virke som om det er stor mangel på samsvar mellom RHD's og NOS' tall. I 1865-tellinga stemmer tallene overens for bare 3 av 16 kommuner, i 1875 for ingen og i 1900 for 8 av 19. For de to første tellingene fordeler mangelen på samsvar seg nokså likt på tilfeller hvor NOS har talt flere og mindre enn RHD, mens RHD oftere har registrert flere personer enn NOS i 1900-tellingene. Ser vi imidlertid på totaltallene for Troms, blir inntrykket et noe annet. I 1900-tellinga er diskrepansen på 224 personer (3 promille), mens den i 1865 er på 165 personer eller 4 promille. Problemet er av samme størrelsesorden i 1875, hvor forskjellen er på 210 personer (4 promille). I de to siste tellingene har for øvrig NOS flere personer enn RHD, mens de i 1865 telte færre. På kommunenivå er diskrepansene flest og størst i 1875-tellinga, mens avvikene i 1900-tellinga er små med unntak av tallene for Trondenes og Tromsø.

Forklaringen på avvikene kan i noen utstrekning være manglende eller dobbel registrering av personer hos RHD. Det er imidlertid bygd inn rutiner for kontroll i dette arbeidet, som sammen med bedre utstyr skulle gi større sikkerhet enn opptellinga i forrige hundreår. En årsak til divergenser kan være at personlister har blitt flyttet fra et administrativt område til et annet som en del av arbeidet med listene i Statistisk sentralbyrå eller i Arkivverket. Problemet er størst i de raskt voksende byområdene. Her er forklaringen at det i 1900-tellinga mangler en del folketellingslister fra byene i det materialet som er overlevert fra Statistisk sentralbyrå til statsarkivene.³⁸ Mest påfallende er allikevel mangelen på samsvar i resultatene for 1875-tellinga på kommunenivå. Her gir den måten tellingene ble ført og bearbeidet på en mulig forklaring. I 1865 ble ikke midlertidig fraværende og tilstedeværende personer spesielt avmerket. Folketallet blir dermed lik antall personer i listene, noe som forenklet tellerarbeidet. I 1875- og 1900-tallene skal de midlertidig tilstedeværende ikke telles med, selv om de står oppført i listene. Siden man altså måtte ta hensyn til egenskaper ved individene ved opptellinga, kan en del slike personer ha kommet med i NOS' tall for den

³⁸ Samtaler med statsarkivar Egil Øvrebø, Bergen og avdelingsarkivar Tor Breivik, Riksarkivet. I 1900-tellinga for Tromsø ligger lapper som opplyser om at lister mangler. Lakunene har vist seg å være langt større i Bergen og Haugesund. Det har vært antydning at problemet kan skyldes at deler av bytellingene ble trukket ut til en utvalgsundersøkelse i byrået. (Vær ellers oppmerksom på at 1865-tellinga mangler for Gol og for Holtålen.)

hjemmehørende befolkning. I bearbeidingen av 1900-tellinga var dette problemet mindre fordi SSB hadde anskaffet mekanisk og elektrisk utstyr som delvis automatiserte tellerarbeidet.³⁹

På denne bakgrunn, og siden avvikene mellom RHD's og SSB's resultater er relativt små, har jeg ikke funnet det nødvendig å foreta en total gjennomgang av RHD's avskrift. Jeg baserer meg her også på andre forskeres oppfatning. En undersøkelse fra Alta rapporterer at feilprosenten er lav. Det samme rapporteres fra et større arbeid med lenking og sammenligning av persondata for folketellinger, kirkebøker og matrikler i Asker og Bærum. Det blir her sagt at antall feil i RHD's avskrifter er lite i forhold til det antall uoverensstemmelser som finnes i originalmaterialet.⁴⁰ Jeg må kunne nøye meg med stikkprøver og kontroll mot andre kilder, hvor både den originale folketellinga og avskrivingsarbeidet blir kontrollert simultant.

3.2.5 Stikkprøver mot kirkebøkene

Egenskaper ved personene som navn, kjønn, alder og fødested kan i prinsippet kontrolleres diakront, dvs mot kilder som er skapt på et annet tidspunkt enn den folketellinga man vil sjekke. (Lenkingsproblemer vil allikevel ofte gjøre slike kontroller vanskelige, jfr referansen til Myhre ovenfor.) Skal man kontrollere i hvilken grad en folketelling har fått med seg alle innbyggerne eller hvor nøyaktig den er mht foranderlige egenskaper som yrke, må man ty til kilder som er ført samtidig med tellingene. Siden kilder av typen fattigprotokoller og skattelister er sosialt skjeve, er det lite annet enn kirkebøkene som egner seg. Nå er heller ikke disse fullt ut representative, men folk ble konfirmert, giftet seg, fikk barn og døde relativt uavhengig av egenskaper som kjønn og sosial stilling.

I min stikkprøve har jeg tatt utgangspunkt i RHD's databehandlede kirkebøker for Målselv, Bardu, Balsfjord og Malangen. Disse dekker blant annet tidsrommet omkring 1865 og 1875-tellingene, som ble skrevet ned primo januar året etter. Formelt sett skal disse tellingene avspeile situasjonen ved nyttårsskiftet. For å unngå at flytting påvirker resultatene i nevneverdig grad, hentet jeg fram personene fra alle dåpsposter i desember og januar og alle som døde i januar. Disse var med stor sannsynlighet innbyggere i kommunen ved nyttår. Av gifte har jeg trukket fram ekteskap inngått i desember, da det er min erfaring at bryllupet som regel foregikk i brudens sogn, mens det var relativt vanlig å slå seg ned et annet sted etterpå.

³⁹ Opplysninger angaaende fremgangsmaaden ved [1900-tellinga], 1906, s 169f.

⁴⁰ Alta: Drivenes, 1985, s 17. Asker/Bærum: Informasjon fra stipendiat Eli Fure, Historisk institutt i Oslo, nå førstearkivar i Riksarkivet.

Jeg vurderte å bruke de databehandlede konfirmasjonslistene, men dels ble konfirmasjon bare avholdt hvert annet år i god avstand fra nyttår, dels bodde konfirmantene hos andre enn foreldrene, slik at lenkingen ble svært usikker.

De aktuelle tidsrommene var dessverre en tid på året da der foregikk få kirkelige handlinger. Ute på kysten ble det født relativt få barn ni måneder etter lofotfisket, riktignok noen flere i Målselv. På vinteren kunne man utsette begravelsene til et mer passelig tidspunkt, og det ble heller ikke inngått mange ekteskap i mørketida. Man må derfor stille kritiske spørsmål omkring de personene jeg har kunnet kontrollere data for i to samtidige kilder. Det kan ha vært spesielle mennesker: Barnefedre som ikke drev fiske, ungdom som "måtte" gifte seg, personer som stakk seg ut i bygdesamfunnet slik at folketelleren var mer oppmerksom på dem enn på gjennomsnittsinbyggeren. Det siste blir vel imidlertid oppveid av at det kan dreie seg om en marginal gruppe mennesker, hvor det er ekstra grunn til å være på vakt overfor feil.

Ialt har jeg for desember/januar 1865/66 opplysninger fra 29 kirkelige handlinger: 19 dåpsposter, 4 bryllup og 6 begravelser. Blant disse har jeg funnet manglende personer i folketellinga 1865 i 3 tilfeller, altså en feilprosent på 10. Det blir imidlertid galt å regne på hendelsesnivå, for i realiteten mangler jeg bare et døpt barn og to døde. Regner jeg på individnivå, blir feilprosenten i min stikkprøve fra 1865-folketellinga 4,2. Dette er imidlertid et maksimumstall, for folk *kan* ha flyttet inn og ut av kommunene mellom folketelling og kirkelig handling. Særlig mistanke har jeg i så måte til et av de døde barna, som jeg heller ikke kan finne i dåpslistene et par måneder tidligere.

1875-tellinga har jeg kontrollert mot 35 kirkelige handlinger i desember 1875 og januar 1876. Det dreier seg om 24 dåpsposter, fire vielser og syv begravelser med ialt 85 personer involvert. Samtlige ble funnet igjen i 1875-tellinga, og det var liten tvil om identifikasjonen, spesielt fordi gårdsnavn er et brukbart kriterium ved lenking av samtidige kilder. Antakelsen om at 1875-tellinga er mer fullstendig enn den forrige, viser seg altså å holde stikk, og derfor er det ikke foretatt noen tilsvarende kontroll av 1900-tellinga. På den annen side er det lett å vise til drøssevis av uoverensstemmelser mellom kirkebøkene og folketellingene mht presisjonen i de opplysningene man finner. Stavemåten av navn varierer, doble fornavn er forenklet i den ene eller den andre kilda, alderen avviker osv.

Fødestedene kan blant annet kontrolleres ved å sjekke utflytterne mot en tidligere folketelling for hjemstedet. Det har jeg gjort for en del utflyttere fra Tromsø, hvor det var ekstra stor tvil om presisjonen i termen "Tromsø". Resultatet, som fins i avsnittet om flytting i Tromsø, var positivt (jfr kapittel 4).

En annen måte å kryss-sjekke folketellingene mot kirkebøkene på er å kontrollere opplysningene om alder og fødested i folketellingene mot dåpslistene for det angivelige fødestedet. Her har jeg igjen benyttet meg av at disse er databehandlet for Balsfjord og Målselv, slik at kontrollarbeidet blir mer overkommelig. Jeg trakk et utvalg personer fra de ulike kommunene i Troms med fødested i Indre Troms og Balsfjord, slik jeg finner dem i folketellingene. Disse ble så forsøkt identifisert i de aktuelle dåpslistene vha interaktive rutiner utviklet ved RHD.

Jan Myhre har, som nevnt ovenfor, tidligere vist at denne type test for mange personer ikke lar seg gjennomføre fordi man ikke oppnår noen entydig identifikasjon mot dåpslistene. For å bøte på det problemet valgte jeg bare personer som i 1865-tellinga var under 10 år. Disse bodde som regel sammen med sine foreldre, slik at identifikasjonsgrunnlaget blir bredere. Mot en slik metode kan man anføre at det er mindre sjanse for feil i fødested for unger, fordi faren for erindringsforskyvninger (hos foreldrene) øker med avstanden til dåpen. På den annen side kan det jo hende at tellerne ikke var spesielt nøye med å differensiere opplysningene internt i en barneflokk.

For å kontrollere fødested Balsfjord, trakk jeg i 1865-tellinga ut 6 barn bosatt i Tromsø, 6 barn i Målselv, 2 i Lenvik og 6 i Balsfjord. Av disse 20 var det to barn jeg ikke fant i dåpslistene for Balsfjord/Malangen. Begge bodde i Målselv, den ene hos foreldrene, den andre "Forsørgeres for betaling". Førstnevnte burde i prinsippet la seg etterspore, men familiemedlemmene lar seg ikke identifisere i 1875-tellinga i noen del av Troms, og dåpen fins verken i Målselv eller Balsfjord.

Ved gjennomgang av personer med oppgitt fødested Målselv, støtte jeg på større problemer. Verken jenta bosatt i Tromsø eller gutten i Ibestad ble identifisert, det gjorde derimot jenta i Trondenes. Av de 16 barna som ennå var bosatt i Målselv, finner jeg ikke dåpen for 3, deriblant et søskenpar. Størst problemer hadde jeg med innbyggere i Balsfjord, hvor dåpen er funnet i Måselvs kirkebøker for bare 4 av 13 barn. Ytterligere fire fant jeg døpt i Malangen (se eksemplet nedenfor). Av de 7 barna bosatt i Karlsøy og Lyngen fant jeg alle unntatt ett, rett fødested for en av de 6 var riktignok Balsfjord. Jeg har sterk mistanke om at en hovedgrunn til problemene med fødested "Målselv" er, at mange av innbyggerne der i 1865 var innflyttere (ofte etappevandrere), og ikke var så nøye med å angi hvor barna var født.

Et eksempel som viser noen svakheter i folketellingene, har jeg hentet fra 1865-tellinga for Balsfjord. Her finner jeg i 1865 søskenflokket Peder Olai (2), Larine (4), Lars Andreas (6) og John Rasmus (9), alle med patronymikon etter Lars og med angivelig fødested i

"Maalselven". Der fant jeg imidlertid ingen av dem i dåpslistene. Søsknene var samer, men det var ikke mulig å avgjøre i folketellinga hvem som var far og mor, for familiene er jo splittet opp etter etnisitet. 1875-tellinga ga svaret. Her finner jeg tre av søsknene sammen med foreldrene, alle ført som samer sammen med stamfar og bestefar Nils Nilsen fra Jokasjervi. Her har imidlertid alle fødested Malangen, noe som bekreftes av dåpslistene. 1865-tellingas opplysning om fødested Målselv, står klart og tydelig i originalkilda. Eksemplet er typisk på flere måter enn at feilen ligger der og ikke i avskriften: 1875-tellinga er mer pålitelig enn den forrige. Det er knyttet ekstra problemer til føringa av andre etniske grupper enn den norske. Og navn staves feil (Sarina ble i 1865 til Larine).

Påstanden om at 1875-tellinga er mer reliabel, bør kontrolleres mot kirkebøkene. Av 20 barn under 10 år plukket ut i Troms med oppgitt fødested Målselv, bodde halvparten i Tromsø, 1 i hhv Kvæfjord, Trondenes og Sand, 4 i Ibestad og 3 i Målselv. Av disse fant jeg alle bortsett fra én i dåpslistene på rett plass. Den uidentifiserte var en "Dattersøn" med utydelig etternavn og fornavn Ole. Av den tilsvarende gruppa på 20 barn med Balsfjord som oppgitt fødested, bodde 6 i Tromsø, ni i Målselv, 1 i hhv Berg og Lenvik, samt tre i Tromsøsund. Av disse fant jeg kun 17 i dåpslistene, 3 av de 20 forblir uidentifiserte. Tre av de 17 barna var døpt i Målselv og sto i kirkeboka der selv om de var hjemmedøpt i Malangen. To andre (to søsken) var døpt og ført inn i dåpslistene for Bardu. Siden faren var lappfogd, og hadde fått barn døpt i flere kommuner, kan igjen forklaringen på uoverenstemmelsen være at fødested og dåpssted ikke var identiske. Jeg har mistanke om at det samme kan gjelde to av de uidentifiserte, for de var født i 1875 og kan ha flyttet etter folketellinga, men før dåpen. Vi må huske at det ofte gikk mange måneder mellom fødsel og dåp. Derfor kan summariske sammenligninger av folketelling og dåpsliste gi et uriktig bilde av antall feil mht fødested i folketellingene. Jeg mener derfor 1875-tellinga alt i alt kommer godt ut av sammenligninga med dåpslistene.

3.3 Oppsummering

Der fins to hovedkilder til studiet av flytting i annen halvdel av 1800-tallet: Flyttelistene og folketellingene. Flyttelistene i kirkebøkene skulle i prinsippet inneholde en longitudinell oversikt over alle som krysset kommunegrensa når de skiftet fast bosted. I praksis er imidlertid denne kilda så mangelfull at den er helt ubrukelig til statistiske formål, det viser både egne og andres undersøkelser. Ikke bare mangler en brorpart av dem som virkelig flyttet, utvalget av flyttere er i tillegg skeivt langs flere dimensjoner. Siden føring av inn- og

utflyttere var knyttet til utstedelse av presteattest og betaling av sportler, er det rimelig om de minst bemidlede ble underrepresentert i prestenes flytteprotokoller. Det var størst grunn til å sikre seg attest dersom man reiste langt, derfor er innenlandsk flytting og spesielt kortdistanseflyttinga svært dårlig registrert; dvs at mitt studiefelt er særlig dårlig dekket. Endelig må vi tro at opphevelse av tjenestetvang, bedre kommunikasjoner og postgang etterhvert gjorde at stadig flere unnlot eller utsatte å skaffe seg attest. Kvaliteten på flyttelistene ble nok dårligere over tid, slik Svalestuen antyder. Og i den grad flytteattest ble utstedt, ser det ut til innførselen i kirkeboka kunne være en formalitet som stemte dårlig overens med det reelle skiftet av bosted.

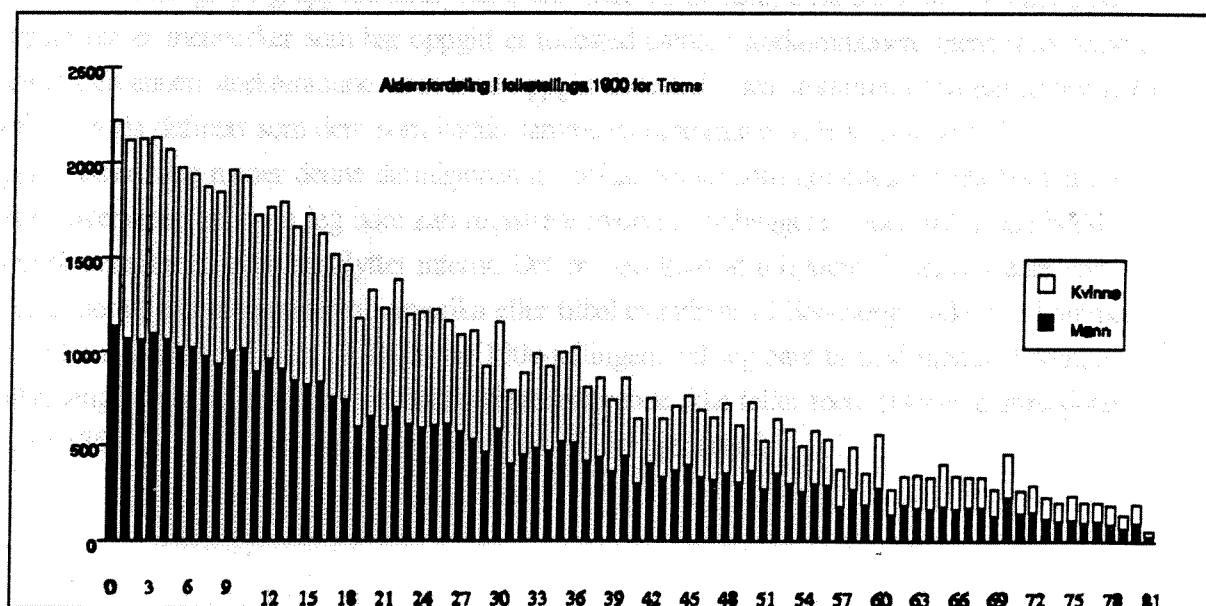
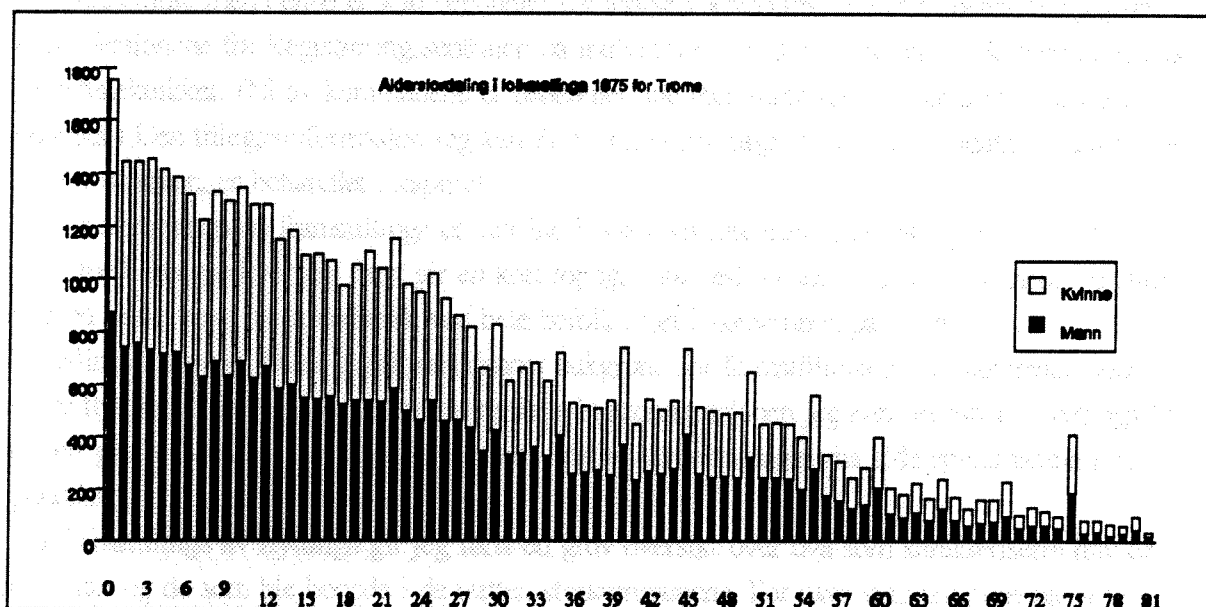
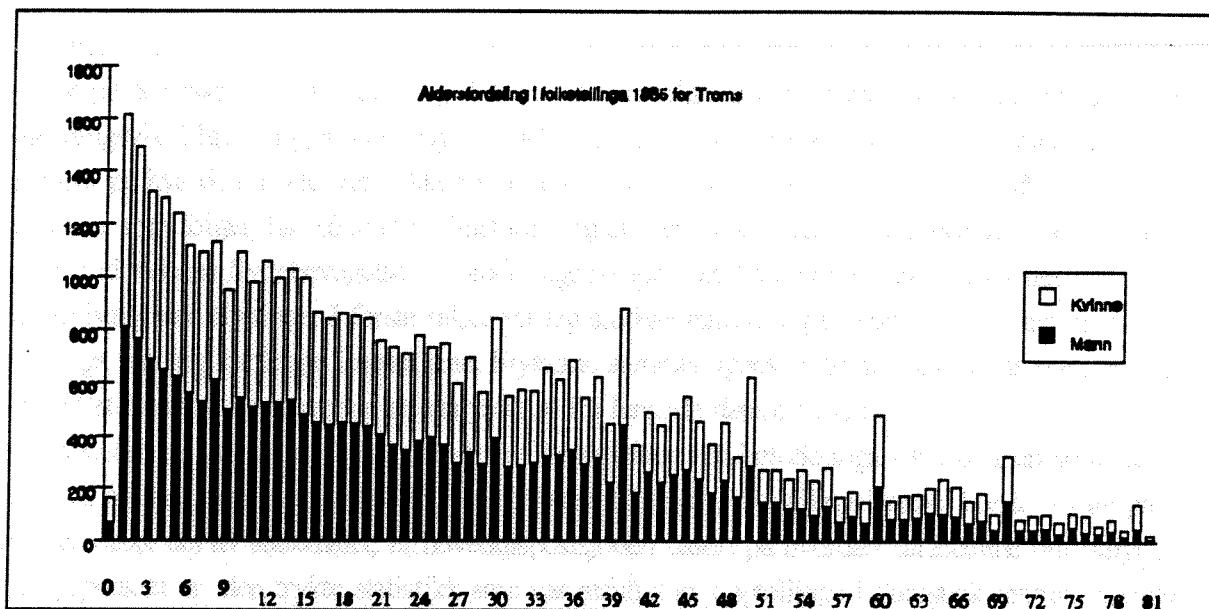
Folketellingene har i utgangspunktet et langt bedre rykte enn flyttelistene. 1865-, 1875- og 1900-tellingene, som jeg konsentrerer meg om, har vært brukt i en rekke sammenhenger. Til tross for det har ingen tidligere laget noen samlet kritisk gjennomgåelse av dem. Ovenfor har jeg forsøkt å samle kildekritiske momenter fra en rekke tidligere undersøkelser samt å foreta egne sammenligninger mot kirkebøkene. Holdninga hos andre forfattere varierer fra betingelsesløs akseptering av innholdet i folketellingsskjemaene til framheving av en rekke kritiske momenter. Det er lett å peke på mange feil og mangler også i folketellingsmaterialet. Hele lister har kommet bort, unntaksvis hele kommuner og kretser. Noen personer som beviselig har bodd i en kommune, er umulig å etterspore i folketellinga. Navn blir ofte forvansket i forhold til dåpslistenes versjon, og det var tilfeldig om mellomnavn kom med. Alderen avviker fra den riktige for mange personer, yrkesbetegnelsene kan være omtrentlige, familierelasjoner er utelatt, fødestedet kan være omtrentlig eller helt feil angitt, man kan tvile på tellernes skiftende kriterier for å avgjøre personenes etnisitet og det er fare for feil ved overføringa til dataversjon.

Allikevel kan jeg slå fast at folketellingene er av en helt annen kvalitet enn flyttelistene. Mens utelatelse er regelen i prestenes fortegnelser, er de unntak i folketellingslistene. En gjennomgang av statistikken for kommunene i Troms viser at RHD's opptelling av personer med unntak av byene er omtrent den samme som den vi finner i NOS. Og ved å konferere med kirkebøkene fant jeg at kun noen få personer manglet i 1865-tellinga, mens min stikkprøve i 1875-materialet ikke avslørte utelatte personer. De mange navnevariantene skaper problemer ved lenking av folketellingene, men det har latt seg gjøre å utvikle rutiner som oftest takler dette. Et flertall av personene har riktig alder, og de aller fleste avvikene er på under to år. De fleste familierelasjonene er riktig angitt. 1865-tellinga underrepresenterer de yrkeskombinasjonene som var så viktige i Nord-Norge, og dette må jeg kompensere for,

men fra 1875 ble både instruks og føringspraksis bedre på dette punktet. Fødested er riktig angitt for det store flertall av personene. Etnisiteten er som regel riktig for flertallet i en etnisk gruppe som bodde sammen, men feil forekommer nok hyppigere hos enkeltstående individer med avvikende etnisitet. Og det har vist seg at RHD's dataregistrering i liten grad forøker det antall feil som allerede finnes i originalkildene.

Kvaliteten på innholdet i folketellingene bedret seg også utover på 1800-tallet. Det burde man forvente blant annet med bakgrunn i nivåhevinga for allmenndanninga etter skolelovene av 1827, 1848 og særlig 1860. Man må fortsatt være på vakt overfor feil i opplysningene om enkeltpersoner. Men til statistisk bruk er det all grunn til å tro at opplysningene i folketellingene stort sett gir et riktig bilde av befolkningas sammensetning.

Aldersfordeling i folketellingene 1865, 1875 og 1900 for Troms

4 DE ENKELTE STORKOMMUNENE

4.1 Innledning

Dette kapitlet beskriver befolkning og flytting i fire utvalgte tromskommuner ut fra tverrsnittsdata. Innledningsvis følger en gjennomgang av disposisjonen av avsnittene om hver kommune og et eksempel på hva den trykte statistikken inneholder av relevante data på kommunenivå.

De avsnitt som følger, har både et realhistorisk og et metodisk siktemål. *Realhistorisk* sett, vil jeg studere individenes flyttebevegelser og andre egenskaper ved befolkninga som kan settes i sammenheng med flyttinga. I første rekke vil jeg studere innflytting til kommunen, men også utflyttinga kan jeg kartlegge i noen grad. Flytterne sammenlignes systematisk med de bofaste. De som flyttet internt i kommunene er analysert ut fra lenkede datasett i kapittel 7.

Metodisk tar jeg sikte på å klarlegge hvilke aspekter ved befolkninga i kommunen som kan beskrives og forklares ut fra ulike former for behandling av folketellingslistene. For å ta vare på den metodiske del av siktemålet, er hoveddisposisjonen basert på hvordan datasettene blir utnyttet. Utgangspunktet er den trykte statistikk som var resultat av opptellinga i Statistisk sentralbyrå etter hver folketelling, men denne er kun behandlet for Målselv kommune. Deretter behandler jeg de kodede versjonene fra Registreringsentralen på individnivå for alle de tretten storkommunene med tverrsnittsteknikker. (Ni av kommunene er behandlet noe mer summarisk og er derfor plassert i appendiks.) Den tilleggsinformasjon jeg kan få fra min egen utgave hvor individdata fra tellingene er lenket sammen, er behandlet i kapittel 7.

Den kommunevise framstillinga er delt inn i noen hovedtemaer. Målsettingen er en kontekstuell analyse hvor jeg først gir en kort topografisk beskrivelse av storkommunen. Deretter følger en beskrivelse av hovedtrekk ved hele befolkninga i kommunen på hvert folketellingstidspunkt. Disse avsnittene danner bakgrunn for framstillinga av hovedtemaet, som altså er flyttinga. Hele tida er det netto- og ikke bruttomigrasjonen jeg kan framstille. Flyttinga blir illustrert grafisk vha kart i appendiks 2, mens noe av konteksten gis vha alderspyramidene i samme appendiks.

I framstillinga av flyttinga gir jeg først en grov oversikt over hva som karakteriserte hhv de som flyttet og de som ble boende i de tretten storkommunene. For hver storkommune har jeg fordelt befolkninga på gruppene innflyttere, utflyttere og bofaste, altså tre ulike "*flyttegrupper*". De førstnevnte er mennesker som har oppgitt et fødested utenfor storkommunen, mens utflytterne er funnet i en annen storkommune, men med oppgitt fødested i den storkommunen jeg studerer. De bofaste er da definert som dem som hadde samme storkommune både som fødested og oppholdssted. Jeg mener denne definisjonen av bofast holder som grunnlag for utarbeidelse av denne oversikten selv om jeg ikke kan registrere hvorvidt innbyggere i noen tid hadde bodd utenfor kommunen eller har flyttet internt. Det er også klart at utflyttere til andre steder enn Troms, som f eks emigranter til Amerika eller tilbakevandrerer til Sør-Norge, ikke har kommet med i tabellene. I tabeller basert på 1875- og 1900-tellingene vil jeg bare ta med hjemmehørende folkemengde, det vil si at de midlertidig tilstedeværende ikke teller med. (Denne distinksjonen fins ikke i 1865-tellinga, der skulle man bare telles på sitt hjemsted.)

Det viktigste temaet er å belyse forskjeller mellom innflyttere, utflyttere og bofaste på flere ulike tidspunkt. Flyttinga kan settes i relasjon til variabler som familiestilling, til skifte av sivilstand, til

egen sosial mobilitet og til foresattes sosiale status. Min indeks for jordbruksproduksjon gir grunnlag for en finere inndeling av bønder og husmenn etter hvor stor produksjon de hadde ifølge folketellingene 1865 og 1875. Denne type studie er kun gjort for jordbrukskommunene Målselv og Balsfjord. Ut fra barnas fødesteder kan tverrsnittdata si noe om familiers etappevandring. Men lenkede data gir et bedre grep på etappeflytting, siden jeg både har data om fødested og bosted på ulike tidspunkt for samme individ. Og med visse forbehold kan jeg avgjøre om et individ har flyttet internt i kommunen.

Av ressursgrunner vil lenkede data bare bli brukt for et utvalg av fylkets kommuner. Det er for det ene innlandskommunen Målselv, fjordkommunen Balsfjord og kystkommunen Karlsøy. Disse tre kommunene danner også et lengdesnitt gjennom Troms fra sør-øst til nord-vest. Her følger en gjennomgang av tverrsnittsdata for de samme tre kommunene samt for Tromsø. (Som ventet skilte byens befolkning seg mest ut fra innbyggerne i resten av fylket.) Tverrsnittdata for de øvrige kommunene i fylket er behandlet noe mer summarisk, og resultatene er derfor samlet i appendiks 1. Alle kommunene er tatt med i grunnlaget for kapittel 5 hvor migrasjonen er behandlet på fylkesnivå.

4.1.1 Publisert statistikk på kommunenivå

Før jeg går løs på bearbeidingen av RHD's folketellingsmateriale, vil jeg for sammenligningens skyld vise hvilket bilde den trykte statistikken gir av befolkningsutviklinga i en kommune i det samme tidsrommet. Dette er av plasshensyn bare gjennomført for en kommune, nemlig Målselv.

Den trykte utgaven av Norges offisielle statistikk gir relativt lite informasjon på kommunenivå. Om Målselv får vi vite at befolkninga økte fra 2463 innbyggere i 1865 til 2888 i 1875, en vekst på 17% i tiårsperioden. Fram til neste folketelling, i 1891, hadde befolkninga økt til 3311 eller med 14,6%. I 1900-tellinga talte den hjemmehørende befolkninga 3673 og hadde vokst med 10,9%. Tilsvarende tall for Bardu er 916 innbyggere i 1865, 1050 i 1875, 1362 i 1891 og 1646 i år 1900. Dvs en vekst på hhv 12%, 29,7% og 21% i periodene mellom tellingene. Veksten kom altså seinere i de øvre deler av området, hvor den også var sterkest, før den i begge delkommunene avtok fram mot hundreårsskiftet.

I alle disse tellingene var kvinneandelen om lag 50%.¹ (I den siste tellinga hadde riktignok Målselv opparbeidet et kvinneoverskudd på 0,8%). Opptellinga i 1875 viser at bare 36 menn og 30 kvinner bodde alene i de to kommunene, mens resten utgjorde 662 familiehusholdninger. I 1900 hadde dette økt til 51 menn og 56 kvinner.² 1865- og 1891-resultatene gir ikke husholdsdata på kommunenivå, men derimot fordeling etter alder og sivilstand.

I 1865 var 44% av befolkninga i Målselv og 37% av befolkninga i Bardu under 16 år. Av de eldre var litt over halvparten gifte. Også det lave antall enker/enkemenn, under 3%, må formodentlig skyldes at jeg behandler et tilflyttersamfunn som ikke var helt etablert ennå. Ellers viser tabellen at de ulike aldersgruppene fordeler seg overraskende likt mellom kjønnene. Her var ikke det overskudd av

¹Hjemmehørende folkemengde i 1875, 1891 og 1900. Se folketelling 1865 NOS C No 1, Folketelling 1875 NOS C No 1, Folketelling 1891 NOS III No 202 og Folketelling 1900 NOS IV No 62.

²I 1875 NOS C no 1 tabell nr 13, i 1900 NOS IV nr 82, tabell II.

eldre kvinner slik vi vanligvis forventer. Seksten år seinere var andelen barn under konfirmasjonsalder gått ned til 27% både i Målselv og Bardu. Overskuddet av eldre kvinner var stadig minimalt, men antall mennesker i enkestand hadde kommet over 4% i Målselv og over 3% i Bardu. Andelen gifte i den voksne befolkning hadde da gått ned til 43,7 % i Målselv og 47,6% i Bardu.

For øvrig dreier de trykte resultatene på kommunenivå seg om yrke eller livsstilling. NOS for 1865 gir en grov inndeling av "Stand og Næringsvei" i 6 klasser. Klasse 1, 2 og 3 tilsvarer hhv primær-, sekundær- og tertiærnæringene, men i sistnevnte er "Immaterielt Arbeide" en egen klasse nr 5. Klasse 6 rommer "Ikke Produktivt Arbeide", mens klasse 4 er en restkategori. Alle er ført i hovedpersonens klasse, men det synes uklart om overskriften "Hovedpersoner, Familielemmer og Tyende" treffer et tilsiktet familiebegrep helt ut. I noen grad kan hushold være lagt til grunn.³ Det kan neppe overraske noen at vel 3/4 av befolkninga tilhørte klasse 1. Ingen annen klasse kom over 10%.

Statistisk sentralbyrås opptellinger etter folketellinga 1875 stilte personene opp etter egen livsstilling, og utelukket barn under 16 år. Der er 24 kategorier, de fleste spesifisert for menn og kvinner. 8 av kategoriene angir hierarkisk posisjon, resten næringsvei.⁴ Fordelingene etter livsstilling forteller igjen at primærnæringene dominerte i en kommune som Målselv. De fleste som på variabelen hierarkisk posisjon ble klassifisert som selvstendig næringsdrivende og arbeidere, må ifølge tabellen over næringsveier ha vært sysselsatt i jordbruket. I 1875 ser jeg også at de fleste kvinner i 1865-tabellen ble klassifisert under hovedpersonens yrke. Det samme gjelder for tjenerne. I 1875 ble langt flere klassifisert etter hierarkisk posisjon enn etter næringsvei, noe som henger sammen med ufullstendige yrkesbetegnelser i originalkildene. En person med tittel "Arbeider" kan plasseres hierarkisk, men ikke i noen næringsvei.

Yrkesfordelinga fra 1891-tellinga er ikke spesifisert på kjønn for kommunenivået. Personer over 15 år er der fordelt på 17 forskjellige næringsveier. Kun jordbrukerne er i tillegg inndelt etter hierarkisk posisjon. I de tilsvarende tabellene fra 1900-tellinga er imidlertid kjønnsdeling tilbake, siden menn og kvinner er fordelt på ni "sociale hovedklasser". Fordelinga på sju næringsveier er allikevel ikke kjønnsesifikk. Gårdbrukere er en kategori som fins både i 1875, 1891 og 1900-tabellene. Denne gruppa vokste fra 355 til hhv 470 og 518 personer i Bardu/Målselv. Tilsynelatende økte også gårdbrukerne sin relative andel av befolkninga over 15 år, men det går ikke klart fram av tabellene hvordan SSB summerte den voksne totalbefolkninga. Siden kriteriene for prosentueringsgrunnlaget kan variere fra telling til telling, bør man være forsiktig med å beregne relative andeler.

Hovedproblemet med den trykte statistikken er nettopp at det ikke er mulig å sammenligne yrkesfordelingene fra de ulike tellingene for å si noe om utvikling over tid. Oppstillingene gjelder hhv alle personer og personer over 15 år. Derfor ville enhver diakron sammenligning halte, selv om de vekslende kategoriene fra 1875 til 1900 i noen grad kunne slå sammen for å sidestilles med "klassene" fra 1865. Tverrsnittsdatasettene i Norges offisielle statistikk (NOS) er mao

³ NOS C nr 1, tabell 6.

⁴ NOS C nr 1, tabell 20.

inkommensurable. Den trykte statistikken er egentlig bare brukbar til synkrone sammenligninger av flere geografiske områder på et og samme tidspunkt.

Og dersom jeg vil studere flytting på kommunenivå, er resultatene fra folketellingene i NOS enda mindre egnet. Bare for 1900-tellinga har vi en egnet tabell på kommunenivå, og den angir kun immigrantenes fødesteder. Alle andre data om folk som hadde flyttet fra fødestedet er angitt på amts- eller fogderinivå, riktignok spesifisert for hhv by- og landkommuner. I tillegg ble variablene talt opp for et skiftende antall kommuner med de til enhver tid gjeldende grenser. (Om grenseendringer i Troms, se kapittel 1.)

Noe av de samme nivåproblemene har jeg ved utnyttelse av tabellserien "Folkemengdens Bevægelse". De årlige tabellene er ikke på kommunenivå bortsett fra perioden 1866 til 1875. Dessuten er kirkebøkene lister over inn- og utflyttede så ufullstendige at det ikke var mulig å lage noen årlig flyttestatistikk. Utvandrere er behandlet i en egen kildeperiode, men i store deler av denne er de kun ført med siste bosted, slik at emigrantenes fødested er utelatt. Dette har konsekvenser for tolkningen av tabellene over utvandrere i Norges offisielle statistikk. (Jfr kapittel 3.)

Imidlertid inneholder Folkemengdens bevegelse tabeller på kommunenivå for femårsintervaller, hvor blant annet antall fødte og døde er angitt. Dette kan jeg bruke til å se nærmere på i hvilken grad utviklinga i folketallet skyldes flytting eller fødselsoverskudd. I tabell 1 for hver kommune har jeg beregnet dette overskuddet for hvert femårsintervall i perioden 1866 til 1900. Dessuten har jeg tatt med folketallet i kommunen ifølge de fire folketellingene som ble avholdt i tidsrommet. I kolonna merket "pluss fødsovsk" har jeg så lagt netto fødselsoverskudd til forrige folketellingsresultat. Ved å sammenligne med resultatet av neste folketelling kan jeg nå se om kommunen hadde et inn- eller utflyttingsoverskudd i tida mellom folketellingene.

4.2 Målselv med Bardu

Jeg vil starte utnyttelsen av RHD's materiale med storkommunen Bardu/Målselv, den eneste i fylket hvor hovedtyngden av befolkninga ikke bodde ved sjøen. Området grenser i øst til Sverige, i nord til Lyngen og Balsfjord, i vest til Lenvik, Tranøy og Ibestad og i sør til Nordland fylke. Bosettinga var konsentrert til Målselvdalen og Bardudalen med sidedaler. Bare befolkninga på Målsneset hadde adgang til sjøen og fisket i Malangen. Sammenlignet med resten av fylket er det spesielt at størsteparten av befolkninga hadde begrensede muligheter til å delta i fiskeriene. Som vi vet, var området på 1800-tallet karakterisert av stor innflytting, spesielt fra Sør-Norge. Målselv har en relativt ny bygdebok (Kiil, uten år), som gir mange interessante opplysninger, men den er noe ujevn mht behandling av sosialhistorien. Blant annet er ikke koloniseringa på 1800-tallet systematisk behandlet.

Tabell 1: Fødte og døde samt folketall i følge RHD's versjon av folketellingene, Folkemengdens bevegelse og egne beregninger i femårsintervaller 1866 til 1900:⁵

Periode	Fødte	Døde	Fødselsovsk	Folketelling	Pluss fødsovsk	Utflytterovsk
1866				3394		
1866-70	587	245	342		3736	
1871-75	615	198	417	3947	4153	206
1876-80	722	246	476		4423	
1881-85	704	297	407		4830	
1886-90	807	272	535	4673	5365	692
1891-95	828	326	502		5175	
1896-1900	842	319	523	5382	5698	316

Tabell 1 viser at befolkninga i Målselv vokste betydelig gjennom denne perioden. Veksten var på 1988 personer eller 58,6%. Dette er noe i underkant av den gjennomsnittlige folkeveksten i Troms. Den årlige veksten var imidlertid ganske jevn gjennom hele perioden. Allerede i periodens første tiår var her netto overskudd av utflyttere. Som jeg skal komme tilbake til, betyr det imidlertid ikke at innflyttinga var stoppet opp, bare at utflyttinga var blitt større. De stadig større fødselsoverskuddene førte til at folketallet vokste til tross for utflyttingsoverskuddet. Overskuddet av utflyttere var 1866-75 på 200 personer, 1876-90 på 683 personer og 1891-1900 på 379 personer. Målselv/Bardus æra som koloniseringsområde var altså over før min studieperiode begynner i den forstand at folkevekstens direkte årsak var fødselsoverskudd, ikke overskudd av innflyttere. At det var innflyttere som fikk så mange barn, og at innflytting derfor var den indirekte årsak til folkeveksten, er en annen sak.

4.2.1 Ny bearbeiding av hver folketelling

For å kunne beskrive egenskaper ved befolkninga på kommunenivå eller foreta sammenligninger over tid, må jeg ta utgangspunkt i den nye datamaskinelle bearbeiding av grunnlagsmaterialet. Registreringsentral for historiske data har skrevet dette av og deretter oversatt informasjonen om individenes egenskaper til tallkoder. Dermed får personer med f.eks. samme fødested samme tallkode selv om stedsnavnet skulle ha en annen skrivemåte. Alle variable unntatt navn er med i den kodede versjon, og kodingen av de ulike tellingene er skåret over samme lest. Dermed blir tverrsnittene sammenlignbare både i tid og rom, og hver telling kan bearbeides fra individnivå med rutine i standard statistikkpakker. De kodede versjonene fra RHD er kontrollert og bearbeidet av undertegnede, blant annet for å lage en ensartet yrkeskoding.

⁵ Folketallene er for 1891 hentet fra NOS. For øvrige tellinger er RHD's/mine tall brukt, fordi de baserer seg på et og samme geografiske område gjennom hele tidsrommet. Hjemmehørende folkemengde er anvendt.

Nedenfor vil jeg beskrive Målselvs befolkning mht sentrale egenskaper som finnes i folketellingene 1865, 1875 og 1900. Det er personenes kjønn, sivilstand, alder, stilling i familie og hushold, yrke og fødested. Opplysninger om individets etnisitet finner jeg i 1900-tellinga, mens 1875-tellinga gir foreldrenes etnisitet og 1865-tellinga mer sporadiske data om etnisiteten i form av kommentarer. Data om statsborgerskap, trossamfunn og spesielle sykdommer vil ikke bli utnyttet, da svært få personer skilte seg ut her. Hensikten er først å beskrive Målselvsamfunnet som en bakgrunn for flyttestudien.

Det var små forskjeller mht hvordan personene fordelte seg på kjønn i de ulike aldersgruppene fra 1865 til 1900. Derimot skal jeg i tabell 2 se sammenhengen mellom alder og sivilstand. Kontroll mot originalkildene gir grunn til å tro at personer med ukjent sivilstatus nesten alltid var ugifte. (Det gjelder mest små barn hvor der ikke står noe i sivilstandsrubrikken.) Jeg ser da at nærmere 2/3 tilhørte denne befolkningsgruppa både i 1865, -75 og 1900-tellinga. Det absolutte antall i ekteskap og enkestand økte riktignok, men dette skyldtes i hovedsak befolkningsveksten. Relativt sett økte andelen gifte med om lag ett prosentpoeng, men andelen i enkestand falt tilsvarende. La meg se nærmere på den alderssammensetninga som ligger bak disse tallene.

Tabell 2: Andel av menn og kvinner i hver 10-års aldersklasse som var gift eller i enkestand ifølge folketellingene 1865, 1875 og 1900. Relative tall. N = henholdsvis alle menn og kvinner.

	1865				T	1875				T	1900			
	Mann	N	Kvinne	N		*Mann	N	Kvinne	N		*Mann	N	Kvinne	N
0-9	0.4	497	0.4	517	* 0.0	558	0.0	552*	0.1	785	0.1	777		
10-19	0.8	399	1.1	361	* 0.0	447	0.8	481*	0.2	636	0.5	629		
20-29	22.2	275	41.7	312	*21.8	371	40.2	383*	23.1	411	38.2	500		
30-39	78.4	269	79.1	258	*75.7	247	77.4	239*	75.8	331	80.6	382		
40-49	89.2	186	87.1	171	*84.1	233	87.8	230*	90.7	258	84.0	287		
50-59	91.1	90	85.4	96	*93.0	172	89.2	157*	91.7	218	90.4	209		
60-69	91.8	73	91.0	78	*93.0	71	86.1	79*	94.0	150	88.8	161		
> 70	100.0	34	88.6	44	*87.5	64	87.8	74*	91.0	144	85.5	152		
SUM	34.3	1823	37.1	1837	*34.5	2163	37.3	2195*	35.9	2933	38.9	3097		

Resultatene fra den nye bearbeidelsen forsterker det inntrykk NOS gir av en ung befolkning. Både i 1865 og -75 var 48% av innbyggerne under 21 år. Bare 6-7% var over 60. Ved hundreårsskiftet hadde jeg kanskje ventet at aldersfordelinga var mer i samsvar med landsgjennomsnittet. Men tvert imot, da hadde andelen i de to yngste aldersklassene steget til 50%. Andelen gamle hadde riktignok steget til en tidel. Jeg legger også merke til at et stort flertall i aldersgruppa 21-30 var ugifte. Denne andelen er ca 70% og konstant fra telling til telling. Andel ugifte i befolkninga som helhet økte en smule fra 1865 til 1875. Skyldes dette bare voksende barnetall, eller var det også blitt vanskeligere å finne levebrød som kunne gi basis for å stifte familie? I aldersgruppa 31-40 gikk folketallet ned fra 1865 til 1875 både absolutt og relativt. Samtidig økte de ugifte fra 21,4% til 25%. Selv om tendensen er svak, kan dette tolkes i retning sterkere press på ressursene med ungkarliv og utflytting som resultat. Fram

ressurser til å ta seg av en storfamilie i sine hushold. Dette minner om familiebandene mellom norske immigranter i Midt-Vesten.⁶

Tjenerholdet gikk ned fra 1865 til 1875 og fra 1875 til 1900, og det både absolutt og relativt. Dette kan ha hatt sammenheng med mekanisering i jordbruket. Men jeg vil anta at der også skjedde en omorganisering av arbeidsoppgaver, slik at man etterhvert brukte vanlig lønnet arbeidskraft til oppgaver innen jordbruket som før ble utført av tjenere. Dette kan ha gitt basis for at flere kunne stifte familie, selv om behovet for ekstern arbeidskraft egentlig var synkende etterhvert som de mange barna kom i arbeidsdyktig alder.

4.2.1.2 Fordeling på yrker

Yrkeskodingen ved Registreringssentralen er utført langs to dimensjoner. For det ene som en slags lagdeling eller hierarkisk posisjon, for det andre som en horisontal gruppering av næringsveier. Begge kodeskjemaene bygger på den klassifisering som ble brukt av Statistisk sentralbyrå under primæropptellinga. Se nærmere om koding i appendiks 3. Det gjelder også den forenklede yrkesinndeling i tabellen nedenfor.⁷

For å få en grov oversikt over yrkesstrukturen i de tre folketellingene, har jeg samlet yrkene i følgende grupper: Bønder, avhengige i jordbruk (husmenn), sysselsatte i sekundær- og tertiærnæringene, og disse tre gruppene i kombinasjon med fiske. Dessuten fins der en gruppe enefiskere, en andre-gruppe og en gruppe som ikke har noen yrkesopplysning (ukjent). Tabeller over yrkesfordelinga kan lages på et utall måter. Ikke bare må man velge en måte å gruppere yrkene på. I tillegg må man velge hvilke personer som skal komme med i tabellene. Man kunne ta med hele befolkninga, ut fra det argument at det er oversikten over hva alle levde av som er interessant. Da kunne man fordele etter eget eller helst etter hovedpersonens yrke, fordi så mange ellers ville stå uten yrkesopplysning. Denne framgangsmåten har imidlertid den ulempe at endringer i familiestørrelsen vil virke inn på yrkesstatistikken. Derfor har jeg i stedet laget en oversikt over bare hovedpersonene fordelt på den grove yrkesstrukturen. Ved prosentueringen har jeg tatt med personer med manglende yrkesdata, fordi disse neppe fordeler seg jevnt på yrkesgruppene. (Få av dem var for eksempel bønder.)

Som ventet dominerte primærnæringene og spesielt jordbruket i indre Troms. Gårdbrukerne økte sin andel av hovedpersonene i betydelig grad også etter at koloniseringsperioden var over. Jeg må tro dette har sammenheng med bruksdeling og nyrydding. I forhold til de fleste andre bondesamfunn i Norge var gruppa avhengige (husmannsgruppa) liten. Antallet her var stabilt gjennom perioden, men gikk tilbake relativt sett her som andre steder. Selv om jeg går til grunnlagsmaterialet og tar med arbeiderne og tjenerne blir dette et samfunn med relativt få avhengige.⁸

⁶ Se Jon Gjerde, 1985.

⁷ Jfr dessuten Thorvaldsen 1979 og 1994 II.

⁸ Riktignok må kanskje mange av dem som hadde yrkesbetegnelsen "ukjent" i 1865, regnes blant de avhengige.

at det har blitt avmerket. Videre synes det klart at noen tellere kan ha manglet språklige og andre forutsetninger for å skille mellom kvener og samer. Allikevel vil jeg anta at de i hovedsak var i stand til å finne ut av folks etnisitet ved å spørre (jfr kapittel 2). En annen feilkilde er at i den grad jeg har å gjøre med nomadiserende samer, vil mange være ute av Troms på tellingstidspunktet i januar.

Fast samisk bosetning hadde det vært på Målsnes og Storjorda i lang tid. Resten av bygda hadde samene brukt under de årvisse reinvandringene. Fra 1820-årene oppsto en rekke konflikter med kolonistene om bruken av spesielt områder i de øvre bygdelag. Innflytterne tvang etterhvert samene bort fra reinnomadismen, noe de kunne i kraft av sitt store antall, sin ensartede bo- og levemåte og bedre kontakter med samfunnets maktapparat.¹¹

Tabell 5: Etnisitet ifølge folketellingene 1865, 1875 og 1900. Absolutte og relative tall.

	N 1865	% T	N 1875	% T	N 1900	%
Ukjent	3100	91.34*		*	3347	62.93
Norsk	2	0.06*	3511	88.95*	1460	27.45
Same	73	2.15*	169	4.28*	2	0.04
Kven	115	3.39*	175	4.43*	72	1.35
Svensk	10	0.29*	22	0.56*	6	0.11
Blandet	93	2.74*	70	1.77*	432	8.12
SUM =	3394	100.00*	3947	100.00*	5319	100.00

I tabell 5 har jeg fordelt den hjemmehørende befolkning etter de etnisitetsdata som er angitt i folketellingene. Ut fra den tankegang at fars etnisitet oftere bestemte kulturell tilhørighet, har jeg valgt den variabelen framfor mors etnisitet eller en sammenslåing i blandetkategorier i 1875-tellinga. Tabellen etterlater det inntrykk at den norske befolkninga dominerte i større grad i 1865 og 1900 enn i 1875. Det er antakelig riktig mht 1900-dataene, men lite trolig i 1865. Da er nok årsaken heller underregistrering i forbindelse med de kildeproblemene som er nevnt ovenfor. Ellers ser jeg at innslaget av kvener faktisk var blitt større enn innslaget av urbefolkning. Graden av blandet etnisitet kan best studeres i 1875-tellinga, hvor også mors etniske bakgrunn er angitt.

Tabell 6: Mors etnisitet mot fars etnisitet 1875.

Far/Mor	Ukje	Nors	Same	Kven	Sven	Blan	SUM
Norsk	7	3393	16	29	0	66	3511
Same	0	20	134	0	0	15	169
Kven	8	43	13	108	0	3	175
Svensk	6	5	0	2	8	1	22
Blandet	0	40	4	9	0	17	70
SUM	21	3501	167	148	8	102	3947

Selv om jeg ikke regner med folk med uoppgitt etnisitet, ser jeg at den norske bosettinga dominerte totalt. Her er bare 134 "rene" samer og 108 do kvener. De blandede gruppene er faktisk større

¹¹ Kiil, side 111, 120f og 290.

sammenlagt. Både for samer og kvener gjelder at deres menn i større grad enn deres kvinner valgte norske ektefeller, i alle fall om jeg holder meg til disse tallene, som jo bare gjelder par med barn. Sammenligner jeg fordeling på etnisitet med fordeling på kjønn, finner jeg imidlertid ingen nevneverdige forskjeller. At det blir mange blandede barn, skal heller ikke overraske, den andelen vil øke for hver generasjon når inngifte forekommer.

Dersom jeg studerer informasjonen om de etniske gruppene nærmere, ser jeg også at andelen barn var lavere blant samer og spesielt blant kvenene. Blant samene var det relativt mange gamle og enker, slik at ting tyder på at rekrutteringa til disse gruppene i rein form var i ferd med å svikte på lokalplanet. Derimot har samene relativt flest oppført med føderåd eller som annen familie (ikke foreldre eller barn). Det ser mao ut til at de i større grad holdt på sin storhusholdning. Blant kvenene var nær 1/3 tjenere. Selv om tallene blir små, er det fristende å spissformulere dette i retning av at mens samene hjalp sine egne, måtte kvenene ut å tjene. Den relative forskjell i aldersfordelinga mellom de to gruppene er nok óg med på å forklare dette.

Jeg avslutter med dette presentasjonen av bakgrunnsvariablene, og går over til den geografiske dimensjon.

4.2.2 Bofaste, innflyttere og utflyttere

Folketellingene 1865, 1875 og 1900 skal angi fødesteder for alle innbyggere på sogn- eller kommunenivå. Allikevel er denne rubrikken ofte blank. Dette er ved koding av materialet tolket dithen at telleren ville spare arbeid slik at føde- og bostedskommune er identisk når intet står. Andelen barn blant de det gjelder er så stor, at feilkilden i en slik tolkning neppe er vesentlig større enn ved føring og tolking av fødestedsrubrikken i sin alminnelighet. Men i den grad feilen slår ut vil innflytterandelen bli underestimert.

Ved koding av fødesteder er kommunekodene fra Statistisk sentralbyrå lagt til grunn. Denne er firesifret slik at de to første sifrene angir fylke. Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste har publisert en historisk utgave av kommunenummersystemet, hvor det er tatt hensyn til sammenslåinger og splittings tilbake til 1836.¹² På dette grunnlag kan enhver kommune som noen gang har eksistert gis en tallkode. Da RHD foretok kodingen, ble det prinsipp lagt til grunn at man kodet til den mest spesifikt angitte geografiske enhet, selv om denne ikke var egen kommune på tellingstidspunktet. Derfor vil det f eks være mulig å finne koden for Øverbygd i 1865 selv om dette da var en del av Målselv. Dette har jeg for Troms slått sammen til koden for en av mine 13 storkommuner.

Andre ganger er fødestedet for grovt angitt til at man kan angi noen kommunekode. "Lofoten" er eksempel på en slik betegnelse. Det blir da gitt kode for fødestedsfylke, i dette tilfellet Nordland. Hvis stedsnavnet derimot er mangetydig kan det være umulig å gi annen fødestedskode enn koden for "ukjent". Det gjelder f eks der hvor "Næs" ikke er presisert nærmere. Derimot er "Bø" ut fra sannsynlighetsbetraktninger kodet som Bø i Nordland så lenge jeg behandler materiale fra Nord-

¹² NSD-rapport nr 27 *Kommuneendringer 1838-1978*. Bergen 1979

Norge, selv om det er en viss risiko for å overestimere nærflyttinga, er det sannsynlig at Bø i Telemark ville vært spesifikt angitt.

Det er ikke forsøkt å angi kode for deler av kommuner som aldri har vært egen kommune, selv om dette iblant kunne være mulig og ønskelig bl a for å kunne studere flytting mellom nabokommuner. Man kan jo både tenke seg nærflytting over kommunegrensa (mellom to nabogårder), og adskillig lengre flyttebevegelser *innen* en stor nordnorsk kommune. Resultater som bygger på en slik koding, ville imidlertid bli for tilfeldige, siden kommunedel sjelden er angitt. For folk som var født i utlandet, gjelder at disse kun er kodet med landskode, ikke med distrikts- eller kommunekode.

En feilkilde er at folk kan ha oppfattet spørsmålet etter fødested for bokstavelig, som et spørsmål om hva kommunen eller sognet het den gang de ble født. Jeg har funnet eksempler på at vaskeekte Måselvdøler har oppgitt Lenvik sogn og prestegjeld som fødested fordi Målselv var en del av Lenvik prestegjeld inntil 1853 og de selv var født tidligere. Dette vil føre til en feilaktig høy innflytterandel, og det er usikkert i hvilken grad det oppveies av feiltolkning av tom fødestedsrubrikk som nevnt ovenfor. Noen signifikant innflytelse på fordelinga av bofaste, innflyttere og utflyttere i tabellene nedenfor tror jeg allikevel ikke disse feilkildene har. Dertil vedrører de for få personer.

Tabell 7: Flyttegrupper og samlet folketall ifølge folketellingene 1865, 1875 og 1900. Absolutte og relative tall. Om inndeling i flyttegrupper, se side 55.

Telling	Bofaste	Innflyttere	Utflyttere	Sum
1865	1934 53%	1460 40%	270 7%	3664 100%
1875	2561 59%	1386 32%	412 9%	4359 100%
1900	4249 70%	1133 19%	649 11%	6031 100%

Først må jeg gjøre oppmerksom på at summene til høyre i tabell 1 ikke bare gir innbyggertallet i Målselv/Bardu, men også tar med utflyttere derifra bosatt i Troms. De relative tall er derfor beregnet på grunnlag av den befolkning storkommunen ville hatt uten utflytting til resten av fylket. Vi ser at andelen bofaste økte kraftig gjennom annen halvdel av 1800-tallet, både absolutt og relativt. Utflytterne økte i antall fra 270 i 1865, 412 i 1875 til 649 i 1900. De utgjorde da henholdsvis 8%, 10% og 12% i forhold til befolkninga som var igjen i storkommunen. (Hvor de bodde, kommer jeg tilbake til på side 75.) Innflyttertallet gikk sterkt ned relativt sett, men det absolutte antall innflyttere var såpass stabilt at innflyttinga neppe kan ha stoppet helt opp fram mot hundreårsskiftet. Allikevel er det klart at hovedtyngden av dølainnvandrere var i live i 1865, mens mange hadde falt fra i siste del av hundreåret. I dette tidsrommet er det den interne reproduksjonen som i hovedsak forklarer folkeveksten, noe som resulterer i en høyere andel bofaste over tid. Tabellen viser at mye av forskyvningen i relativ andel mellom flyttegruppene hadde funnet sted allerede før 1875.

4.2.2.1 Kjønn, sivilstand, alder

Tabell 8: Flyttegrupper i folketellingene mot kjønn. Kvinner i prosent av flyttegruppene.

Flyttegrupper	% 1865	N	T	% 1875	N	T	% 1900	N
Bofaste	49.9	1934	*	49.0	2561	*	49.2	4249
Inn flyttere	50.1	1460	*	52.5	1386	*	55.1	1133
Ut flyttere	52.2	270	*	51.7	412	*	59.2	649
SUM	50.1	3664	*	50.4	4359	*	51.4	6031

I tabell 8 ser vi at kvinnene fra 1875 var klart overrepresentert blant innflytterne. Dette kompenseres ved at de etterhvert dominerte i enda sterkere grad blant utflytterne. Resultatet er at det blant de bofaste ble et lite mannsoverskudd. Tendensen i tall fra folketellingene 1865 og 1875 var den samme, men kvinnedominansen blant flytterne var da svakere. Dette kan tyde på at det var relativt lettere for menn enn for kvinner å finne gode levebrød innen det jordbruksdominerte samfunnet i indre Troms. Men før jeg sier mer om det, bør jeg se på individenes sivilstand.

Tabell 9: Flyttegrupper i folketellingene 1865 og 1900 mot sivilstand, relative tall for befolkning over 20 år:

	Bofaste		*Innflyttere		*Utflyttere		* SUM	
	1865	1900	* 1865	1900	* 1865	1900	* 1865	1900
Ugift	38.1	37.0	* 26.8	17.9	* 34.6	24.3	* 30.7	29.3
Gift	57.8	57.3	* 64.5	67.5	* 59.8	68.7	* 62.1	62.1
Enke	3.7	5.6	* 8.1	14.6	* 5.5	6.7	* 6.6	8.5
Skilt	0.4	0.1	* 0.7	0.0	* 0.0	0.2	* 0.5	0.0
SUM	100.0	100.0	*100.0	100.0	*100.0	100.0	* 100.0	100.0
N=	569	1709	* 1190	961	* 127	460	* 1886	3130

Som forventet var innflytterne og utflytterne i overveiende grad mer etablerte mennesker i den forstand at de var eller hadde vært gifte. Det er interessant å merke seg at denne tendensen forsterket seg over tid, et inntrykk som bekreftes av tall fra 1875-tellinga som befinner seg mellom tallene for 1865 og 1900. Jeg legger også merke til at innflytterne var gifte i enda sterkere grad enn utflytterne fra kommunen i 1865, mens forskjellen var ubetydelig i år 1900. Dette kan ha sammenheng med migrantenes alder, selv om jeg har sett bort fra personer under 20 år.

Tabell 10: Gjennomsnittlig alder for flyttegruppene i folketellingene:

Folketelling	Bofaste	Innflyttere	Utflyttere	Samlet
1865	16	38	24	25
1875	17	41	28	26
1900	20	46	34	27

Både de bofastes og migrantenes gjennomsnittsalder økte over tid. Men den bofaste befolkninga forble ung i perioden selv om fødselsraten ikke forble høy nok til å holde gjennomsnittsalderen på 1865-nivå. Stigningen i innflytternes alder var mer markant, og må bety at tilsiget av (unge) tilflyttere ikke kunne demme opp for forgubbingen blant dem som kom tidligere. Når også utflytternes alder økte, kan det enten bety at de som dro fra indre Troms ble eldre eller at de som først hadde flyttet ut forble utflyttet og at nye utflyttere kom til.

Også i tabeller over sammenhengen mellom flyttegrupper og stilling i familien kan jeg hente informasjon som fyller ut bildet. Her framgår at de aller fleste enten var medlemmer av kjernefamilier eller tjenere. I 1865-tellinga var registreringen av tjenere for usikker til at jeg kan bygge på den, men fra 1875 til 1900 kan jeg se en relativ nedgang i antall tjenere i alle flyttegruppene. Andelen barn gikk også ned over tid, mens andelen som var (stort sett) mannlige hovedpersoner og kvinnelige ektefeller økte. I 1900 var ca 1/3 av innflytterne hovedpersoner og 1/3 ektefeller. Blant utflytterne var 20% hovedpersoner og 31% ektefeller på det tidspunktet. Det kan altså se ut til at det var ekteskapsmarkedet som i større grad enn arbeidsmarkedet fikk kvinnene til å forlate kommunen - i alle fall for godt. Ektepar med "blandet" geografisk opphav tenderte til å bosette seg i kommunen mannen kom fra. Dette er et poeng vi kommer tilbake til ved behandlinga av den interne flyttinga i kommunene i kapittel 7.

4.2.2.2 Yrker

Hvilken tilpasning hadde Målselv/Bardus bofaste og flyttere til arbeidsmarkedet i tidsrommet? Jeg skal også se på dimensjonen hierarkisk posisjon som er viktig for å kunne gruppedele den dominerende jordbruksbefolkninga. Her må vi legge merke til at en del individer er utelatt fra analysen fordi de ikke er ført med noe spesifikt yrke i folketellinga. Dette gjelder særlig barn og kvinner, for de sistnevnte i mindre grad i den seneste tellinga.

for alle tre gruppene fra 1865 til 1875. Dette kan være reelt med bakgrunn i bruksdeling og opprettelse av nye husmannsplasser. Men det kan også i noen grad skyldes at sulteforinga var på tilbakegang ifølge amtmannsberetningene (jfr kapittel 1). Hvis min oppjustering av produksjonstallene pr dyr fra 1865 til 1875 ikke er kraftig nok, vil dette gi et feilaktig bilde av det relative forholdet mellom gjennomsnittsproduksjonen i de to tellingene.

Hvis jeg nå forlater yrkenes standsdimensjon og ser på næringsvei, er det klart at jordbruket dominerte totalt både blant de bofaste og innflytterne. Folk med eksplisitt angivelse av jordbruk som hovedyrke ligger hele tida godt over 50%, og legger jeg til dem som er ført som tjenere eller med husgjerning nærmer jeg meg 90%. Ellers finner jeg en gruppe fiskere på Målsneset, en gruppe håndverkere og etterhvert en gruppe i tjenesteytende næringer. Men det dreier seg aldri om stort mer enn hundre personer i hver gruppe.

Bildet er annerledes blant utflytterne. Her var andelen rene bønder lavere og så sank andelen med kun tilknytning til jordbruk fra 1865 til 1875 for så å øke ifølge 1900-tellinga. Andelen fiskerbønder og fiskere var naturlig nok større andre steder i fylket, og jeg ser at andelen som drev fiske hadde en topp i 1875. Men i år 1900 var nesten like mange utflyttere ansatt i tjenesteytende næringer. Går jeg utenom hovedpersonenes rekker, finner jeg som dominerende gruppe alle de som dreiv husstell, enten som tjenestepiker eller koner. I 1900-tellinga utgjorde de 44% av utflytterne. I nabokommunene finner jeg de fleste bønder og fiskere, mens Tromsø hadde de fleste som drev håndverk, tjenesteytende næringer og husgjerning.

4.2.2.3 Etnisitet

Flytteaspektet ved den etniske dimensjon, lar seg belyse ut fra alle tre tellingene. I 1865 ble riktignok etnisitet bare nevnt i kommentarer, men de lar seg utnytte hvis jeg også tar hensyn til dem når de står som overskrifter over grupper av mennesker som f eks "Den kvænske Befolkning". I 1875-tellinga var det egne rubrikker både for fars og mors etnisitet, og jeg har plassert individene ut fra fars etnisitet ut fra det prinsipp at det oftest avgjorde hvilken etnisk gruppe man kom til å tilhøre. Opplysningene om hvilket språk individene snakket er derimot svært vanskelige å utnytte statistisk, fordi det sjelden går fram hva som er hoved- og bispråk. Merknaden "Taler Norsk" kan bety at dette var hovedspråket eller at vedkommende bare såvidt var i stand til å gjøre seg forstått.

Tabell 12: Flyttingegruppe etter etnisitet i folketellingene 1875 og 1900, relative tall:

	Bofaste		*Innflyttere		*Utflyttere		*SUM	
	1875	1900	* 1875	1900	* 1875	1900	* 1875	1900
Ukjent	0.0	62.8	* 0.0	59.8	* 1.9	48.2	* 0.2	60.7
Norsk	90.1	28.1	* 86.9	29.0	* 80.6	41.6	* 88.2	29.7
Same	4.6	0.0	* 3.8	0.0	* 8.5	4.9	* 4.7	0.5
Kven	2.7	0.5	* 7.7	4.3	* 5.1	0.6	* 4.5	1.3
Svensk	0.2	0.0	* 1.2	0.4	* 0.7	0.0	* 0.6	0.1
Blandet	2.5	8.4	* 0.5	6.5	* 3.2	4.6	* 1.9	7.7
SUM	100.0	100.0	*100.0	100.0	*100.0	100.0	*100.0	100.0
N=	2561	4249	* 1386	1133	* 412	649	* 4359	6031

Det er liten forskjell i tallene for de etniske minoritetene i 1865- og 75-tellingene, og jeg bruker sistnevnte fordi ukjentgruppa der er langt mindre. Det slår meg hvordan samene, som var godt representert i 1875, ble utradert som egen gruppe i Målselv/Bardu-samfunnet ifølge folketellinga for år 1900. Ut fra tabellen kan jeg finne dem og deres etterkommere igjen i to grupper, enten som utflyttere eller i blandingskategorien. (1900-tellinga har en blandingskategori bestemt av folketellerne, slik at f eks personer med samisk far og norsk mor blir betegnet som blandet, noe jeg kan se i familielistene.) En tredje mulighet ligger implisitt i tabellen, nemlig at samer ønsket å skjule sin etnisitet og derfor inngår i gruppa uten angitt etnisitet. Den talte over 3000 mennesker i 1900-tellinga, og selv om de fleste var norske, var dette neppe tilfelle for alle.

4.2.2.4 Innbyggernes fødesteder

Jeg skal nå gå over til å se på fødestedene til innbyggerne i kommunen. Først: I hvilken landsdel var målselv- og bardudølene født? Siden siktemålet er å studere innflyttinga, tar jeg utgangspunkt i 1865-tellingas oppgaver over fødesteder.

Tabell 12b: 10-årsklasser mot landsdel 1865. Absolutte og relative tall.

	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	> 70	SUM
Sør-Norge	4.5	11.0	32.7	44.4	51.9	55.6	50.3	69.7	26.8
Ellers i Nord-Norge	0.4	0.9	3.2	2.1	1.8	2.2	2.1	5.3	1.6
Ellers i Troms	4.3	9.9	14.5	13.3	15.2	12.4	17.9	14.5	10.7
Heimføding	89.6	74.8	46.7	34.5	26.3	19.1	17.2	3.9	56.9
Utlandet	1.2	3.4	3.0	5.7	4.8	10.7	12.4	6.6	4.0
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	956	674	538	487	335	178	145	76	3389

Som ventet var størsteparten, 70%, født i Troms fylke. Innslaget fra resten av Nord-Norge er imidlertid beskjedent med under 2% av innbyggerne. Det kom faktisk fler fra resten av Norden eller fra Vestlandsfylkene. Det slående er imidlertid at mer enn en femdel har oppgitt kommuner på Østlandet eller i Trøndelag som fødested. Denne andelen var større blant de eldre med over en tredjedel for førtiåringene og omkring 50% for innbyggere over 60 år. Som vi forstår er fordelinga i tabellen et resultat av den kjente innvandringa av "døler" til indre Troms tidligere i hundreåret.

Denne tilflyttingsbølgen er i seg selv ikke tema for denne framstillinga.¹³ Man kan imidlertid se senere flytting som sekundæreffekt av den opprinnelige koloniseringa. Koloniseringa er vanskelig å studere i detalj, bl a fordi 1865-tellinga gir den første samlede oversikt over befolkningas fødesteder. På dette tidspunkt var mange "døler" døde, men tabellen over gir allikevel en pekepinn om forløpet av innvandringa. Hvis jeg forutsetter at flytteintensiteten var størst blant mennesker i etableringsfasen, skulle mange ha kommet til Målselv/Bardu som 20-30 åringer. Både for østlendinger og trøndere gjelder at 30-40-åringene var den tallrikeste gruppa. Dermed skulle innvandringa vært mest intens på 1850-tallet og avtagende fram mot 1865, hvis jeg forutsetter individuell innvandring av folk i 20-årsalderen. I den grad jeg har å gjøre med familieflytting, må denne ha kulminert langt tidligere, siden antall barn under 20 år fra de sørlige dalstrøk i tabellen var relativt lite. Disse inntrykkene forsterkes når jeg ser på 1875-tellinga. Der er antallet barn under 10 år født sørpå enda mer ubetydelig.¹⁴

Et annet slående trekk er størrelsen på aldersgruppene under 50 år i forhold til de eldre. Relativt sett må de innfødte 30-50 åringene i tabellen ha representert en like kraftig baby-boom som 1865-tellingas, da de ble født ca 1815 til 1835. Det er grunn til å tro at de var barn av tidlige kolonister. Disse er imidlertid i stor grad døde i 1865, slik at jeg ikke har noen oversikt over deres fødesteder. Men jeg ser at det først var blant innbyggere under de 30 at gruppa innflyttere utgjorde under 50%. Hvis jeg forutsetter at innflyttere og Målselvfødte hadde lik levealder og flyttrate, skulle det bety at innflytterne var i flertall inntil ca 1835. (Her har vi nok forklaringa på at østnorsk ennå dominerer dialekta i dalføret.)

Forutsetningen om flytteraten kan imidlertid være tvilsom siden den eldste bosettinga for en stor del var konsentrert ved sjøen og innslaget av samer var betydelig. Det er ikke urimelig om folk som livnærte seg av fiske og reindrift, hadde et helt annet flyttemønster enn bønder med røtter i Sør-Norge. Denne hypotesen får en viss støtte når jeg krysstabulerer alder mot foreldres etnisitet ut fra folketellinga 1875. Der er andelen av ren norsk avstamning mellom 85% og 90 % i aldersgruppene under 70 år. Blant de 95 gjenlevende over 70 er prosenten 80, og de resterende 20% kan være spor etter en eldre samisk befolkning.¹⁵ Men tallene er små, og 1875-tellinga en dårligere kilde mht de eldste innbyggerne enn 1865-tellinga, som på sin side ikke angir etnisitet på en like systematisk måte.

En bedre oversikt over døleinnvandringa kunne nok lages et stykke på vei ut fra andre kilder som f eks vielseslistene i kirkebøkene. Den detaljerte rekonstruksjonen av innvandringsforløpet må imidlertid bli tema for en annen avhandling.

Svært mange av innflytterne sørfra kom fra Hedmark, Oppland og Trøndelag. Jeg har derfor skravert kommunekart med fødesteder ifølge 1865-tellinga som kilde. (Vedlegg 2, figur 1) Der ser vi at hovedtyngden av fødestedskommuner ligger øverst i Østerdalen og Gudbrandsdalen og med en noe mindre konsentrasjon nord for Dovre. Mao var denne rekrutteringsbasen for kolonistene ett sammenhengende område. Legg også merke til en viss innflytting fra Nordland.

¹³ For en delvis framstilling se Dørrum 1960 og Granlund, 1975. Alf Kiil i Målselv bygdehistorie gir et til dels udokumentert riss av forløpet, bl a side 100ff, men ikke egentlig noen systematisk framstilling.

¹⁴ Jfr også Kiil, side 103.

¹⁵ Jfr Kiil, side 120f.

Hvordan fordelte så innflytterne seg mht fødesteder over tid?

Tabell 13: Innflytterne fordelt på fødesteder i de tre tellingene. Horisontal prosentuering.

Fødested:	Sør-Norge	Nord-Norge	Troms	Utland	N
1865	62,2%	3,7%	24,7%	9,3%	510
1875	61,9%	4,0%	23,9%	10,2%	499
1900	47,0%	7,8%	37,1%	8,1%	473

Innflytternes andel av befolkninga ble redusert gjennom tidsrommet, også i absolutte tall. Søringene dominerte iblant dem gjennom hele hundreåret. I år 1900 utgjorde de fremdeles nesten halvparten av dem som ikke var barnefødt i kommunen. Men de var tross alt på vikende front, slik også utlendingenes andel var det. En økende andel av de innflyttede kom fra andre kommuner i Troms og fra resten av Nord-Norge.

For å se nærmere på nærflyttinga, har jeg spesifisert de Tromsfødte i tabellen nedenfor. Som ventet kom de fleste flyttere fra nabokommunene Lenvik, Balsfjord, Tranøy og Ibestad. Den tilsynelatende sterke nedgangen i innflyttere fra Lenvik mellom 1865 og -75 er neppe reell, men skyldes nok som nevnt ovenfor at Målselv var del av Lenvik sogn tidligere. Dette ga seg utslag i at de tilsynelatende "innflytterne" fra Lenvik var mest tallrike i aldersgruppa 10-19 år. Tilflyttinga fra Sør- og Nord-Troms var liten, med unntak av et visst tilsig fra Tromsø by og omegn. At det var spesielle kontakter med nærmeste bysamfunn og handelssentrum skal ikke overraske. Heller ikke at det kom få fra det spredt befolkede nord-fylket. Spørsmålet om hvorfor så få kom fra Sør-Troms må jeg foreløpig la stå ubesvart. Kanskje flyttestrømmen mellom landkommunene i fylket allikevel ikke hadde noen entydig retning nordover? (Jfr neste kapittel.) Går jeg dypere inn i grunnlagsmaterialet kan jeg se at antall flyttere fra Bardu til Målselv var beskjedent. Det henger for det ene sammen med det lave folketallet der, for det andre med at Bardu selv var koloniseringsområde.

Tabell 14: Kjønn mot fødested i Troms i folketellingene 1865, 1875 og 1900:

	1865			T	1875			T	1900		
	Mann	Kvinne	SUM*	Mann	Kvinne	SUM	*Mann	Kvinne	SUM		
1902 Tromsø	8.0	7.1	7.5*	10.4	12.1	11.5*	12.7	6.5	8.8		
1911 Kvæfjord			*	0.0	1.0	0.6*	0.6	0.8	0.7		
1914 Trondenes	2.5	1.0	1.7*	4.0	2.9	3.3*	1.3	2.3	1.9		
1917 Ibestad	12.9	15.7	14.4*	12.8	15.0	14.2*	17.1	20.6	19.3		
1927 Tranøy	16.0	17.2	16.6*	23.2	19.4	20.8*	15.8	22.9	20.2		
1929 Berg	0.6	0.5	0.6*	0.0	1.0	0.6*	1.9	0.4	1.0		
1931 Lenvik	43.6	35.9	39.3*	12.8	19.4	16.9*	22.8	20.2	21.2		
1933 Balsfjord	10.4	14.6	12.7*	25.6	21.8	23.3*	18.4	20.6	19.8		
1934 Tromsøsund	3.1	5.1	4.2*	2.4	1.9	2.1*	0.6	1.1	1.0		
1936 Karlsøy	1.2	1.5	1.4*	3.2	2.4	2.7*	2.5	2.7	2.6		
1938 Lyngen	1.8	1.5	1.7*	5.6	1.5	3.0*	4.4	1.1	2.4		
1941 Skjervøy			*	0.0	1.5	0.9*	1.3	0.8	1.0		
SUM	100.0	100.0	100.0*	100.0	100.0	100.0*	100.0	100.0	100.0		
	163	198	361*	125	206	331*	158	262	420		

Jeg legger merke til at det var flere kvinnelige enn mannlige tilflyttere fra de fleste kommunene i fylket. Man får umiddelbart mistanke om at det dreier seg om import av koneemner, på samme måte som Hans Nielsen Hauge sendte unge damer til Målselv sørfra tidlig i hundreåret.¹⁶ Hypotesen kan ha noe for seg, idet grunnlagstallene viser at om lag 2/3 av de innflyttede kvinnene over 20 år var gifte ifølge folketellinga år 1900. Siden jeg har brukt tverrsnittsdata kan imidlertid dette resultatet bygge på en økologisk feilslutning.

4.2.2.5 Etappeinnflytting

Folketellingene angir bare en persons fødested og bosted på tellingstidspunktet. Men det kunne være interessant å finne ut i hvilken grad folk flyttet via andre kommuner i mellomtida. Dette har folketellingene ingen rubrikk for. Heldigvis kan jeg allikevel få en pekepinn om slik etappevandring vha en indirekte metode. Dersom folk fikk barn på et mellomliggende bosted, vil dette gå fram av de samlede data om familiens fødesteder i den grad disse barna ennå bodde sammen med foreldrene. Jeg har derfor plukket fram alle familier hvor hovedpersonen er innflytter og minst et barn er født et tredje sted. Denne metoden vil på langt nær få fram all etappevandring. Både enslige og folk som bodde for kort tid eller var for gamle til å få barn på det midlertidige bostedet faller utenfor, slik at de tall jeg får fram er bare toppen av etappeflyttingas isfjell. Allikevel kan jeg se interessante mønstre som jeg må understreke bare er gyldige for familieflyttere, og spesielt for dem som har bodd lenge på et tredje sted. En viss fare er det for at omgifte kan gi inntrykk av etappeflytting, for barn kan ha navn laget av stefarens patronymikon. Det siste problemet vil jeg i denne sammenheng regne for ubetydelig.

¹⁶ Kiil, Alf: Målselv bygdebok I, s 84.

Tabell 15: Hovedpersonens fødested mot barns fødested for familier hvor førstnevnte er innflytter og minst en av de sistnevnte er innflytter og har fødested forskjellig fra hovedpersonens. Data fra folketellinga 1865.

Barn/Hp	Sør-Norge	Nordland	Troms	Finnmark	Utlandet	Sum
Sør-Norge	11					11
Nordland			1			1
Troms	17	1	3		2	23
Finnmark	1				1	2
Utlandet						
Sum	29	1	4		3	37

Som ventet var etappeflyttinga til Målselv, slik den framgår for barnefamiliene i 1865-tellinga dominert av søringer fra det indre Østlandet. Mer overraskende er det at så mange av disse har hatt tilhold i nabokommuner før de slo seg ned i indre Troms. Dette understreker at døla innvandringa hadde et sammenhengende nedslagsområde som var betydelig større enn Målselv og Bardu. I tillegg er det interessant å merke seg at såvidt mange som elleve familiefedre hadde flyttet innen Sør-Norge før de vandret nordover.

4.2.2.6 Utflyttere

Tabell 16: Utflyttere fra Målselv til andre kommuner i Troms ifølge de tre folketellingene:

	1865		1875		1900	
	Mann	Kvinne	Mann	Kvinne	Mann	Kvinne
1902 Tromsø	4.7	2.8*	12.6	8.9T	11.7	13.8
1911 Kvæfjord		*	0.0	0.5*	0.4	0.5
1914 Trondenes	0.0	0.7*	1.0	0.9*	4.2	5.5
1917 Ibestad	5.4	6.4*	4.5	6.6*	9.1	10.4
1927 Tranøy	22.5	14.9*	19.6	16.4*	20.0	13.8
1929 Berg		*	1.0	1.4*	1.9	1.3
1931 Lenvik	25.6	25.5*	25.1	31.0*	18.5	25.3
1933 Balsfjord	27.1	34.8*	21.6	21.1*	21.1	18.8
1936 Tromsøsund	3.9	4.3*	2.5	4.7*	4.2	3.6
1934 Karlsøy	0.0	1.4*	2.0	2.3*	0.4	0.5
1938 Lyngen	10.1	8.5*	7.5	3.8*	7.9	6.0
1941 Skjervøy	0.8	0.7*	2.5	2.3*	0.8	0.5
SUM	100.0	100.0*	100.0	100.0*	100.0	100.0
N=	129	141*	199	213*	265	384

I 1865 dominerte Tranøy, Lenvik og Balsfjord storkommuner med hhv 50, 69 og 84 innflyttere født i Målselv/Bardu. Bildet var det samme i 1875 med tillegg av Tromsø. I 1900 må jeg også regne Ibestad som et viktig tilflyttingsområde med hhv 55 og 50 "døler". Jeg ser at kvinnene i økende grad dominerte utflyttinga totalt sett, og i år 1900 var de i flertall til de fleste kommunene. Når vi ser fylket

isolert, dominerer nabokommunene både inn- og utflytting i forhold til Målselv. Derneft spilte Tromsø en økende rolle.

I analysen av utflyttere fra Målselv og Bardu har jeg hittil bare sett på dem som holdt seg innen Troms fylke i folketellingsåret. Det er umulig å lage noen fullstendig oversikt over alle fra denne storkommunen som slo seg ned andre steder. Men jeg kan få en pekepinn om de fylkeseksterne flyttestrømmene ved å utnytte at RHD har dataregistrert folketellingene 1865, 1875 og 1900 også for andre områder enn Troms. Særlig gjelder det Finnmark og Nordland nord for Saltfjellet. Jeg må altså være klar over at det kan ha flyttet bardudøler og målselvinger til andre kanter av landet uten at jeg kan fange dem opp. Heller ikke får jeg fatt i dem som bodde en periode i indre Troms, men som i folketellingene oppga en annen kommune som fødested.

Prosedyren for å behandle tellinger utenom Troms var den følgende. Siden mange av disse ikke er kodet, brukte jeg tekstversjonene som utgangspunkt. Ved hjelp av et søkeprogram ble samtlige tellinger utenom Troms gjennomført sekvensielt. Alle poster som inneholder en av strengene 'Bard', 'Maals' eller 'Måls' ble skrevet ut til en ny fil for hvert tellingsår. Noen irrelevante poster kom med, men disse ble luket bort manuelt. Deretter kodet jeg vha et program de enkle variablene type, kjønn, sivilstand og alder eller fødeår, slik at disse kunne overføres til en statistikkpakke for analyse.

Tabell 17: Antall personer født i Målselv og Bardu som ble funnet i RHD's materiale utenfor Troms i 1865, 1875 og 1900 etter kjønn og landsdel.

Telling	Menn	Kvinner	Sum	Sør-Norg	Nordland	Finnmrk
1865	14	18	32	1	15	16
1875	28	33	61	10	21	30
1900	176	104	280	20	157	103

På samme måte som utflyttinga til andre kommuner i Troms, økte også flyttinga ut av fylket kraftig fra 1865 til 1900. Jeg ser allikevel at flyttinga ut av landsdelen neppe kan ha hatt stort omfang for dem som var født i indre Troms. Der kan ha vært flytting av større omfang til steder i Sør-Norge, som ikke er dekt av dataregistrerte kilder. Når jeg ikke kan finne en eneste født i Målselv, som har reist ned til gammel slekt i en rekke kommuner, som ligger midt i utvandningsfeltet for døleflyttinga, synes jeg imidlertid ikke det virker rimelig at tilbakeflytting fra indre Troms til det sønnafjeldske kan ha hatt noe omfang av betydning. Husk at Oppland fylke hadde overskudd av utflyttere i denne perioden. De jeg finner sørpå, bodde helst i Kristiania (seks i 1875, femten i 1900).¹⁷

At flyttinga til Nordland etterhvert nådde størst omfang, skal ikke overraske. Bardu grenser til Nordland fylke, og det er bare seks mil mellom Setermoen og Bjerkvik. Stort lenger er det ikke til Narvik, som ble by i 1902 og hvor forberedelsene til malmtransitten ble gjenopptatt i 1898. Hele 88

¹⁷ Dølekommuner som er gjennomført: Dovre, Lesja, Skjåk, Gausdal, Fåberg, Grue, Trysil, Rendalen.

av de 140 utflytterne til fylket i sør fant jeg da også i Ankenes kommune, som hadde endestasjonen for Ofotbanen. Mennene oftest som jernbanearbeidere, kvinnene som tjenere eller hustruer. Folk fra indre Troms var altså med på å befolke tettsteder utenfor eget fylke også. Det er i denne sammenheng interessant å merke seg at det i 1875 bare var to fra Bardu/Målselv i Ankenes.

I Finnmarksbyene fant jeg i år 1900 ti utflyttere i Hammerfest, tolv i Vardø og bare to i Vadsø, derimot 22 i Alta og 24 i Tana. Jeg vil tro innflyttinga til Hammerfest og Vardø har sammenheng med fiskeriene, mens det i Alta var gruvedriften som trakk. Yrkestitlene henspeiler ofte på verkstilknytning i Alta og på fiskeriene ellers i Finnmark. Fiske og fiskebruk går også igjen hos mange av de 24 som hadde flyttet til Tana. Mannsdominerte næringer som fiske, gruvedrift og jernbane må også være forklaringa på at 2/3 av utflytterne pr år 1900 var menn, mens kvinnene tidligere utgjorde flertallet. De utflyttedes gjennomsnittsalder økte gjennom perioden, slik at den i år 1900 lå omkring 30 år. Også andelen gifte økte, men i Nordland var ennå over 50% av uflytterne ugifte ved hundreårskiftet. Anleggs- og familieliv lot seg vel ikke så lett kombinere. Det ga seg også utslag i at antall utflyttede barn under ti år holdt seg lavt, og relativt sett gikk ned gjennom perioden (fem i 1865, ti i hhv 1875 og 1900). Altså hadde familieflyttinga lite omfang.

4.2.3 Oppsummering av Målselvs migrasjon

Kildematerialet gjør det ikke mulig å skaffe en nøyaktig oversikt over inn-, ut- og omflyttinger i en norsk kommune på 1800-tallet. Bruttovolumet av flytting lar seg ikke engang estimere, til det er flyttelistene i kirkebøkene altfor ufullstendige. Derimot kan jeg få et tilnærmet bilde av flyttingas nettoomfang, altså resultatet av flyttebevegelsene gjennom en periode. Dette er forsøkt oppsummert i tabell 18.

Den første tallkolonnen i tabellen viser at innflyttinga til indre Troms hadde stoppet opp, i den forstand at antall mennesker med andre fødesteder i folketellingene var for nedadgående. Ikke nok med det, kolonne to viser at området i dette tidsrommet hadde et betydelig netto overskudd av utflyttere. I folketellingene for resten av Troms og for de deler av landet som er registrert av RHD, har jeg talt opp alle med fødested i indre Troms. Ved å trekke fra tallene for hhv 1865 og 1875 kom jeg fram til den økningen vi ser i kolonne 6 og 7, altså til sammen 607 mennesker. I tillegg kommer 1300 emigranter, slik at jeg kan gjøre rede for 1907 utflyttere. Dette er et minimumstall, både fordi noen utflyttere vil være døde før de blir registrert i en folketelling og fordi jeg ikke har kunnet søke i landsomfattende tellinger. Jeg finner imidlertid såvidt få i spredte tellinger sør for Saltfjellet, og gjennomsnittsalderen blant dem jeg finner er såvidt lav, at dette neppe utgjør store feilkilder. (Det er et større problem at jeg ikke kan telle opp de som flyttet etter et opphold i Målselv/Bardu, men som ikke var født der.)

Tabell 18: Tall vedrørende migrasjonen fra Målselv og Bardu 1865 til 1900.¹⁸

Periode	Nye innflyttere	Utflytterovskudd	Ikke lenket	Døde	Nye til Troms	Ellers i Norge	Emigranter
1865-75	- 74	200	1100	443	142	29	242 ¹⁹
1875-1900	- 253	1062	1443	1460	237	199	1058
Sum	- 327	1262		1903	379	228	1300

For å kunne sammenligne disse funnene, vil jeg nå foregripe den framstilling av resultater basert på lenkede data som blir gitt i kapittel 7. Ved lenking av folketellingene 1865 mot 1875 og 1875 mot 1900 var jeg ute av stand til å finne igjen hhv 1100 og 1443 individer. (I første periode ble 159 døde lenket, slik at jeg for sammenligningens skyld kunne snakke om 1259 ulenkede. I denne perioden var over 1/3 av befolkninga født utenbygds og jeg regner med at disse flyttet i større grad enn de innfødte. En betydelig andel av utflytterne befant seg utenfor Troms og er da ikke er med i materialet ved lenking. Også andre enn emigrantene flyttet til steder som ikke har materiale registrert av RHD og er derfor ikke med ved opptelling utenfor Troms. Både i første og siste periode får utflytting og dødelighet dermed et slikt omfang at de langt på vei forklarer mine identifikasjonsproblemer.

Etter å ha lenket to og to folketellinger, kontrollerte jeg hvor representativt utvalget av lenkede var i forhold til hele befolkninga. Det viste seg da at etablerte mennesker i større grad enn andre kom med blant de lenkede. Det gjaldt bøndene, de middelaldrende, de gifte, heimfødingene. Jeg mener det er mye som taler for at den gruppa som er lenket, på mange måter faller sammen med gruppa som ble i kommunen fra telling til telling. Dermed vil gruppa av ulenkede langt på vei bli en gruppe av innflyttere og utflyttere til området. Det virker da også rimelig å karakterisere flytterne som folk med mindre grad av tilknytning til jordeiendom, folk i etableringsalderen, ugifte og folk som har flyttet før i den forstand at de ikke var født i indre Troms. Resonnementet hviler på den forutsetning at mine lenkingsrutiner i hovedsak knytter sammen persondata som tilhører de samme individene. Jeg har imidlertid en markering for hvor sikker hver lenk er. Dermed kan jeg kutte ut de svakeste lenkene i analysene. Dette fører imidlertid ikke til vesentlig endrede resultater.

Særlig tidlig i perioden var indre Troms dominert av en ung befolkning. Disse måtte skaffe seg levebrød fram mot hundreårsskiftet. Andelen som bodde i kjernefamilier økte samtidig, og det betyr at de unge i liten grad forble tjenere, innerster osv. Det var begrenset hvor mange nye arbeidsplasser som kunne opprettes i jordbruket i en periode med økt mekanisering. Her var heller ikke rom for en ubegrenset gårddeling eller et omfattende plassvesen, blant annet fordi store deler av kommunene er høyereliggende og marginale jordbruksområder. Skogbruket var strengt regulert, og fiske var bare en utvei av betydning nederst i Målselv. Dermed måtte de som ikke kunne arve jord i stor utstrekning dra

¹⁸ Kolonne 1 er basert på antall innflyttere i følge RHD's folketellinger. Den viser nedgangen i antall innflyttere. Kolonne 2 er basert på folketallet i tellingene samt tall for fødte og døde i folkemengdens bevegelser.

¹⁹ Kiil, side 316, henvisning til Selskapet til emigrationens begrensning.

ut av kommunen. Mange av dem emigrerte. En detaljstudie av emigranter på individnivå ligger utenfor rammene av denne avhandlinga, men mange av dem som reiste over havet må være blant mine ulenkede individer. Dermed ser det ut til at disse i liten grad hadde bakgrunn fra bondefamilier, noe som er motsatt av de resultater som er funnet for andre deler av landet.²⁰ Disse baserer seg imidlertid på dem som emigrerte direkte fra bygdene, siden etappeutvandring via Kristiania skjules i emigrasjonslistenes bostedsrubrikk. Dersom underklassens barn i større utstrekning etappeutvandret, fordi de måtte tjene penger til billett i byen, kan resultatene for Østlandet være mer i samsvar med mine funn.²¹

²⁰ Gjerdåker, 1974, s83ff.

²¹ Østrem, R.K. og Rinnan, P.: *Utvandringen fra Kristiania 1880 til 1907. En studie i urban utvandring*. Hovedoppgave, UiO, H79. Side 169: "... andelen gjennomgangsemigranter fra Kristiania disse årene var stor." Side 111: "På samme måte som i 1880 kom hovedtyngden av emigrantene fra samfunnets lavere sosiale lag."

4.3 Balsfjord med Malangen

Jeg vil nå analysere Balsfjord storkommune med de samme metodene som ble anvendt for Målselv. Det gjelder både analysen av befolkninga i kommunen samlet og analysen av de tre flyttegruppene. Unntaket er at jeg ikke vil bruke den offisielle statistikken, fordi denne gir lite i tillegg til analyser basert på RHD's maskinlesbare versjon. Til dette prestegjeldet hørte i 1865 områdene omkring Balsfjorden og øst for Malangen. Den nordlige del av Malangshalvøya ble imidlertid i 1873 overført til Tromsøundet, noe som i denne undersøkelsen er gjennomført alt fra og med 1865-tellinga. I 1871 ble prestegjeldet delt i to kommuner som fikk navn etter hver sin fjord. Jeg bruker allikevel "Balsfjord" som betegnelse for hele området. Balsfjord har både en bygdebok fra 1924 og en nyskrevet fra 1991 (Hauglid). Sistnevnte har mye nyttig sosialhistorisk stoff, men framstillinga blir ofte noe summarisk.

Næringsøkonomisk har regionen vært karakterisert ved landbruk på strandbeltene mellom fjord og fjell, på eidene mellom fjordene og omkring Takvannet, Sagelvvannet og Fisklausvannene. Balsfjorden er fattig på fisk, mens Malangen til sine tider har gitt et godt fjordfiske. Mest betydningsfulle var vel høstsildfiskeriene på 1800-tallet.²² Fiskemulighetene var altså til dels bedre enn i Målselv, men viktigere var i så måte at langt flere innbyggere hadde kort vei til sjøen og lettere pendlevei til kystfiskeriene i Troms samt sesongfiskeriene i Lofoten og på Finnmarken. Dessuten var Balsfjord et kjerneområde for ishavsfangsten da den kom i gang sist i hundreåret.

Vi husker at Målselv/Bardu hadde et stort overskudd av utflyttere i den perioden jeg studerer. Resulterte de større mulighetene for å satse på både jordbruk, fiske og fangst i at man i Balsfjord og Malangen lettere kunne skape nok levebrød til å beholde sitt fødselsoverskudd i hjembygda?

Tabell 1: Fødte og døde samt folketall i følge RHD's versjon av folketellingene, Folkemengdens bevegelse og egne beregninger i femårsintervaller 1866 til 1900:²³

År	Fødte	Døde	Fødselsovsk	Folketelling	Pluss fødsovsk	Utflytterovsk
1866				3397		
1866-70	622	307	315		3712	
1871-75	662	280	382	3769	4094	325
1876-80	688	291	397		4166	
1881-85	648	408	240		4406	
1886-90	683	334	349	4469	4755	286
1891-95	679	360	319		4788	
1896-1900	699	301	398	4679	5186	507

²² Balsfjord bygdebok (1924), side 151.

²³ Folketallene er for 1891 hentet fra NOS. For øvrige tellinger er RHD's/mine tall brukt, fordi de baserer seg på et og samme geografiske område gjennom hele tidsrommet. Hjemmehørende folkemengde er anvendt.

Som i indre Troms ser jeg at Balsfjord kommune gjennom perioden 1865 til 1900 hadde overskudd av utflyttere. Overskuddet var av omlag samme størrelse i de to storkommunene. De femårige fødselsoverskuddene var imidlertid mindre i Balsfjord/Malangen. Grunnen til dette er, som befolkningspyramidene i appendiks 2 viser, at Målselv/Bardu mottok flere innflyttere som kom i reprodutiv alder før 1865. Dermed kan sistnevnte storkommune oppvise både høyere fødselstall og lavere dødstill etter 1875. I 1865 hadde de to storkommunene om lag like stor befolkning. Men så kom folketallet til å stige raskere i indre Troms og gå forbi Balsfjords i tida etter 1865. Men dette var ikke en nødvendig funksjon av det større fødselsoverskuddet på innlandet. Et mindre overskudd av utflyttere i Balsfjord kunne kompensert for den noe mindre naturlige veksten og sikret samme folketallsøkning i de to områdene.

4.3.1 Oversikt over befolkninga - tverrsnittsanalyse av folketellingene

For å komme årsakene til befolkningsutviklinga nærmere inn på livet, skal jeg se hvordan innbyggerne i Balsfjord og Malangen fordelte seg på sentrale variabler gjennom siste del av hundreåret. Siktemålet er dels komparasjon over tid, dels sammenligning med tilsvarende tall for andre kommuner. For å få et mål for etableringsmulighetene, starter jeg med en oversikt over hvor mange som var gift i hver aldersklasse.

Tabell 2: Andel av menn og kvinner i hver 10-års aldersklasse som var gift eller i enkestand ifølge folketellingene 1865, 1875 og 1900. Absolutte og relative tall.

	1865				T	1875				T	1900			
	Mann	N	Kvinne	N		*Mann	N	Kvinne	N		*Mann	N	Kvinne	N
0-9	0.0	479	0.0	469	* 0.0	521	0.2	512*	0.0	653	0.0	619		
10-19	0.0	390	2.2	408	* 0.2	431	2.6	431*	0.0	513	0.8	509		
20-29	26.5	272	45.1	257	*27.0	322	43.5	331*	22.6	367	45.1	350		
30-39	81.7	202	85.3	225	*81.4	194	80.4	163*	73.6	295	76.2	265		
40-49	94.1	152	84.1	151	*91.2	159	85.6	180*	85.6	187	93.5	201		
50-59	88.3	94	84.7	72	*96.3	134	85.5	131*	94.6	166	87.7	155		
60-69	98.1	54	88.2	76	*86.2	80	87.0	54*	89.7	97	89.0	109		
> 70	92.0	50	84.8	46	*91.4	58	84.8	66*	92.3	91	87.9	99		
SUM	33.2	1693	35.9	1704	*33.8	1899	35.1	1868*	33.3	2369	37.8	2307		

Oversikten over befolkninga fordelt på alder og sivilstand viser at i hver folketelling var under 10% av mennene ugifte i aldersklassen med flest gifte. En større del av kvinnene ble aldri gift. Den interessante endring over tid er imidlertid hvilken andel av aldersklassene 20-29 og 30-39 som hadde giftet seg. Siden så mange etterhvert ble gift, vil jeg mene at andelen gifte i disse aldersklassene er uttrykk for hvilke muligheter de unge hadde til å skaffe seg et levebrød og etablere seg med familie. For dette formålet har jeg slått de gifte og folk i enkestand sammen. Da ser jeg at denne andelen av aldersgruppa 20-29 har gått noe ned fra 1865 til 1900 for mennenes vedkommende. Nedgangen i aldersklassen over er mer betydelig, og gjelder begge kjønn. Det er vanskelig å tolke dette annerledes enn at mange måtte utsette sin etablering av familie fordi det var mangel på levebrød. Tallene for kvinnene i 1875 viser at denne utviklinga var i gang allerede tidlig i perioden. (Jfr avsnittet "Fjordene

fylls opp av folk" i Hauglids *Balsfjorden og Malangens historie II.*) I Målselv/Bardu lå andelen gifte i disse aldersklassene temmelig stabilt gjennom perioden, på hhv 30-32 og 76%.

4.3.1.1 Stilling i familien

For å se på forholdet mellom antall levebrød og befolkninga som helhet, er det viktig å få oversikt over hvordan individene fordeler seg mht stilling i familien.

Tabell 3: Stilling i familien ifølge de tre folketellingene. Første notering er brukt. Absolutte og relative tall.

Familiestilling	N	1865 %	T	N	1875 %	T	N	1900 %
Ukjent	84	2.47	*	30	0.80	*	8	0.17
Hovedpersoner	427	12.57	*	526	13.96	*	716	15.30
Ektefeller	515	15.16	*	574	15.23	*	731	15.62
Barn	1656	48.75	*	1856	49.24	*	2404	51.38
Pleiebarn	96	2.83	*	131	3.48	*	149	3.18
Svigerbarn	1	0.03	*	7	0.19	*	14	0.30
Barnebarn	1	0.03	*	11	0.29	*	32	0.68
Foreldre	32	0.94	*	55	1.46	*	35	0.75
Søsken	13	0.38	*	14	0.37	*	19	0.41
Tjenere	393	11.57	*	359	9.53	*	250	5.34
Losji i familien	1	0.03	*	7	0.19	*	236	5.04
Fattige, legd	14	0.41	*	11	0.29	*	5	0.11
Innerster	106	3.12	*	126	3.34	*	0	..
Besøkende	0	..	*	12	0.32	*	64	1.37
Kår	58	1.71	*	50	1.33	*	16	0.34
SUM =	3397	100.00	*	3769	100.00	*	4679	100.00

75 til 80% av innbyggerne var i de tre tellingene klassifisert som hovedpersoner, ektefeller og barn.

Dersom jeg summerer barna pluss to ektefeller i hver familie, vil om lag 80% av befolkninga i Balsfjord bo i kjernefamilier i alle tre tellingene. Dette er noe høyere enn i Målselv, noe som kan bety at det var færre muligheter for å etablere seg med levebrød som ikke var basert på den vanlige arbeidsdelinga innenfor familien i fiskerbondeøkonomien. Antall barn pr familie økte i begge kommunene gjennom perioden, men tallet for Balsfjord var hele tida 0.2 barn høyere. Når fertiliteten var større i indre Troms, skyldes det altså ikke flere barn pr familie, men at flere bodde sammen som ektefolk der.

Bruk av legd og fattigstøtte forekom så å si ikke. Derimot er en gruppe klassifisert som innerster eller losjerende. I 1900-tellinga ser jeg at de fleste av disse losjerte som del av familien, og det kan tyde på at de i realiteten var slektninger. Min hypotese er, som i Målselv, at dette kunne være et alternativ til offentlig fattigstøtte eller den legdsordning som var utbredt i andre kommuner i landet. Tjenerholdet var for nedadgående gjennom perioden, en utvikling som hadde startet allerede før 1875. Nedgangen avspeiler dels at tjenerne etterhvert ble klassifisert som det de egentlig var, nemlig jordbruksarbeidere, dels at mekanisering og bruk av barnas arbeidskraft gjorde mange av dem overflødige. Samtidig gjorde utflyttinga at det ikke var så lett å rekruttere hustjenere lenger heller.

4.3.1.2 Fordeling på yrker

Tabell 4: Hovedpersoner fordelt på yrkesgrupper i de tre folketellingene. Absolutte og relative tall.

Yrkesfordeling	N 1865	%	T	N 1875	%	T	N 1900	%
Bonde	221	33.59	*	171	25.45	*	270	33.50
Avhengig	42	6.38	*	25	3.72	*	51	6.33
Sek-Tert	17	2.58	*	43	6.40	*	77	9.55
Bonde og fisker	118	17.93	*	244	36.31	*	243	30.15
Avhengig og fisker	6	0.91	*	46	6.85	*	57	7.07
Sek-Tert og fisker	0	..	*	6	0.89	*	15	1.86
Bare fisker	83	12.61	*	103	15.33	*	67	8.31
Andre	55	8.36	*	30	4.46	*	25	3.10
Ukjent	116	17.63	*	4	0.60	*	1	0.12
SUM =	658	100.00	*	672	100.00	*	806	100.00

For sammenligningens skyld har jeg inndelt yrkesgruppene for Balsfjord etter samme prinsipper som i Målselv. Som der ser jeg at yrkesklassifiseringen i 1865-tellinga gjør at antall personer som kombinerte fiske med annen næring blir for lite. Tallene for 1875 og 1900 er nok nærmere realitetene, og avspeiler en økt satsing på jordbruk i løpet av 1880- og 1890-årene. Fiskarbonden holdt imidlertid stand rent tallmessig sett, mens den gruppa som drev fiske som eneste næring var på retur. Samlet sett økte antall bønder gjennom hele tidsrommet, noe som er utslag av den omfattende bruksdelinga i kommunen. Sammenlignet med Målselv var bruksdelinga også her viktig for nyetableringene. Mens det i 1865 fantes 315 brukere i Balsfjord, hadde antall gårdsenheter i år 1900 økt til 665. Siden bygdebokforfatteren ikke definerer hva en gårdsenhet er, er det vanskelig å sammenligne hans tall direkte med mine bønder i tabellen.²⁴ Legger jeg sammen rene bønder og fiskarbønder, blir den relative andelen selveiende jordbrukere eller leilendinger om lag like stor i de to kommunene tidlig i dette tidsrommet. Mot slutten var imidlertid innslaget av bønder om lag ti prosentpoeng større i indre Troms. Bruksdelinga kunne ikke skaffe like mange levebrød ved kysten, rett og slett fordi gårdene her var mindre i utgangspunktet.

I 1865 var andelen hovedpersoner som livnærte seg som husmenn, jordarbeidere og lignende en ubetydelig gruppe i Balsfjord. Riktignok hadde sikkert noen av enefiskerne slikt arbeid som bigeskjeft, men antall personer som måtte ta til takke med avhengig stilling økte gjennom tidsrommet. På innlandet gikk imidlertid denne gruppas andel av hovedpersonene nedover fram mot hundreårskiftet. Denne utviklinga avspeiler for det ene at behovet for arbeidskraft var større på de store brukene i indre Troms tidlig i tidsrommet, et behov som avtok både pga bruksdeling og mekanisering. Når andelen i avhengig stilling økte ved kysten, må det henge sammen med at jordbruksarbeid eller husmannsplass her lettere kunne kombineres med fiske og fangst.

I begge de storkommunene jeg sammenligner, økte andelen sysselsatte i sekundær- og tertiærnæringene kraftig. Økningen var imidlertid størst i indre Troms. Skal jeg ta den noe større økningen i Målselv som uttrykk for at denne kommunen produserte et større overskudd som kunne settes inn i ulike former for varer og tjenester? Her spiller det nok også inn at det sist befolkede

²⁴ Hauglid, 1991, s240 og 253.

området hadde størst aktivitet mht å bygge opp en infrastruktur av hus, veier osv, noe man var kommet lenger med eller hadde mindre behov for ved kysten.

4.3.1.3 Etnisitet

I bind II av Balsfjorden og Malangens historie har A.O. Hauglid sammenlignet etnisitetsopplysningene i folketellinga 1865 med de etnografiske kart som etnologen J.A. Friis utarbeidet. 1865-tellinga regnes vanligvis som den svakeste når det gjelder data om etnisitet, men både Hauglids komparasjon og tallene nedenfor viser at 1865- og 1875-folketellingene kan gi pålitelig grunnlag for å dele befolkninga inn i etniske grupper. Når andelen same økte fra 1865 til 1875, mener jeg det først og fremst har bakgrunn i at 1875-tellinga på en bedre måte skilte mellom de etniske gruppene. Det gjelder spesielt en bedre håndtering av det faktum at en økende andel av befolkninga var av blandet etnisk herkomst. Utviklinga fram mot hundreårskiftet avspeiler nok i større grad realiteter i og med at en større andel av befolkninga ønsket å se seg som norske. Samtidig hadde den samiske andelen sunket fra ca 20% til ca 10%. Bak disse tallene må det skjule seg en kraftig underestimering av den blandede befolkningsgruppa, som nødvendigvis må ha økt gjennom annen halvdel av 1800-tallet.

Tabell 5: Etnisitet ifølge folketellingene 1865, 1875 og 1900. Absolutte og relative tall.

Etnisitet	N 1865	%	T	N 1875	%	T	N 1900	%
Ukjent	2452	72.18	*	18	0.48	*	..	..
Norsk	1	0.03	*	2382	63.20	*	3700	79.08
Same	657	19.34	*	829	22.00	*	549	11.73
Kven	173	5.09	*	194	5.15	*	33	0.71
Svensk	..	..	*	7	0.19	*	2	0.04
Blandet	114	3.36	*	339	8.99	*	395	8.44
SUM =	3397	100.00	*	3769	100.00	*	4679	100.00

Tabell 6: Fars etnisitet mot mors etnisitet i folketellinga 1875.

Far/Mor	Ukjent	Norsk	Same	Kven	Sven	Bland	SUM
Ukjent	18	0	0	0	0	0	18
Norsk	0	2190	36	68	0	88	2382
Same	0	40	749	17	0	23	829
Kven	0	67	15	85	1	26	194
Svensk	0	2	0	0	2	3	7
Blandet	0	169	35	17	0	118	339
SUM	18	2468	835	187	3	258	3769

Noe av bakgrunnen for å mene at andelen personer av blandet etnisk avstamning var undervurdert i år 1900 finner jeg i tabellen over. Her er fars etnisitet krysstabulert mot mors for alle innbyggerne i 1875. Legger jeg sammen dem som hadde rent norsk, samisk eller kvensk blod i årene, vil disse utgjøre 80%. Da virker det urimelig at de blandedes andel skulle ha sunket til ca 12% 25 år seinere. En økning av deres andel henimot 30% ville antakelig vært mer rimelig. Noe helt annet enn det

genealogiske er at mange ble eller ville bli oppfattet som norske etter som tida gikk. Sammenlignet med indre Troms hadde Balsfjord en langt større samisk befolkningsgruppe (4% mot 20%). Innslaget av kvener var imidlertid om lag jevnstort i de to storkommunene.

4.3.2 Bofaste, innflyttere og utflyttere

Jeg har søkt igjennom folketellingene 1865, 1875 og 1900 for Troms maskinelt, og tatt med alle individer som var født i eller bodde i Balsfjord. I 1875- og 1900-tellingene har jeg ikke talt med de som ble markert som midlertidig tilstedeværende, men fraværende personer kommer med.

Tabell 7: Flyttegrupper og samlet folketall ifølge folketellingene 1865, 1875 og 1900. Absolutte og relative tall.

Telling	Bofaste	Innflyttere	Utflyttere	Sum
1865	2887 76%	510 13%	406 11%	3803 100%
1875	3270 75%	499 11%	590 14%	4359 100%
1900	4154 74%	525 9%	946 17%	5625 100%

Storkommunens folketall økte i tidsrommet fra 3397 til 4679, altså med 1282 personer eller 38%. Jeg konstaterte at dette ikke skyldes innflyttingsoverskudd og at innflyttinga neppe var indirekte årsak heller. Veksten i folketallet må i overveiende grad skyldes fødselsoverskuddet i den stedegne befolkninga, som ganske konstant utgjorde 3/4 av balsfjordingene i fylket. Antallet innflyttere var også stabilt, men deres relative andel av folketallet gikk ned. Andelen utflyttere økte derimot kraftig, antallet ble mer enn fordoblet. Sammenligner jeg med Målselv, var tendensen i flyttetallene den samme, men der skjedde en markant endring i innflyttertallene, som relativt sett ble halvert. Så ble da også de indre områdene i fylket kolonisert i mannsaldrene like før min periode, og seinere enn Malangen og Balsfjord. Andelen av befolkninga som var utflyttere, lå gjennom hele perioden fire til seks prosentpoeng høyere i Balsfjord/Malangen enn på innlandet.

4.3.2.1 Kjønn, sivilstand, alder

Tabell 8: Flyttegrupper i folketellingene mot kjønn. Kvinner i prosent av flyttegruppene.

Flyttegrupper	% 1865	N	T	% 1875	N	T	% 1900	N
Bofaste	49.3	2887*	49.0	3270*	48.1	4154		
Innflyttere	55.1	510*	53.7	499*	58.9	525		
Utflyttere	62.1	406*	56.9	590*	55.7	946		
SUM	51.4	3803*	50.6	4359*	50.4	5625		

Kvinneoverskuddet blant utflytterne hadde skapt et mannsoverskudd blant de bofaste fram mot år 1900. Kvinneoverskuddet blant innflytterne kompenserte langt på vei for dette. I 1865 var imidlertid 2/3 av utflytterne kvinner, mens bildet i 1875 var mer likt det jeg har for år 1900. Mennene kom altså seinere i gang med å forlate kommunen til fordel for andre deler av fylket. Dette kan bety at det ble knappere med levebrød for menn i kommunen og at mulighetene ble bedre andre steder i fylket fram

mot hundreårskiftet. Eller dro de også av sted for å finne et bedre ekteskapsmarked?

Mannsoverskuddet i kommunen økte i alle fall over tid. Indre Troms hadde større kvinneoverskudd blant utflytterne, men relativt fler menn blant de innflyttede. Begge deler kan tyde på at mulighetene for å etablere seg var dårligere i Balsfjord.

Tabell 9: Flyttegrupper i folketellingene 1865 og 1900 mot sivilstand, relative tall for befolkning over 20 år:

	Bofaste		*Innflyttere		* Utflyttere		* SUM	
	1865	1900	* 1865	1900	* 1865	1900	* 1865	1900
Ugift	29.4	32.5	* 28.5	20.2	* 23.6	26.2	* 28.3	29.3
Gift	62.4	58.8	* 57.1	65.3	* 66.1	63.0	* 62.0	60.7
Enke	8.0	8.5	* 13.9	14.5	* 9.9	10.8	* 9.4	9.9
Skilt	0.2	0.2	* 0.5	0.0	* 0.3	0.0	* 0.3	0.1
SUM	100.0	100.0	*100.0	100.0	*100.0	100.0	*100.0	100.0
N=	1283	1967	* 368	415	* 322	803	* 1973	3185

I samme retning peker at over 70% av innflytterne til indre Troms var gifte eller i enkestand i år 1900, men Balsfjord ligger ned mot 60% for denne gruppa. Andelen ugifte blant de bofaste økte da også noe i Balsfjord over tid. Innflytterne står fram som en stadig mer satt gruppe hvor nesten 2/3 var gifte i år 1900. I tillegg kom folk i enkestand. Blant utflytterne tilhørte en litt mindre andel dem som hadde etablert egen familie. Spesielt i 1865 var andelen ugifte utflyttere fra Målselv høyere, og dette viser igjen det større behovet for å forlate Balsfjord ved familieetablering.

Tabell 10: Gjennomsnittlig alder for flyttegruppene i folketellingene:

Folketelling	Bofaste	Innflyttere	Utflyttere	Samlet
1865	23	36	35	26
1875	22	37	34	26
1900	24	39	37	27

Sivilstand har selvsagt nær sammenheng med innbyggerens alder og inngår derfor som delforklaring overfor de funn jeg gjorde ovenfor. Bortsett fra at målselvingenes gjennomsnittsalder i 1865-tellinga var 25 år, får jeg samme tall for de tre flyttegruppene samlet i folketellingene for de to storkommunene. Men innen hver av de tre gruppene blir bildet annerledes. De bofaste var adskillig yngre i Målselv, innflytterne mye yngre i Balsfjord (spesielt i 1900), mens utflytterne var yngst fra Målselv, særlig først i perioden. I motsetning til Målselv/Bardu endret gjennomsnittsalderen seg lite for de tre flyttegruppene over tid i Balsfjord. I denne kommunen var det også liten forskjell i så måte mellom innflyttere og utflyttere.

Bildet av stabilitet over tid avspeiler seg også i tallene for stilling i familie og husholdning. Her blir relativt flere av innflytterne markert som kvinnelige ektefeller, noe som er naturlig på bakgrunn av mannsoverskuddet i kommunen. Mer oppsiktsvekkende er at andelen utflyttere med tjenerstatus holdt seg stabilt på 13% fra 1875 til 1900. Dette betød en kraftig økning i antall tjenere fra Balsfjord i

beskriver et jordbruk som har gjort framskritt.²⁵ Og i gamle Balsfjord bygdebok framhevet forfatteren at i 1870-årene og tidligere deltok alle arbeidsføre menn i sesongfiskeriene. Men: ... i den senere tid kun de færreste av dem som har noenlunde gaardsbruk ofrer tid ... paa fiskeriet".²⁶ Folk som førtes med kun fiske som yrke var ofte hjemmefiskere.²⁷ Slikt fiske hadde alltid vært av relativt liten betydning i Balsfjorden, men langt bedre i Malangen. Enefiske var som vi ser i klar tilbakegang både blant de bofaste og flytterne.

I 1875 var det relativt flere innflyttere enn bofaste som drev jordbruk uten kombinasjon med fiske ifølge folketellinga. Dette stemmer godt overens med sogneprest Bruuns utsagn i 1867 om at søringer som levde av jordbruk var velstandsfolk.²⁸ I 1900-tellinga var det imidlertid relativt flere bofaste som drev enejordbruk. Jeg må tolke dette som at det kan ha funnet sted et generasjonsskifte, hvor barn av innflyttere har overtatt gårdene. Slikt kan allikevel bare vises sikkert ut fra lenkede data. På fylkesnivå vil jeg også foreta en nærmere undersøkelse av bygdebøkernes påstander om den utstrakte bruksdeling som fant sted. Denne har nok gitt grunnlag for adskillig flere levebrød i landbruksnæringa.

Sammenlignet med indre Troms var det også blant utflytterne derifra en relativt høy andel fiskere og fiskerbønder. Allikevel var andelen av utflytterne derifra, som bare drev fiske, betydelig mindre. Dette sier noe om at balsfjordingene i større grad hadde en bakgrunn som disponerte dem for å delta i fiskeriene når de kom til områder med lettere adgang til havets grøde. Samtidig var flere av utflytterne fra Målselv/Bardu sysselsatt i sekundær- og tertiærnæringene, som jo sto sterkere på innlandet. Det passer også inn i mønstret at en noe større andel av innflytterne til Balsfjord/Malangen havnet i slike næringer.

Ser jeg på de tall for jordbruksproduksjon som er beregnet ut fra dyrehold og utsæd, var det liten forskjell på bofaste og innflyttere, allikevel med et lite forsprang for de bofaste i begge tellingene. Utflytterne kom noe dårligere ut. Som i Målselv var det nedgang i produksjonen fra 1865 til 1875. Det er ikke lett å si hvorfor disse anslagene skulle være mer urealistiske i 1875 enn i 1865, slik at man må anta at nedgangen var reell. Den kan i noen grad skyldes de dårlige år på slutten av 1860-tallet, men dette burde vel vært rettet opp av gode år i starten av 1870-årene. Fiskeriene kan ha tatt mer tid fra jordbruket fordi det på 1870-tallet ble mer alminnelig å delta også i fiskeriene på Finnmarken.²⁹ Produksjonsnedgangen kan også ha bakgrunn i bruksdelinga samtidig som den mer intensive utnyttelse av arealene ikke var kommet i gang ennå. (Det er synd at jordbrukstellinga fra år 1900 har gått tapt.)

Gruppen avhengige jordbrukere økte også innen alle tre flyttegruppene. Det var ikke alle som hadde jord å dele på, og de som flyttet ut av kommunen hadde det sjeldnere. Antallet avhengige blant innflytterne gikk relativt lite opp - det var da vel heller ikke så attraktivt å flytte til den fiskefattige Balsfjorden for å bli husmann eller landbruksarbeider. Bakgrunns materialet viser at innflyttere fra

²⁵ Lensmann Hans Dahl. Etter Balsfjords bygdebok fra 1924, side 138f. Hauglid, 1991, s253, gir sin tilslutning.

²⁶ Side 148

²⁷ Solhaug, De norske fiskerier, s 30ff.

²⁸ Bruun er sitert i Balsfjords bygdebok fra 1924, side 141ff. Han utsagn dekker også Malangen.

²⁹ Balsfjords bygdebok, side 148.

andre kommuner i Troms var overrepresenterte i denne kategorien. Da var mulighetene bedre innen sekundær- og tertiærnæringene. Nesten 1/4 av innflytterne hadde havnet i slike yrker i år 1900, mot bare vel 1/10 ifølge 1875-tellinga. Noe av det samme gjelder utflytterne, men en betydelig andel av disse hadde forlatt primærnæringene allerede i 1875.

Jeg har over sett på **hovedpersonenes** yrker i forhold til plassering i flyttekategorier. Det hadde vært interessant å se flytting og eget yrke i sammenheng med fars yrke. Siden folk står oppført familievis i folketellingene er det forholdsvis enkelt å relatere deres skjebne til den hovedperson de står oppført sammen med. Problemet er imidlertid at spesielt folk som har flyttet selv har blitt hovedpersoner eller står oppført sammen med en hovedperson som ikke er deres far.

4.3.2.3 Etnisitet

Tabell 12: Flyttegruppe etter etnisitet i folketellingene 1875 og 1900, relative tall:

	Bofaste		*Innflyttere *		* Utflyttere *		SUM	
	1875	1900	* 1875	1900	* 1875	1900	* 1875	1900
Ukjent	0.5	0.0	* 0.4	0.0	* 13.1	67.1	* 2.2	11.3
Norsk	63.1	79.4	* 63.9	76.4	* 65.6	9.9	* 63.5	67.4
Same	22.8	11.8	* 16.8	11.0	* 14.9	6.6	* 21.0	10.9
Kven	3.7	0.0	* 14.4	6.1	* 2.9	0.8	* 4.8	0.7
Svensk	0.1	0.0	* 1.0	0.4	* 0.0	0.1	* 0.2	0.1
Blandet	9.8	8.7	* 3.4	6.1	* 3.6	15.4	* 8.3	9.6
SUM:	100.0	100.0	*100.0	100.0	*100.0	100.0	*100.0	100.0
N=	3270	4154	* 499	525	* 590	946	* 4359	5625

Tabell 12 viser at som i Målselv/Bardu foregikk en utvisking av de etniske minoritetene slik de kom til uttrykk i folketellingene. Både samer og kvener ble relativt og absolutt sett færre i alle grupper fram mot hundreårskiftet. Blant innflytterne utgjorde kvenene en større andel enn blant de bofaste, mens samene flyttet ut i mindre grad enn de burde gjort ifølge sin andel av befolkninga. Her må jeg riktignok ta et forbehold for at jeg ikke har data om utflytting fra Norge. Allikevel virker det rimelig å anta at det ikke var migrasjon som førte til at kategorien norsk dominerte mer og mer i folketellingene. Utflyttede samer dro stort sett til Lyngen. Også noen av utflytterne til Finnmark var samer, men ikke en uforholdsmessig stor del.

4.3.2.4 Innbyggernes fødesteder

Tabell 13: Innflytterne fordelt på fødesteder i de tre tellingene. Horisontal prosentuering.

Fødested:	Sør-Norge	Nord-Norge	Troms	Utland	N
1865	17,8%	4,7%	61,8%	15,7%	510
1875	21,6%	5,8%	56,3%	16,2%	499
1900	14,7%	6,5%	70,7%	8,2%	473

Jeg har tidligere vist at andelen innflyttere i Balsfjord/Malangen gikk ned i løpet av tidsrommet 1865-1900. Tabell 13 viser hvordan innflytterne fordelte seg på fødesteder. Vi ser at innslagene fra Sør-

Norge og fra utlandet, dvs Sverige og Finland, var betydelig, særlig tidlig i perioden. Dølene sørfra gjorde seg gjeldende i Målselvs nabokommuner også, mens samer og kvener stadig krysset landegrensene. Mot år 1900 ser jeg imidlertid at det var nærinflytterne fra de andre kommunene i fylket som kom til å dominere mer og mer. Innslaget fra andre deler av Nord-Norge var hele tida ubetydelig. Her lå Målselv/Bardu på en dobbelt så stor andel ved hundreårskiftet. Da var andelene utenlandsfødte om lag like store i de to kommunene, mens Balsfjord tidligere hadde hatt en mye større andel. Den store forskjellen er allikevel at mens hovedtyngden av innflyttere til Balsfjord kom fra andre kommuner i Troms, så var om lag halvparten eller mer av innflytterne til indre Troms gjennom hele perioden født i Sør-Norge.

For å få et mer detaljert bilde av innflyttinga, skal jeg dele innflytterne inn etter deres fødesteder og alder.

Tabell 14: 10-års aldersklasser mot landsdel ifølge folketellinga 1865. Relative tall.

	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	> 70	SUM
Sør-Norge	0	1	9	18	24	17	14	8	91
Ellers i Nord-Norge	2	5	6	6	1	2	2	0	24
Ellers i Troms	48	77	61	48	30	18	19	14	315
Heimfødning	897	707	440	337	232	121	85	68	2887
Utlandet	1	8	13	18	16	8	10	6	80
SUM	948	798	529	427	303	166	130	96	3397

Tabellen over viser at innflyttinga fra Sør-Norge foregikk parallelt med den til indre Troms. Selv om tallene for Balsfjord ligger lavere, er det først i aldersgruppene over 30 år at jeg finner relativt mange søringer i befolkninga. Dersom jeg antar at oppbruddet sørpå fant sted i den alderen da det var vanlig å etablere familie (i 25- til 30-årsalderen), vil det si at innvandringa fant sted fra 1830- til 1850-tallet. Samtidig kulminerte innvandringa fra andre land på Nordkalotten. Hauglid forsøker å beskrive forløpet av innflyttinga i større detalj, men gir dessverre ikke kildebelegg for dette. Han mener imidlertid innflyttinga har hatt stor direkte betydning for veksten i folketallet.³⁰ Jeg vil imidlertid hevde at deres indirekte betydning var større gjennom de barna de fikk i Balsfjord. Befolkningspyramidene viser tydelig at den innfødte delen av befolkninga dominerte i alle aldersklasser.

I alle aldersklasser var andelen innflyttere fra resten av fylket større enn andelen søringer. Tabellen under viser hvilke kommuner i Troms som avleverte utflyttere til Balsfjord. Som for Bardu og Målselv kan jeg oppsummere nærinflyttinga på følgende måte: Innflytterne til Balsfjord fra Troms kom i all hovedsak fra byen og fra nabokommunene. Gjennom hele perioden var det nabokommunen i sør som leverte flest innflyttere. Dette er del av flyttestrømmen nordover også på den måten at det må ha vært kontakter mellom søringer som kom nordover både til indre Troms og Balsfjord. I neste omgang ga dette seg utslag i den såkalte "onkeeffekten", nemlig at folk som dro fra

³⁰ Balsfjorden og Malangens historie, II, side 34ff, antakelig basert på flyttelistene i kirkebøkene.

hjemkommunen gjerne reiste til et sted hvor de hadde forbindelser, for eksempel en onkel.³¹ Det overraskende i tabellen er helst hvor få innflyttere som kom fra nabokommunene Lenvik og Lyngen. Nå grenser Balsfjord bare mot Lenvik på et punkt og mye av grensa mot Lyngen går i folketomme områder. (Se mer om dette i neste kapittel.) Jeg finner heller ikke de klare kjønnsforskjellene i nærinnflyttinga som jeg fant i Målselv før i 1900-tellinga hvor kvinnene var i klart flertall.

Tabell 15: Kjønn mot fødested i Troms i folketellingene 1865, 1875 og 1900.

	Mann	Kvinne	SUM	TMann	Kvinne	SUM	TMann	Kvinne	SUM
1902 Tromsø	23.8	14.1	18.1*	10.0	16.8	13.9*	12.3	6.9	8.9
1911 Kvæfjord	0.8	0.0	0.3*	1.7	0.0	0.7*	1.4	0.4	0.8
1914 Trondenes	0.8	0.5	0.6*	0.8	1.2	1.1*	2.9	0.4	1.3
1917 Ibestad	1.5	0.5	1.0*	0.8	1.9	1.4*	1.4	0.4	0.8
1924 Målselv	26.9	26.5	26.7*	35.8	28.0	31.3*	40.6	30.9	34.5
1927 Tranøy	3.8	3.8	3.8*	0.8	2.5	1.8*	2.9	3.0	3.0
1929 Berg			*	0.8	0.6	0.7*	1.4	1.3	1.3
1931 Lenvik	14.6	7.6	10.5*	15.8	9.3	12.1*	8.7	9.4	9.2
1934 Tromsø Sund	16.9	24.9	21.6*	17.5	26.7	22.8*	15.2	27.5	22.9
1936 Karlsøy	6.9	15.7	12.1*	5.0	6.8	6.0*	3.6	6.0	5.1
1938 Lyngen	2.3	5.4	4.1*	10.0	5.0	7.1*	9.4	13.7	12.1
1941 Skjervøy	1.5	1.1	1.3*	0.8	1.2	1.1*			
SUM	100.0	100.0	100.0*	100.0	100.0	100.0*	100.0	100.0	100.0
	130	185	315*	120	161	281*	138	233	371

4.3.2.5 Etappeinnflytting

Etappeflyttinga til Balsfjord hadde begrenset omfang. Stort sett dreide det seg om døler som hadde gjort stopp i Målselv før de fant en mer endelig destinasjon i de søndre delene av Balsfjord. For øvrig var Balsfjord i liten grad noe flyttemål for familiefolk.

³¹ Begrepet "onkeeffekt" brukes i foredraget "Frå Skandinavias største by til stirlane sin hovudstad. Om folketalsutvikling og folkegrupper i Bergen 1600-1900" av Yngve Nedrebø, stensil 1991. Se også Hägerstrand, 1947.

utbytte for dem som ikke kunne overta jord i hjemstedskommunen. Flyttebevegelsens retning innen fylket er derfor parallell med den jeg fant for utflytterne fra Målselv og Bardu.

Jeg skal nå forsøke å fange opp deler av den flyttestrømmen som gikk ut av fylket. Dette kan ikke bli noen fullstendig oversikt, men for de kommuner som dekkes av RHD's registreringer kan jeg finne fram til de fleste av dem som bodde der i folketellingsårene og som oppga Balsfjord eller Malangen som fødested. Dette skjer ved å be maskinen plukke fram alle personposter hvor en av strengene 'Malang' eller 'Balsfj' er nevnt. Deretter følger en manuell gjennomgang av resultatfilene for å luke bort eventuelle personer som kan ha kommet med ved en feil. Ved hjelp av et spesielt program overføres koder for rubrikkene type, bosted, kjønn, alder og sivilstand til en statistikkpakke for analyse.

Tabell 17: Antall personer født i Balsfjord og Malangen som ble funnet i RHD's materiale utenfor Troms i 1865, 1875 og 1900. Oversikt etter hhv kjønn og landsdel.

Telling	Menn	Kvinner	Sum	Sør-Norg	Nordland	Finnmrk
1865	21	18	39	0	0	39
1875	29	22	51	8	4	39
1900	140	85	225	9	62	154

Som på innlandet ser jeg at utflyttinga fra Balsfjord og ut av fylket hadde lite omfang før 1875. Utflyttinga til andre kommuner i Troms var større fra Balsfjord enn fra Målselvområdet (946 mot 649 personer). Derimot var utflyttinga til andre fylker mindre. Det gjelder spesielt flytting sørover, som jeg ser var ubetydelig og ned mot en tredjedel av tilsvarende utflytting fra indre Troms. Her må jeg ta det selvsagte forbehold at langt fra hele Sør-Norge er undersøkt, men noen utflytting av betydning til andre landsdeler virker lite sannsynlig.

Balsfjordingene flyttet imidlertid i større grad til Finnmark enn hva dølene gjorde. Dette vil jeg sette i sammenheng med deltakelsen i fiskeriene, hvor båter og mannskap fra Balsfjord møtte fram i større utstrekning enn hva de gjorde til Lofoten. Bygdeboka oppgir 500 til 600 fiskere på Finnmarken mot 280 til 470 til Lofoten i perioden 1866 til 1870.³² 110 av de utflyttede til Finnmark var menn, og de fleste bodde i utpregede fiskerikommuner som Nordkapp, Måsøy og Vardø. (Gruvekommunene Alta og Talvik er svakt representert.) Yrkesrubrikkene viser at mange av utflytterne livnærte seg av fiske. Hvis det er riktig at alternativet var å ro fra Balsfjord til Vardø for å delta i fiskeriene, slik Hauglid påstår om Nils Hagen (bind II, side 107), blir det lett å forstå motivet for bytte av bosted. Mange utflyttere til Finnmark var gifte (56% i år 1900), og alle aldersklasser fra tjue til seksti var godt representert. Dette ser mao ut til å være mer permanent utflyttede balsfjordinger. Unntaksvis finner jeg betegnelsen "logerende under Fisket" i 1900-tellinga, noe som viser at folk pendlet til fiskeriene i Finnmark så sent som 10 desember.

³² Hauglid, smst side 107 med lensmannsberetningene som kilde.

En tilsvarende bosetting med utgangspunkt i lofotfisket er ikke like lett å få øye på. Nordlandsflytterne var helst ugifte kvinner og menn i tjueårene som drev med husarbeid og på jernbaneanlegg i Ofoten. Riktignok finner jeg elleve utflyttere fra Balsfjord i Vågan, men åtte av dem var kone og barn i en bakerfamilie. Unntakene fra regelen er en fisker og ei fiskerkone. Slik kampen sto om plass både på land og sjø under lofotfisket, var det utvilsomt langt vanskeligere og mer kapitalkrevende å etablere seg der enn i Finnmark. Hauglid får fram at mens "Finnmarka var almuehavet" så krevde utrustning til deltakelse i lofotfisket større investeringer.³³ Da er det rimelig å anta at det var de som var mest ressurssterke og godt etablert i Balsfjord som deltok på Lofothavet og som samtidig var minst motivert for å flytte.

4.3.3 Oppsummering av Balsfjords migrasjon

Siden det ikke ble ført noe folkeregister, gjør kildematerialet det ikke mulig å skaffe en nøyaktig oversikt over inn-, ut- og omflyttinger i en norsk kommune på 1800-tallet. Bruttovolumet av flytting lar seg ikke engang estimere, til det er flyttelistene i kirkebøkene altfor ufullstendige. Derimot kan jeg få et tilnærmet bilde av flyttingas nettoomfang, altså resultatet av flyttebevegelsene ut og inn av en kommune gjennom en periode. Dette er forsøkt oppsummert i følgende tabell:

Tabell 18: Tall som oppsummerer migrasjonen fra og til Balsfjord og Malangen 1865 til 1900.³⁴

Periode	Nye innflyttere	Utflytterovsk	Døde	Nye til Troms	Ellers i Norge	Emigranter
1865-75	- 11	325	587	199	12	77 ³⁵
1875-1900	26	793	1694	406	174	319
Sum	15	1118	2281	605	186	396

Den første kolonnen i tabellen viser at allerede fra 1865 var antallet innflyttere i Balsfjord for nedadgående fordi de gamle døde uten at det ble kompensert av nye mennesker med andre fødesteder enn Balsfjord i folketellingene. Samtidig aksellererte utflyttinga fra kommunen slik at jeg ved hundreårskiftet hadde et akkumulert overskudd av utflyttere på over 1100 personer. Derimot var økninga i antall innflyttere til kommunen meget lite, slik at det samlede antall utflyttere neppe er større enn 1200. Dette stemmer ganske godt overens med de tall jeg har for økninga i antall utflyttere til RHD-registrerte kommuner. Legger jeg denne økninga sammen med tallet på emigranter, får jeg totalt 1187 utflyttede individer med Balsfjord som fødested. På denne bakgrunnen kan det virke som om jeg har klart å fange opp storparten av de balsfjordinger som flyttet innenlands. Personer som

³³ Smst side 106f.

³⁴ Kolonne 1 er basert på antall innflyttere ifølge RHD's utgaver av folketellingene. Den viser nedgangen i antall innflyttere. Kolonne 2 er basert på folketallet i do tellinger samt tall for fødte og døde i Folkemengdens bevegelser.

³⁵ Tall fra Folkemengdens bevegelse. Hauglid, smst. side 220ff teller 757 utvandrere i tidsrommet 1867-1924 ved å bruke kirkebøkens flyttelister. I begge tilfeller er dette minimumstall, som i bare omfatter emigranter *bosatt* i Balsfjord/Malangen.

flyttet ut og inn av kommunen, men som ikke var født der, kommer derimot som et uspesifisert tillegg.

Sammenlignet med indre Troms var den innenlandske utflyttinga av større omfang, mens flere døler utvandret til Amerika slik at det samlede antall utflyttere fra innlandet ble noe større. Det ble igjen kompensert ved at Målselv mottok flere innflyttere enn Balsfjord. Således ble utflytteroverskuddet fra indre Troms i sum bare litt større. Forskjeller i netto inn- og utflytting kan dermed vanskelig forklare at folketallet i Målselv gikk forbi Balsfjords etter 1866, og i år 1900 lå 640 individer høyere. Forklaringa ligger mest i at dølene fikk klart flere barn samtidig som de bare hadde litt flere døde, noe som resulterte i at fødselsoverskuddet i indre Troms fra 1865 til 1900 lå høyere enn i Balsfjord.

Antall barn pr familie var imidlertid høyere i Balsfjord. Forklaringa på folkeveksten er heller at indre Troms hadde litt flere innbyggere i fruktbar alder. Samtidig klarte altså denne storkommunen i relativt større grad å holde på sitt fødselsoverskudd, fordi der ble skapt flere levebrød både gjennom gårddeling og nye funksjoner i sekundær- og tertiærnæringene. Jeg ser at mens andelen bønder økte i Målselv, kom økningen blant husmenn og arbeidere i Balsfjord. Den voksende befolkninga kunne altså lettere finne seg attraktive levebrød på innlandet enn i Balsfjord. Men den forholdsvis større utflyttinga fra Balsfjord hadde og sammenheng med at relativt flere av innbyggerne der nådde en alder hvor de måtte finne seg et levebrød før hundreårsskiftet. Disse årsaksfaktorene kan føres tilbake til at innvandringa skjedde tidligere i Balsfjord enn i indre Troms. Dermed blir forløpet av innflyttinga indirekte en viktig årsak til den høyere folkeveksten i Målselv.

Etter 1865 var innvandringa stoppet helt opp i Balsfjord, og den var sterkt redusert i Målselv. Det er et signal om ressursknapphet at andelen av innflytterne som kom fra nærområdene, økte kraftig og dominerte totalt i Balsfjord. Mangelen på levebrød drev nå mange til å flytte ut av kommunene. Retninga på utflyttinga var imidlertid forskjellig. Fra Målselv flyttet folk i alle retninger, mange av dem sørover og til Amerika. Fra Balsfjord dro de fleste nordover. Blant utflyttede balsfjordinger dominerte fiskere, mange av dem fast etablert langs Finnmarkskysten. Når mangel på jord tvang folk til å livnære seg som enefiskere, var det utvilsomt fornuftig å bytte ut Balsfjord med et bosted nærmere feltene. Det betød Nord-Troms og Finnmark, for i Lofoten var det allerede trangt om plassen.

4.4 Karlsøy med Helgøy

Karlsøy omfattet de nordre delene av Ringvassøya og Reinøya, øyene nord for disse og de nordvestre delene av Lyngshalvøya. Området omkring indre del av Sørfjorden ble i 1867 overført til Lyngen, og er hos meg ikke regnet som del av Karlsøy i noen folketelling. Karlsøy grenset da til Tromsø Sund kommune i sør og til Lyngen i øst. Helgøy ble i 1886 skilt ut som egen kommune, men jeg bruker Karlsøy som fellesbetegnelse for den gamle kommunens område gjennom hele min periode. For dette området fins et nytt historieverk med god behandling av kommunenes sosiale historie.

Der framgår at mulighetene for hjemmefiske med kort utror var gode de fleste steder i Karlsøy, men fiskets avkastning var ujevnt. Deltakelse i Lofot- og etterhvert Finnmarksfisket var vanlig.³⁶ Ifølge amtmannsberetningene hørte kommunen til de deler av Troms hvor jordbruk oftest ble drevet i kombinasjon med fiske, og hvor moderniseringa av dyrking og fehold gikk langsomt fram mot hundreårsskiftet.

Betyr så dette at man i kommunen ikke klarte å brødfø en økende befolkning, eller er mangelen på modernisering et uttrykk for at fiskerinæringa var så viktig at den kunne skaffe levebrød til flere uten å satse sterkere i jordbruket?

Tabell 1: Fødte og døde samt hjemmehørende folkemengde ifølge Folkemengdens bevegelse, RHD's versjon av folketellingene og egne beregninger i femårsintervallene 1865 til 1900.

Periode	Fødte	Døde	Overskudd	Folketelling	Pluss fødsovs	Utflytterovsk
1866				1930		
1866-70	367	212	155		2085	
1871-75	356	170	186	2167	2271	104
1876-80	364	184	180		2347	
1881-85	392	266	126		2473	
1886-90	310	102	208	2715	2681	-34
1891-95	330	146	184		2899	
1896-1900	385	151	234	3183	3133	-50

Jeg ser av tabellen at Karlsøy tidlig i perioden hadde et overskudd av utflyttere, men at kommunen seinere fikk større innflytting enn utflytting slik at disse flyttebevegelsene totalt sett balanserer hverandre. Bratrein har i bygdeboka beregnet et overskudd av utflyttere. Dette er imidlertid basert på fødestedsopplysningene i folketellingene. Dermed kommer dødsfall blant flytterne inn som et usikkerhetsmoment slik at tall basert på folketellingene og folkemengdens bevegelse gir et sikrere estimat. Bratrein skriver selv om høy dødelighet blant fiskerne pga de mange drukningsulykkene.

³⁶ Bratrein, bind II, side 473f.

Som vi skal se var mange innflyttere sysselsatt med fiske, mens det i mindre grad var tilfelle med utflytterne, blant annet fordi så mange av dem var kvinner.³⁷ Mens indre Troms og fjordstrøkene i Balsfjord hadde stor netto utflytting, ser vi altså at den typiske kystkommunen Karlsøy kunne holde på sitt fødselsoverskudd.

For også her var det et betydelig overskudd av fødte i forhold til døde i hver femårsperiode varierende fra fem til ni prosent av befolkninga. Dette er bare litt lavere enn Balsfjord (seks til elleve prosent) men mye lavere enn Målselv (ti til tolv prosent). Den årlige veksten i folketallet mellom folketellingene var imidlertid etter 1875 klart størst i Karlsøy med fra 15,8 til 19,2 promille mot Målselvs 12,4 til 15,4 og Balsfjords 5,2 til 12,4 promille. Den avgjørende faktoren i folketallsveksten i disse kommunene var dermed ikke forholdet mellom fødsler og dødsfall, men forholdet mellom inn- og utflytting. Før jeg kommer flyttinga nærmere inn på livet, skal jeg analysere befolkningas sammensetning i folketellingene 1865, 1875 og 1900.

4.4.1 Oversikt over befolkninga - tverrsnittsanalyse av folketellingene

Tabell 2: Andel av menn og kvinner i hver 10 års aldersklasse som var gift eller i enkestand ifølge folketellingene 1865, 1875 og 1900. Hhv gifte menn og kvinner i prosent av hele aldersklassen (N).

	1865				1875				1900			
	Mann	N	Kvinne	N	*Mann	N	Kvinne	N	*Mann	N	Kvinne	N
0-9	1.8	285	2.0	251	* 0.0	305	0.0	280	* 0.0	495	0.0	448
10-19	0.0	206	1.6	192	* 0.0	268	1.0	208	* 0.3	332	0.9	336
20-29	23.2	142	43.5	124	*24.2	178	50.6	160	*28.0	232	53.1	228
30-39	75.7	136	78.9	123	*77.8	117	72.6	106	*80.2	207	86.6	186
40-49	87.6	105	83.5	121	*86.0	114	87.4	103	*87.3	150	87.5	144
50-59	100.0	56	90.2	61	*87.6	89	91.5	106	*85.1	101	89.4	94
60-69	95.8	24	100.0	47	*90.0	30	88.6	44	*90.0	50	82.6	69
> 70	95.7	23	93.9	33	*90.0	20	97.4	39	*87.0	54	96.5	57
SUM	34.2	977	41.3	952	*31.7	1121	40.5	1046	*33.4	1621	38.9	1562

Tabellen over viser hvor stor del av kvinner og menn i hver aldersklasse som var gift i de tre folketellingsårene. (At noen under 10 år var gift, sier meg at det forekommer unøyaktigheter i folketellingene også på dette punktet. Det må antakelig allikevel være rimelig å anta at antall feilførsler er såvidt lite at de ikke påvirker utviklinga mht hvilken andel av befolkninga som var gift.) Som ventet var det uvanlig å gifte seg før man ble tjue. Deretter finner jeg at en økende andel av aldersklassene var eller hadde vært gift med økende alder. Likeledes ser jeg at relativt flere kvinner enn menn giftet seg mens de var mellom tjue og tretti. Det interessante i tabellen er imidlertid hvordan andelen gifte i aldersklassene som var 20-29 og 30-39 økte fra folketelling til folketelling. Dette skjedde for begge kjønn, med unntak av nedgangen for kvinner mellom 30 og 39 år i 1875. Her oppviser befolkninga i Karlsøy en utvikling som var den motsatte av den jeg fant i Balsfjord og Målselv, hvor andelen gifte var hhv minkende og stabil gjennom perioden. Dette viser at det virkelig

³⁷ Bind III, side 44f og 119.

må ha vært lettere å etablere seg i Karlsøy, og er en viktig forutsetning for at inn- og utflytting var mer i balanse her enn i fjordstrøkene og på innlandet.

4.4.1.1 Stilling i familien

Tabell 3: Stilling i familien ifølge de tre folketellingene. Første notering er brukt. Absolutte og relative tall.

Familiestilling	N 1865	%	T	N 1875	T	N 1900	%	
Ukjent	47	2.43	*	23	1.06	*	2	0.06
Hovedperson	251	13.01	*	360	16.61	*	672	21.11
Ektefelle	306	15.85	*	357	16.47	*	337	10.59
Barn	865	44.82	*	1052	48.55	*	1618	50.83
Pleiebarn	95	4.92	*	87	4.01	*	49	1.54
Svigerbarn			*			*	3	0.09
Barnebarn			*			*	14	0.44
Foreldre	27	1.40	*	33	1.52	*	20	0.63
Søsken	1	0.05	*	5	0.23	*	4	0.13
Annen slekt			*	1	0.05	*	2	0.06
Tjener	223	11.55	*	194	8.95	*	237	7.45
Losji i familie	2	0.10	*			*	217	6.82
Fattig, legd	6	0.31	*	9	0.42	*	2	0.06
Innerst	85	4.40	*	34	1.57	*		
Besøkende			*	4	0.18	*		
Kår	22	1.14	*	8	0.37	*	6	0.19
Sum =	1930	100.00	*	2167	100.00	*	3183	100.00

Det er kategorien barn som klart økte mest i Karlsøy gjennom denne perioden. Riktignok gikk kategorien pleiebarn noe ned i år 1900, men dette er bare tilsynelatende, siden gruppa losjerende i familien samtidig økte kraftig. Dermed kan jeg slå fast at familien som boenhet, og sikkert også som produksjonsenhet var en buffer som kunne ta imot mye av folketallsveksten. Andelen barn i Karlsøy var i år 1900 kommet på høyde med nivået i Balsfjord og Målselv, noe som tyder på at denne bufferen neppe hadde kapasitet for ytterligere vekst. Så lenge familiene kunne vokse, var behovet for nye selvstendige levebrød mer begrenset. Dette er en viktig årsak til at Karlsøy ikke hadde noe utflyttingsoverskudd av betydning i denne perioden. I samme retning virket det at andelen tjenere holdt seg høyere i Karlsøy enn i Balsfjord og Målselv ved hundreårsskiftet (7,5% i Karlsøy, 7,0% i Målselv og 5,3% i Balsfjord). I denne forbindelsen er det viktig å huske at både barn og tjenere ble brukt i arbeidet med primærnæringene, i Karlsøy først og fremst fiske. Jeg ser imidlertid at tjenerholdet ble redusert også i Karlsøy i perioden mellom de to første tellingene. Dette kan imidlertid til dels være et spørsmål om klassifisering.

4.4.2.1 Kjønn, sivilstand, alder

Tabell 8: Flyttinger i folketellingene mot kjønn. Kvinner i prosent av flyttingene.

Flyttinger	% 1865	N	T	% 1875	N	T	% 1900	N
Bofaste	48.7	1650	*	47.1	1819	*	47.5	2672
Innflyttere	53.2	280	*	54.6	348	*	57.3	511
Utflyttere	66.9	254	*	66.1	322	*	63.6	437
SUM	51.4	2184	*	50.6	2489	*	50.8	3620

I motsetning til i Skjervøy var det kvinneoverskudd blant innflytterne, mens do overskudd blant utflytterne var omlag like stort som der. Der var ingen spesielle næringstiltak i sekundær- eller tertiærnæringene i Karlsøy, og det var oftest slikt som forårsaket at mange menn flyttet inn. Over tid økte kvinneoverskuddet blant innflytterne, mens det ble mindre blant utflytterne. Allikevel dominerte kvinnene blant utflytterne gjennom hele perioden, og mer enn i Balsfjord og Målselv. Jeg kan si at jo sterkere innslag av fiske i økonomien, jo større overskudd av kvinner blant utflytterne. Markedet for tjenestejenter i hjemkommunen ble visst ikke bedre av at det stadig var plass til flere menn i fiskeriene.

Tabell 9: Flyttinger i folketellingene 1865 og 1900 mot sivilstand, relative tall for befolkning over 20 år:

	Bofaste		*Innflyttere		* Utflyttere		* SUM	
	1865	1900	* 1865	1900	* 1865	1900	* 1865	1900
Ugift	30.4	29.3	* 21.1	20.8	* 37.8	29.0	* 29.8	27.5
Gift	57.8	61.0	* 59.9	68.0	* 51.3	58.0	* 57.2	61.9
Enke	11.8	9.7	* 19.0	10.9	* 10.4	12.8	* 13.0	10.5
Skilt	0.0	0.0	* 0.0	0.2	* 0.5	0.3	* 0.1	0.1
SUM	100.0	100.0	*100.0	100.0	*100.0	100.0	* 100.0	100.0
N=	763	1169	* 232	403	* 193	352	* 1188	1924

Mht sivilstand var der en økende andel gifte både blant utflytterne og innflytterne. For de førstnevnte henger det sammen med at de ble en mer satt gruppe fram mot hundreårsskiftet, noe som også går fram av tabellen over flyttingenes gjennomsnittsalder. Der ser vi imidlertid at innflytterne ble yngre. Det må altså ha vært forholdsvis lett å etablere familie i Karlsøy.

Tabell 10: Gjennomsnittlig alder for flyttingene i folketellingene:

Folketell.	Bofaste	Innflytt	Utflytt	Samlet
1865	22	39	34	26
1875	22	39	32	26
1900	22	36	38	26

Men ellers hadde Karlsøy en yngre befolkning enn Skjervøy - forskjellen i gjennomsnittsalder var så mye som to-tre år for de bofaste. Og mens innflyttinger ble eldre der, falt gjennomsnittsalderen for

gruppa av innflyttere til Karlsøy. Den samlede gjennomsnittsalder for både bofaste, inn- og utflyttere var imidlertid bare ett år større i Skjervøy. Dette viser at inn- og utflytting kunne oppveie hverandre mht til hvordan flyttestrømmene virket inn på befolknings sammensetningen.

Når det gjelder barnetallet, hadde utflyttede familieoverhoder i gjennomsnitt to barn i alle tre tellingene. De bofaste og innflytterne hadde et litt høyere gjennomsnitt alt i 1865, og økte til nesten tre barn hver i år 1900.

Det at utflytterne ble en mer satt gruppe i 1900 ser jeg også av deres familiestilling, hvor færre var tjenere da enn i 1875: Tallene er hhv 23% og 17%. Men blant innflytterne økte tjenerandelen fra 13% til 17%. Siden det var vanlig for tjenere å delta i fiske, var det altså plass til flere av dem i Karlsøy, til tross for at trenden generelt sett var nedgang i antall tjenere på denne tida.⁴⁰

4.4.2.2 Yrker

Tabell 11: Flyttegruppene fordelt på yrkeskategorier, kun hovedpersoner:

	Bofaste		*Inn flyttere*			*Ut flyttere *			SUM		
	F7	F0	*	F7	F0	*	F7	F0	*	F7	F0
Bonde	7.5	7.7*	20.2	9.0*	10.9	2.9*	10.9	7.2			
Avhengig	0.3	1.2*	2.8	2.5*	0.0	2.0*	0.9	1.5			
Sek-Tert	1.4	1.4*	6.4	18.9*	20.3	21.6*	5.2	7.8			
Bonde og fi	54.9	50.7*	35.8	32.0*	14.1	16.7*	44.8	41.9			
Avhengig "	4.8	14.3*	2.8	12.3*	3.1	3.9*	4.1	12.3			
Sek-Tert "	1.4	4.0*	6.4	2.5*	1.6	2.0*	2.6	3.4			
Bare fisker	29.0	19.4*	21.1	19.7*	29.7	33.3*	27.3	21.6			
Andre	0.7	1.4*	4.6	3.3*	20.3	17.6*	4.3	4.3			
SUM:	100.0	100.0*	100.0	100.0*	100.0	100.0*	100.0	100.0			
N=	293	428*	109	122*	64	102*	466	652			

Jeg ser at der var to store yrkesgrupper i Karlsøy: Fiskere og fiskerbønder. De sistnevnte utgjorde vel halvparten av de bofaste familieoverhodene og ca en tredjedel av innflytterne. Deres andel var imidlertid noe synkende over tid. Det samme gjelder for dem som bare drev fiske. En relativt stor del av innflytterne ble ført som rene gårdbrukere i 1875 (20%), men utgjorde kun 9% i 1900-tellinga. At innflytterne var ivrige gårdbrukere ga seg også utslag i at de hadde større produksjonstall enn de bofaste både i 1865- og 1875-tellingene. Her var Karlsøy enestående i nordfylket. Ellers hadde en voksende gruppe husmannstatus eller annen avhengig status, det være seg med eller uten tilknytning til fiske. Det gjelder dog ikke blant utflytterne, hvor gruppa rene fiskere var størst med ca 1/3, fulgt av sysselsatte i sekundær- og tertiærnæringene og gruppa andre. De siste var stort sett arbeidere og husmenn uten jord som ikke har fått oppgitt noen annen næringstilknytning. Mht yrkesfordelinga var det små forskjeller i forhold til Skjervøy. Men Karlsøy hadde relativt færre innen sekundær- og tertiæryrkene og flere fiskerbønder.

⁴⁰ Bratrein, II side 397.

4.4.2.3 Etnisitet

Tabell 12: Flyttingegruppe etter etnisitet i folketellingene 1875 og 1900, relative tall:

	Bofaste		*Inn flyttere*		*Ut flyttere *		SUM	
	1875	1900	* 1875	1900	* 1875	1900	* 1875	1900
Ukjent	0.4	68.2*	0.3	68.1*	3.7	74.1*	0.9	68.9
Norsk	70.2	14.0*	65.5	6.1*	81.1	13.3*	71.0	12.8
Same	22.4	11.6*	25.9	14.7*	11.5	6.2*	21.5	11.4
Kven	0.8	0.1*	5.7	3.3*	1.9	0.2*	1.6	0.6
Blandet	6.2	6.1*	2.6	7.8*	1.9	6.2*	5.1	6.3
SUM:	100.0	100.0*	100.0	100.0*	100.0	100.0*	100.0	100.0
N=	1819	2672*	348	511*	322	437*	2489	3620

Også i Karlsøy var den rene samiske gruppa i tilbakegang, i alle fall slik den lar seg registrere i folketellingene. Blant flytterne økte gruppa med folk av blandet etnisitet, men ikke nok til å kompensere for nedgangen i andelen same. Her var også et temporært innslag av innflyttede kvener i 1875, men disse maktet bare tallmessig, ikke forholdsmessig, å beholde sin andel fram mot år 1900. På denne bakgrunnen virker det rimelig om ukjentkategorien i år 1900 nok inneholdt flest norske, men også et ukjent antall av samisk avstamning.

4.4.2.4 Innbyggernes fødesteder

Tabell 13: Innflytterne fordelt på fødesteder i de tre tellingene:

Sted:	Sør-Norge	Nord-Norge	Troms	Utlandet	N
1865	17,5%	7,1%	67,5%	7,9%	280
1875	14,1%	14,7%	63,2%	8,1%	348
1900	9,2%	13,3%	75,5%	2,0%	511

Tabell 6 viser hvordan nærinnflytterne, født andre steder i Troms fylke, i større og større grad kom til å dominere innflyttinga. Andelen innflyttet fra Sør-Norge ble halvert fra 1865 til 1900, men antallet hadde bare gått litt ned. Antall innflyttere nordfra er imidlertid større allerede i 1875. At innflyttinga fra utlandet var mye mindre i Karlsøy enn i Skjervøy, skal ikke forundre ut fra beliggenhet. I år 1900 var der nesten ikke utenlandsfødte igjen (2%). Men i 1865 og 1875 var her fremdeles sterke innslag av svensker etter gjennombruddet for stasjonær reindrift på øyene i 1830- og 40-årene.⁴¹

Men først og sist dominerte innflytterne fra nabokommunene: Dvs Lyngen, Tromsø, Tromsøundet, Balsfjord og Skjervøy. Man kan for øvrig merke seg at i 1900-tellinga var der flere innflyttere i Karlsøy enn i Skjervøy, til tross for at sistnevnte kommune hadde et nesten dobbelt så stort folketall. Det er vanskelig å finne noen annen forklaring på dette enn de gode lokale fiskemulighetene. Samtidig hadde Skjervøy hatt en innflyttingsbølge tidligere, som det nå var vanskelig å brødfø etter at gruverdriften stoppet opp.

⁴¹ Bratrein II, side 387.

Tabell 15: Kjønn mot fødested i Troms i folketellingene 1865, 1875 og 1900.

	Mann	Kvinne	SUM	TMann	Kvinne	SUM	TMann	Kvinne	SUM
1902 Tromsø	7.9	6.2	6.9*	25.0	28.0	26.8*	21.7	17.5	19.2
1911 Kvæfjord			*			*	1.3	0.0	0.5
1914 Trondenes	2.6	0.9	1.6*	2.3	0.0	0.9*	1.3	0.9	1.0
1917 Ibestad	0.0	0.9	0.5*			*	2.6	1.3	1.8
1924 Målselv	0.0	1.8	1.1*	4.5	3.8	4.1*	0.7	0.9	0.8
1927 Tranøy	1.3	1.8	1.6*	0.0	0.8	0.5*	2.6	3.0	2.8
1929 Berg			*			*	0.7	0.9	0.8
1931 Lenvik	3.9	2.7	3.2*	4.5	1.5	2.7*	3.3	3.8	3.6
1933 Balsfjord	6.6	9.7	8.5*	13.6	11.4	12.3*	18.4	19.2	18.9
1934 Tromsøsund	47.4	39.8	42.9*	12.5	17.4	15.5*	14.5	13.2	13.7
1938 Lyngen	17.1	21.2	19.6*	28.4	31.8	30.5*	28.3	28.6	28.5
1941 Skjervøy	13.2	15.0	14.3*	9.1	5.3	6.8*	3.9	10.7	8.0
SUM	100.0	100.0	100.0*	100.0	100.0	100.0*	100.0	100.0	100.0
	76	113	189*	88	132	220*	152	234	386

Nærinnflyttinga fra Troms fylke til Karlsøy skilte seg lite ut fra den jeg fant i Målselv og Balsfjord. Innflytterne kom fra nabokommunene og fra Tromsø by. Fra indre Troms kom få, noe som igjen tilsier at søringene ikke etappevandret hit via sine kjerneområder i fylket. Også Skjervøy er relativt sett underrepresentert blant innflytterne. Flyttestrømmen gikk tydeligvis nordover og i liten grad sørover i dette tilfellet. Det slår meg også hvordan kvinnene var i flertall fra de fleste kommunene. Det store overskuddet av kvinner blant utflytterne fra Karlsøy hadde skapt et kvinneunderskudd som måtte kompenseres med en jevn strøm fra nabokommunene.

4.4.2.5 Etappeinnflytting

Tabell 15b: Hovedpersonens fødested mot barns fødested for familier hvor førstnevnte er innflytter og minst en av de sistnevnte er innflytter har fødested forskjellig fra hovedpersonens. Data fra folketellinga 1865.

Barn/Hp	Sør-Norge	Nordland	Troms	Finmark	Utlandet	Sum
Sør-Norge						
Nordland			1			1
Troms	5		1		2	8
Finmark						
Utlandet						
Sum	5		2		2	9

Etappeinnflyttinga til Karlsøy hadde som nevnt pr 1865 svært lite omfang, og foregikk nesten utelukkende via kommuner i Troms.

Tabell 17: Antall personer født i Karlsøy som ble funnet i RHD's materiale utenfor Troms i 1865, 1875 og 1900. Oversikt etter hhv kjønn og landsdel.

Telling	Menn	Kvinner	Sum	Sør-Norg	Nordland	Finnmrk
1865	13	13	26	0	4	22
1875	26	39	65	6	4	55
1900	79	76	155	10	35	110

I forhold til Målselv og Balsfjord hadde flyttinga ut av fylket fra Karlsøy mindre omfang og var i større grad rettet nordover. Før 1875 hadde ingen flyttet til Sør-Norge, og de få jeg fant i 1875-tellinga var med to unntak pasienter på asyllet i Strinda. I år 1900 hadde riktignok flyttinga til Nordland tatt seg opp fra Karlsøy også, men fremdeles gikk 71% av den fylkeseksterne flyttestrømmen til Finnmark, mens tilsvarende tall var 68% for Balsfjord og 38% for Målselv.

Yrkesstrukturen ser ut til å være mer variert blant de utflyttede karlsøyværingene til Finnmark. I Alta finner jeg 14 "Værksarbeidere", altså med tilknytning til kobbergruvene. Jeg må tro at disse har blitt rekruttert gjennom den forsøksdrift som foregikk flere steder i Karlsøy fra 1865, og hvor lokale folk utgjorde en del av arbeidsstokken. Varig drift kom aldri i gang.⁴² I de andre Finnmarkskommunene hadde de fleste mannlige utflytterne fiske som levebrød, mens kvinnene var koner, døtre og tjenere. Aldersfordelinga, med 12 barn under 10 år, viser at familieflytting til Finnmark var ganske vanlig. Derimot reiste få til Finnmarksbyene, bare åtte av 110 bodde i Hammerfest, Vardø eller Vadsø. Som by var altså Tromsø det framherskende flyttemål for karlsøyværingene.

Mange balsfjordinger som ville ha arbeid i sekundærnæring dro til jernbaneanleggene ved det nye tettstedet i Ankenes i Nordland. Der fant jeg imidlertid kun tre fra Karlsøy som var jernbane- eller steinarbeidere. Gruvne i Alta var altså mer nærliggende utflyttingsmål fra Karlsøy. De som dro til Nordland finner jeg helst i Lødingen og i Vågan-området, en del kvinner også i Ankenes. Dessuten har to karlsøyværingar klart å bli fiskarbønder i Lødingen, altså unntak som bekrefter regelen om at det var få fra Troms som fikk slå seg til som fiskere ved Lofothavet.

I 1900-tellinga var så mange som 25 av de 110 som hadde flyttet til Finnmark eldre enn 50 år. Det skulle tilsi at bosetting på Finnmarkskysten langt fra utelukkende var beskjeftigelse for unge fiskere som del av en livssyklus hvor de vendte tilbake til hjemkommunen på sine gamle dager. At deltakelsen i fisket på Finnmarken kunne bli mer langvarig enn planlagt, så jeg da jeg fant 6 fiskere fra Lenangen midlertidig innlosjert i en rorbu i Hasvik midt i desember måned år 1900.

⁴² Dahl Bratrein, bind III, side 442f

4.4.3 Oppsummering av Karlsøys migrasjon

Tabell 18: Tall som oppsummerer migrasjonen fra og til Karlsøy 1865 til 1900.⁴³

Periode	Nye innflyttere	Utflytterovsk	Døde	Nye til Troms	Ellers i Norge	Emigranter
1865-75	68	104	382	68	39	20
1875-1900	163	-84	849	115	90	84
Sum	231	20	1231	183	129	104

Kolonne tre i tabellen over viser at nettoresultatet av flyttinga ut og inn av Karlsøy betydde lite for utviklinga i folketallet i kommunen. Tallene for inn- og utflyttinga fra kommunen balanserer hverandre nesten helt ut. Slår jeg sammen de tre utflyttergruppene, gir det en utflytting på 416 personer, mens nye innflyttere pluss utflytteroverskudd bare gir 251. En såpass stor diskrepans kan i alle fall ikke forklares ut fra for høye emigranttall. Derimot kan årsaken ligge i at mange innflyttere døde før de ble registrert i noen folketelling. Var fiskeryrket ekstra risikabelt for relativt uerfarne innflyttere?

Fra 1865 til 1900 økte Karlsøys befolkning fra 1930 til 3183 personer. Dette er en økning på 64,9% eller som gjennomsnittet for fylket. Til tross for mangelen på netto utflytting, vokste altså Karlsøy relativt mindre enn en kommune som Tromsøsund, som hadde et betydelig utflytteroverskudd. Altså var fødselsoverskuddet i Karlsøy noe mindre i relative tall. Man kunne mistenke at dette hadde bakgrunn i høyere dødstall i Karlsøy pga ulykkesrisikoen i fiskeriene. Det er imidlertid ikke tilfelle. Antall døde regnet i prosent av middelfolkemengden 1865-1900 var i Karlsøy 24 og i Tromsøsund 30. Derimot ligger forklaringa i fødselstallene, som utgjorde hhv 49% og 63% i de to kommunene. Fødselstallene bør imidlertid ta utgangspunkt i antall kvinner i fertil alder, og jeg har valgt aldersgruppene 20 til 40. Gjennomsnittet for de tre folketellingene blir i Karlsøy 309 og i Tromsøsund 501 kvinner. Dette utgjør 6% av middelfolkemengden i begge kommunene. Dette gir i Karlsøy et barnetall på 8 og i Tromsøsund 10 ganger kvinnetallet. En del av forklaringa er den noe høyere andelen gifte i aldersgruppa 20-39 i 1865- og 1875-tellingene for Tromsøsund.

Hvordan kunne så Karlsøy romme den voksende befolkninga? For det ene vokste antall barn fra 867 til 1618, eller nær det dobbelte. For det andre økte antall hovedpersoner med gårdsbruk fra 230 til 300. Spesielt den siste økningen er relativt liten i forhold til andre kommuner i Troms. Det spesielle ved Karlsøy er at det antall hovedpersoner som drev enefiske, eventuelt i kombinasjon med avhengig status økte både absolutt og relativt. Karlsøyværingen var altså i mindre grad avhengig av å eie eller bygsle jord for å livnære seg av fiske. Dermed kunne flere bli i kommunen og satse på de gode kystfiskeriene. På den annen side ga altså dette mindre grunnlag for inngåelse av ekteskap og dermed lavere fertilitet.

⁴³ Kolonne 1 er basert på antall innflyttere ifølge RHD's utgaver av folketellingene. Den viser nedgangen i antall innflyttere. Kolonne 2 er basert på folketallet i de to tellingene samt tall for fødte og døde i Folkemengdens bevegelser.

4.5 Tromsø by

Fram til 1903 var Tromsø den eneste byen i Troms amt. Etterhvert vokste Harstad byggekommune i Trondenes fram som et tettsted nr to, men lenge hadde Tromsø monopol som bymessig befolkningskonsentrasjon i fylket. Allikevel var byen liten i sin bredde fra sjøen til Vestregate, og bare et par km lang fra sør til nord. Den var omgitt av Tromsø Sund kommune på alle kanter, og hadde fra 1867 lett tilgang til sjøveis kommunikasjoner med lokalbåt til mange destinasjoner omkring i fylket. Begrunnelsen for å ta Tromsø by med i dette kapitlet er realhistorisk, ikke metodisk. Jeg har i hovedsak behandlet Tromsø med de samme metoder som er anvendt i landkommunene. Forskjellene er en annen yrkesklassifisering og et tillegg om beregning av innflytternes barnetall, jfr side 116. En annen forskjell er at jeg i kapittel 7 ikke lenket data for Tromsø, pga de spesielle problemene den omfattende inn- og utflyttinga representerer.

For Tromsø foreligger en ny byhistorie, der befolkningsutvikling og migrasjon er viet betydelig oppmerksomhet.⁴⁴ Forfatteren viser at Tromsøområdet (dagens Tromsø) hadde tredoblet folketallet mellom 1801 og 1865, men at veksten var langt større i selve byen, noe innflytting hadde bidratt til i vesentlig grad.

Tabell 1: Fødte og døde samt hjemmehørende folkemengde ifølge Folkemengdens bevegelse, RHD's versjon av folketellingene og egne beregninger i femårsintervallene 1865 til 1900.

Periode	Fødte	Døde	Overskudd	Folketelling	Pluss fødsovsk	Utflytterovsk
1866				4077		
1866-70	817	516	301		4378	
1871-75	974	555	419	5368	4797	-571
1876-80	1109	567	542		5910	
1881-85	1022	512	510		6420	
1886-90	975	568	407	6000	6827	827
1891-95	958	550	408		6408	
1896-1900	1114	620	494	7158	6902	-256

Med sin vekst fra 4077 til 7158 personer var Tromsø en av de kommunene som hadde størst folkevekst i Troms fylke i perioden 1865 til 1900. Også relativt sett vokste byen mye, med 75,6%. Dette gir en tredjeplass blant kommunene fylket. Men veksten var langt fra jevn. I perioden mellom de to første folketellingene var veksten rask med både store fødselsoverskudd og overskudd av innflyttere. Fram mot 1890 ble veksten dempet pga omfattende utflytting, hvoretter den aksellererte i hundreårets siste tiår med nytt overskudd av innflyttere. Ser jeg hele perioden under ett, oppveide

⁴⁴ Andresen, 1994, særlig kapittel 5, 18 og 19.

overskuddene av inn- og utflyttere hverandre, mens fødselsoverskuddet var stort gjennom hele tidsrommet.

Tromsøs vekst som by betraktet, var imidlertid ikke spesielt rask i nasjonal sammenheng. En rekke byer som Haugesund, Fredrikstad og Tønsberg vokste raskere i denne perioden. I Nord-Norge vokste Hammerfest med 48,7%, Vadsø med 44,8% og Vardø med hele 212,9%. Bodø vokste rekordartet fra 519 innbyggere i 1865 til 4877 i 1900, altså bortimot en tidobling av folketallet. Fra 1865 til 1900 hadde norske bykommuner en samlet vekst på 135,7%, men da er også befolkningsvekst gjennom arealutvidelser tatt med. Det er dermed grunn til å si at Tromsøs vekstrate befinner seg midt på treet eller noe under gjennomsnittet for norske byer. Urbaniseringsgraden og veksten i denne for Troms var blant de laveste for norske fylker.⁴⁵

4.5.1 Oversikt over befolkninga - tverrsnittsanalyse av folketellingene

Tabell 2: Andel av menn og kvinner i hver 10 års aldersklasse som var gift eller i enkestand ifølge folketellingene 1865, 1875 og 1900. Hhv gifte menn og kvinner i prosent av hele aldersklassen (N).

	1865				T	1875				T	1900			
	Mann	N	Kvinne	N	*Mann	N	Kvinne	N	*Mann	N	Kvinne	N		
0-9	0.0	459	0.2	499	* 0.0	671	0.0	671	* 0.0	850	0.1	811		
10-19	0.0	395	0.0	393	* 0.2	477	1.2	510	* 0.0	721	0.3	747		
20-29	18.0	388	32.4	355	*24.3	518	36.8	574	*29.1	577	32.5	759		
30-39	74.9	299	76.5	293	*79.2	355	77.3	335	*79.7	360	68.7	479		
40-49	86.8	242	86.9	251	*91.4	267	79.6	260	*87.1	309	78.6	364		
50-59	90.3	113	93.5	123	*88.8	178	86.4	220	*90.1	292	88.4	292		
60-69	94.0	67	79.0	100	*87.3	79	80.0	95	*90.8	142	77.6	165		
> 70	84.4	32	89.7	68	*81.8	55	76.3	97	*88.1	126	87.5	136		
SUM	34.9	1995	39.0	2082	*35.5	2600	37.0	2762	*36.3	3377	36.5	3753		

Også i byen økte andelen gifte med få unntak med økende alder. Jeg ser at andelen gifte i aldersklassen 20-30 var størst i 1875, og hadde et lavere nivå i 1865. Denne og aldersklassen over hadde imidlertid en klart lavere andel gifte i år 1900 enn tidligere når jeg ser på kvinnene, mens mennene var gift i større grad. Dette må ha sammenheng med at kvinneandelen i byen hadde økt i mellomtida. Tabellen uttrykker dermed i mindre grad noe om muligheten for å etablere seg med eget levebrød enn kvinners sjanser på et ekteskapsmarked hvor menn var mangelvare.

⁴⁵ Grunnlag: NOS 1960, tabell 12: Hjemmehørende folkemengde 1801-1960. Kommuneoppgaver. Dessuten Jan Myhre, Urbaniseringsprosessen i Norden, del 3, side 16-20.

4.5.1.1 Stilling i familien

Tabell 3: Stilling i familien ifølge de tre folketellingene. Første notering er brukt. Absolutte og relative tall.

Familiestilling	N 1865	%	T	N 1875	%	T	N 1900	%
Ukjent	441	10.81	*	48	1.08	*	27	0.38
Hovedperson	501	12.29	*	857	15.96	*	1177	16.44
Ektefelle	674	16.53	*	939	17.49	*	1323	18.48
Barn	1742	42.73	*	2203	41.04	*	3282	45.85
Pleiebarn	96	2.35	*	121	2.25	*	98	1.37
Svigerbarn	1	0.02	*	1	0.02	*		
Barnebarn	10	0.25	*	27	0.50	*	30	0.42
Foreldre	39	0.96	*	71	1.32	*	52	0.73
Søsken	8	0.20	*	19	0.35	*	12	0.17
Annen slekt	4	0.10	*	8	0.15	*	14	0.20
Tjener	294	7.21	*	571	10.64	*	460	6.43
Lærling	3	0.07	*	36	0.67	*	5	0.07
Losji i familien	8	0.20	*			*	324	4.53
Fattig, legd	10	0.25	*	17	0.32	*	2	0.03
Innerst	240	5.89	*	389	7.25	*	239	3.34
Besøkende	2	0.05	*	49	0.91	*	113	1.58
Kår	4	0.10	*	2	0.04	*		
SUM =	4077	100.00	*	5368	100.00	*	7158	100.00

Også i byen var det relativt mange, og en økende andel som bodde i kjernefamilier. I de tre tellingene gjaldt det hhv 75,8%, 76,0% og 82,8%. Her var imidlertid færre pleiebarn og foreldre i husholdene enn hva jeg har sett på landet. Til gjengjeld var andelen innerster større, og i 1900-tellinga ser jeg at mange av dem hadde familietilknytning til husholdet. Tjenerholdet økte kraftig i de gode årene fra 1865 til 1875, men fram mot hundreårsskiftet gikk dette tilbake også i Tromsø.

4.5.1.2 Fordeling på yrker

Tabell 4: Hovedpersoner fordelt på yrkesgrupper i de tre folketellingene. Absolutte og relative tall.

Yrkesfordeling	N 1865	%	T	N 1875	%	T	N 1900	%
Bonde	3	0.36	*	6	0.54	*	3	0.21
Avhengig	6	0.72	*	17	1.53	*	15	1.05
Sek-Tert	503	60.38	*	740	66.61	*	964	67.60
Bonde og fisker			*	1	0.09	*		
Avhengig og fisker	1	0.12	*	2	0.18	*	8	0.56
Sek-Tert og fisker	6	0.72	*	21	1.89	*	29	2.03
Bare fisker	105	12.61	*	157	14.13	*	175	12.27
Andre	118	14.17	*	137	12.33	*	227	15.92
Ukjent	91	10.92	*	30	2.70	*	5	0.35
SUM =	833	100.00	*	1111	100.00	*	1426	100.00

Vi ser at to grupper dominerte i byen. Sekundær- og tertiærnæringene sto for brorparten av sysselsettinga, og deres andel økte fra telling til telling. Den andre gruppa var fiskerne, som utgjorde 12 til 14% av de sysselsatte hovedpersonene. I tillegg kom "andre" yrker, tjenere, husholdersker o.l. Svært få er naturlig nok sysselsatt med jordbruk. Den spesielle yrkessammensetningen i byen gjør imidlertid at jeg må se noe nærmere på sekundær- og tertiærnæringene.

Tabell 5: Hovedpersoner fordelt på næringsveier i de tre folketellingene. Absolutte og relative tall.

Yrkesfordeling	N 1865	%	T	N 1875	%	T	N 1900	%
Andre	222	26.65	*	207	18.63	*	297	20.83
Primærnæring	116	13.93	*	193	17.37	*	219	15.36
Håndverk	220	26.41	*	339	30.51	*	361	25.32
Industri	16	1.92	*	11	0.99	*	65	4.56
Handel	67	8.04	*	119	10.71	*	147	10.31
Skipsfart	94	11.28	*	87	7.83	*	125	8.77
Landtransport	44	5.28	*	93	8.37	*	107	7.50
Offentlig tjeneste	54	6.48	*	62	5.58	*	105	7.36
SUM =	833	100.00	*	1111	100.00	*	1426	100.00

Håndverkerne utgjorde den største yrkesgruppa i Tromsø gjennom andre halvdel av 1800-tallet. De økte i antall gjennom hele min periode, men relativt sett var denne gruppa størst under den store boomen fram mot 1875 da nesten en tredjedel av hovedpersonene i byen var håndverkere. På annen plass kom gjennom hele perioden fiskerne, som utgjorde brorparten av dem som drev primærnæring fra byen. I 1865 lå ansatte innen skipsfart på tredjeplass, mens handelen overtok som sysselsetter nr tre fra og med 1875. Antall ansatte hovedpersoner i offentlig tjeneste ble nesten fordoblet gjennom perioden. Bortsett fra innen skipsfart ble det skapt mange nye levebrød innen alle de yrker jeg har regnet opp, og for flere næringsveiers vedkommende var veksten særlig sterk i perioden 1865-75. Det gjelder i særdeleshet innen håndverkene.

4.5.1.3 Etnisitet

Tabell 5: Etnisitet ifølge folketellingene 1865 og 1875. Ingen etnisitetsdata i 1900-tellinga for Tromsø. Absolutte og relative tall.

Etnisitet	N 1865	%	T	N 1875	%	T	N 1900	%
Ukjent	3953	96.96	*	20	0.37			
Norsk			*	5156	96.05			
Same	1	0.02	*	18	0.34			
Kven	73	1.79	*	143	2.66			
Svensk			*	16	0.30			
Blandet	50	1.23	*	15	0.28			
SUM =	4077	100.00	*	5368	100.00			

Vi ser at den overveiende del av befolkninga i Tromsø ifølge folketellingene var av norsk avstamning. I 1900-tellinga har faktisk ingen personer fått annen etnisitetsanmerkning enn norsk. Selv om byen måtte forventes å være en bastion for det norske samfunnet, er størrelsen på de andre etniske gruppene overraskende liten når man tar i betraktning at den ligger midt i og var administrativt og kommersielt knutepunkt for et fylke befolket av tre stammer. En mulighet er selvsagt at folk av samisk og kvensk avstamning bodde i byen, men fant grunn til å skjule sitt opphav for folketellerne. Risikerte kanskje folk med ikke-norsk etnisitet å bli kastet ut dersom byens huseiere hadde rasistiske tilbøyeligheter? En måte å kontrollere etnisiteten på er å se om der i Tromsø fantes mange med fødested i Lyngen. Denne kommunen hadde bare en liten norsk befolkning, og den lå kort vei fra byen. Tabellen over fødesteder

på side 120 viser at bare om lag 5% av innflytterne fra Troms var født i Lyngen. Nå kan det selvsagt hende at samer og kvener løy om både etnisitet og fødested, men jeg mener at sammenfallet i disse resultatene tyder på at innslaget av ikke-norske i Tromsø var lite, om enn det var noe større enn folketellingene tyder på. Også byhistorikeren Astri Andresen støtter en slik konklusjon.⁴⁶ Med utgangspunkt i folketellingene påviser hun riktignok et betydelig innslag av kvener i enkelte deler av byen. Som jeg vil komme tilbake til, var der tydeligvis en slags urban-etnisk barriere mot flytting fra de samiske områdene.

4.5.2 Bofaste, innflyttere og utflyttere

Tabell 6: Flyttegrupper og samlet folketall ifølge folketellingene 1865, 1875 og 1900. Absolutte og relative tall.

Telling	Bofaste	Innflyttere	Utflyttere	Sum
1865	1746 40%	2331 53%	289 7%	4366 100%
1875	2332 40%	3036 53%	404 7%	5772 100%
1900	3744 47%	3414 43%	748 10%	7906 100%

Det framgår av tabell 1 at byens folketall i perioden 1866 til 1900 økte fra vel 4000 til vel 7000 innbyggere. Det mest slående er imidlertid den store andelen innflyttere. I 1865 og 1875 utgjorde de godt over halvparten og i år 1900 bare litt under halvparten av folketallet. Dette er en innflytterandel langt over noen annen kommune i Troms fylke, men blant norske byer er Tromsø ikke så spesiell i perioden. Trondheim hadde 55% innfødte i 1865, Kristiania bare 45%.⁴⁷ Tilsvarende tall for Tromsø er 43% når jeg ser bort fra utflytterne. Sammenligner jeg med Målselv/Bardu, finner jeg en nesten like høy innflytterandel først i perioden. Fram mot hundreårsskiftet gikk imidlertid denne andelen mye raskere ned i indre Troms enn i byen.

4.5.2.1 Kjønn, sivilstand, alder

Tabell 7: Flyttegrupper i folketellingene mot kjønn. Kvinner i prosent av flyttegruppene.

Flyttegrupper	% 1865	N	T	% 1875	N	T	% 1900	N
Bofaste	51.3	1746*	52.5	2332*	51.1	3744		
Inn flyttere	50.9	2331*	50.7	3036*	54.0	3414		
Ut flyttere	49.8	289*	55.0	404*	51.6	748		
SUM	51.0	4366*	51.7	5772*	52.4	7906		

Igjen ser jeg at kvinnene var de mest mobile. I 1875-tellinga var de i flertall blant utflytterne. Det nye er at de faktisk var i flertall blant de bofaste også. Man kan undres på hvor mannsoverskuddet ble av,

⁴⁶ Andresen, 1994, s344.

⁴⁷ Jan Myhre, Urbaniseringsprosessen i Norden, del 3, 1977, side 78.

de fins ikke blant utflytterne til resten av fylket. Men jeg må regne med en viss overdødelighet av menn, og de dominerte også i utvandrergruppa.⁴⁸

Tabell 8: Flyttegrupper i folketellingene 1865 og 1900 mot sivilstand, relative tall for befolkning over 20 år:

	Bofaste		*Innflyttere		* Utflyttere		* SUM	
	1865	1900	* 1865	1900	* 1865	1900	* 1865	1900
Ugift	48.7	44.7	* 31.4	30.7	* 42.9	29.6	* 35.3	34.5
Gift	46.8	48.4	* 57.6	58.7	* 47.4	62.6	* 55.0	56.1
Enke	4.3	6.7	* 10.4	10.6	* 9.1	7.9	* 9.2	9.3
Skilt	0.2	0.2	* 0.5	0.0	* 0.6	0.0	* 0.5	0.1
SUM	100.0	100.0	*100.0	100.0	*100.0	100.0	* 100.0	100.0
N=	462	1265	* 1869	2736	* 154	382	* 2485	4383

Som forventet dominerte de ugifte og uetablerte blant de bofaste i Tromsø, mens de som var eller hadde vært gift var i flertall blant innflytterne. Blant utflytterne, derimot, økte andelen som var gift kraftig fram mot hundreårskiftet. Dette bildet endret seg relativt lite over tid, selv om de bofaste og utflytterne i noe større grad var gifte i 1875 og 1900 enn hva de var i år 1865.

Tabell 9: Gjennomsnittlig alder for flyttegruppene i folketellingene:

Folketell.	Bofaste	Innflytt	Utflytt	Samlet
1865	15	35	25	26
1875	15	34	27	26
1900	18	37	25	27

Sivilstandsmønsteret har selvfølgelig nær sammenheng med aldersfordelinga, og jeg ser at gjennomsnittsalderen for de bofaste tromsøværingene var svært lav. For innflytterne lå den imidlertid i siste del av den reproduktive perioden. Utflytternes gjennomsnittsalder befant seg et sted midt imellom. I det andre innflyttersamfunnet jeg har studert, Målselv/Bardu, fant det sted en markert forgubbingsprosess i perioden. Det var ikke tilfelle i Tromsø. Sammenligner jeg befolkningspyramidene for de to storkommunene i de tre tellingsårene (appendiks 2), ser jeg hvordan andelen innflyttere i reproduktiv alder holdt seg oppe i Tromsø, mens den gikk ned i indre Troms. Samtidig smalnet de bofastes del av alderspyramidene mye raskere inn med økende alder i byen enn på innlandet. Forklaringa på dette kan enten være at utflyttinga av innfødte må ha vært større i byen enn på landet eller at byen hadde større dødelighet, noe jeg skal komme tilbake til.

4.5.2.2 Familie

Tabell 10: Antall barn i familiene etter overhodets flyttegruppe:

Folketelling	Av bofaste	Av innflyttere	Av utflyttere	Sum
1865	279	1465	72	1816

⁴⁸ Folkemængdens bevægelse, NOS C No 1

1875	388	1797	180	2365
1900	857	2460	323	3640

Innflyttinga var altså en hovedårsak til den raske folkeveksten. Dette bildet forsterkes radikalt dersom jeg ser på oversikten over annen generasjon, dvs innflytternes barn. Tabell 10 viser hvor mange barn der var til sammen i familier hvor overhodene var henholdsvis bofaste, innflyttere eller utflyttere. Her ser jeg at innflytternes familier hadde langt flere barn enn de innfødtes. Dette skyldes først og fremst at innflytternes antall var stort, ikke at de hadde flest barn hver seg. Både i 1865 og 1875 var gjennomsnittlig barnetall lavere i innflytter- enn i bofastfamiliene, og i 1900 såvidt høyere. Men konklusjonen blir i alle fall at innflytterne i høy grad var den gruppa som drev folketallet i Tromsø i været, både ved at de kom til byen og gjennom sin reproduktive adferd.

Tabell 11: Stilling i familie/hushold for flyttegruppene ifølge folketellingene 1875 og 1900:

	Bofaste		*Innflyttere		*Utflyttere *		SUM	
	1875	1900	* 1875	1900	* 1875	1900*	1875	1900
Andre	2.5	1.7	* 7.6	5.6	* 4.0	3.5*	5.3	3.6
Kjernefamilie	90.7	93.5	* 66.1	69.7	* 74.3	78.9*	76.6	81.8
Tjener	4.2	1.7	* 15.6	11.6	* 16.1	8.7*	11.0	6.6
Innerst	2.7	3.0	* 10.8	13.2	* 5.7	9.0*	7.1	8.0
SUM:	100.0	100.0	*100.0	100.0	*100.0	100.0*	100.0	100.0
N=	2332	3744	* 3036	3414	* 404	748*	5772	7906

Når jeg skal se på sammenheng mellom flyttheadferd og stilling i familie og husholdning, har jeg valgt å ikke presentere tall fra 1865-tellinga, fordi denne er mindre presis ved at den kun har en rubrikk som omfatter både næringsvei og familiestilling. Andelen personer som ikke har fått markert noen familiestilling, blir derfor høyere. Så langt jeg kan se er det imidlertid ikke grunn til å tro at det har skjedd noen avgjørende utvikling fra den tellinga og fram til 1875. Det samme gjelder fra 1875 til 1900 for de bofastes del. Over 90% av dem utgjorde eget hushold eller var medlemmer av kjernefamilier. Både blant innflytterne og utflytterne var imidlertid en betydelig andel, om lag 1/4, tjenere eller innerster, i 1875 flest tjenere, i 1900 flest innerster. Det at tjeneryrket var på vei ut, må jeg ta som tegn på at familie- og yrkesrollene var i ferd med å bli skilt fra hverandre, samtidig som der skjedde en yrkesmessig spesialisering.

4.5.2.3 Yrker

Den yrkesfordeling jeg anvendte i landkommunene egner seg ikke godt i byen. Her spiller kombinasjoner av primærnæringene en underordnet rolle, samtidig som jeg har behov for en finere inndeling av sekundær- og tertiæryrkene hvor mer enn 2/3 av husholdsoverhodene var sysselsatt. Jeg presenterer derfor følgende oversikt over næringsveier:

Tabell 12: Flyttegruppene etter næringsvei i 1875 og 1900:

	Bofaste		*Inn flyttere*		*Ut flyttere*		SUM	
	1875	1900	* 1875	1900	* 1875	1900*	1875	1900

kjønnene endret seg drastisk over tid, fra likevekt i 1865, via mannsdominans i 1875 til et stort kvinneflertall ved hundreårsskiftet.

Spørsmålet er så i hvilken grad jeg har vært i stand til å fange opp utflytterne fra Tromsø i mine tabeller. Det er rimelig å anta at byfolk hadde et annet flyttemønster enn mennesker født på landet, at de blant annet i større grad flyttet til byer utenfor fylket eller utvandret. De følgende tall gjelder kun for menn. I 1865-tellinga fant jeg 896 innfødte, mens jeg i 1875 talte 665 innfødte over 10 år. Dette gir et svinn på 224, og jeg teller 222 utflyttere over 10 år fra Tromsø i Troms i 1875. Men dette resultatet bygger på feil forutsetninger, fordi mange hadde flyttet ut før 1865, og de teller med i oversikten over tromsøværingene ellers i fylket i 1875.

Denne feilkilden blir langt mindre om jeg ser på kohorten av de 396 menn som var under 10 år i 1865. Av disse finner jeg 277 igjen (i aldersgruppa 10-19) i 1875, altså et svinn på 119. Samme aldersgruppe hadde i 1875 36 utflyttere til resten av fylket, men jeg bør trekke fra de 23 utflytterne som jeg teller i aldersgruppa under 10 i 1865. Dermed står jeg igjen med $119 - (36 - 23) = 106$ menn født i Tromsø i perioden 1856-65 som jeg ikke kan gjøre rede for.

NOS gir intet tall for hvor mange av dem som var døde, og det kan jeg ikke finne sikkert uten en omfattende lenking av kirkeboksmateriale. Men jeg kan beregne et estimat. Folkemengdens bevegelser gir tall for døde fordelt på 5 års aldersgrupper blant barn og unge i perioden 1866-75. Spebarnsdødeligheten for 1865 kullet kjenner vi, og legger jeg skjønnsmessig til den del av de døde i aldersgruppene en til tjue som berørte dem som var født 1856-64, får jeg 71 døde guttebarn i byen. Men mange av disse var opplagt innflyttere. Tallet kan beregnes forholdsmessig siden jeg kjenner antall innfødte og innflyttere i de to folketellingene. Middelfolketalene for de to gruppene i perioden blir henholdsvis 347,5 og 137 i den aktuelle aldersgruppa. Jeg kommer da fram til 51 døde innfødte og 20 døde innflyttergutter 1865-75. Dermed står jeg skjønnsmessig igjen med $106 - 51 = 55$ gutter under 10 år fra 1865-tellinga som jeg ikke finner i verken egne eller NOS' tabeller.

Utvandringa fra Tromsø regnes ikke for å ha vært stor før 1875, men en viss betydning hadde den. Folkemengdens bevegelser gir kun tall for utvandring i 5 års aldersgrupper fra *stiftets* byer i perioden 1868 til 1875. Fordeler jeg disse tallene skjønnsmessig på min gruppe født 1856-65 får jeg 69 utvandrede gutter fra byene i Nord-Norge. Det er umulig å si hvor mange av disse som kom fra Tromsø uten å gå igjennom listene fra flere utskipingshavner. Men jeg kan beregne et forholdstall ut fra Tromsøs andel av bybefolkninga i stiftet. Middelfolketallet for Tromsø 1865-75 var 4758 og for stiftet 10625,5. Dette gir Tromsø en andel på 27 emigranter. Fra dette må jeg trekke en forholdsmessig del som var innflyttere, slik jeg gjorde for de døde. Dermed står jeg igjen med et anslag på 19 emigranter fra min kohort. Selv om dette er en tidlig fase med lite utvandring fra Nord-Norge, må jeg regne dette for et minimumstall. Nordlendingene kunne velge mellom flere utskipingshavner, og pga etappevandring blir det vanskelig å fordele emigrantene etter bosted og fødested i statistikken.

Som vi forstår var der et betydelig antall tromsøværingene som trakk ut over fylkets grenser. Og problemet blir større hvis jeg tar for meg en noe eldre kohort. De 242 innfødte menn i aldersgruppa 10-19 i 1865-tellinga var redusert til akkurat halvparten når jeg ser på gruppa 20-29 i 1875. Og denne aldersgruppas utflyttere til fylket økte ikke i tidsrommet mellom tellingene. Videre må jeg regne med at dødeligheten spilte en relativt liten rolle. (Historisk statistikk 1978 tabell 20 viser en dødelighet på

under 2% for denne aldersgruppa i perioden.) Altså er det nærmere 120 individer fra denne kohorten som jeg ikke kan gjøre rede for.

4.5.2.7 Tromsøværingene utenfor Troms

En mulighet jeg vil forfølge, er å finne utflyttere født i Tromsø igjen i alle de 1865-, 1875- og 1900-tellingene for områder utenfor Troms som fins dataregistrert hos RHD. Det gjelder blant annet Finnmark, deler av Nordland, Kristiania og Bergen. (For sistnevnte sted er 1891-tellinga brukt, men resultatet er slått sammen med 1900-tellinga for andre deler av landet.) Problemet er imidlertid at jeg ikke kan vite om de var flyttet fra Tromsø før eller etter 1865. Det kunne jeg bare ha sett i et lenket materiale. Jeg har laget en rutine som kan finne personer med bestemte egenskaper i en hvilken som helst maskinlesbar kildeversjon. Jeg lot denne lete etter alle personposter som inneholder tekststrengen "Tromsø".

Etter å ha fjernet alle tilslag på termer som "Tromsøsund" "Tromsø sogn" eller "Lyngen i Tromsø amt", sto jeg igjen med svært mange individer. Her er folk med fødested som "Tromsø prestegjeld" tatt med, selv om disse erfaringsmessig iblant er født i Tromsøsund kommune. Spørsmålet kan gjøres mer generelt. Når det står "Tromsø by" på en person er saken rimeligvis klar. Men oftest står der kun "Tromsø".

For å undersøke dette kildekritisk, tok jeg for meg 122 personer med angivelig fødested "Tromsø" i 1900-tellinga for Østfold og Kristiania. Disse forsøkte jeg så å finne igjen i 1875-tellinga for hele Troms. Jeg brukte en spesielt søkeprogram som kan behandle en telling for et større område under ett.⁴⁹ Det innebærer at når jeg søker etter personer med bestemte for- og etternavn, er det like stor sannsynlighet for å finne dem enten de befant seg i Tromsø eller i resten av fylket i 1875. Av de 122 personene var 38 født etter 1875, og andre lot seg ikke identifisere, enten fordi de hadde for vanlige navn eller hadde skiftet etternavn ved inngåelse av giftermål. Personene kunne også ha forlatt Troms før 1875. Jeg mener å ha identifisert 32 personer med en rimelig grad av sikkerhet. Av disse hadde 30 fødested Tromsø i 1875-tellinga for byen. En var født i Tromsøsund, og en var født i Karlsøy, men var i tellinga pleiebarn i en familie i byen.

På denne bakgrunn vil jeg konkludere med at når bare "Tromsø" er angitt som fødested, betyr det i de aller fleste tilfeller at vedkommende var født i byen, selv om der fins unntak. Jeg tror ikke feilprosenten i så måte er vesentlig høyere enn hva man generelt må regne med forekom mht forveksling av fødesteder i folketellingene på denne tida. Det at jeg finner adskillige tilfeller av termer som "Tromsøsund" og "Maalselv i Tromsø amt" i tellinger i Sør-Norge, styrker også min oppfatning av at de aller fleste som det står "Tromsø" om, var født i Tromsø by. En annen sak er at emigrantlistene *ifølge instruksene* skulle angi siste bosted i stedet for fødested, og at dette nok i noen grad har overdrevet emigrasjonen fra byen på bekostning av landdistriktene.⁵⁰

⁴⁹ Søkeprogrammet "Folk5" er tilgjengelig fra Registreringsentral for historiske data.

⁵⁰ Jfr Andresen, 1994, s302 og s309. Forfatteren har rett i at Tromsø for tiåret 1876-85 hadde større utvandring enn landsgjennomsnittet. Hun har imidlertid ikke fått med at dette gjelder for norske byer generelt (jfr s314). En delvis forklaring er altså etappevandring fra landet via bykommuner.

Bergen hadde også spesielle forbindelseslinjer nordover pga gamle handelssamband, Kristianias forbindelser med resten av landet var styrket gjennom byens funksjon som hovedstad.

Riktignok var mange av kvinnene fra Tromsø ført som hustruer og tjenere, både i byene og på landet. Men yrkene til utflytterne fra Tromsø er langt mer varierte enn for utflyttere med bakgrunn på landsbygda i Troms. En gjennomgang av listene gir det inntrykk at utflytterne fra Tromsø var representative for de sysselsatte i byer og tettsteder. Her er sogneprest, lærere, handlende og håndverkere. Dessuten finner jeg på Finnmarkskysten en rekke fiskere.

Som ventet var kvinnene overrepresentert blant dem som flyttet til andre byer. Andelen var om lag 60% både i Kristiania, Bergen, og Vadsø. Dessuten Hammerfest før 1900. Unntaket er Vardø, hvor kjønnsdelinga var fifty-fifty. Dette må jeg forklare med at dette "fiskeværet" alltid hadde et stort antall tilflyttede fiskere. Og gjennomsnittsalderen for utflytterne var i underkant av 29 år i 1875, 35 i 1900. På den bakgrunnen er det naturlig at omkring halvparten var ugifte. Andelen gifte svingte så fra 65% i Vadsø ned til 18% i Kristiania. Her levde forresten nesten like mange i enkestand, slik at hele 2/3 var ugifte. Gjennomsnittsalderen dekker altså over en heterogen gruppe utflyttere hvor jeg både finner mange barn og mange eldre. I år 1900 var 52 av de 964 utflytterne barn under 10 år. Altså hadde utflytting av hele familier et visst omfang, selv om det antakelig var ungdom i etableringsfasen som dominerte flyttestrømmene. 261 av utflytterne var mellom tjue og tretti år.

Flyttemønstret for tromsøværingene viser at det må ha vært en urban-rural barriere inne i bildet når folk fra Troms flyttet til andre deler av landet. Ikke bare slo de som var født i Tromsø seg oftere ned i byer, de havnet også i typiske byrker. Utflyttinga fra landsbygda i Troms skjedde derimot i overveiende grad til andre landkommuner, og disse havnet mest i yrker som lå nær opp til den tradisjonelle fiskerbondetilpasninga.

4.5.3 Oppsummering av Tromsøs migrasjon

Tabell 19: Tall som oppsummerer migrasjonen fra og til Tromsø 1865 til 1900.⁵¹

Periode	Nye innflyttere	Utflytter-ovsk	Døde	Nye til Troms	Ellers i Norge	Emigranter
1865-75	705	-571	1071	115	52	325
1875-1900	378	571	2817	344	592	1233
Sum	1083	0	3888	459	644	1558

Perioden 1865 til 1900 sett under ett, hadde Tromsø by like mange innflyttere som utflyttere. I periodens første tiår var innflyttinga betydelig større enn utflyttinga, og i 1890-årene kom en ny periode med innflyttingsoverskudd. Krisa i 1880-årene førte imidlertid til en så omfattende utflytting

⁵¹ Kolonne 1 er basert på antall innflyttere ifølge RHD's utgaver av folketellingene. Den viser nedgangen i antall innflyttere. Kolonne 2 er basert på folketallet i do tellinger samt tall for fødte og døde i Folkemengdens bevegelser. Som man ser er det uoverensstemmelse mellom Andresens tall for emigrerte fra Tromsø i hennes tabell 22 i kapittel 18 og mine tall. For perioden før 1876 kan det skyldes at NOS inneholder både lokale tall fra prestene og sentralt innsamlede tall fra utskipingshavnene. Jeg har da valgt det høyeste tallet. For perioden 1876-1885 må Andresens tall 663 være en feilsummering fra NOS som angir hhv 172 og 461 emigranter fra de to femåra (=633).

samtidig som innflyttinga stoppet opp at det utligner innflyttingsoverskuddene. Så langt tall basert på aggregater fra folketellingene og Folkemengdens bevegelser. Min gjennomgang av kildene for å telle antall utflyttere, gir imidlertid helt andre resultater. Sammen med emigranter får jeg da 2661 utflyttede personer, altså langt mer enn antall nye innflyttere pluss et utflytteroverskudd på null. En grunn til dette er at emigrantlistene skulle angi personenes bosted. Dermed er etappeutvandrere ført under Tromsø selv om de ikke var født der i et ukjent omfang. Jeg har også drøftet muligheten for at utflyttere til andre deler av Norge fikk Tromsø som fødested selv om de var født andre steder i Troms. I tillegg kommer at med den store inn- og utflyttinga fra Tromsø vil mortaliteten komme inn som en betydelig feilkilde, selv om inn- og utflyttinga nøytraliserer hverandre. Antallet nye innflyttere er opplagt satt for lavt med utgangspunkt i netto flyttetall, bare emigrasjonen er angitt som brutto flytting.

Innflyttinga til Tromsø var så omfattende at i 1865 var bare 43% av innbyggerne født der, forresten ikke noe særsyn blant norske byer. 40% av innflytterne var søringer, bare 31% var født andre steder i Troms ifølge folketellinga det året. Nå ble fjerninnflyttinga mindre og nærinneflyttinga mer omfattende fram mot hundreårsskiftet. Da var 2/3 av barna i folketellinga bosatt i hushold hvor hovedpersonen var innflytter noe som viser hvilken betydning innflyttinga hadde for at folkeveksten i Tromsø i dette tidsrommet ble såpass stor som 75% til tross for den dype krisa i 1880-årene.

Gjennom hele perioden var håndverket den viktigste sysselsetter for hovedpersonene i byen. Dernest fulgte fiske, handel og offentlige tjenester. Svært mange av innflytterne sørfra var håndverkere, men etterhvert tok de innfødte over i denne næringa. Både fiske og offentlig tjeneste vokste betydelig som sysselsettere gjennom perioden.

Emigrasjonen fra Tromsø hadde altså stort omfang, det suverent største i Troms fylke. Jeg vet imidlertid ikke hvor mange av emigrantene som var innfødte tromsøværing, fordi en viktig strategi for utvandrere fra landsbygda var å jobbe en tid i byen for å tjene til billetten. Men også utflyttinga til resten av landet hadde stort omfang. I 1900-tellinga fant jeg 748 utflyttere fra Tromsø i Troms og 907 i resten av landet. Dette er flere enn fra noen annen kommune i fylket, og er minimumstall, siden deler av Norge ennå ikke er dekt med dataregistrerte folketellinger. Jeg har forsøkt å finne belegg for en hypotese om at "Tromsø" som betegnelse for fødested er upresist, men har funnet lite empiri for en slik påstand.

4.6 Sammenfatning

Dette kapitlet har vært viet studiet av flytting i fire kommuner i Troms vha tverrsnittsmetodikk. Folketellingene 1865, 1875 og 1900 har vært gjennomgått for innlandskommunen Målselv med Bardu, for fjordkommunen Balsfjord med Malangen, for øykommunen Karlsøy med Helgøy og for bykommunen Tromsø. Som man vil se av vedlegg 1, hvor resten av kommunene i fylket er gjennomgått, kan man neppe hevde at disse fire kommunene er representative for befolkningsutviklinga i fylket. Befolkningsseksplosjonen i Berg og stagnasjonen i Skjervøy gir for eksempel disse kommunene en helt annen

demografisk utvikling gjennom tidsrommet, noe som er tatt med i oppsummeringa på fylkesnivå i kapittel 5. Allikevel har det utvalgte båndet av kommuner fra sør-øst til nord-vest gjennom fylket vist noen trekk ved flyttemønstret, som vi bør oppsummere her.

Alle de fire kommunene hadde folkevekst mellom 1865 og 1900. Sterkest var veksten i Tromsø med 75,6%, svakest i Balsfjord med 37,7%. Dette skyldes at overskuddet av utflyttere var størst fra den relativt fiskefattige Balsfjorden, hvor gårdenes størrelse satte et tak for hvor mange nye bruk som kunne opprettes. Tromsø hadde tidlig og sent i perioden betydelige overskudd av innflyttere, men dette oppveies av stor netto utflytting i de økonomiske kriseårene mellom 1875 og 1890. Også Karlsøy hadde tilnærmet balanse mht inn- og utflytting, men folketallet vokste langsommere pga lavere fertilitet. Målselv blir ofte betegnet som innflytterkommunen pr excellence i Norge på 1800-tallet, men det gjelder kun for perioden før 1865. Etterpå førte store fødselskull og begrensede jordbruksarealer til et betydelig overskudd av utflyttere - om enn mindre enn i Balsfjord. I det følgende vil jeg oppsummere viktige likheter og forskjeller mellom bofaste, innflyttere og utflyttere i, til og fra de fire kommunene, dvs hva jeg har kalt tre flyttegrupper.

Som typisk er for byer, hadde Tromsø den største andelen innflyttere gjennom hele perioden. Her fikk byen bare konkurranse fra Målselv, som hadde 40% innflyttere i 1865. Denne prosentandelen var imidlertid halvert i år 1900, mens Tromsøs innflytterandel kun hadde gått ned fra 53% til 43%.⁵² Næringsmulighetene i den urbane sekundær- og tertiærsektoren ga i oppgangstider grunnlag for fornyet innflytting til byen, mens landdistriktene eksporterte deler av sine fødselsoverskudd. I Balsfjord og Karlsøy varierte innflytterprosenten mellom 14 og 9, den gikk ned i førstnevnte og var stabil i sistnevnte kommune. Balsfjord lå imidlertid høyest mht andel utflyttere, fra 11% i 1865- til 17% i 1900-tellinga, mens Karlsøy lå stabilt på ca 12% og Målselv økte fra 7% til 11%. Tromsø lå noe overraskende lavest med fra 7% til 10% utflyttere. Det siste skyldes et stykke på vei at mange av utflytterne fra byen dro til urbane områder utenfor fylket og derfor kommer i tillegg. Siden Balsfjord ligger midt i fylket fanges utflyttinga derifra lettest opp i folketellingene for Troms. Men tallene for utflytting forteller også adskillig om hvor der var mulig å skaffe ledige levebrød.

Det var overvekt av kvinner både blant inn- og utflyttere i alle kommunene og i alle tellingene med unntak av Tromsø i 1865 hvor der var likevekt mht utflytting. Det er Ravensteins lov om at kvinnene dominerer nærflyttinga som her gjør utslaget, spesielt den omfattende flyttinga i forbindelse med tjeneste og giftermål. Ser vi på flytting ut av fylket,

⁵² Prosentueringsgrunnlaget inkluderer utflyttere fra hver kommune bosatt i Troms.

var kvinnene i flertall både fra Tromsø, og fra de tre landkommunene tidlig i perioden, mens menn fra de sistnevnte var i flertall i år 1900 da de mange utflytterne til by- og anleggssektoren i Nordland veidde tyngre. Kvinnene beholdt sin dominans fra Tromsø, fordi såvidt mange tok tjeneste og/eller fant ektemaker i byer utenfor fylket. Ser vi på innbyggernes alder, var den naturlig nok konsekvent lavest blant de bofaste, selv om den økte noe over tid bortsett fra i Karlsøy. Her gikk innflytternes gjennomsnittlige alder noe ned gjennom tidsrommet, mens snittet for både inn- og utflyttere ellers stort sett økte over tid. Dette var særlig tydelig i Målselv og Balsfjord, som preges av at innflyttinga har stoppet opp etter 1865. Mht gjennomsnittlig alder for de tre flyttegruppene samlet var forskjellene små både i tid og rom. Inn- og utflytting vil mao medvirke til å dempe forskjeller kommunene imellom mht alderstruktur.

Aldersfordelinga vil selvsagt påvirke flyttegruppenes sammensetning når det gjelder sivilstand, selv om jeg har sett bort fra alle under 20 års alder. I Balsfjord gikk imidlertid andelen ugifte markant opp blant de bofaste selv om alderen steg, noe som både peker på mangel på levebrød som årsak og relativ stagnasjon i folketallet som virkning. I Målselv og Karlsøy gikk denne andelen litt ned, og i Tromsø såvidt mye at det ikke lar seg forklare bare med endring i alderssammensetninga. Veksten i bynæringene i 1890-årene ga muligheter for å bryte skikken med den relativt høye vielsesalderen som var tradisjon på landet. Andelen ugifte blant inn- og utflytterne var av aldersgrunner lavere, og disse andelene gikk konsekvent ned mellom 1865 og 1900 i alle fire kommunene. Dette har sammenheng med at folk i liten grad flyttet for å slå seg ned på steder hvor de ikke kunne få såpass til levebrød at det ga grunnlag for å stifte familie. Mens de ventet på å gifte seg, økte andelen hjemmeværende barn, samtidig som andelen tjenere i husholdene var på vei nedover. Vi skal huske at en stor del av de store og bofaste barnekulla ved hundreårskiftet var resultat av den store andelen innflyttere til kommunene tidligere i hundreåret.

Pga underregistrering av biyrker i 1865-tellinga, vil jeg nøye meg med å oppsummere resultater fra utviklinga mellom 1875 og 1900. I de tre landkommunene utgjorde bønder over halvparten av de bofaste, yrkesaktive hovedpersonene, helt opp i 75% i Målselv. I Balsfjord og Karlsøy var brorparten fiskerbønder, selv om deres andel gikk ned over tid. Andelen fiskerbønder var lavere blant innflytterne, men ikke så mye lavere mht rene bønder. (I Karlsøy var andelen rene bønder større blant innflyttere enn blant bofaste.) Dette avspeiler for det ene at første generasjon nyryddere i mange tilfeller hadde overlatt gårdene til sine barn, men også at innflyttere sørfra i mindre utstrekning kombinerte sitt jordbruk med fiske. I Målselv gikk andelen innflyttere i avhengig stilling noe ned over tid, mens den økte betydelig både i Balsfjord og Karlsøy. Altså en proletarisering av den tilflyttende fiskeralmuen pga knapphet på jord, noe som i Karlsøy også hadde sammenheng med sein overgang til selveie. Dette gir seg tilsvarende utslag blant utflytterne fra disse to kommunene. I Tromsø arbeidet

under 10% av de bofaste, men nærmere 20% av innflytterne i primærnæringene. Her var i 1875 nær $\frac{1}{3}$ av innflyttede hovedpersoner sysselsatt med håndverk, mens en tilsvarende andel av de bofaste arbeidet med handel og skipsfart. Ved hundreårsskiftet hadde andelen håndverkere blant innflytterne gått ned til $\frac{1}{4}$, mens andelen økte blant de bofaste, ofte gjennom yrkesarv. Opphevelsen av handelsmonopolet betød at relativt færre var sysselsatt i denne sektoren ifølge 1900-tellinga. Derimot hadde andelen utflyttere i denne sektoren økt fra 4% i 1875 til 15% i år 1900 som en følge av desentraliseringa. Økt sysselsetting i tertiærsektoren betød dermed ikke automatisk flytting til byen, opprettelse av slike funksjoner i nye tettsteder i fylket var også en del av bakgrunnen for flyttemønsteret.

Andelen samer og kvener var svært liten i Tromsø, mens den var høyest i Karlsøy og Balsfjord. Man kan snakke om en urban-etnisk barriere i byen (jfr kapittel 8). På landet var samene mest representert blant de bofaste, mens kvenenes andel var større i innflyttergruppa. Mens samene utgjorde en urbefolkning, hadde de fleste kvenene flyttet inn omkring midten av 1800-tallet og seinere. Særlig i Karlsøy finner vi riktignok en betydelig gruppe samiske innflyttere; nomadiserende samer som ble bofaste midt på 1800-tallet. En betydelig andel samer finner vi også blant utflytterne, et resultat av at de lett kunne flytte mellom samiske kjerneområder i ulike kommuner, blant annet når deres tradisjonelle enemerker ble okkupert av norske gårdsbruk. Over tid økte andelen norske og andelen blandet befolkning i alle tre flyttegruppene, et resultat mest av inngifte, men også av at individuelle samer og kvener i norske majoritetssamfunn i noen grad ble etnisk anonyme.

Den andelen av innflytterne som var født i Sør-Norge gikk riktignok noe ned over tid. Men andelen var betydelig både i Målselv og Tromsø med hhv 62% og 40% i 1865 mot hhv 47% og 25% 35 år seinere. I Balsfjord og Karlsøy dominerte innflyttere fra resten av Troms, mens deres andel av innflyttinga til Tromsø først i år 1900 kom over 50%. Innflyttinga til byen lå stadig på et høyt nivå, men den fikk stadig et mer nord-norsk preg, slik det lenge hadde vært i Balsfjord og Karlsøy. Målselv beholdt derimot sitt sør-norske preg, blant annet mht dialekt fordi innflyttinga stagnerte før nordlendingenes innflytting gjorde seg gjeldende i så stor grad. Normalt ville man forvente at byer skal ha det største innslaget av innflyttere født i utlandet, fordi dette ofte dreiet seg om langdistanseflytting for mennesker med spesielle kvalifikasjoner mellom urbane strøk på jakt etter passende arbeid. Dette stemmer slett ikke i Troms, hvor Tromsø hadde fra 8% innflyttede utlendinger i 1865 til 3% i 1900, omtrent samme andel som Karlsøy. I Balsfjord lå andelen utlendinger blant innflytterne betydelig høyere, fra 16% og ned til 8%, i Målselv noe lavere. Forklaringa er innvandringa av kvener som søkte arbeid i primærnæringene eller i anleggsvirksomhet. De var ikke populære i byen og avstandsfaktoren forklarer vel at såvidt få kom helt ut til Karlsøy. Når andelen utlendinger gikk såvidt mye ned ved hundreårsskiftet, betyr det at reduksjonen i antall kvener ikke bare kan forklares ut fra etnisk anonymitet.

Det er vanskelig å uttale seg sikkert om når de ulike grupper av innflyttere kom til sin bostedskommune. En tilnærming til spørsmålet er allikevel forsøkt ved å krysstablere aldersgrupper og fødested ifølge 1865-tellinga. Svært få barn var født utenfor landsdelen. Det betyr med stor sannsynlighet at majoriteten av innflyttere kom i 20-årene, etter at de var blitt voksne, men før de selv fikk barn, noe som er i samsvar med mange funn innen migrasjonsforskning. Siden hovedtyngden av innflyttere var i aldersgruppene omkring 40, betyr det at vi har hatt en innvandringstopp derifra til våre områder på 1840-tallet, med god spredning til tiårene før og etter. Utlendingene var litt seinere ute, mens innflyttinga til de fire kommunene fra resten av landsdelen og fylket har hatt sitt tyngdepunkt etter 1850. På dette tidspunktet var emigrasjon blitt hovedmålet for søringene, mens nordlendingene i stadig større grad flyttet innen egen landsdel. Unntaket er at en hel del familiefolk med barn hadde kommet til Tromsø by også i tida like før 1865, fordi byen stadig ga karrieremuligheter for embetsmenn, handlende og håndverkere mens jordbruksressursene i fylket var opptatt.

Blant innflytterne til de fire kommunene fra resten av Troms var kvinnene konsekvent i flertall. Det gjaldt til og med i fiskerikommunen Karlsøy fordi også den betydelige utflyttinga av kvinner herifra måtte kompenseres. De fleste innflytterne kom fra nabokommunene eller fra byen, som på sin side mottok migranter fra alle kanter av Troms. Her var et godt arbeidsmarked både for kvinner som søkte tjeneste og for menn som ville ha arbeid i sekundær- og tertiærnæringene. Etappeflytting til kommunene kan kun måles i en folketelling når migranten har fått barn underveis. Her tyder mine resultater fra landkommunene på at mange av søringene flyttet via andre kommuner i Sør-Norge (til Målselv) eller i Troms (til Balsfjord). For eksempel hadde de sistnevnte vært innom kontakter i Målselv før de etablerte seg (jfr onkeeffekten). I Tromsø fant jeg langt flere etappevandrere, typisk søringer og folk fra andre steder i Troms, som gjerne hadde flyttet innen sitt opprinnelsesområde før de kom til byen. Selv om det er betydelige målingsproblemer forbundet med studiet av etappeflytting, er resultatet i samsvar med en hypotese om at arbeid i primærnæringene på landet gjorde folk mer stedbundne, mens det i sekundær- og tertiærnæringene var en klar og positiv sammenheng mellom geografisk og sosial mobilitet.

Utflytterne fra en kommune blir av praktiske grupper delt i to hovedgrupper: For det ene de som flyttet til andre kommuner i Troms og for det andre dem som flyttet ut av fylket. De førstnevnte skal jeg i prinsippet ha full oversikt over, så sant de bodde i sin nye kommune på et folketellingstidspunkt og oppga riktig fødested. Den sistnevnte gruppa blir i mindre grad fullstendig siden jeg bare har kunnet søke etter utflyttere fra fylket i tellinger som var registrert av RHD. Det vil si hele Finnmark, deler av Nordland, Bergen, Kristiania og andre

kommuner i Sør-Norge.⁵³ Utflyttinga *innen* Troms var et speilbilde av innflyttinga: Folk flyttet stort sett til nabokommunene og til Tromsø. Ravensteins lov om at en migrasjonsstrøm gjerne genererer en motstrøm, har altså gyldighet, også i den forstand at flertallet av utflyttere fra de tre landkommunene konsekvent var kvinner. Mot slutten av hundreåret begynte Trondenes med Harstad å gjøre seg gjeldende som flyttemål fra Målselv og Tromsø, men i liten grad fra Balsfjord og Karlsøy. Både flytteavstand og flytting mellom tettsteder forklarer dette, bare byen leverte migranter til samtlige kommuner i alle tellingene. At flertallet av disse var menn både i 1865 og 1875, skyldes nok at det mye var snakk om utveksling av personer med spesielle kvalifikasjoner fra bynæringene. Derimot var kvinnene i flertall blant utflytterne fra Tromsø i alle tre tellingene og fra de tre landkommunene i 1900-tellinga. Svært mange av disse finner jeg igjen i byer og tettsteder utenom Troms, som tjenestejenter og hustruer. Således bryter resultatet med Ravensteins formodning om at menn dominerte langdistansereflyttinga, men forklaringa er nettopp at urbane strøk var de sterkeste magnetene utenfor fylket, og at flytting til by ofte førte til kvinneoverskudd der. Mht destinasjoner fant jeg et klart brudd over tid i og med at Sør-Norge ble det viktigste flyttemålet for folk født i Tromsø, mens Finnmark hadde dominert tidligere. Dette skyldes nok både den absolutt sett sterkere byveksten sørpå og utbyggingen av kommunikasjoner både til vanns og til lands. Ut fra beliggenhet er det rimelig at balsfjordinger og karlsøyværinger beholdt sin affinitet til Finnmark som destinasjon, dette henger nok også sammen med deltakelsen i sesongfiskeriene der. Slik deltakelse i Lofoten fikk små konsekvenser for skifte av fast bosted, på samme måte som få dølainnflyttere til indre Troms returnerte sørover. Når flyttestrømmen til Nordland økte fra Målselv og til dels fra Balsfjord, henger det mer sammen med anleggsvirksomheten i Ofoten.

For å summere opp: Det fundamentale skillet i flyttemønster for de fire utvalgte kommunene gikk ikke entydig mellom by og land. På den ene siden finner vi innlandskommunen Målselv og fjordkommunen Balsfjord med betydelige overskudd av utflyttere gjennom perioden fra 1865 til 1900. På den annen side finner vi øykommunen Karlsøy og Tromsø by med svingninger i overskudd av inn- og utflyttere som utligner hverandre. I alle fire kommunene var der store fødseloverskudd. Disse var noe mindre i Karlsøy, men de rike hjemmefiskeriene der var en enda viktigere grunn til at kommunen klarte å holde på folk og tiltrekke nye innbyggere. Tromsø hadde i nedgangstidene fra om lag 1875 til 1890 stor utflytting, men dette ble kompensert i oppgangstidene før og etter av de mange fra hele landet som søkte arbeid i bynæringene. I de to innerste kommunene i utvalget var der ikke lenger ledige jordbruksarealer som kunne tiltrekke nye strømmer av innflyttere.

⁵³ Se *Historiske persondata i Norge*, RHD 1993.

Derimot var det nødvendig å eksportere store deler av fødselsoverskuddene, fra Målselv mest til Amerika, fra Balsfjord mest til resten av fylket og især Tromsø.

De fire kommunene jeg valgte for analyse i dette kapitlet, var som vi forstår, ulike mht befolkningsutvikling og flyttemønster. Det er i utgangspunktet uklart om noen av dem kan sies å være representative for utviklinga i hele fylket eller for andre kommuner i Troms gjennom annen halvdel av 1800-tallet. Jeg fant det derfor nødvendig å foreta en summarisk tverrsnittsanalyse av de resterende ni storkommunene. Denne er presentert i appendiks 1. Der kan man lese at Skjervøy hadde stor nettoutflytting (til Finnmark) mens befolkningsveksten stagnerte. Berg, derimot, hadde fylkets og periodens raskeste folkevekst pga igangsettinga av nikkilverket i 1872. Det samisk og kvensk dominerte Lyngen hadde relativt moderat befolkningsvekst og betydelig utflytting nordover og østover, mest til Finnmark og antakelig til Sverige og Finland. Tromsø Sund hadde nesten mistenkelig lite emigrasjon og flytting til resten av Norge, men dette forklares langt på vei av stor utveksling av migranter med byen. Lenviks betydelige overskudd av utflyttere kunne gjerne vært enda større når man tar det store fødselsoverskuddet i betraktning. Overskuddene fra Tranøy og Ibestad var større, spesielt var emigrasjonen herifra betydelig. Likheten med nabokommunen Målselv er således slående. Trondenes hadde i absolutte tall den største veksten i fylket gjennom perioden, fordi innflytting til tettstedet Harstad kompenserte for emigrasjon og annen utflytting, mens innflytting blant annet sørfra bidro til folkeveksten tidlig i perioden. Flytting hit forklarer også hvorfor Kvæfjord hadde en befolkningsvekst godt under gjennomsnittet i perioden.

Altså et brogete mønster. Allikevel står et faktum klart: Bildet av Troms som en "frontier", et tilflyttingsmål med ledige ressurser i primærnæringene, slår alvorlige sprekker når vi må erkjenne at ti av tretten kommuner hadde betydelige utflytteroverskudd. Og i de resterende tre (dvs Tromsø by, Trondenes med tettstedet Harstad og Berg med nikkilverket) oppveide tallene for inn- og utflytting hverandre langt på vei. De flyttemønstrene som ligger bak dette resultatet blir videre oppsummert og diskutert på fylkesnivå ut fra tverrsnittsmetodikk i neste kapittel. I kapittel 7 utnyttes informasjon om migrasjon fra lenkede datasett, mens resultatene oppsummeres vha modeller i kapittel 8.

5 MIGRASJON I TROMS FYLKE 1866-1900

Hovedmålet med dette kapitlet er å gi en samlet framstilling av flyttinga i Troms basert på de samme variablene som jeg tidligere har behandlet på kommunenivå. Dette både for å kunne sammenligne Troms med resten av landet og for å ha en referanseramme som jeg kan relatere min funn på kommunenivå til. En viktig forskjell fra framstillingene på kommunenivå er at jeg her vil operere med en noe annen definisjon av begrepet flyttegruppe. Grunnen til det er den selvsagte at mange av dem som var innflyttere i en kommune, samtidig var utflyttere fra en annen kommune innenfor fylket. På fylkesnivå blir da flyttegruppene: 1) De bofaste; 2) Innflyttere født i andre fylker; 3) Omflyttere mellom kommunene - dvs født i en kommune i Troms, men bosatt i en annen kommune. For å komme årsakene til at folk flyttet nærmere inn på livet, spør jeg, som på kommunenivå om i hvilken grad flyttegruppene var forskjellige også mht de andre variablene jeg finner i folketellingene.

Ikke all migrasjon hadde samme omfang og betydning for den enkelte og for samfunnet. Mot slutten av framstillinga forsøker jeg derfor å skille mellom såkalt effektiv og såkalt sirkulær flytting. Men for å sette flyttinga inn i en større demografisk sammenheng, kommer først en oversikt over befolkningsutviklinga i fylket i den perioden jeg undersøker.

Tabell 1: Fødte og døde samt folketall for Troms ifølge RHD's versjon av folketellingene, *Folkemengdens bevegelse* og egne beregninger i femårsintervaller 1866 til 1900:¹

Periode	Fødte	Døde	Fødselsovsk	Folketelling	Pluss fødsovsk	Utflytterovsk
1866				45305		
1866-70	8072	4531	3240		48545	
1871-75	8908	4253	4236	53814	52781	-1033
1876-80	9818	4405	4871		58685	
1881-85	9847	5653	3684		62369	
1886-90	10812	4944	5461	64881	67830	2949
1891-95	11308	5422	5478		70359	
1896-1900	11827	5413	5920	74330	76279	1949

I perioden 1865 til 1900 vokste folketallet i Troms med 29025 mennesker eller 64%.

Sammenlignet med Norge som helhet, som i denne perioden økte folketallet med 31,6%, må denne veksten karakteriseres som kraftig. Jeg har beregnet prosentvis vekst i alle landets fylker i

¹ Folketall for 1891 og fødte/døde fra NOS. For øvrige tellinger er RHD's/mine tall brukt

den samme perioden med utgangspunkt i Norges offisielle statistikk.² (Se tabell 23 sist i kapitlet.) Jeg bør i denne sammenheng se bort fra byene Kristiania og Bergen som fikk sine folketall økt med hhv 297% og 161%. Blant de andre amtene skilte de tre nord-norske seg ut med vekst mellom 61% (Finnmark) og 70% (Nordland). På fjerde plass kom Østfold med en vekst på 39%.

Vi ser i tabell 1 at veksten skyldtes betydelige fødselsoverskudd. I alle femårsperiodene bortsett fra to hadde fylket overskudd av fødte som var mer enn dobbelt så store som dødstillene. De to unntakene er kriseåra hhv sist på 1860-tallet og først på 1880-tallet, da fylket hadde topper på mortalitetskurven. I første del av perioden bidro også netto innflytting til folketallsveksten, om enn i adskillig mindre grad enn fødselsoverskuddet. Etter 1875 ble det flere som flyttet ut av Troms enn som flyttet inn. Selv om vi ikke har detaljert flyttestatistikk eller grunnlagsmateriale som kan gi oss detaljene i vandringsforløpet, er det overveiende sannsynlig at kriseåra først på 1880-tallet danner et vannskille i migrasjonshistorien i Troms. Dette femåret viser også en topp i antall emigranter. Før denne tid kan det være noe hold i påstander om at Troms var en "frontier", et tilflyttingsområde for befolkningsoverskudd fra andre deler av landet. For perioden etterpå er frontierbegrepet en myte i og med at fylket hadde flere utflyttere enn innflyttere. Her vil jeg stille opp den hypotese at Nord-Norge skilte seg ut fra resten av landet langs to andre variabler: Høyere fødselsrater og lavere emigranttall. Sammen forårsaket disse to faktorene den relativt sterke befolkningsveksten i Nord-Norge i denne perioden.

Denne påstanden kan begrunnes ved å sammenligne Troms med resten av landet når det gjelder forholdet mellom fødselsoverskudd og utflyttingsoverskudd som drivkrefter bak befolkningsutviklinga. Til det formålet har jeg hentet tall fra Kommunedatabasen ved Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste.³ Her skal i prinsippet den offentlige statistikk fra Statistisk sentralbyrå på kommunenivå være tilgjengelig. Jeg måtte imidlertid supplere manuelt med tallene for 1866, 1867 og 1875, som er utelatt i databasen. De tall jeg har utnyttet er da antall fødte og døde årlig eller i femårsperioder for norske kommuner 1865-1900. Disse tallene har jeg aggregert til fylkesnivå, mens tallene for 1866, 1867 og 1875 skrev jeg inn direkte fra amtssummene i *Folkemengdens bevegelser*.

Sammenholdt med tall fra folketellingene 1865 til 1900 gir dette mulighet til å beregne hvor mye av folketallsveksten i hvert fylke som skyldes fødselsoverskudd, og hvor mye som skyldes

² Hjemmehørende folkemengde 1801-1960, NOS XII 108 (Folketelling 1960).

³ Variablene er listet opp i publikasjonen "Kommunedatabasen. Variabeloversikt for emnegruppe 2. Folkemengdens bevegelse. NSD's Tromsøkontor, 1993. Variablene er dokumentert som del av databasen.

flytting. I tabell 23 har jeg beregnet fødselsoverskuddet og folketallsveksten i perioden 1865 til 1900. Den første minus den andre av disse størrelsene gir overskuddet av utflyttere fra hvert fylke. Det viser seg da at bare Kristiania og Bergen hadde flere inn- enn utflyttere i denne perioden. For å justere for at fylkene har ulik befolkningsmengde, har jeg beregnet utflyttingsoverskuddet som andel av middelfolkemengden 1865 til 1900. Det gir for Norge et snitt på 5%, inklusive de to største byene. Nordland, Troms og Finnmark hadde utflyttingsoverskudd på hhv 2%, 3% og 1% og var foruten Sør-Trøndelag (4%) de eneste utenom byfylkene som lå under landsgjennomsnittet. Oppland fylke lå høyest med 14% utflyttingsoverskudd i forhold til middelfolkemengden. Det må altså understrekes at selv om Nord-Norge ikke lenger kan karakteriseres som tilflyttingsområde, skilte landsdelen seg ut fra resten av Norge ved heller ikke å være fraflyttingsområde i like stor grad som resten av landet utenom de største byene var det. Ser vi fødselsoverskuddet i prosent av middelfolkemengden, varierte dette tallet mindre fra fylke til fylke. Gjennomsnittet for landet var 12%. Hele Nord-Norge hadde større fødselsoverskudd enn dette. På første plass i landet lå Nordland og Troms med overskudd på 15%, mens Finnmark delte tredjeplassen med tre østlandsfylker som også hadde 13%. På bakgrunn av disse tallene må jeg kunne slå fast at Nordland og Troms skilte seg like mye ut mht lav netto utflytting som mht store fødselsoverskudd når jeg sammenligner med resten av Norge. Finnmark var imidlertid mest forskjellig fra landsgjennomsnittet mht netto utflytting.

En viktig del av dette bildet er utvandringen til oversjøiske områder. Denne har jeg behandlet med utgangspunkt i Kommunedatabasen på samme måte som tallene for fødte og døde ovenfor. Nå er nok tallene for emigrasjonen mer usikre og i større grad minimumstall enn de andre summene i folkemengdens bevegelser. Selv om jeg ikke har funnet noe direkte bevis for at emigrantstatistikken underestimerer emigrasjonen fra ulike deler av landet i forskjellig grad, er det trolig at relativt flere nordlendinger etappeutvandret via bosteder sørpå. Dette er sannsynligvis ikke nok til å rukke ved hovedsubstansen i emigrasjonstallene.⁴ For landet som helhet finner jeg at 6% av middelfolkemengden i tidsrommet 1865-1900 utvandret. Lavest andel hadde Troms med 2%, mens Nordland sammen med Østfold og Vestfold hadde 3%. Finnmark, derimot, nærmet seg landsgjennomsnittet med sine 5% utvandring i perioden. Lav utvandring blir dermed en viktigere forklaring på det lave utflyttertallet og den sterke folkeveksten i Troms

⁴ Astri Andresen (1994) har talt opp hhv 18 utvandrere med bosted Tromsø og 53 med fødested Tromsø i emigrantprotokollene for Bergen 1875 til 1900. Altså en betydelig forskjell i relative tall, men forskjellen i absolutte tall er for liten til å endre utvandringstallene i vesentlig grad. (Note 12 til kapittel 18.)

enn i Nordland. I Finnmark, derimot, kan særtrekk ved utvandringen i mindre grad forklare befolkningsutviklinga i denne perioden.

Det punkt hvor Finnmark skiller seg ut viser seg å være mht innflyttinga. Kommunedatabasen inneholder tall fra NOS over hvor mange i hver kommune som ikke var født i kommunen i 1865. Dette har jeg for hvert fylke summert og beregnet prosentandel av fylkets befolkning i 1865-tellinga. Landsgjennomsnittet var da på 23% innflyttere i norske kommuner. Finnmark hadde imidlertid hele 36% innflyttere i kommunene, høyest i landet utenom Bergen og Kristiania. Troms hadde samme andel som landsgjennomsnittet, mens Nordland lå litt under med 20% innflyttere.⁵

Det neste tidspunktet da Kommunedatabasen inneholder komplette flyttetall var 1910. (Jfr tabell 24 sist i kapitlet.) Da var stadig 35% av innbyggerne i kommunene i Finnmark innflyttere mot 34% på landsbasis. Nordland og Troms var nå blant de områdene i landet som hadde hatt minst innflytting til kommunene, med hhv 26% og 24% innflyttere, altså bare litt høyere innflytterandel enn 45 år tidligere. Nord-Norge hadde altså ikke den samme økning i innflyttinga til kommunene som gjorde seg sterkt gjeldende mange andre steder i landet, når jeg ser landsdelen og hele perioden samlet. Den offisielle statistikken grupperer også innflytterne grovt etter fødesteder, dvs hvorvidt folk var født i Sør- og Øst-Norge, i Nord- og Vest-Norge eller i utlandet. I Nordland og Troms var bare 1% av befolkninga født sør- og østpå, noe som gjaldt 2% av finnmarkingene. 4% av de sistnevnte var født i utlandet mot bare 1% av de førstnevnte. Noen innflytting til landsdelen av betydning i åra fram mot 1910 kan jeg altså vanskelig snakke om, med unntak av kveninnvandringa til Øst-Finnmark.

Det synes imidlertid som om den relativt sterke folkeveksten i Nord-Norge i perioden 1865-1900 ikke kan gis samme forklaring i alle fylkene. Finnmark hadde større innflytting, nesten samme utvandring som resten av Norge og bare litt større fødselsoverskudd. Troms hadde gjennomsnittlig innflytting, svært lav utvandring og fødselsoverskudd over gjennomsnittet. Utviklinga i Nordland ligner på den i Troms, men utvandringen var litt større og innflyttinga litt mindre. Den faktor jeg da ikke har funnet tall for på fylkesnivå i den offentlige statistikken, er hvilken andel av befolkninga som hadde flyttet ut til andre deler av landet.⁶

⁵ Kommunedatabasen inneholder variabler for antall innflyttere pr 1890 og 1900 også. Det viser seg imidlertid at dette materialet er høyst mangelfullt.

⁶ Innflyttere fra Nord- og Vest-Norge er dessverre slått sammen i tabellene fra NSD.

5.1 Sammenligning av storkommunene

Etter å ha behandlet tallene for flytting og folkevekst på fylkesnivå og sammenlignet med resten av Norge, skal jeg nå forsøke å oppsummere hvordan de 13 storkommunene jeg har delt Troms inn i, skiller seg ad mht disse faktorene. Oppsummeringen baserer seg på gjennomgangen av hver enkelt kommune. Siden mitt utgangspunkt er studiet av migrasjon, vil jeg dele kommunene inn i to grupper; for det ene dem som hadde netto overskudd av innflyttere, for det andre dem som hadde utflyttingsoverskudd.

I den første av disse gruppene finner jeg fire kommuner, nemlig Trondenes, Tromsø, Berg og Karlsøy. Her var folkeveksten mellom folketellingene i 1865 og i 1900 større enn hva fødselsoverskuddet i kommunen skulle tilsi. Overskudd av innflyttere var imidlertid ikke noe vedvarende fenomen for noen av de fire kommunene. Jeg har tallserier for tre delperioder: 1865-75, 1875-91 og 1891-1900. Tromsø, Trondenes og Berg hadde innflytteroverskudd i første og siste delperiode, mens der var flere som flyttet ut enn inn i midtperioden. Forskjellen mellom første og annen delperiode var særlig stor i Tromsø og Berg. I Karlsøy var det utflytteroverskudd i det første tiåret, men dette ble oppveid av innflyttinga i perioden etter 1875. Blant de andre ni kommunene var det kun Kvæfjord som hadde et mindre innflytteroverskudd før 1875, ellers hadde disse utflytteroverskudd av vekslende størrelse i alle delperioder. Etter hundreårsskiftet skal motorisering av fiskeflåten og utbygging av havner ha ført til en overføring av befolkning fra ytre strøk til fjordstrøkene.⁷ Dette ser jeg altså ingen spor etter på 1800-tallet, folkestrømmen mellom de rurale områdene gikk da motsatt vei.

To av tilflyttingsområdene, Tromsø og Trondenes, var karakterisert av økende urbanisering, så tilflyttinga dit må sees i samme lys som den allmenne tettstedsvekst over hele landet. I Berg skyldtes den kraftige innflyttinga i første periode Nikkelverket, også dette en helt allmenn reaksjon på opprettelse av gruver og verk på ulike steder i Norge. Innflyttinga i 1890-åra må imidlertid ha hatt andre årsaker. Det samme må sies om Karlsøy, den eneste kommunen i fylket som hadde netto innflytting mellom 1875 og 1891. Her kom utnyttelsen av metaller og mineraler først i gang for alvor ved hundreårsskiftet.⁸ Det blir dermed naturlig å sette innflytteroverskuddet i sammenheng med fiskeriene, som var relativt rike og stabile på yttersida sammenlignet med fjordstrøkene. Dette er da også de eneste storkommunene jeg har definert som kun ligger ut mot havet. Det er trolig at andre kommuner hadde områder på yttersida hvor der også var netto

⁷ Eriksen, 1979, s186f.

⁸ Bratrein, Karlsøy og Helgøy bygdebok, side 442.

tilflytting, men hvor dette er skjult fordi det ble oppveid av fraflyttingsoverskudd andre steder i kommunen.

Berg, Trondenes og Tromsø var de tre kommunene som hadde størst relativ folkevekst mellom 1865 og 1900, med hhv 176,4%, 106,4% og 75,6%. Karlsøy befinner seg først på en sjetteplass med 64,9%, etter Lenvik (75,2%) og Tromsøsund (70,8%). Gjennomsnittet for fylket var 64,1%. Her var altså ingen nødvendig sammenheng mellom folkevekst og innflyttingsoverskudd, fordi også fødselsoverskuddet varierte fra kommune til kommune. En analyse av fertilitet og mortalitet forutsetter egentlig en fullstendig familierekonstitusjon av hele Troms, dersom vi skal klare å skille de ulike demografiske faktorenes påvirkning fra hverandre. I mangel av dette, og fordi vi også mangler maskinlesbare kirkebøker for de fleste kommunene, har jeg satt opp oversikter over fertilitet og mortalitet ut fra tall for fødte og døde i *Folkemengdens bevegelser* 1865 til 1900 på kommunenivå. For hver femårsperiode har jeg så beregnet hvor mange promille de fødte og døde utgjør av middelfolkemengden, dvs gjennomsnittet av folketallet i foregående og påfølgende folketelling. Denne form for vekting er langt fra perfekt. Kommunegrensene er ikke nøyaktig den samme for NOS og mine folketellingsdata. Og når folketallet endrer seg raskt, som i Berg, er det et klart behov for hyppigere folketellinger. En sammenligning uten vekting er allikevel et enda dårligere alternativ.

Ser vi først på de absolutte antall fødte og døde i kommunene, vokste disse tallene til dels betydelig. Men der var et par unntak. I Kvæfjord, Karlsøy og i Balsfjord steg fødselstallene lite. I Karlsøy gikk dødstallene faktisk noe ned, mens de økte relativt lite i Lyngen. Tabell 25 (bakerst i kapitlet) viser antall fødte i promille av middelantallet kvinner for hver femårsperiode samt gjennomsnittet for tida 1865-1900. Vi nærmer oss her forklaringen på Karlsøys lave folkevekst - innflytteroverskuddet tatt i betraktning: Kommunen hadde de klart laveste fødselstallene i fylket. Særlig markert var dette mot slutten av hundreåret. Tromsø og Tromsøsund lå høyt både mht relativt antall fødte og døde. Målselv skilte seg ut med svært lav mortalitet, noe som medførte at denne kommunen fikk det klart høyeste fødselsoverskuddet av de 13 kommunene, fulgt av Lenvik, Berg, Tromsøsund og Tranøy. I den andre enden av skalaen skilte Skjervøy seg ut med relativt lave fødselstall og høy dødelighet. Sammen med et stort utflytteroverskudd gjorde dette at den nordligste kommunen bare vokste med 30,4% fra 1865 til 1900, eller under halvparten av gjennomsnittet for fylket.

Nå skal vi straks ta et par forbehold. For det ene var verken fødselstallene, dødstallene eller fødselsoverskuddene jevne gjennom perioden. De svingte til dels betydelig fra femår til femår. Særlig tydelig var det at den økte mortaliteten først på 1880-tallet, sammen med lavere fertilitet, førte til mindre fødselsoverskudd i samtlige kommuner med unntak av Tromsø. For i byen gikk

mortaliteten ned i det femåret, stikk i strid med utviklinga i resten av fylket. Det minner oss om at de tall vi hittil har studert, ikke rendyrker de demografiske faktorene fertilitet og mortalitet. Selv om jeg har regulert for befolkningas størrelse, vil faktorene være påvirket av befolkningas *sammensetning*, både mht alder og kjønn. Den ideelle "justering" ville være å kunne telle opp antall barn gifte og ugifte kvinner fikk i ulike aldre vha familierekonstitusjon og hvor mange som døde i forhold til antall innbyggere i de ulike aldersgruppene.

Det siste har jeg noen tall for, for fylket og for byen fra *Folkemengdens bevegelser*, for Målselv og Balsfjord fra RHD's maskinlesbare kirkebøker. De alderspesifikke dødelighetstallene i NOS er imidlertid vanskelige å sammenligne. Før 1875 fins de bare for stiftet, fra 1876 til 1885 fins årlige tall for hhv by- og landområder i amtet og deretter ditto tall for femårsperioder.⁹ Siden de maskinlesbare kirkebøkene bare er tilgjengelige for perioden før 1890, blir det kun i perioden 1875 til 1891 at det er mulig å sammenligne kommune- og amtsnivået. Den relative fordeling av antall døde på aldersklasser viser at i Målselv og Balsfjord var flere av de døde under 15 år, mens der i landdistriktet generelt var flere døde i aldersgruppene 15-29 og over 60. Denne forskjellen var særlig uttalt for kvinnene. I byen hadde mennene en fordeling omtrent som i Målselv og Balsfjord, mens kvinnene hadde en fordeling omtrent som i landdistriktene. Men disse forskjellene avspeiler fremdeles i noen grad den ulike aldersfordelinga i kommunene. Slik dødstallene foreligger er det imidlertid både for arbeidskrevende og for usikkert å regulere for befolkningas sammensetning.

Mht fertiliteten stiller dette seg noe annerledes. I stedet for å beregne den alminnelige fødselsrate, er det noenlunde enkelt å beregne antall fødte i forhold til antall kvinner i alderen 16 til 45 år.¹⁰ (Jfr tabell 25 sist i kapitlet.) Aldersfordelinga for folketellingene 1865, 1875 og 1900 får jeg fra RHD's kodede utgaver, mens 1891-tallene er hentet fra NOS. Som ventet blir forskjellene kommunene imellom straks mindre når vi tar hensyn til befolkningas sammensetning. Men fremdeles ligger Karlsøy og Kvæfjord nederst i fødselshyppighet. Tromsø blir imidlertid detronisert fra sin plass nesten i teten, mens Tromsøsund beholder sin førsteplass. En viktig del av bakgrunnen for de høye fødselstallene i Tromsø var altså det store antallet gifte kvinner, noe som i stor grad berodde på kvinneoverskudd blant innflytterne til byen. Dessuten kan man over tid se en nedgang i aldersspesifikk fertilitet i Tromsø, Karlsøy og Balsfjord, mens noe lignende er vanskelig å få øye på ellers i fylket. Det virker nesten som om enkelte kommuner (Tromsøsund, Lenvik) kan ha hatt en viss stigning i fertiliteten.

⁹ NOS I C no 1; II C no 1, 1876-80, hefte 1; III 84 1881-85, hefte 1; III 276 1886-90, hefte 1.

¹⁰ Denne aldersgruppa er valgt pga inndelingen i resultatene fra 1891-folketellinga.

5.2 Oversikt over befolkninga - tverrsnittsanalyse av folketellingene

Jeg vil i dette avsnittet karakterisere befolkninga i Troms, slik den er beskrevet i folketellingene 1865, 1875 og 1900. Tabellene er konstruert ut fra data på individnivå. Tilsvarende statistikk er derfor ikke tilgjengelig for noe annet fylke i landet.

Tabell 2b: Andel av menn og kvinner i hver 10 års aldersklasse som var gift eller i enkestand ifølge folketellingene 1865, 1875 og 1900 for Troms. Hhv gifte menn og kvinner i prosent av hele aldersklassen (N).¹¹

	1865				1875				1900			
	Mann	N	Kvinne	N	Mann	N	Kvinne	N	Mann	N	Kvinne	N
0-9	0.7	5809	1.0	5617	0.0	7090	0.1	6884	0.2	10293	0.2	9794
10-19	0.1	4881	0.3	4682	0.2	5740	1.1	5602	0.1	8160	0.7	7814
20-29	18.5	3601	36.9	3552	21.7	4612	39.5	4551	22.5	5571	39.5	5739
30-39	75.4	3059	78.7	3026	74.7	3141	78.2	2949	77.5	4322	80.8	4490
40-49	89.4	2434	85.7	2358	88.1	2735	86.1	2693	89.3	3301	87.1	3439
50-59	91.0	1293	87.8	1397	90.9	2062	87.9	2004	91.3	2619	89.0	2486
60-69	93.1	953	87.0	1117	91.7	991	86.0	1020	91.4	1677	89.0	1700
> 70	93.8	659	87.8	867	87.5	786	83.4	955	92.4	1454	89.1	1490
SUM	34.7	22689	38.7	22616	34.0	27157	37.2	26658	34.3	37397	37.9	36952

Tabellen over viser at den andelen av befolkninga som var gifte (eller i enkestand), stort sett økte med økende alder. Før fylte 30 år var om lag 1/5 av mennene og i overkant av 1/3 av kvinnene gifte. Ser vi på aldersgruppa 30-39, økte andelen gifte til grovt regnet 3/4 av innbyggerne, mens andelen gifte i aldersgruppene over lå fra vel 80% til vel 90%. Innenfor dette bildet var det relativt store variasjoner mellom kjønnene i den yngste aldersgruppa, hvor omtrent dobbelt så mange kvinner som menn var gift. I aldersgruppene over 40 var det vanlig at en noe større andel av kvinnene enn av mennene forble ugifte.

Også over tid endret giftermålsandelene seg. Blant de yngste økte andelen gifte fra telling til telling. Men blant de eldre var der en nedgang fra 1865 til 1875 og en økning til eller litt over 1865-nivået ifølge 1900-tellinga. Jeg vil tolke nedgangen i andelen gifte pr 1875 som utslag av de dårlige åra på 1860-tallet. At de yngste økte sin giftermålsandel, er trolig uttrykk for de bedre tidene i åra like forut for denne folketellinga. Som vi ser har andelen gifte under 40 år økt noe i år 1900 både for kvinner og menn. Generelt sett kan altså ikke etableringsmulighetene i fylket ha blitt dårligere mot slutten av 1800-tallet.

¹¹ Som man ser er et lite antall barn feilaktig klassifisert som gifte i folketellingene.

5.2.1 Stilling i familien

Tabell 3: Stilling i familien ifølge de tre folketellingene for Troms. Første notering er brukt. Absolutte og relative tall.

Familiestilling	N	1865 %	N	1875 %	N	1900 %
Ukjent	2227	4.91	442	0.82	143	0.13
Hovedperson	5958	13.15	8199	15.23	12158	16.34
Ektefelle	7218	15.93	8721	16.20	11972	16.09
Barn	20347	44.90	25320	47.04	37542	50.46
Pleiebarn	1657	3.66	1772	3.29	1719	2.31
Svigerbarn	12	0.03	40	0.07	164	0.22
Barnebarn	41	0.09	98	0.18	335	0.45
Foreldre	714	1.58	1039	1.93	570	0.77
Søsken	164	0.36	455	0.85	224	0.30
Annen slekt	19	0.04	104	0.19	128	0.17
Tjener	4663	10.29	4785	8.89	4336	5.83
Lærling	4	0.01	48	0.09	10	0.01
Losji i familien	25	0.06	29	0.05	3901	5.24
Fattig, legd	163	0.36	250	0.46	112	0.15
Innerst	1656	3.65	2109	3.92	681	0.92
Besøkende	6	0.01	184	0.34	132	0.18
Kår	446	0.98	228	0.42	266	0.36
SUM =	45320	100.00	53823	100.00	74393	100.00

De store fødselskullene jeg beskrev ovenfor, resulterte i at gruppa barn i stigende grad kom til å dominere i familiene i Troms i denne perioden. I absolutte tall ble barnetallet nesten fordoblet fra folketellinga 1865 til folketellinga 1900. Samtidig økte deres relative andel fra 45% til vel 50% av befolkninga. Regner jeg at en kjernefamilie bestod av to ektefeller samt barn, vil det si at hhv 76,8%, 78,4% og 82,6% av befolkninga bodde i kjernefamilier i de tre folketellingene. I tillegg inneholdt husholdningene andre familiemedlemmer, både pleiebarn, foreldre og ikke minst losjerende som antakelig ofte tilhørte slekta, slik de er klassifisert i 1900-tellinga. Jeg vil tro at tjenerne var den gruppe mennesker som ofte ikke bodde sammen med sin familie, men deres antall gikk ned fra folketelling til folketelling.

Familiene fikk dermed økende betydning som bo- og arbeidssted for befolkninga, både absolutt og relativt sett. Denne institusjonen kan sees som en fleksibel buffer, som i denne perioden med økende befolkningspress var i stand til å utnytte stadig flere hender i arbeidet med jorda og fiskeriene. Jeg vil mene at dette hadde en dempende effekt på flytteaktiviteten, fordi fiskeribondeøkonomien forutsatte et utstrakt samarbeid mellom familiemedlemmer som delte ulike funksjoner mellom seg. Skulle man flytte, hadde man både familie- og individorienterte alternativer. Man kunne oppsøke familie som hadde slått seg til andre steder (den såkalte "onkeeffekten") og hjelpe til i primærnæringene. Alternativet var å gå inn i mer

individorientert virksomhet i sekundær- og tertiærnæringene, helst i byene, eller å flytte fra verksamfunn til verksamfunn etter som de blomstret opp og forsvant igjen.

5.2.2 Fordeling på yrker

Tabell 4: Hovedpersoner fordelt på yrkesgrupper i de tre folketellingene for Troms. Absolutte og relative tall.¹²

Yrkesfordeling	N 1865 %		N 1875 %		N 1900 %	
Bonde	3328	38.48	1738	17.22	2623	19.77
Avhengig	675	7.81	398	3.94	444	3.35
Sek-Tert	812	9.39	1495	14.81	2322	17.50
Bonde og fisker	1108	12.81	3271	32.41	4404	33.20
Avhengig og fiske	249	2.88	517	5.12	740	5.58
Sek-Tert og fiske	13	0.15	213	2.11	365	2.75
Bare fisker	1061	12.27	1835	18.18	1733	13.06
Andre	598	6.91	485	4.80	608	4.58
Mangler	804	9.30	142	1.41	26	0.20
SUM =	8648	100.00	10094	100.00	13265	100.00

Yrkestabellen viser med all tydelighet hvor avhengig befolkninga i Troms var av inntektene fra jordbruk og fiskerier i denne perioden. Hvis jeg ser bort fra de hovedpersonene som levde av virksomhet i sekundær- og tertiærsektoren samt "andre" næringer, var 3/4 til 4/5 sysselsatt med fiske og/eller jordbruk. I relative tall fikk håndverk, industri og tjenesteytende næringer økende betydning fra folketelling til folketelling når det gjaldt hvilken andel av hovedpersonene som var sysselsatt der. Men samtidig økte *antallet* bønder og fiskerbønder med ca 2500 hovedpersoner fra 1865 til 1900. (At mange fiskerbønder ble ført som rene bønder i 1865-tellinga, er en annen sak.) Antall hovedpersoner som levde av enefiske eller en kombinasjon av fiske og husmannskår økte også, spesielt fra 1865 til 1875, men allikevel klart mindre enn gruppa med egen jordbrukseiendom.

Økningen i antall bruk blir også avspeilet i den særskilte jordbruksstatistikken. I tabell 26 sist i kapitlet har jeg sammenstilt tall for antall jordbrukseiendommer i de norske fylkene og i kommunene i Troms. Tallene er hentet fra NOS' publikasjoner kalt "De faste eiendommer". Det er grunn til å være skeptisk til disse tallene, jeg fant flere summeringsfeil i tabellene, de fleste små. Det publiserte antall bruk i Tromsø i 1875 er 378, en nedgang som neppe er reell i forhold til tallene for 1870 og 1885. Ut fra antall eiendommer i kommunen totalt, mener jeg det er rimelig at dette er trykkfeil for 478. Den kraftige økningen i antall bruk i Trøndelag og i Hedmark samme år synes også overdreven. Den generelle utviklinga i antall

¹² Yrkeskategoriene er forklart i avsnitt 3.1.1 i appendiks 3.

bruk fra 1870 til 1900 vil jeg imidlertid tro er tilnærmet riktig gjengitt i tabellene. Her ser vi at Nordland og Troms kom ut med klart størst økning av alle fylker i antall bruk gjennom tidsrommet: 51%. Landsgjennomsnittet var 20%. (Sammenligner jeg med amtmannens tall, som er gjengitt i kapittel 1, ser vi at han angir en enda større vekst i antall bruk i fylket. Avviket skyldes sannsynligvis ny matrikulering i mellomtida.) Studerer vi tallene for kommunene i Troms nærmere, ser vi at Målselv ledet an med noe nær en fordobling av brukstallet. Deretter fulgte Lenvik, Ibestad, Berg og Trondenes. Minst økning hadde Karlsøy med 17%, og dette tallet skyldes ikke at Ullsfjorden var overført til Lyngen, for det skjedde alt i 1867.

Når disse tallene synes å stå i motsetning til økninga i antall jordbrukere, skyldes det at statistikken over faste eiendommer skiller mellom særskilt matrikulerte bruk og andre, ofte mindre jordeiendommer. Kun for år 1900 er de sistnevnte tatt med i NOS, men de er utelatt i min oppstilling for å kunne sammenligne med tidligere år. Spesielt i kyst og fjordstrøkene i midt- og nordfylket kom mange bruk i den kategorien. Men dette viser også at bruksdelinga førte til at mange jordbrukere satt på små og marginale bruk.

Fiskerbondeøkonomien var fleksibel i den forstand at man kunne klare seg med små bruk så lenge fisket ga god avkastning. Dette må være bakgrunnen for den omfattende bruksdelinga som tallene ovenfor avspeiler. Jeg vil gå ut fra at de fleste som satset på primærnæringene, ønsket å enten satse på bare jordbruk eller en kombinasjon med fiske. Enefiske eller husmannskår må ha vært en nødløsning, som forutsatte et stabilt hjemmefiske og ikke ga noen sikring for alderdommen. Den sikreste og enkleste måten å skaffe seg jord på var gjennom arv, og dette må ha hatt en flyttedepende virkning fordi det bandt folk til hjemmeplassen.¹³ På den annen side var barnekullene store, og mange av gårdsbruka var ved deling blitt farlig små. Dette kunne tvinge dem som ville etablere seg til å søke seg bort, enten til steder med godt og kontinuerlig hjemmefiske (jfr 1875-tellinga), til et brukssamfunn (jfr Berg), eller helst til sekundær- og tertiærsektoren i byer og tettsteder (Tromsø, Harstad, Ankenes). Det er en tendens i mange kommuner at andelen hovedpersoner med jordbruk som eneyrke økte mellom 1875 og 1900. Dette krevde større gårdsbruk og motvirket dermed tendensen til gårddeling. Heller ikke fiskerbondeøkonomiens sysselsettingsmuligheter kunne vokse inn i himmelen.

¹³ En undersøkelse i Brasil og Mexico viser at yrkesarv var mindre vanlig blant migranter enn blant bofaste. Jfr Albrecht, side 196.

5.2.3 Etnisitet

Tabell 5: Etnisitet ifølge folketellingene 1865, 1875 og 1900 for Troms. Absolutte og relative tall.

Etnisitet	N 1865	%	N 1875	%	N 1900	%
Ukjent	35608	78.57	1196	2.22	46534	62.55
Norsk	48	0.11	39091	72.63	12955	17.41
Same	6139	13.55	7157	13.21	6568	8.83
Kven	2258	4.98	3628	6.74	1397	1.88
Svensk	44	0.10	152	0.28	63	0.08
Blandet	1223	2.70	2599	4.83	6876	9.24
SUM =	45320	100.00	53823	100.00	74393	100.00

Tabellen over viser i hvilken grad Troms fylke var preget av "de tre stammers møte". 1865- og 1875-tellingene er samstemmige om at vel 13% av befolkninga var samisk, mens det meget vel kan være riktig at andelen kvener økte fra om lag 5% til om lag 7% i forbindelse med innflytting. Fram mot hundreårsskiftet gikk andelene som var samer og kvener tilsynelatende tilbake, men til gjengjeld økte gruppa med blandet etnisitet nesten tilsvarende. Resultatet er at den andelen av befolkninga, som er ført som norske eller uten etnisitet i folketellingene, utgjorde hhv 78,7%, 74,9% og 77% av befolkningen. Det noe lavere tallet for 1875 kan meget vel ha sin bakgrunn i at innvandringa av kvener etter nødsåra før 1870 da hadde nådd en topp, og at en del av kvenene siden flyttet ut av fylket igjen. At den blandede befolkning måtte øke over tid, er også lett å forklare. Jeg vil mene at denne stabiliteten i etnisitetstallene fra telling til telling styrker folketellingenes troverdighet når det gjelder å angi etnisitet på gruppenivå, selv om man ikke kan stole på at hvert individ ble notert med riktig etnisitet.

5.2.4 De enkelte kommunene

Fordelinga av befolkninga mht sivilstand, familiestatus, yrke og etnisitet var imidlertid ikke den samme i de ulike kommunene i Troms. Av den grunn har jeg behandlet disse variablene for hver enkelt kommune (se kapittel 4 og vedlegg 1). Her vil jeg oppsummere noen av forskjellene kommunene imellom.

Vielsesalderen kan være en viktig indikator for forholdet mellom mennesker og omgivelser. Dersom det var vanskelig for unge mennesker å skaffe seg utkomme, vil de utsette inngåelse av ekteskap, mens god tilgang på levebrød gjerne fører til at familier blir stiftet tidligere. Krysstabeller over sammenhengen mellom aldersgruppe, kjønn og sivilstand for de enkelte kommunene er ikke enkle å sammenligne. Derfor trenger vi et mer

sammenfattende mål. Et slikt er gjennomsnittlig alder ved vielse for hvert kjønn. Dette skal normalt beregnes på grunnlag av kirkebøkene, men kan alternativt beregnes ut fra alderssammensetning for hhv ugifte og andre i folketellingsdata. Ulempen ved den sistnevnte metoden er at den vil være påvirket av endringer i giftermålsalderen gjennom perioden før folketellinga på en udefinert måte. Blant annet er det klart at vielser inngått før folketellinga 1865 vil ha innvirkning også på tall beregnet ut fra 1875- og 1900-tellingene. Endringer i vielsesalderen vil dermed bli underestimerert. Dessuten vil målet bli påvirket av endringer i alderssammensetning, dødelighet og migrasjon for hhv gifte og ugifte. En fordel er at folketellingsmetoden gir vielsesalder basert på data for hele befolkninga, ikke bare for den delen som giftet seg i vedkommende prestegjeld.

Den såkalte "Singulate mean age at marriage - SMAM" beregnes ut fra data om andelen hhv ugifte og andre i femårsgrupper. Det forutsettes at ingen giftet seg før de var 15, og at ugifte 50-åringer forble ugifte. SMAM er så forholdstallet mellom antall år folk levde som ugifte før de ble 50 år gamle og den andelen i befolkninga som giftet seg før de nådde den alderen.¹⁴

Nederste linje i tabellen nedenfor viser at vielsesalderen i fylket som helhet gikk ned med ca ½ år i denne perioden, noe som gjelder både kvinner og menn. Dette tyder på at det jamnt over heller ble lettere enn vanskeligere å etablere seg med familie i Troms i annen halvdel av forrige hundreår. Størst nedgang i alder ved vielse finner vi i Berg kommune, for kvinnene i 1875 og for mennene fram mot år 1900. Dette avspeiler selvsagt innflytting av menn til nikkilverket før 1875 og deres utflytting seinere, på samme måte som mange av de unge brudene hadde forlatt Berg mellom 1875 og 1900 slik at vielsesalderen gikk tilbake mot sitt gamle nivå. I tillegg til Berg, fulgte også Skjervøy, Karlsøy, Tranøy og Målselv den generelle trenden med synkende vielsesalder for begge kjønn. Trenden er altså mest uttalt i kystområdene mot vest og nord med rike hjemmefiskerier, samt i det jordrike Indre Troms. Både jordbruk og fiske kunne gi etableringsmuligheter. Fallet i giftermålsalder i Skjervøy kommer som en overraskelse, man skulle tro den ville økt etter nedlegginga av gruvene. Fallet kan ha sin bakgrunn i at mange unge ektepar deltok i den omfattende utflyttinga til Finnmark, noe som ved SMAM-metoden kan gi et feilaktig inntrykk av alder ved inngåelse av nye ekteskap. Bare i Balsfjord gikk alderen for begge kjønn ved vielse opp gjennom perioden, noe som nok skyldes at her var trangt mht etablering av nye gårder, samtidig som hjemmefisket var begrenset. Menns og kvinners vielsesalder gikk i hver sin retning i

¹⁴ Se Schurer, 1989.

Lyngen. I de andre kommunene var der ingen konsekvent utvikling gjennom perioden, spesielt gjelder det Tromsø hvor tallene svingte ned og opp igjen. Det siste skyldtes opplagt de gode tidene fram mot slutten av 1870-tallet og de dårlige åra deretter, noe som også avspeiles i tallene for menn i Tromsø Sund.

Tabell 6: Gjennomsnittlig vielsesalder for menn og kvinner ifølge folketellingene for kommunene i Troms. Beregningsmåte: Se tekst. Tallene er framstilt grafisk i vedlegg 2, figur 2.

Område	Menn 1865	Menn 1875	Menn 1900	Kvinner 1865	Kvinner 1875	Kvinner 1900
Tromsø	29,8	28,2	28,0	28,2	26,1	28,1
Kvæfjord	28,5	28,4	29,0	26,8	25,5	26,6
Trondenes	29,3	29,8	28,5	26,3	25,4	26,7
Ibestad	29,9	31,0	29,8	26,4	27,3	26,5
Målselv	29,7	29,9	28,7	27,7	27,2	26,5
Tranøy	30,2	30,5	30,1	28,3	26,6	26,5
Berg	30,6	30,0	26,1	25,5	23,4	25,3
Lenvik	29,5	29,5	28,8	25,9	26,5	25,7
Balsfjord	29,0	29,0	29,9	24,5	25,8	26,4
Tromsø Sund	29,0	28,5	29,4	25,5	25,8	25,9
Karlsøy	29,6	27,4	28,3	25,2	26,4	24,5
Lyngen	29,5	29,5	30,5	27,5	25,8	25,6
Skjervøy	30,0	29,3	28,6	27,3	28,0	24,6
Troms	29,6	29,5	29,0	26,8	26,3	26,3

Mht stilling i familie og husholdning var to utviklingslinjer tydelige i hver eneste kommune: Andelen som bodde i kjernefamilier (barn og ektefeller) økte fra telling til telling, mens andelen tjenere gikk ned (jfr figur 3a og b i appendiks 2). De eneste unntakene fra dette var en oppgang i andelen tjenere i Tromsø og til dels Lenvik i 1875. Nedgangen i andelen tjenere i Tromsø i 1900 var også relativt beskjeden i forhold til 1865, så her var det nok mer attraktivt å tjene enn på landet, samtidig som behovet og evnen til å betale var større i mer velstående byhushold. Men tjenerandelen kunne allikevel ikke holde seg så høy som i de gode åra fram mot 1875. At tilgangen på tjenere var beskjeden etter verksetableringa i Berg i

1875, skal heller ikke overraske oss. Fordi mange av verksarbeiderne var enslige og ble klassifisert som innerster, gikk andelen som bodde i kjernefamilie noe ned i 1875.

I figur 3c (appendiks 2) har jeg slått sammen rene bønder og fiskerbønder i de tre folketellingene for å få en kategori personer som eide eller brukte matrikulert jord. Andelen bønder blant hovedpersonene gikk ned i 8 av 12 kommuner (Tromsø teller ikke med her.) I Ibestad og Balsfjord var der stabilitet, mens Målselv, Tranøy og Skjervøy hadde en økning. De fire førstnevnte danner et sammenhengende område med vekt på jordbruk i Midt-Troms, mens forklaringen for Skjervøys del kan være kompensasjon for nedleggelsen av gruvedriften tidlig i perioden. Legg merke til at Berg hadde en tilsvarende økning i andelen bønder etter nedleggelsen av nikkilverket. Her var imidlertid den mest iøynefallende utviklinga at 1/3 av hovedpersonene var enefiskere ved hundreårskiftet, noe som skyldtes den kraftige folkeveksten etter verksetableringa sammen med knapphet på jord.

I Tromsø var håndverk den næringsveien som sysselsatte flest, etterfulgt av fiske. Etterhvert ble handel levebrød for flere, mens byens sjøfart var i tilbakegang. I Trondenes økte sekundær- og tertiærnæringenes betydning kraftig fram mot hundreårsskiftet i og med etableringen av tettstedet Harstadhavn. Selv om antall hovedpersoner som var bønder i denne kommunen ble fordoblet, forble deres relative andel den samme. I Balsfjord, hvor gårddelinga var drevet langt, økte andelen med status som avhengige i betydelig grad. En viktig grunn til at Tromsøsund hadde størst andel (fisker)bønder nest etter Målselv var de gode avsetningsmulighetene for landbruksprodukter i bysamfunnet, noe som gjorde utstrakt gårddeling mulig.¹⁵

Etnisitetens fordeling i kommunene er grovt framstilt i figur 4. Her har jeg slått sammen den delen av befolkninga som ble klassifisert som norske eller hvor etnisitetsdata mangler, altså de personene hvor etnisiteten ikke skiller seg fra det vanlige i det norske samfunnet. En del samer, og kanskje spesielt kvener, har nok blitt feil klassifisert på individnivå. Hovedinntrykket er imidlertid at det er små avvik fra telling til telling på fylkesnivå, mens det var noe større svingninger på kommunenivå. Det gjelder blant annet en økning i andelen kvener i Berg i verksperioden, og en nedgang i andelen norske etter at gruvedriften i Kvænangen opphørte. I Lyngen og Skjervøy økte andelen kvener fra 1/5 til 1/4 mellom 1865 og 1875. Deretter gikk andelen kraftig tilbake fram mot hundreårsskiftet. I Karlsøy minket den samiske befolkninga sin andel i samme tidsrom. Ellers er de mest slående trekk i diagrammet hvor liten andel av befolkninga som var norske i den nord-østre delen av fylket

¹⁵ Se også Sabean 1970, s 276: "This [Württemberg] was an area of partible inheritance based on growing crops for a city market."

(Lyngen og Skjervøy, til dels også i Balsfjord og Karlsøy). I de to sistnevnte "etniske grensekommunene", hadde de norske lavest andel i 1875, altså i den tellinga som hadde den mest fingraderte angivelsen av etnisitet. Lavest andel med annen etnisitet enn norsk fant jeg i Tromsø, noe som til dels skyldes et sterkere fornorskingspress i byen, dels den samiske befolkningas vellykkede tilpasning av husholdsøkonomien til sin økologiske nisje. (Jfr side 154.) I Trondenes ga dette seg utslag i at det i 1900-tellinga ikke er ført noen blandet befolkning av betydning. Selv om blandetgruppa fram til da økte i fylket sett under ett, virker det som om den er underestimert i flere av kommunene, som Balsfjord, når jeg sammenligner med 1875-tellinga.

I 1875-tellinga er det lett å telle opp barn fra blandede ekteskap. Kvenene hadde lettere for å gifte seg med både samer og nordmenn, enn disse to gruppene innbyrdes. Det kan imidlertid se ut som om kvenene i noen kommuner, blant annet Lyngen, kom til å virke som en katalysator slik at også norsk-samiske ekteskap ble mer vanlige.

5.2.5 Kombinasjon av bakgrunnsvariablene

Ut fra karakteristikkene av de enkelte kommunene i forrige avsnitt, kunne det være fristende å forsøke å analysere hvordan de ulike bakgrunnsvariablene samvarierte på kommunenivå. Det vil jeg ikke gjøre. For det ene er faren stor for å lage økologiske feilslutninger, fordi jeg umulig kan isolere effekten av mine bakgrunnsvariabler fra andre faktorer som påvirket befolknings sammensetninga i hver enkelt kommune. For det andre har jeg data på individnivå. Dermed er jeg i stand til å lage tabeller over sammenhengen mellom bakgrunnsvariablene uten å gå veien om kommunenivået.

Det første jeg vil se på er hvordan yrkesfordelinga ble påvirket av personenes alder. Det er vanlig å anta at personenes livssyklus hadde stor innvirkning på hvilken yrkesrolle de til enhver tid innehadde. Jeg har valgt å se på dette i 1875-tellinga, men de andre tellingene gir langt på vei de samme resultatene. Det viser seg da at hovedpersonene blant de rene bøndene hadde en gjennomsnittsalder på 57 år mens de avhengige i gjennomsnitt var 31 år. Fiskerbøndene lå mitt imellom med en gjennomsnittsalder på 44 år. Selv om langt fra alle avhengige fikk seg gård seinere i livet, illustrerer dette sammenfall av yrkes- og aldersroller. Siden mønstret er noenlunde det samme ved hundreårsskiftet, vil jeg mene at dette er mye mer en livssyklus- enn en generasjonseffekt. Det ser ikke ut at tromsværingene måtte vente vesentlig lenger på å overta gård i 1890- enn i 1870-åra.

Tabell 6b: Hovedpersoners yrker mot etnisitet ifølge folketellinga 1875 for Troms. Relative tall.

Ukjent	Norsk	Same	Kven	Svensk	Blandet	SUM
--------	-------	------	------	--------	---------	-----

Bonde	32.2	17.6	18.1	12.1	17.1	14.1	17.5
Avhengig	0.0	3.4	3.1	12.0	17.1	3.3	4.0
Sek-Tert	8.1	17.9	3.8	13.0	25.7	3.7	15.0
Bonde og fisker	31.8	31.4	41.9	27.9	25.7	42.0	32.9
Avhengig og fisker	1.4	4.5	7.1	8.4	2.9	9.3	5.2
Sek-Tert og fisker	0.5	2.4	1.2	2.0	5.7	1.1	2.1
Bare fisker	22.7	17.9	20.7	18.9	2.9	19.7	18.4
Andre	3.3	4.9	4.0	5.8	2.9	6.7	4.9
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	211	7266	1369	800	35	269	9950

Den andre viktige kombinasjonen av bakgrunnsvariabler er yrke og etnisitet. Som det framgår av tabellen over, deltok hovedpersoner fra de tre stammene i all slags yrkesaktivitet. Den relative fordeling på de ulike næringene er imidlertid ikke jevn. Legg for det ene merke til at de norske er overrepresentert, mens samene er underrepresentert i sekundær- og tertiærnæringene. Dette henger til dels sammen med at spesielt de tjenesteytende næringer er konsentrert til byene. Samene var til gjengjeld bedre representert blant fiskerbønder og enefiskere, altså de tradisjonelle sjøsamiske næringsveiene. Den som hadde ventet mange samer i avhengig stilling, får rett bare et lite stykke på vei. Derimot viser det seg at kvenene var overrepresentert i slike posisjoner.

5.3 Bofaste, innflyttere og utflyttere

Hvordan fordelte befolkninga seg på bofaste, inn- og omflyttere i fylket? I de enkelte kommunene skilte jeg mellom inn- og utflyttere i forhold til andre kommuner i fylket. På fylkesnivå blir disse gruppene nødvendigvis identiske og behandles som omflyttere. Innflyttere, derimot, betyr nå innflyttere til *fylket*, mens de bofaste er mennesker som på tellingstidspunktet bodde i den kommunen som de var født i.

Tabell 7: Flyttegrupper i folketellingene 1865, 1875 og 1900 for Troms:

Telling	Bofaste	Innflyttere	Omflyttere	Sum
1865	34958 77%	6109 13%	4226 9%	45320 99%
1875	41101 76%	7716 14%	5006 9%	53823 99%
1900	60187 81%	6550 9%	7653 10%	74390 100%

Tabell 7 viser hvordan befolkninga i Troms fordelte seg på de tre flyttegruppene. Andelen innflyttere svingte over tid, fra 13% i 1865 til 14% i 1875 og ned igjen til 9% ved hundreårsskiftet. Målt i absolutte tall var der bare litt flere innflyttere i Troms i 1900 enn der hadde vært i 1865. Dette viser at bruddet i fylkets flyttehistorie ligger etter 1875. Fram mot

det tidspunktet fortsatte innflyttinga, mens den stagnerte fram mot neste folketelling, samtidig som de eldre innflytterne døde. Som et resultat av dette økte de bofaste sin relative andel, en økning som ligger bak det meste av folketallsveksten når vi ser på de absolutte tallene.

Den andelen som hadde skiftet bosted innenfor fylket var stabil over tid, og utgjorde fra 9% til 10% av innbyggerne. Man skulle trodd at den kraftige folketallsveksten i perioden (64%) hadde ført til at flere måtte flytte i sin jakt på et utkomme. Den stabile omflyttingsprosenten tyder på at familien som befolkningsbuffert i kombinasjon med fiskerbondeøkonomien hadde den dempende effekten på flyttinga som jeg antydte ovenfor.

5.3.1 Kjønn, sivilstand, alder

Tabell 8: Flyttegrupper i folketellingene 1865, 1875 og 1900 for Troms mot kjønn. Kvinner i prosent av flyttegruppene.

Flyttegrupper	% 1865	N	% 1875	N	% 1900	N
Bofast	49.8	34985	49.5	41101	48.6	60187
Innflyttere	46.3	6109	45.0	7716	48.6	6550
Omflyttere	56.4	4226	57.1	5006	59.3	7653
SUM	49.9	45320	49.5	53823	49.7	74390

Blant de bofaste var der gjennom perioden et lite, men økende overskudd av menn. Dette ble forsterket av innflytterne til fylket, som da innflyttertallet var på topp i 1875, bare besto av 45% kvinner. Deres andel av innflytterne økte riktignok noe fram mot hundreårsskiftet, blant annet fordi de kvinnelige innflytterne levde lengre. Omflytterne, til gjengjeld, var i økende grad kvinner, i 1900-tellinga nesten til 60%. Dette er i godt samsvar med hva som er vanlig å finne i flyttestudier, at menn dominerer langdistanseflyttinga, mens kvinner dominerer blant nærflytterne. Dette har nok også bidratt til at der var relativt færre mannlige innflyttere i 1900-tellinga. Innflytterne til fylket kom da i stigende grad fra nabofylkene og i mindre grad fra Sør-Norge. I tillegg er der ofte flere kvinner i seinere faser av en migrasjonsbølge pga "onkeeffekten", gjerne tjenestejenter og koneemner som blir importert vha gjenværende slekt på opprinnelsesstedet.

Det at kvinnene dominerte nærflyttinga stemmer bra overens med mennenes og kvinnenes roller i fiskerbondeøkonomien. Det var tradisjonelt mannens sak å skaffe levebrød i form av et gårdsbruk. Han hadde dermed sterkere motiver for å holde seg i nærheten av sin opprinnelsesfamilie og bli med på arv eller oppdeling av farsgården. Det var vanligere at kvinnene i forbindelse med giftermål flyttet til den plassen mannen hadde skaffet.

Tabell 9: Flyttegrupper i folketellingene 1865, 1875 og 1900 for Troms mot sivilstand for personer over 19 år. Relative tall:

	Bofaste			Innflyttere			Omflyttere		
	1865	1875	1900	1865	1875	1900	1865	1875	1900
Ugift	34.1	34.4	32.6	26.1	30.5	20.4	30.2	28.4	27.1
Gift	56.9	57.4	58.8	62.9	60.1	67.6	57.9	62.1	62.7
Enke	8.9	8.0	8.5	10.6	8.8	11.8	11.7	9.1	10.2
Skilt	0.1	0.2	0.0	0.4	0.6	0.1	0.3	0.4	0.1
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	16108	18357	27007	5127	6324	5435	3081	3818	5887

Tabell 9 viser hvor stor andel av de ulike flyttegruppene som var gift i hver telling. For å eliminere innvirkninga fra de voksende barnekullene, har jeg tatt bort personer under 20 år. Jeg skal dermed ikke ha sagt at all påvirkning fra alder er borte i tabellen, for også over 20 år økte, som vi så, giftermålsratene med økende alder. Det er nok mye av bakgrunnen for at det var innflytternes giftermålsandel som endret seg mest over tid. I 1900 var de en gruppe i stagnasjon, de var eldre og hadde i større grad nådd å gifte seg eller komme i enkestand. De bofaste hadde en nedgang i giftermålsandelen fra 1865 til 1875, kanskje som resultat av kriseåra omkring den første av tellingene. De hadde imidlertid ikke helt klart å ta igjen det forsømte ved hundreårsskiftet. Det gjaldt i enda større grad for omflytterne. Det kan se ut som om nærflytting i periodens første del var en strategi som gjorde at man kunne gifte seg i like stor grad som dem som ble i hjembygda. Fram mot hundreårsskiftet gikk imidlertid andelen gifte blant flytterne innen fylket ned. Det kan skyldes at mange kvinner flyttet til byer og tettsteder hvor kjønnsproporsjonene virket hemmende på makesøkingen. Men det kan også tolkes i den retning at det ikke lenger var så lett å finne ledige levebrød ved å flytte omkring i fylket. De lokale fiskeriene ga mindre utbytte i år 1900 enn 25 år tidligere.¹⁶

Det at de bofaste i mindre grad var gifte, ble mht gjennomsnittlig familiestørrelse kompensert ved at de gjennomgående hadde flere barn hos seg enn flytterne. Det kan i noen grad skyldes at flytterne etterlot barn på andre destinasjoner eller at de oftere tilhørte sosiale grupper hvor barna ble kortere tid i hjemmet. Jeg vil allikevel hevde at i landkommunene var det de bofaste som ved sine store barnekull drev befolkningstallet i været. Men dette var altså annerledes i innflytterkommuner som Tromsø, og i Målselv i en tidlig fase. Her sto innflytterne for mesteparten av reproduksjonen.

Tabell 10: Gjennomsnittlig alder for flyttegruppene i folketellingene 1865, 1875 og 1900 for Troms:

¹⁶ Jfr Amtmannsberetningene.

Folketell.	Bofaste	Innflytt	Omflytt	Samlet
1865	23	38	34	26
1875	22	37	34	25
1900	22	41	35	25

Tabell 10 viser at gjennomsnittsalderen til innbyggerne i Troms endret seg lite gjennom det tidsrommet jeg studerer. De store barnekullene må veies mot et større antall eldre, slik at gjennomsnittsalderen bare minket med i underkant av ett år. Denne nedgangen sto de bofaste, dvs barna for. Innflyttinga fortsatte som vi så fram til 1875, og dermed gikk innflytternes gjennomsnittsalder ned, mens den økte igjen da innflyttinga stagnerte etter 1875. Omflytternes gjennomsnittlige alder var uendret fra 1865 til 1875, for så å stige med 1½ år fram mot hundreårsskiftet. Den sirkulære strømmen av flytting i fylket var altså ikke så kraftig at den kunne holde gjennomsnittsalderen blant nærflytterne nede. En generell observasjon er at innflytternes og utflytternes alder var størrelser som balanserte hverandre slik at den samlede gjennomsnittsalderen endret seg relativt lite fra kommune til kommune og fra folketelling til folketelling.

5.3.2 Yrker

Tabell 11: Flyttegruppene fordelt på yrkeskategorier, kun hovedpersoner i 1875 og 1900-tellingene for Troms:

	Bofaste		Innflyttere		Omflyttere		SUM	
	F7	F0	F7	F0	F7	F0	F7	F0
Bonde	18.2	21.2	17.4	19.3	14.1	13.3	17.5	19.8
Avhengig	1.9	2.7	10.4	6.3	2.0	3.0	4.0	3.4
Sek-Tert	6.4	9.6	35.0	43.1	18.5	26.0	15.0	17.5
Bonde og fisker	43.0	41.1	11.1	9.6	25.8	22.9	32.9	33.3
Avhengig og fiske	5.7	6.2	4.3	3.5	4.2	5.1	5.2	5.6
Sek-Tert og fiske	1.6	2.6	3.3	3.2	2.5	3.1	2.1	2.8
Bare fisker	19.9	13.4	11.6	8.6	25.1	17.4	18.4	13.1
Andre	3.5	3.2	7.0	6.4	7.7	9.2	4.9	4.6
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	6235	9184	2492	2269	1225	1786	9952	13239

I tabellen over er tall fra 1865-tellinga utelatt, siden denne tellinga underrapporterer yrkeskombinasjoner. Som vi har sett tidligere, fant der sted en omfattende bruksdeling, noe som gjorde at ikke bare antallet, men også andelen av hovedpersonene som satt med eget bruk økte gjennom perioden. Denne relative økningen var imidlertid beskjeden, og det er vel riktig å si at den andelen av de bofaste og innflyttere som satt med eget bruk, var stabil gjennom perioden. For omflytterne gikk imidlertid denne andelen ned. Det var altså vanskeligere å skaffe seg eget gårdsbruk ved kortdistanseflytting i år 1900 enn det hadde vært 25 år tidligere.

Enda klarere er det resultatet at det var de bofaste som oftest satt med egen gård. Dette gjelder om lag 60% av dem, mot under 40% av omflytterne og under 30% av innflytterne. Det var altså en mer vellykket strategi å bli i hjembygda for å skaffe seg gård enn å flytte til andre kommuner i fylket. Og de som flyttet inn fra andre fylker oppnådde enda sjeldnere å få eget gårdsbruk. Ytterligere en tendens er at både innflyttere og bofaste i noe sterkere grad er ført som rene bønder enn som fiskerbønder i 1900 i forhold til i 1875. Dette bekrefter amtmannens utsagn om at jordbruk styrket sin relative stilling i forhold til fiske omkring hundreårsskiftet. Han bygde blant annet på lensmannsberetningen for Balsfjord.

Alternativet for mange av omflytterne var nemlig å bli enefiskere, det gjaldt særlig i 1875, da de lokale fiskeriene hadde hatt en boom. Men de gikk også inn i sekundær- og tertiærnæringene i høyere grad enn de bofaste. Dette gjaldt enda mer for innflytterne, over 40% av dem var ifølge 1900-tellinga sysselsatt i disse næringene. Her var altså en klar sammenheng mellom flytting og omstilling til en mer moderne næringsstruktur i fylket. Mye av denne omflyttinga gikk da også til byer og tettsteder. Men det at så mange innflyttere *til* fylket kom inn i de nye næringene, begrenset omstillingens sedvanlige mobilitetsfremmende

effekt på flyttestrømmene *innen* fylket. Her var import av langdistanseflyttere både innen bergverk, småindustri, håndverk og handel til fortrenghet for fylkets egne rekrutter. Det kan nesten se ut som om flytting var en slags inngangsbillett til mange av sekundær- og tertiærnæringene i denne perioden.

5.3.3 Etnisitet

Tabell 12: Flyttingegruppe etter etnisitet i folketellingene 1875 og 1900 for Troms, relative tall:

	Bofaste		Innflyttere		Omflyttere		SUM	
	1875	1900	1875	1900	1875	1900	1875	1900
Ukjent	2.3	60.1	1.1	74.6	3.1	71.7	2.2	62.6
Norsk	70.8	18.1	76.3	12.8	81.8	16.2	72.6	17.4
Same	15.0	9.7	6.6	4.0	9.3	6.4	13.3	8.8
Kven	5.7	1.5	14.3	6.2	3.7	0.9	6.7	1.9
Svensk	0.1	0.0	1.1	0.7	0.2	0.0	0.3	0.1
Blandet	6.0	10.6	0.6	1.7	2.0	4.8	4.8	9.2
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	41101	60187	7716	6550	5006	7653	53823	74393

Jeg har tidligere vist at den rent samiske andel av befolkninga var mindre i 1900- enn i 1875-tellinga. Vi ser i tabell 12 at en viktig årsak til dette var at de var klart underrepresentert blant innflytterne. Skulle samene hatt en innflytting på linje med sin andel av befolkninga i de to tellingene, måtte antall samiske innflyttere vært dobbelt så stort. Kvenene derimot hadde to til tre ganger så stor andel av innflytterne som de hadde av fylkets befolkning. Også de norske og de som var ført uten etnisitet var overrepresentert blant innflytterne.

Ser vi på omflytterne, dominerte de norske og folk uten etnisitet, også utover det deres andel av fylkets befolkning skulle tilsi. Samene, derimot var et stabiliserende element i så måte. De flyttet mindre omkring i fylket enn gjennomsnittsinbyggeren. Sammenligninga av andelen samer i de ulike flyttingegruppene tyder på at når andelen samer gikk ned i en rekke kommuner, kan det like gjerne skyldes overgang til blandetgruppa og fornorsking som utflytting.

En viktig grunn til den lave utflyttinga var at så få samer ble notert som innbyggere i by og på større tettsteder. Dette kan nok i noen grad skyldes underregistrering, men enda viktigere var en etnisk barriere mellom by og land. En viktig del av bakgrunnen for dette var at den samiske befolkninga var vel tilpasset til primærnæringene i sine kjerneområder, enten de drev med jordbruk, fiske, reindrift eller kombinasjoner av disse.¹⁷ Men her spiller også inn at samene blant annet av språklige grunner var handikappet når det gjaldt å gå inn i

¹⁷ Tesen om "folkeopphopninga" er diskutert i Minde, 1992, s8 og 39ff.

serviceyrkene. Som konfirmanden sa da han ble spurt hva som var verdens syvende underverk: "... at en Fin fra Fiskeløsvatn ble Kirkesanger og Ordfører i Balsfjord".¹⁸

I noen kommuner, som i Målselv, finner jeg mange samer blant utflytterne til andre deler av fylket. Det kan virke som om det norske bondesamfunnets dominans her hadde presset samene bort fra deres tradisjonelle næringstilpasning i en slik grad at de søkte seg til kommuner med større samisk befolkningsandel.

5.3.4 Flyttegruppene i de enkelte kommunene

Men inn- og utflyttere fordelte seg ikke jevnt på de administrative enhetene jeg har delt Troms fylke inn i. Dette skyldes både karakteristika ved flyttestrømmene og de metodene jeg bruker for å kartlegge dem. For å ta det siste først, så vil jeg ha lettere for å fange opp flyttere fra kommuner i Midt-fylket, fordi jeg da har best kildegrunnlag i kommunene omkring. Områder utenfor fylket er ikke så godt dekket med maskinlesbare kilder, og ikke så grundig behandlet. Skal jeg kartlegge flytting med tverrsnittsmetodikk, forutsetter det som før nevnt at migranten passerte en kommunegrense og at oppholdet utenfor fødestedskommunen falt sammen med en av folketellingene 1865, 1875 og 1900.

For å få en samlet oversikt over flyttingas intensitet, har jeg konstruert tre flytterater; for innflytting, utflytting og et samlet mål. Innflyttinga er uttrykt som innflytternes relative andel av innbyggertallet i vedkommende kommune på folketellingstidspunktet. Tilsvarende kommer utflyttinga til uttrykk som utflytternes andel av den bofaste befolkning samt utflyttertallet. (Både utflyttere til Troms og resten av landet er tatt med.) Den samlede flytteraten blir da summen av de to foregående ratene. Merk at ratene for Troms baserer seg på en oppsummering av inn- og utflytting i forhold til kommunene, og uttrykker således ikke bare inn- og utflytting i forhold til fylkesgrensene. De tre ratene forefinnes i tabellen nedenfor og er framstilt grafisk i figur 5a, b og c.

¹⁸ Balsfjord bygdebok bd II, side 58.

Tabell 13: Rater for innflytting, utflytting og samlet flytting i kommunene i Troms i folketellingene 1865, 1875 og 1900. Nærmere forklaring i teksten over.

	Innflytting			Utflytting			Samlet flytterate		
	1865	1875	1900	1865	1875	1900	1865	1875	1900
Tromsø	57%	57%	48%	26%	25%	31%	83%	82%	79%
Kvæfjord	17%	20%	17%	6%	7%	13%	23%	26%	30%
Trondenes	15%	22%	21%	9%	9%	13%	24%	31%	34%
Ibestad	11%	12%	10%	9%	10%	12%	20%	22%	23%
Målselv	43%	35%	21%	14%	16%	18%	57%	51%	39%
Tranøy	24%	24%	18%	18%	17%	20%	42%	41%	38%
Berg	21%	51%	27%	21%	16%	15%	41%	67%	41%
Lenvik	20%	19%	15%	16%	14%	15%	36%	33%	30%
Balsfjord	17%	13%	11%	19%	16%	22%	36%	30%	34%
Tromsø Sund	29%	21%	23%	24%	21%	22%	53%	42%	45%
Karlsøy	15%	16%	16%	15%	18%	18%	29%	34%	34%
Lyngen	13%	13%	13%	8%	12%	13%	22%	25%	27%
Skjervøy	18%	15%	7%	7%	9%	14%	25%	24%	21%
Troms	23%	24%	19%	14%	14%	17%	36%	37%	36%

Bykommunen Tromsø skilte seg klart ut både mht inn- og utflyttingsintensitet i alle tre folketellingene. En slik forskjell mellom by og land er, som før nevnt, ikke oppsiktsvekkende. Sammenligner jeg derimot med andre byer, er Tromsøs innflyttertall heller lavere enn høyere enn det vanlige. (Se kapittel 4 om Tromsø.) Når det gjelder innflytting, kom Berg på annen plass blant fylkets kommuner i 1875, mens Målselv hadde størst innflytting ifølge 1865-tellinga. Også Tromsø Sund hadde innflytting over gjennomsnittet for fylket, men av de andre kommunene var det bare Trondenes som kom over snittet og da bare i 1900-tellinga. Tromsø Sund hadde størst utflytting av landkommunene, og skårer også høyest på den samlede flytteraten. Ut- og innflytting av nærliggende by/tettsted forklarer langt på vei dette både i Tromsø Sund og Trondenes. Ellers skiller Balsfjord, Tranøy og etterhvert Karlsøy seg ut mht utflyttingsprosent. I samlet flytterate ble Tromsø Sund etterfulgt av Målselv og Berg, sistnevnte bare i 1875.

Over tid viser den samlede flytteraten for fylket liten utvikling. Det er naturlig på den bakgrunn at mens innflyttinga i de fleste kommunene avtok, tiltok utflyttinga. Noen

kommuner, som Kvæfjord, Trondenes, Karlsøy og spesielt Berg hadde økt innflyttingsintensitet mellom 1865 til 1875. Trondenes' flyttersate oppviste en pen økning ifølge 1900-tellinga. Den var allikevel ikke spesielt høy sammenlignet med andre kommuner, kanskje heller oppsiktsvekkende lav når man tenker på tettstedsveksten i Harstadhavn. Det skyldes at mange av flytterne dit kom fra områder innen Trondenes kommune, og således ikke teller med i statistikken. Lyngens innflyttersate var jevn gjennom hele perioden. Mht økt utflytting var der færre unntak. Bergs rate falt, men det skyldes at så mye av utflyttinga etter 1875 gjaldt folk som var født andre steder og som slo seg ned utenfor fylket slik at jeg ikke kan fange opp verken dem eller de barna de fikk mens de bodde i Berg. Lenvik hadde omtrent samme utflyttingsrate i 1900 som i 1865, med 1875 som bunnår. Som vi forstår avspeiler ratene den generelle utvikling at innflyttinga til fylket etter 1865 var i ferd med å stoppe opp, mens utflyttinga både til kommuner i og utenfor fylket økte på.

Tromsø skilte seg av naturlige grunner ut fra landkommunene, ikke bare mht flytteintensitet, men også langs andre variabler. Her finner jeg nesten konsekvent kvinneoverskudd i alle flyttegrupper. Byen hadde også en svært ung befolkning som i stor grad ikke var etablerte familiefolk. Her fant heller ikke sted noen vesentlig forgubbingsprosess i perioden, slik det gjorde i innflyttersamfunnet i indre Troms. Det skyldtes både at innflyttinga tok seg opp igjen fram mot hundreårsskiftet og at innflytterne fikk svært mange barn. Mange av innflytterne gikk inn i de relativt attraktive håndverksfagene, til fortrenghet for byens egne, noe som ikke stemmer overens med teorien om "the urban escalator" (kapittel 2). Men innen handelen rådde de innfødte, og etterhvert som innflytternes barn vokste til overtok de tromsøfødte innenfor håndverkene også. Da sekundær- og tertiærnæringene vokste fram i Trondenes mot slutten av hundreåret, gikk innflytterne i betydelig grad inn i disse også der.

Ser vi på kjønnsfordelinga blant flyttegruppene i de ulike kommunene, er hovedinntrykket at der var et klart kvinneoverskudd blant utflytterne de fleste stedene. Dette gjelder med unntak for Tromsø i 1865. Særlig store kvinneoverskudd var der blant utflytterne til resten av fylket fra Ibestad, Karlsøy og Skjervøy. For sistnevnte var dette et resultat av at mange menn flyttet til Finnmark, mens det andre steder var mer populært blant kvinner enn blant menn å ta seg tjeneste eller å gifte seg utenfor egen kommune. Blant innflytterne var der som regel et mindre, men et økende kvinneoverskudd. En viktig grunn til det var at jeg da

også trekker inn langdistanseflyttere, og blant disse var der flere menn. De bofaste hadde små mannsoverskudd i de fleste kommunene med unntak av Tromsø. (Se figur 6 i appendiks 2.)

Pga anlegget av nikkilverket fikk Berg i 1875 en spesiell sammensetning av innflytterne. Her ble et stor overskudd av ugifte menn blant innflytterne, mens utflyttinga var liten og kvinnedominert. Svært mange av innflytterne hadde direkte eller indirekte sitt utkomme fra verket. Ved hundreårsskiftet var der kvinneoverskudd både blant inn- og utflyttere. Samtidig overtok fiskeri som hovednæring blant innflytterne, oftere uten enn med tilskudd fra jordbruk.

5.3.5 Befolkningas fødesteder

Jeg vil i dette avsnittet se nærmere på flyttestrømmene til og internt i Troms. Jeg ser derfor bort fra de bofaste, og konsentrerer meg om den gruppa som ikke hadde identisk fødesteds- og bokommune. Selv om tabeller og diagrammer summerer seg til 100%, må vi huske at de allikevel ikke tar med hele befolkninga. Dette kan gi et skjevt bilde fordi andelen innflyttere, som vi har sett, er svært forskjellig fra kommune til kommune. Allikevel er det interessant å se hvor de innflytterne som hadde slått seg ned i de ulike kommunene var født.

Tabell 13b: Inn- og omflytterne fordelt på fødesteder i de tre tellingene for Troms:

Sted:	Sør-Norge	Nord-Norge	Troms	Utlandet	N
1865	32,0%	15,3%	40,9%	11,8%	10335
1875	31,1%	18,4%	39,4%	11,2%	12722
1900	21,2%	19,1%	53,9%	5,9%	14202

Blant dem som flyttet til eller omkring i Troms, utgjorde omflytterne flertallet gjennom hele perioden. I 1900-tellinga er deres andel steget til over 50%. Sørningene var den nest største gruppa, med en andel på nær $\frac{1}{3}$ av flytterne først i perioden og en andel på $\frac{1}{4}$ ved hundreårsskiftet. Samtidig ble utlendingenes bidrag til innflyttinga i kommunene redusert fra nærmere 12% til omtrent 6%. Det var altså først og fremst en reduksjon i langdistanseflyttinga som gjorde at flyttestrømmen til Troms ble mindre i slutten av perioden. Flyttinga fra Nordland og Finnmark holdt seg på samme nivå, mens omflyttinga i fylket økte i omfang.

Figur 7 i vedlegg 2 viser innflytterne til kommunene fordelt prosentvis på fødesteder ifølge de respektive folketellingene. I alle tellingene var Målselv den kommunen som hadde

klart størst andel av innflytterne født i Sør-Norge. På de neste plassene finner vi Tromsø og Tranøy, i 1900-tellinga var Kvæfjord nr 2. Det var døleinnvandringa og håndverkerinnflyttinga i forbindelse med byveksten, som gjorde seg gjeldende. En stor del av søringene i Kvæfjord, Trondenes, Ibestad, Tranøy og Balsfjord kom fra dalstrøkene på Østlandet og i Sør-Trøndelag. Dermed blir det mer korrekt å snakke om døleinnvandringa til Sør- og Midt-Troms. Selv til Nord-Troms forekom det innvandring av døler.

Også Berg kommune fortjener spesiell oppmerksomhet i denne sammenhengen. Siden den alt overveiende del av arbeiderne ved nikkilverket var født utenfor Troms, skjøt andelen innflyttere både fra Sør-Norge, utlandet og resten av Nord-Norge i været mellom 1865 og 1875. Ser vi på tabellene over fylkesintern flytting (nedenfor), er det nesten umulig å etterspore etableringen og nedleggelsen av verket i disse. Verksarbeiderne kom utenfra, og fikk de barn i Berg, ble de stort sett med familiene ut av fylket.

Folk født i utlandet utgjorde størst andel av innflytterne i Lyngen og Skjervøy, et utslag av den kvenske innvandring. Denne ser vi også utslag av i Balsfjord, Berg og Ibestad. I de fleste kommunene (unntakene var Målselv, Lyngen og i 1865 Skjervøy) dominerte imidlertid innflyttere fra andre kommuner i Troms, noe de gjorde i økende grad fra telling til telling. I 1900-tellinga var Målselv eneste kommune hvor de ikke var største innflyttergruppe. Innflyttere fra andre steder i Nord-Norge spilte størst rolle i sør-fylket: I Trondenes, Kvæfjord og Ibestad. Innflytting over fylkesgrensa i nord spilte mindre rolle. Skifte av fylke internt i Nord-Norge fulgte altså den gamle flyttestrømmen nordover.

Tabell 14: 10-års aldersklasser mot fødested/landsdel ifølge folketellinga 1865 for Troms.¹⁹

	0-9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	> 70	SUM
Sør-Norge	133	239	557	762	702	449	288	178	3308
Ellers i Nord-Norge	145	280	364	312	215	102	94	69	1581
Ellers i Troms	392	753	862	732	581	358	317	233	4228
Heimføding	10700	8170	5248	4064	3031	1618	1227	927	34985
Utlandet	57	127	125	219	264	163	144	119	1218
SUM	11427	9569	7156	6089	4793	2690	2070	1526	45320

Jeg har i tabell 14 krysstabulert innbyggernes fødested mot aldersgrupper i 10-års steg ifølge folketellinga 1865. Tabellen viser at langdistanseflytterne fra Sør-Norge og utlandet jamt over var eldre enn de som hadde flyttet fra et sted i Nord-Norge. Forklaringen på dette kan både være at den førstnevnte gruppa flyttere var eldre da de foretok flyttinga og at de kom

¹⁹ Fødestedskategoriene er forklart i appendiks 3.

tidligere til fylket. Ser vi på antall barn under 10 år, ser det ut til at tilflyttinga fra Sør-Norge må ha hatt ganske stort omfang helt opp mot 1865, og at mange familier må ha vært involvert. Vi så da også at der var flere søringer i Troms i 1875 enn i 1865. Jeg vil imidlertid tolke det store antallet søringer og utlendinger som var over 30 år dithen at langdistanseflyttinga var redusert i omfang allerede før 1865.

Brutt ned på kommunenivå, viser det seg konsekvent at de største innflyttergruppene aldersmessig var mellom 20 og 40 år, mens det varierte hvilken av disse to ti-årsklassene som var størst. (Se figur 8 i vedlegg 2, som viser prosentvis fordeling av 10-års aldersgrupper i 1865-tellinga pr kommune og fylke.) Andelen barn under 10 år gir en pekepinn om familieflytting. Den var i alle tellinger liten til Målselv, bare i Lenvik og Skjervøy var den mindre i 1865. Det ser ut til at Tromsøsund og Berg (1875) hadde størst andel familieflytting blant kommunene. Førstnevnte dreier seg om byfolk som etablerte seg med barna i omegnen, mens sistnevnte kommune også hadde familieflytting til nikkilverket. Andelen eldre innflyttere (over 60 år) var størst i Målselv i 1900-tellinga, altså de siste rester fra dølainnvandringa. Mer overraskende er den store andelen gamle innflyttere i Karlsøy i 1865 og 1875. Disse kom, som så mange innflyttere til Karlsøy, fra Tromsøsund.

Dersom jeg gjør den antakelse at innflyttere stort sett kom sørfra til Målselv i 20-30-årsalderen, kan aldersfordelinga i 1865-tellinga si noe om innvandringsbølgene til kommunen. De mange innfødte 30-50-åringene blir da barn av den innflyttingsbølga som kom 1815-30. Dernest ser det ut til at vi har hatt et oppsving i innflyttinga på 1850-tallet; de mange søringene mellom 30 og 40 tyder i alle fall på det. Dette har imidlertid i liten grad dreid seg om familieflytting, dertil finner jeg for få barn født i Sør-Norge i 1865-tellinga. For nabokommunene ser dølainnvandringa i en sein fase ut til å vise samme mønster. Flyttebølgen av søringer til Tromsø kom nærmere 1865, og den må ha inkludert adskillige barnefamilier.

Jeg har tidligere vist hvordan antall flyttere innenfor fylket økte fra folketelling til folketelling. I tabell 15 kan vi se hvordan disse fordeler seg på fødested, og hvilket kjønn de hadde. Jeg kan straks slå fast at kvinnene var i flertall, og at dette flertallet økte over tid. Dette gjelder for de aller fleste kommunene, med Tromsø som et unntak. Ellers ser vi at de fleste omflytterne var født i kommunene midt i fylket: Balsfjord, Tromsøsund, Lenvik, Tranøy. En grunn til det er at utflytterne herfra oftere flyttet til steder innenfor fylkesgrensene, mens folk lenger sør og nord lettere flyttet ut av Troms. Trondenes og Ibestad lå også høyt oppe på lista, sistnevnte riktignok ikke i siste telling da Harstad vokste

fram. Det skyldes at dette var folkerike kommuner. Etterhvert som Tromsø vokste, kunne byen levere et betydelig antall utflyttere til landkommunene i fylket.

Tabell 15: Kjønn mot fødested i Troms i folketellingene 1865, 1875 og 1900. Kun omflyttere. Relative tall.

	1865			1875			1900		
	Mann	Kvinne	SUM	Mann	Kvinne	SUM	Mann	Kvinne	SUM
1900 Ukjent	2.0	1.2	1.6	2.2	1.0	1.5	0.3	0.2	0.2
1902 Tromsø	7.9	6.0	6.8	8.5	7.8	8.1	11.6	8.5	9.8
1911 Kvæfjord	2.2	1.8	2.0	2.8	2.1	2.4	5.1	3.4	4.1
1914 Trondenes	8.7	7.9	8.3	10.0	8.5	9.1	6.4	5.9	6.1
1917 Ibestad	8.9	10.2	9.6	9.7	10.2	10.0	8.4	10.3	9.5
1924 Målselv	7.0	5.9	6.4	9.3	7.4	8.2	8.5	8.5	8.5
1927 Tranøy	8.3	9.2	8.8	9.0	9.0	9.0	9.0	10.3	9.8
1929 Berg	4.0	3.8	3.9	3.0	3.3	3.2	2.5	3.0	2.8
1931 Lenvik	12.3	10.5	11.3	8.2	9.4	8.9	8.7	9.4	9.1
1933 Balsfjord	14.4	14.8	14.6	11.8	11.7	11.8	13.7	12.0	12.7
1934 Tromsøsund	14.1	14.7	14.5	12.9	13.3	13.1	13.7	13.0	13.3
1936 Karlsøy	4.6	7.1	6.0	5.1	7.4	6.4	5.1	6.1	5.7
1938 Lyngen	4.3	5.1	4.8	5.4	6.4	6.0	5.1	6.3	5.8
1941 Skjervøy	1.3	1.8	1.6	2.1	2.3	2.2	1.9	3.1	2.6
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	1841	2385	4226	2146	2860	5006	3117	4535	7653

Tabell 16: Kjønn mot bosted i Troms i folketellingene 1865, 1875 og 1900. Kun omflyttere. Relative tall.

	1865			1875			1900		
	Mann	Kvinne	SUM	Mann	Kvinne	SUM	Mann	Kvinne	SUM
1902 Tromsø	16.6	18.2	17.5	22.8	23.3	23.1	25.4	23.7	24.4
1911 Kvæfjord	3.0	3.8	3.4	4.1	4.5	4.4	1.7	3.1	2.5
1914 Trondenes	6.3	6.7	6.5	7.7	7.9	7.8	10.7	12.8	11.9
1917 Ibestad	4.9	4.9	4.9	5.3	5.2	5.2	5.4	6.0	5.7
1924 Målselv	9.2	8.3	8.7	6.0	7.2	6.7	5.1	5.8	5.5
1927 Tranøy	8.2	8.2	8.2	8.1	8.2	8.2	6.8	6.9	6.8
1929 Berg	3.9	3.0	3.4	6.9	5.5	6.1	5.0	5.1	5.1
1931 Lenvik	11.7	11.3	11.5	11.0	10.4	10.6	9.1	9.1	9.1
1933 Balsfjord	8.9	9.2	9.0	5.6	5.6	5.6	4.4	5.1	4.8
1934 Tromsøsund	16.2	14.2	15.1	11.2	10.0	10.5	12.9	10.9	11.7
1936 Karlsøy	4.1	4.7	4.5	4.1	4.6	4.4	4.9	5.2	5.0
1938 Lyngen	3.4	4.1	3.8	3.6	4.0	3.8	6.1	4.2	5.0
1941 Skjervøy	3.6	3.5	3.5	3.7	3.5	3.6	2.5	2.1	2.3
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	1841	2385	4226	2146	2860	5006	3117	4535	7653

Tabell 16 fordeler omflytterne etter bostedskommune. Langs den variabelen ledet Tromsø i alle tellingene, og forspranget økte fra 1865 til 1875. Men i resten av perioden holdt antall omflyttere med Tromsø som bosted seg på i underkant av 1/4. På annen plass lå Tromsøsund, inntil i 1900-tellinga, da Trondenes såvidt gikk forbi. Det er bemerkelsesverdig, for selv om det nye tettstedet der trakk innflyttere, ligger denne kommunen langt sør i fylket og kunne lett

hente innflyttere fra Nordland. Dessuten var Trondenes den største kommunen i fylket, og kunne et stykke på vei befolke Harstad gjennom egenrekruttering. Vi må imidlertid huske at Trondenes var den kommunen i fylket som hadde størst befolkningsvekst i siste del av hundreåret. På plassen etter Tromsø/Trondenes lå Lenvik, også en kommune midt i fylket, som i mindre grad fikk innflyttere fra nabofylkene. Landkommunene ellers, spesielt de som lå langt sør eller nord i fylket, hadde liten, men ganske jevn tilstrømning av fylkesintern flytting. Kvæfjord og Skjervøy hadde imidlertid liten utveksling av flyttere med resten av Troms, hhv Nordland og Finnmark var viktigere både som destinasjon og fødested.

Der var egentlig ingen store forskjeller i den relative flytting av menn og kvinner til de ulike kommunene, men siden kvinnene var i så klart flertall blant nærdistanseflytterne, betyr det at kvinnelige innflyttere var i flertall i de fleste kommunene.

I appendiks 2, tabell 1a, b og c fins tall for inn- og utflytting mellom tromskommunene i de tre folketellingene. Her framgår hvor mange migranter født i hver kommune som på folketellingstidspunktet befant seg i de andre kommunene i fylket. Tabellene viser et par tendenser. For det ene var det flytting til byen og etterhvert til tettstedskommunen Trondenes fra enhver annen kommune i fylket, til dels av stort omfang. Fra by og tettstedskommune var flyttestrømmene mer beskjedne. For det andre foregikk mesteparten av migrasjonen i Troms mellom nabokommuner. Relativt nærliggende kommuner som Tranøy og Balsfjord, hadde nesten like lite utveksling av innbyggere som kommuner som lå i hver sin ende av fylket.

Det tredje poenget jeg vil ta opp vedrører flyttestrømmenes hovedretning. Tar vi med den fylkeseksterne innflyttinga, var det langt mer flytting nordover enn sørover. Det gjelder også internt i fylket, men bare hvis vi tar med flytting til Tromsø, som jo ligger nord for størsteparten av fylkets befolkning. Ser vi kun på flytting mellom landkommunene, gikk omtrent halvparten av flyttinga i nordøstlig retning. Tallene blir 53% for 1865-tellinga, og 51% for de andre tellingene. Jeg har da tatt utgangspunkt i kommunenes geografiske sentra mht hvilke kommuner som ligger nord-øst for hvilke. Intern flytting i kommunene er selvsagt ikke med i disse tallene. Inntrykket av en flyttestrøm nordover i Troms er altså et resultat av urban flytting i 1865- og 1875-tellingene. Kanskje det ville være mest riktig å se bort fra flytting til Trondenes fram mot 1900? I så fall ville flyttestrømmene nordøstover utgjøre en større andel av migrasjonen mellom landkommunene mot slutten av hundreåret.

For både Tromsø og etterhvert Harstadhavn virket som sterke magneter på flyttestrømmene i sine nærområder. Det ser dermed ut til at vi kan oppsummere tre

hovedflyttestrømmer innen fylket: En mot by og tettsted, en fra sør-vest mot nord-øst og en mot de rikeste fiskeklassene i Berg og Karlsøy. Flyttestrømmene innen fylket var relativt konstante over tid. En viktig årsak til det var den geografiske nærhet til hovedflyttestedene i nabokommunene. En annen viktig årsak er den såkalte "onkeeffekten", det at folk gjerne flyttet dit de pga tidligere migrasjon hadde forbindelser.

5.3.6 Etappeinnflytting

Tabell 17: Hovedpersonens fødested (horisontalt) mot barns fødested (vertikalt) for familier hvor førstnevnte var innflytter og minst en av de sistnevnte var innflytter og hadde fødested forskjellig fra hovedpersonens. Data fra tellingene 1865, 1875 (Kvæfjord, Tranøy, Berg) og 1900 (Trondenes).

Barn\Hp	Sør-Norge	Nordland	Troms	Finnmark	Utlandet	Sum
Sør-Norge	60	2	3	1	9	75
Nordland	29	17	9	3	9	67
Troms	111	14	49	7	31	212
Finnmark	35	8	11	9	31	94
Utlandet	4	1	0	0	2	7
Sum	239	42	72	20	82	455

Tabellen over er et forsøk på å oppsummere etappeflyttinga til kommunene i Troms i annen halvdel av 1800-tallet. Etappeflytting til alle kommunene er med, men jeg har, som det framgår av tabelloverskriften, kombinert informasjon fra flere tellinger, dog bare en for hver kommune. Grunnen til det er at jeg ønsket å ta utgangspunkt i tellinger hvor jeg kunne finne så mye langdistanseflytting som mulig, siden det er disse som har det mest varierte etappeflyttingsmønstret. For øvrig er en del forutsetninger og valg kommentert i avsnittet om etappeflytting for Målselv kommune (kapittel 4). Den viktigste er at langt fra all etappeflytting har kommet med i tabellen, bare den som resulterte i barnefødsler på mellomliggende destinasjoner.

Slik definert kom over halvparten av etappeflytterne fra Sør-Norge. Det skyldes ikke bare at jeg har lagt vinn på å få med langdistanseflyttere. Ut fra teorien om de mellomliggende muligheter hadde disse større grunn til å gjøre stopp underveis enn fylkesinterne flyttere, som jo oftest dro til en nabokommune. Søringene hadde oftest mellomstasjon i Troms, dernest i egen landsdel. Dette kan ha sammenheng med "onkeeffekten", at de gjorde stopp hos familie som hadde flyttet internt i Sør-Norge eller til

Troms, før de selv fant et mer definitivt bosted. Blant annet finner jeg døler i Tranøy og Ibestad, som hadde bodd en tid i Målselv etter reisa nordover. Mer overraskende er det kanskje at såvidt mange målselvinger hadde gjort stopp i nabokommuner på vei sørfra. Dette understreker at dølainnvandringa hadde et sammenhengende nedslagsområde som var betydelig større enn bare Målselv og Bardu. En kombinasjon av etappevandring og onkeleffekten ble en strategi for å finne levebrød og tak over hodet i overgangsfasen etter den lange reisa nordover.

Nest største gruppe etappeflyttere kom fra utlandet, mest fra Sverige og Finland. Disse stoppet mest i Troms og Finnmark, og mange av dem var anleggsarbeidere. Det at de i så liten grad hadde barn født andre steder i utlandet skyldes at de kom fra våre naboområder i grannelandene, og at der var få mellomliggende muligheter. Anleggsarbeid, som gruvedriften i Alta, hadde flere av dem vært innom før de kom til Troms. I forhold til dette ser den sirkulære etappevandringen innen fylket ut til å ha vært av mindre omfang, i likhet med etappevandringen innen landsdelen for øvrig. Men spesielt for den sirkulære flyttingas del (se side 167f) må vi ta forbehold om at mange av migrantene var unge og i mindre grad var etablert med familie da de ble registrert. Denne type migrasjon blir dermed i særlig grad underregistrert når vi anvender tverrsnittsmetodikk.

5.3.7 Utflyttere til andre fylker enn Troms

Et spesiallaget program søkte gjennom alle RHD's tellinger for områder utenfor Troms. Det plukket fram alle personer hvor en av de termene som fylkets kommunenavn består av, forekom. (Se avsnittene om hver enkelt kommune i kapittel 4 og vedlegg 1 for en oversikt over disse.) Utflyttere til nabolandene har jeg dessverre ingen oversikt over, og det er beklagelig, fordi denne utflyttinga også av etniske grunner kan ha hatt et betydelig omfang fra kommunene lengst øst. Nedenfor følger en oversikt over noen sentrale variabler hos de personene som flyttet ut av Troms.

Tabell 17b: Antall personer født i Troms som ble funnet i RHD's materiale utenfor Troms i 1865, 1875 og 1900. Oversikt etter hhv kjønn og landsdel.

Telling	Menn	Kvinner	Sum	Sør-Norg	Nordland	Finnmrk
1865	614	704	1318	28	226	1064
1875	831	852	1683	125	239	1319
1900	2511	2212	4723	678	1808	2237

Det mest slående i tabellen ovenfor er den kraftige økningen i utflyttinga mellom 1875 og 1900. Jeg kan registrere en tredobling. Det har vært allment antatt at flyttestrømmene til, fra og innen Nord-Norge i hovedsak gikk nordover. Vi ser at dette stemmer for utflytterne fra Troms mht resultatene i de to første tellingene. (Selv om det er grunn til å gjenta at personer som flyttet til områder som ikke er registrert av RHD ikke kom med i disse analysene.) I 1900-tellinga ser vi at dette ikke lenger er en riktig observasjon. Riktignok flyttet flere til Finnmark enn til noe annet fylke, men det var flere som flyttet sørover enn som flyttet nordover fra Troms. I tillegg kommer de som dro sørover til kommuner som ikke er registrert av RHD, og de fleste som utvandret dro jo heller ikke nordover. Særlig stor var økningen i antall utflyttere som slo seg ned i Nordland, 1808 ble gjenfunnet i 1900-, mot bare 239 i 1875-tellinga. Dette hadde nok sammenheng med næringsutvikling og tettstedsutvikling, som i Ankenes. Men det hadde også sammenheng med forbedrede kommunikasjoner ut av fylket, som lokale dampskipsruter (kapittel 1). Forbausende få er gjenfunnet som fast etablerte i Lofoten, som så mange Troms-fiskere besøkte årlig.

Ser vi nærmere på hvilke kommuner som hadde tiltrukket flest tromsværingene pr år 1900, forsterkes bildet av strømmen sørover. Jeg finner 636 utflyttere til Ankenes mot 407 til Nordkapp kommune, som hadde nest størst tilstrømning. På tredje plass lå Kristiania med 356 innbyggere fra Troms, og siden bare halvparten av hovedstaden er dataregistrert, var kanskje den kommunen allerede det viktigste norske flyttemål for tromsværingene. På de neste plassene kom kommuner i Finnmark og Nordland, samt Bergen. (For Bergen er 1891-tellinga brukt i stedet for 1900-tellinga.)

Ellers viser tabellen at det i 1865- og 1875-tellingene var flertall av kvinner blant utflytterne fra fylket. Dette hadde i år 1900 snudd til et klart overskudd av menn, noe man skulle tro hang sammen med at utflyttinga da i større grad enn tidligere hadde karakter av langdistanseflytting. En krysstabulering av kjønn og bosted viser imidlertid at mannsoverskuddet først og fremst gjaldt flyttinga til Finnmark, mens der var kvinneoverskudd i strømmen sørover. Spesielt gjaldt det dem som dro til Bergen og

Kristiania. Forklaringen på kjønnsfordelinga blir da tilknytninga til tjeneryrkene, som dro mange kvinner til de større byene, mens Finnmark tiltrakk mange menn pga de gode fiskeriene. I Troms var det bare mht kortdistanseflytting innen fylket at kvinner dominerte framfor menn. En slik forbindelse mellom kjønn og flytteavstand på regionalt og nasjonalt nivå er et nytt funn i forhold til tidligere migrasjonsstudier.

Man kan beskrive den gjennomsnittlige utflytter som en gift person som ikke nødvendigvis selv var husholdsoverhode. For mange av de gifte var kvinner, og mange av mennene var unge og bodde i andres hushold. De som dro sørover, var i enda mindre grad etablerte, og oftest ugifte. Gjennomsnittsalderen var ca 35 år, høyest i Finnmark, lavest i Sør-Norge om vi ser på 1900-tellinga. Hoveddelen av de utflyttede var fra 20 til 40 år.

Når det gjelder yrkene til dem som hadde forlatt fylket, vil jeg henvise til det som er skrevet om utflytterne fra hver enkelt kommune. Dataene for områdene utenfor Troms er ikke lagt til rette for statistisk behandling på en slik måte at jeg med en rimelig arbeidsinnsats kan lage statistiske oversikter på fylkesnivå.

5.3.7.1 De enkelte kommunene

Kartene i figur 9 og histogrammene i figur 10 i vedlegg 2 viser hvilke kommuner i fylket som i størst grad eksporterte innbyggere til resten av landet. Histogrammene baserer seg på absolutte tall, og viser i tillegg hvor mange utflyttere som befant seg i hhv Sør-Norge, Nordland og Finnmark i de tre folketellingene. Kartene viser bare samlet utflytting ut av fylket, men her har jeg justert for størrelsen på innbyggertallet i opprinnelseskommunen ved at utflytterne er regnet som prosentandel av antall innfødte samt utflyttere fra de respektive kommunene, det jeg kaller den stedege befolkninga.

Både kart og diagrammer gir et godt inntrykk av hvordan utflyttinga fra Troms økte fra telling til telling. De viser også at det gjelder for samtlige kommuner i fylket. Mest dramatisk var økninga for Trondenes, Tromsø og Skjervøy; altså de tre kommunene som ifølge 1900-tellinga hadde størst fylkesekstern utflytting både i absolutte tall og i prosentandel av den stedege befolkninga. Tromsø, Skjervøy og Tranøy hadde større eksport av innbyggere enn gjennomsnittet i alle tre tellingene, mens Trondenes først utmerket seg ved hundreårsskiftet. Spesielt i 1865 er det tydelig hvordan de sentrale strøk av fylket, fra Målselv til Karlsøy, sendte få mennesker ut av fylket. Relativt sett beholdt særlig Tromsøsund, midt i fylket, denne posisjonen hundreåret ut. (En kildekritisk gjennomgang tyder i liten grad på at dette var et resultat av forveksling med Tromsø som fødested.) Men også en kommune som Berg sendte få innfødte ut av Troms. Det gjorde merkelig nok Kvæfjord også, selv om kommunen

grenset til Nordland men her virket Trondenes som en kraftig magnet. Tendensen til høy utflytting over fylkesgrensa i form av nærflytting gjelder i mye større grad i nord enn i sør. Hovedtrekkene i utflyttinga fra Troms blir dermed urban flytting fra Tromsø og Trondenes, lokal flytting fra Skjervøy.

Pr 1865 dominerte Finnmark som flyttemål for alle kommunene med unntak av Trondenes og Ibestad. Utflyttinga derifra til Nordland spredte seg seinere slik at den ble av stor betydning i alle kommunene sør for Tromsø. Den omlegging vi fikk av hovedflyttestrømmen fra Troms slik at den fikk sørlig i stedet for nordlig retning, var altså ikke helt uten grunnlag i tidligere migrasjon. Det samme gjelder flytting til Sør-Norge, jeg finner tromsøværingene der allerede i 1865 og jeg finner mange søringer i Troms. Især flyttemønstret for tromsøværingene viser at det var en urban-rural barriere inne i bildet når folk fra Troms flyttet til andre deler av landet. Ikke bare slo de som var født i Troms seg oftere ned i byer, de havnet også i typiske byrker. Utflyttinga fra landsbygda i Troms skjedde derimot i overveiende grad til andre landkommuner, og disse havnet mest i yrker som lå nær opp til den tradisjonelle fiskerbondetilpasninga. Trondenes kommer i en mellomposisjon idet urbaniseringen her, sammen med bedre transportårer, førte til større kontaktflate og sterk økning i flyttinga ut av Troms. Men migrantene slo seg ofte ned i rurale områder og gikk ofte inn i primærnæringene, selv om vi ikke skal glemme anleggsarbeiderne i Ankenes. Den konsentrasjon utflytterne fra Lyngen viser om Finnmark tyder på at vi også må regne med en etnisk dimensjon i flyttestrømmen.

5.4 Sirkulær flytting og effektiv flytting

Det er i flyttelitteraturen vanlig å skille mellom sirkulær og effektiv flytting. Dette er et problematisk skille enten man vil definere det på individ- eller makronivå. På individnivå er det umulig å skille de flytterne som skapte overskudd av inn- eller utflyttere fra resten av migrantene. Som det har vært sagt: "Overskuddsflytteren fins ikke". Skulle man allikevel forsøke seg på å definere en "effektiv flytter", måtte det bli en som flyttet til et område uten å erstatte en tilsvarende utflytter, eller en som flyttet ut av et område uten å bli erstattet av en tilsvarende innflytter.²⁰ Dermed vil effektive flyttere bidra til nedgang og økning i folketallet i hhv opprinnelses- og destinasjonskommunen. Dette vil ofte, men ikke nødvendigvis, være folk som flyttet mellom områder med ulik sosioøkonomisk struktur. Tilsvarende vil sirkulære flyttere bli slike som ved inn- eller utflytting til et område erstattet eller ble erstattet av

²⁰ Etter Eriksson, I og Rogers, J: Rural Labor and Population Change. *Studia Historica Upsaliensia* 100, 1978, side 207.

migranter med omtrent samme kjennetegn. Disse vil som regel flytte innen et område med homogen sosial og økonomisk struktur, uten å endre denne i særlig grad, og samlet sett ikke bidra til å endre folketallet.

Spørsmålet er så hvordan dette skillet kan operasjonaliseres i et folketellingsmateriale. Man kan på teoriplanet ta utgangspunkt i flyttingas lengde eller karakteristika ved områdene som folketallsutvikling eller økonomisk struktur. For å ta det siste først: Man kunne bruke folketellingenes data om befolkningas yrker på to ulike nivåer. På makronivå kunne man bruke dem til å definere hvilke kommuner som hadde samme, respektive forskjellig yrkesstruktur. Flytting mellom kommuner med en tilstrekkelig grad av ulikhet i fordelinga på primær- og andre næringer kunne dermed kalles effektiv flytting. Dette skillet kan imidlertid være vanskelig å forsvare når vi betrakter våre data på individnivå. Tromsø by hadde en ganske annen yrkesstruktur enn Balsfjord. Imidlertid hadde byen samtidig en betydelig fiskerbefolkning. Det er helt klart at for eksempel en fisker som flyttet fra Balsfjord til byen ofte bare erstattet en fisker som flyttet fra byen til Karlsøy. Dermed kunne man i stedet stille det krav til effektive flyttere at de skulle ha et annet yrke etter flyttinga enn før, eventuelt et yrke som var lite utbredt der han eller hun kom fra. Kravene på makro- og individnivå kunne eventuelt kombineres slik at en effektiv flytter både måtte flytte til et sted med en annen yrkesstruktur og selv være sysselsatt innenfor en næring som var uvanlig på opprinnelsesstedet.

Ved operasjonalisering i mitt undersøkelsesområde er dette skillet greitt å innføre på makronivå for flytting til og fra Tromsø. Byen hadde allerede i 1865 en så stor andel sysselsatt i sekundær- og tertiærnæringene at dette i seg selv skiller den klart fra de andre kommunene i Troms. Eksemplet med fiskeren ovenfor viser imidlertid at skillet ikke er enkelt å gjennomføre konsekvent på individnivå, for en folketelling viser ikke hvilket yrke en person hadde før han eller hun flyttet. Dessuten fikk også landkommunene etterhvert en voksende gruppe innenfor sekundær- og tertiærsektoren. Jeg vil derfor gjennomføre skillet kun på makronivå, og definere enhver flyttebevegelse ut og inn av Tromsø som effektiv flytting.

Dette til tross for at tettsteder hadde vokst fram i flere andre kommuner i fylket, noe som særlig var tilfelle i Trondenes, hvor Harstad i tellingskretsen Harstadvavn hadde en rivende utvikling. Stedet ble imidlertid ikke skilt ut som egen kommune og by før i 1903. Dermed oppstår to problemer: For det ene blir flytting ut og inn av Harstad i min periode definert sammen med annen flytting inn og ut av Trondenes. For det andre blir mange av flyttebevegelsene inn og ut av tettstedet skjult fordi de skjedde internt i Trondenes kommune.

Det sistnevnte problemet er umulig å løse ved tverrsnittsanalyser. Det førstnevnte kan løses ved enten å si at flyttinga ut og inn av Harstad utgjorde en så stor del av flyttinga til og fra Trondenes at kommunetallene tas som uttrykk for effektiv flytting. En annen mulighet er å se på tall for den tellingskretsen hvor tettstedet lå. Dette kan imidlertid bare hjelpe meg for innflyttingas del, for utflyttere født i Harstad vil inntil 1903 som regel være ført med Trondenes som fødested.

Det andre alternativet jeg vil behandle er å bruke flytteavstand som kriterium. Rogers og Eriksson sier om sine utflyttere fra Mälaren-området: "By studying migrants who left the plains region, we should be able to obtain indirect information on the characteristics of those migrants who undertook effective migrations. We will then, be studying what may be termed interstructural migrants."²¹ Det synes klart at dette strukturelle skillet mellom områder i mange tilfeller vil være arbitrært når det baseres på en næringsøkonomisk definisjon. Ut fra den tanke at flytting over lang avstand oftere innebar flytting til områder med en annen sosial og økonomisk struktur, og at slik flytting med mindre sannsynlighet ble opphevd av liknende flyttebevegelser den andre veien, har mange forfattere lagt vekt på avstandskriteriet i diskusjonen av ulike typer flytting.²²

Det er imidlertid ikke enkelt å gjennomføre et rent avstandskriterium i et folketellingsmateriale. Selv om bostedet er nøyaktig kjent, er fødestedet kun angitt på kommunenivå. Man kan da definere avstand i forhold til administrative inndelinger. Et mulig kriterium er å si at kortdistanseflytting er migrasjon innenfor en kommune og mellom nabokommuner. Nå er det ikke nødvendigvis noen definatorisk sammenheng mellom kortdistanseflytting og sirkulær migrasjon. Derfor kan man tenke seg å stille strengere avstandskrav før man kaller langdistanseflytting effektiv. I mitt materiale vil det være mulig å bruke flytting over fylkesgrensene eller ut av landsdelen som kriterium. Man kan imidlertid på den ene side hevde at de nordnorske kommunene har så stor flatevidde at bare flytting innen og mellom nabokommuner er sirkulær migrasjon. På den annen side kan man hevde at herredskommunene i landsdelen var så homogene at all flytting mellom dem bør betraktes som sirkulær.

Man vil av det som står ovenfor ha forstått at skillet mellom sirkulær og effektiv migrasjon i utgangspunktet har blitt definert på ulikt vis av ulike forfattere, og at det i møte med et empirisk materiale er vanskelig å gjennomføre på en entydig måte. Stilt overfor disse

²¹ Smst side 208.

²² Langholm, 1975. Hägerstrand, 1947.

problemene vil jeg forsøke å operasjonalisere skillet utfra tre hovedangrepsmåter: For det ene vil jeg definere all flytting ut og inn av landsdelen som effektiv flytting. Den andre betrakningsmåten er å telle opp som effektiv all flytting hvor folk passerte minst to kommunegrenser. Den tredje er å se på all inn- og utflytting i forhold til by. Altså to avstandsdefinisjoner og en utfra økonomisk struktur. Jeg har ikke brukt fylkesgrensene som skille, fordi dette er svært misvisende mht flytting til og fra de kommunene som ligger inntil fylkesgrensene. Dessuten er landsdelen som nevnt relativt homogen både mht næringsstruktur og befolkningsutvikling. For å gi et inntrykk av hvordan migrasjon endrer befolkningas sammensetning, tar jeg for meg aldersfordelinga med og uten flytting i en egen oversikt.

5.4.1 Flytting ut og inn av landsdelen

Etter denne definisjonen vil effektiv innflytting bli målt ved den andel innflyttere i en folketelling for Troms som var født utenfor Nord-Norge. Her er også inkludert innflyttere fra utlandet. Det synes godtgjort at disse innflytterne ofte kom fra områder med en annen næringsøkonomisk struktur og at flytting fra Nord-Norge relativt sjelden oppveide disse flyttebevegelsene. Denne innflyttinga vil jeg samle i følgende tabell:

Tabell 18: Andelen innflyttere til kommunene i Troms som var født i Sør-Norge og utlandet i folketellingene 1865, 1875 og 1900 som uttrykk for effektiv flytting.

Folketelling	Andel effektive	Sum innflyttere	Andel kvinner av effektive
1865	43,8%	10335	44,4%
1875	42,3%	12722	41,4%
1900	27,1%	14202	43,4%

Tabellen over viser at en betydelig andel av innflytterne til Troms var født utenfor landsdelen. Målt ved dette kriteriet utgjorde den effektive flytting ifølge 1865- og 1875-tellingene vel 40% av alle innflyttere registrert i fylkets kommuner. Andelen sank imidlertid både i relative og absolutte tall, slik at ved hundreårsskiftet var innflyttinga til landsdelen sunket ned mot 1/4 av all innflytting til fylket. Etter dette kriteriet var altså en stadig synkende andel av innflyttinga effektiv. Den effektive innflyttinga utgjorde i de to første tellingene om lag 10% av folketallet, mens den i siste telling utgjorde om lag 5%. Kolonna lengst til høyre i tabellen viser at der var et betydelig mannsoverskudd i den effektive innflyttinga på nærmere 60%. Blant de sirkulære flytterne var det derimot et like bastant

overskudd av kvinner, i og med at hhv 55,3%, 55,2% og 56,6% av disse var kvinner i de tre folketellingene. Vi får dermed bekreftet den flytteloven som sier at kvinnene dominerer innen kortdistanse- og sirkulær flytting. Her ser vi at dette også kan presiseres i retning av at mennene dominerte den effektive flyttinga.

Også den effektive utflytting lar seg et stykke på vei beregne etter landsdelsdefinisjonen. Denne operasjonaliseringa tar utgangspunkt i min identifisering av Troms-fødte i folketellingene for Sør-Norge. Resultatet er således begrenset til det materialet som er registrert av RHD, hvor store deler av landet ennå ikke foreligger dataregistrert. Utlandet er ikke undersøkt på individnivå i det hele tatt, her må jeg basere meg på tall fra NOS for oversjøisk emigrasjon i periodene før tellingene.

Tabell 19: Utflyttere til Sør-Norge samt emigranter som andel av total utflytting fra kommunene i Troms.²³

Folketelling	Andel effektive	Sum utflyttere
1865	25,0%	5632
1875	36,7%	8298
1900	54,3%	16742

Tallene i tabellen over er minimumstall. Jeg har relativt god oversikt over resultatflyttinga slik den kommer til uttrykk i folketellingene for Troms. Derimot flyttet mange ut av landsdelen uten at jeg kan registrere det. På den annen side kan man hevde at det skjedde mye flytting innen landsdelen som aldri ble registrert i noen folketelling. Over tid utgjorde den effektive utflyttinga en stadig større andel, altså den stikk motsatte utvikling av hva som skjedde med innflyttinga. Dette er en hovedforklaring på at innflyttinga i tida etter 1875 ikke lenger var stor nok til at flytting ga netto tilskudd av migranter, men heller bidro negativt til befolkningsveksten. Jeg har ikke funnet kjønns spesifikke tall for emigrasjonen på amtsnivå, så jeg kan her bare estimere kvinneandelen av den effektive migrasjon innenlands. Av dem jeg har som utflyttere til Sør-Norge var hhv 60,7%, 51,2% og 58,7% kvinner.

²³ Jeg har for perioden før 1865 bare funnet 88 emigranter fra Troms i NOS. Dette er sikkert for lavt, på bakgrunn av at i perioden 1856-65 reiste 589 emigranter på skip fra Tromsø. (NOS C No 1, tabell 7.)

5.4.2 Flytting til andre destinasjoner enn nabokommuner

Dette avstandskriteriet for effektiv flytting tar utgangspunkt i at de nord-norske kommunene var relativt store. Selv om kommunene var relativt homogene mht næringsstruktur, vil jeg allikevel hevde at denne type flytting for migranten selv må ha innebært en ganske annen omstilling enn den han eller hun gjennomgikk ved flytting i nabolaget. Dessuten vil denne type flytting kunne ha større innvirkning på befolkningsutviklinga enn den rent lokale flytting.

Tabell 20: Effektiv innflytting til kommunene i Troms uttrykt som andel innflyttere fra ikke-nabokommuner i forhold til all innflytting i folketellingene 1865, 1875 og 1900.

Folketelling	1865	1875	1900
Flytt i Troms	3949	4963	7780
- lokale	2671	3186	4929
Eff. i fylket	1278 32%	1777 36%	2851 37%
Til Troms	6109	8041	6550
- over grensa	336	481	357
Eff til Troms	5753	7560	6193
Effektive	7031 70%	9337 72%	9044 63%

Tabell 20 viser at den effektive flyttinga over to kommunegrenser økte noe gjennom perioden innen fylket, mens tendensen er nedadgående dersom innflytterne til fylket også inkluderes. I tillegg til den sirkulære migrasjon som er skilt ut her, kommer den kommuneinterne som er beskrevet i kapittel 7.

5.4.3 Flytting mellom by og land

I bybegrepet inkluderer jeg Tromsø i alle tre tellingene. Selv om byen hadde en betydelig fiskerbefolkning, har den en ganske annen yrkesstruktur enn de omkringliggende landkommunene. Dessuten hadde Tromsø også formell bystatus. Det hadde ikke Harstad i Trondenes før i 1903, men det er klart at mye av flyttinga inn og ut av kommunen før det tidspunktet egentlig var i forhold til tettstedet i Harstadvavn. Derfor har jeg inkludert flyttetall for Trondenes i år 1900, men ikke i 1865 og 1875. Byer og tettsteder i Finnmark, Nordland og andre deler av landet utgjør også et problem. Enkelte, som Vardø, fungerte vis á vis mange flyttere fra Troms som et stort fiskevær. Andre, som Ankenes, vokste fram innenfor landkommuner. Man kan hevde at flytteavstandene her i alle fall blir så lange at

skillet mellom by og land ikke er det mest sentrale. De skiller jeg har gjennomført etter hhv landsdels- og nabokommunekriteriene er nok viktigere. Allikevel har jeg beregnet hvor stor andel av innflytterne til Troms som er notert i folketellingene for Tromsø og i 1900 Trondenes.

Tabell 21: Effektiv innflytting til kommunene i Troms, uttrykt som flytting fra landkommunene til bykommune, eller fra bykommune til landkommune i folketellingene 1865, 1875 og 1900.

Folketelling	1865	1875	1900
Flytt i Troms	3949	4963	7780
Land til by	731 19%	1143 23%	2648 34%
By til land	189 5%	471 9%	829 11%
Effek i Troms	920 23%	1614 33%	3477 45%
Til Troms	6109	8041	6550
Til by	1600 26%	1893 24%	2888 44%
Fra Troms	1318	1683	4723
Fra by	323 25%	375 22%	1711 36%

Ovenstående tabell er et forsøk på å operasjonalisere migrasjon til og fra by som kriterium for effektiv flytting. Annen linje i tabellen viser antall individer i folketellingene for Troms som hadde et annet fødested enn bosted. Tredje linje viser hvor mange av disse som hadde flyttet fra land- til bykommuner, og fjerde hvor mange som hadde flyttet fra by til land, mens femte linje summerer tallene i linje tre og fire. Grunnlaget for prosenteringen i disse linjene er tallene i linje to. Vi ser, som ventet at den effektive flytting til by var større enn ditto migrasjon fra. Likeså var det ventet at den effektive migrasjon ville stige over tid, også relativt sett. Spesielt var økninga stor i 1900-tellinga, noe som er naturlig på bakgrunn av at Trondenes med Harstad da er inkludert.

Linje syv i tabellen viser hvor stor andel av innflytterne til fylket som flyttet til byområder, i forhold til de totale innflyttertallene i linje seks. Den relative nedgangen i 1875, skyldes, kanskje noe misvisende, at tettstedet som utviklet seg ved nikkilverket i Berg ikke er definert som byområde. Vi ser imidlertid igjen hvordan Trondenes driver tallene i været for 1900-tellingas vedkommende. De to siste linjene i tabellen viser tilsvarende tall for utflyttinga fra fylket. "Byenes" andel av utflyttinga økte fra 1/4 til vel 1/3 gjennom perioden. Dette er

egentlig en stor andel når vi tenker på at de bare hadde 9% av folketallet i fylket i 1865 og 23% ifølge 1900-tellinga.

5.4.4 Virkelig og beregnet aldersfordeling

Jeg vil også forsøke å bestemme nærmere hvilken effekt flyttinga hadde på befolkningas sammensetning. Tidligere har jeg vist hvordan de ulike flyttegruppene fordeler seg mht de egenskaper som er beskrevet i folketellingene. Her vil jeg gå nærmere inn på dette idet jeg stiller det kontrafaktiske spørsmål: Hvordan ville befolkningas sammensetning vært dersom ingen migrasjon hadde funnet sted?

Hvilken effekt flyttinga hadde mht å endre befolkningas aldersfordeling kan framstilles grafisk for kommuner og fylke.²⁴ Til dette formålet brukes et kurvediagram hvor aldersgruppene i 10- eller 15-års intervaller står langs den ene aksene og gruppenes relative andel av befolkninga langs den andre. (Se figur 11 til 13 i vedlegg 2.) Metoden er så å legge to kurver inn i diagrammet. Den ene viser befolkningas virkelige aldersfordeling ifølge folketellinga. Den andre kurven tar utgangspunkt i aldersfordelinga ved forrige folketellingstidspunkt. Fra denne trekkes for hver aldersgruppe fra alle som døde i perioden mellom tellingene. Så "parallellforskyves" aldersgruppene oppover slik at de tilsvarer aldersangivelsene i siste telling, mens periodens nyfødte blir plassert som yngste aldersgruppe. Den kurven som da blir resultatet skal i teorien vise hvordan aldersfordelinga ville vært hvis ingen migrasjon hadde skjedd.

Aldersfordelinga i folketellingene lages kurant ut fra RHDs utgaver av folketellingene 1865, 1875 og 1900. Tall for 1891-tellinga finnes i NOS. Antall fødte har jeg beregnet for hver kommune med utgangspunkt i *Folkemengdens bevegelse* og fordelt på kjønn med 50,6% på menn og 49,4% på kvinner. Mortaliteten er mer problematisk. RHD har dataregistrert kirkebøkene for Målselv 1853-83, Bardu 1851-89, Balsfjord 1856-97 og Malangen 1858-86. For disse kommunene og periodene kunne jeg maskinelt lage oversikter over døde kvinner og menn fordelt på alder. For Troms fylke og for Tromsø finnes aldersspesifikke dødelighetstall i NOS.²⁵ Tidligst i perioden fins bare tall for stiftet, mens det for et mellomintervall ikke

²⁴ Eriksson og Rogers (1978), s 214ff. Disse forfatterne brukte "age-specific death rates" uten å angi for hvilket område. Jeg vil anta det dreier seg om nasjonale rater, noe jeg mener ikke kan brukes i kystdistriktene.

²⁵ C No 1: *Folkemengdens bevegelse 1851-70*, tabell 4. C No 1: *Folkemengdens bevegelse 1871-75*, tabell 4. III 84: *Folkemengdens bevegelse 1881-85*, hefte 1, tabell 14. III 276: *Folkemengdens bevegelse 1886-90*, hefte 1, tabell 17. IV 39: *Folkemengdens bevegelse 1891-95*, hefte 1, tabell 17. IV 117: *Folkemengdens bevegelse 1896-1900*, hefte 1, tabell 17. Aldersfordeling for 1891-tellinga er hentet fra NOS III 229, tabell 13. Egentlig fins ikke aldersspesifikke dødelighetstall på kommunenivå i NOS, men så lenge der var kun en by i Troms, må tallene for amtets byer gjelde Tromsø.

finnes tall for femårsperioder. Da har jeg tatt utgangspunkt i totalt antall døde i fylket eller i Tromsø i tidsrommet mellom folketellingene. Disse ble så fordelt på kjønn etter brøken ovenfor, og på aldersgrupper relativt etter fordelinga for stiftet eller for dets byer i den del av tidsrommet hvor jeg har tall. Fordelinga for landkommunene i Troms dannet også utgangspunktet i beregningen for Karlsøy, hvor jeg verken har mortalitetstall fra RHD-data eller fra NOS.

Mortalitetstallene for Karlsøy blir de mest usikre, og jeg nøyer meg derfor med å bruke denne metoden for bare denne ene kommunen hvor jeg ikke har aldersspesifikke dødelighetstall. Metoden har imidlertid også andre svakheter. Mange av de døde var sikkert innflyttere som kom til stedet mellom folketellingene, og disse burde egentlig ikke vært trukket fra i beregningene. Det kunne også vært ønskelig med flere aldersgrupper, men jeg er avhengig av å bruke slike som fins i NOS for sammenligningens skyld. Allikevel vil jeg mene at diagrammene gir et tilnærmet korrekt bilde av hvilken effekt migrasjonen hadde på den relative fordelinga av aldersklassene.

For Troms som helhet ser vi av diagrammene i vedlegg 2 at flyttinga hadde størst innvirkning på aldersfordelinga i tida etter 1875. Mellom 1865 og 1875 medførte flytting bare en mindre nedgang i aldersgruppa 30-44 år. I 1890-åra økte denne nedgangen, samtidig som vi fikk en relativ økning i de yngste aldersgruppene og en relativ nedgang blant de eldste. Forskjellene mellom kvinner og menn på fylkesnivå er beskjedne, men der er en tendens til at migrasjon betydde mer for kvinner i en tidlig fase, mens det ble omvendt i det siste tiåret. Nokså uventet er det at jeg heller ikke kan spore vesentlige forskjeller mht kjønn i byen. At flyttinga dit medførte en kraftig økning i aldersgruppa 15-30 mellom 1865 og 1875, er derimot helt etter læreboka. Utflyttinga i neste intervall medførte langt mindre forskyvning i aldersgruppene størrelse, men det virker logisk at den særlig rammet gruppa 30-45, hvor så mange hadde flyttet inn i forrige periode. Komplementært til utviklinga i Tromsø finner vi en nedgang i aldersgruppene omkring 30 både i Målselv og i Balsfjord i periodens første tiår. Denne avtappingen fortsatte imidlertid også mellom 1875- og 1891-tellingene, uten at vi kan spore det i byen eller i diagrammet over inn- og utflytting på fylkesnivå.

5.4.5 Konklusjon om effektiv og sirkulær flytting

Mange flytteundersøkelser har forsøkt å skille mellom effektiv og sirkulær flytting.

Tankegangen er at ikke all migrasjon betyr like stor omstilling for individet og at migrasjon kan ha stor eller liten effekt på befolkningsutvikling, økonomisk og sosial struktur. Jeg har forsøkt å operasjonalisere et slikt skille på tre ulike måter. Den snevreste definisjonen tar utgangspunkt i at bare flytting ut og inn av byene i fylket kan kalles effektiv flytting. Da vil den effektive flytting internt i fylket ha økt fra vel 20% til vel 40% i denne perioden.

Tilsvarende andeler av migrasjonen fra og til Troms var slik sett effektiv flytting. I dette tilfelle må jeg imidlertid reservere meg mot å kalle resten av flyttinga sirkulær, fordi den til dels foregikk over lange avstander og fra/til områder med en helt annen næringsstruktur enn Troms.

Den videste definisjonen ser all migrasjon som foregikk internt i og mellom nabokommuner som sirkulær, og all annen migrasjon som effektiv. Siden en så stor del av flyttinga til og fra fylket da blir effektiv, gir dette såvidt stor andel som ca 70% i periodens første del, mens andelen sank til om lag 60% ved hundreårskiftet. Den effektive flytting innen fylket blir imidlertid ganske lik den jeg fant med den snevreste definisjonen: Om lag 1/3.

Som en mellomting kan effektiv flytting defineres som dem som flyttet ut av landsdelen i forhold til all utflytting fra kommunene. Dette gir tidlig i perioden om lag 1/4 effektiv flytting, en andel som steg til over 1/2 mot slutten. Tilsvarende tall for innflyttinga viser at andelen innflyttere som var født utenfor Nord-Norge sank fra vel 40% til i overkant av 1/4. Konklusjonen blir at flyttinga i og fra Troms i stadig større grad må karakteriseres som effektiv, hvordan vi enn definerer dette begrepet. Innflyttinga til fylket ble imidlertid bare mer effektiv ifølge bykriteriet, mens den ble mindre effektiv i henhold til de to andre kriteriene. Migrasjon førte ikke til store endringer i befolkningas aldersfordeling, men før 1875 svulmet den etableringsklare aldersgruppa 15-30 opp i Tromsø pga innflytting. Den samme generasjonen flyttet ut et tiår seinere.

5.5 Oppsummering av Troms fylkes migrasjon

Dette kapitlet er basert på for det ene individdata aggregert til fylkesnivå og for det andre resultater fra analysene på kommunenivå i kapittel 4 og appendiks 1. I begge tilfeller dreier det seg om resultater basert på tverrsnittsmetodikk, dvs utnyttelse av folketellingsmateriale på individnivå uten at enkeltpersoner følges fra kilde til kilde. I dette avsnittet vil jeg oppsummere noen hovedresultater så langt. En mer helhetlig oppsummering vha migrasjonsmodeller følger i kapittel 8, etter at jeg har analysert materialet med longitudinelle metoder i kapittel 7.

Tabell 22 : Tall som oppsummerer migrasjonen fra og til Troms 1865 til 1900.²⁶

Periode	Nye innflyttere	Utflytterovsk	Døde	Ellers i Norge	Emigranter
1865-75	1932	-1033	8784	365	1363
1875-1900	-1491	4898	25873	3040	4366
Sum	441	3865	34621	3405	5729

Folketallet i Troms vokste i perioden 1865 til 1900 med 64%, mer enn det dobbelte av gjennomsnittet for Norge. Vi har sett at denne veksten ikke berodde på innflytting, for fylket hadde overskudd av utflyttere i dette tidsrommet. Ifølge 1910-tellinga var Troms blant de områder i landet som hadde relativt færrest innflyttere i kommunene. Men den relative forskjell i folketallsvekst i Troms og resten av landet må allikevel i like stor grad forklares med både større fødselsoverskudd og mindre netto utflytting her. Alle landets fylker utenom Kristiania og Bergen hadde netto utflytting mellom 1865 og 1900, noe som for det meste skyldtes at 6% av middelfolkemengden utvandret. Troms hadde landets laveste emigrasjonsrate, en hovedforklaring på den lave netto utflyttinga. NOS oppgir 5729 emigranter til oversjøiske områder, og selv har jeg identifisert 3405 utflyttere til andre fylker i Norge. I tillegg kommer uidentifiserte utflyttere til uregistrerte områder i Norge, utflyttere til nabolandene og et antall emigranter som utvandret via sør-norske bosteder.²⁷ Underregistrering av emigranter kan imidlertid ikke forklare de relative forskjellene i flyttetall.

²⁶ Kolonne 1 er basert på antall innflyttere ifølge RHDs utgaver av folketellingene. Kolonne 2 er basert på folketallet i tellingene samt tall for fødte og døde i *Folkemengdens bevegelser*.

²⁷ De utflytterne jeg kan finne i NOS eller i egne optellinger er klart flere enn utflytteroverskuddet pluss økningen i antall innflyttere mellom 1865 og 1900. Dødeligheten blant innflytterne er en viktig grunn til at disse summene ikke stemmer overens. Jfr også note på side 171.

Veksten i folketallet var størst i periodens første tiår med 19 promille årlig, da det også var overskudd av innflyttere. Dette var en periode med stor økonomisk aktivitet i Tromsø kombinert med stor innflytting sørfra. Mellom 1875 og 1891 gikk veksten ned til 13 promille og fra 1891 til 1900 steg den igjen til 16 promille. Vi har ikke årlig flyttestatistikk for denne perioden, men jeg mener å ha sannsynliggjort at skiftet fra overskudd av innflyttere til overskudd av utflyttere skjedde under den økonomiske krisa omkring 1880. Handelsnæringen i Tromsø opplevde et krakk i 1878 og nikkilverket i Berg ble trappet ned fram mot 1886, begge steder med netto utflytting som resultat. 1882-3 finner vi også en topp i femårstallene for oversjøisk utvandring. Vendepunktet for innflyttinga til primærnæringene kom noe tidligere, i forbindelse med agrarkrise og uår på 1860-tallet, samtidig som oversjøisk emigrasjon ble et aktuelt alternativ. Mot slutten av hundreåret kom en ny høykonjunktur. Veksten i Tromsø nådde riktignok ikke gamle høyder, derimot vokste det nye tettstedet i Harstadhavn fram, slik at Trondenes hadde størst befolkningsvekst i det siste tiåret på 1800-tallet. I noen grad kunne sekundær- og tertiærnæringene, som var mest utbredt i byer og tettsteder, sysselsette den voksende befolkninga. I Tromsø var håndverkene den viktigste sysselsetteren. Slike steder vokste mer enn gjennomsnittet, og folketellingene viser relativ vekst i disse næringene. Tromsø, Trondenes, Berg og Karlsøy var de eneste kommunene uten utflytteroverskudd i perioden 1865-1900.

Alle kommunene hvor primærnæringene dominerte, med unntak av Karlsøy, hadde overskudd av utflyttere. Allikevel, mht absolutte tall, var den tradisjonelle fiskerbondøkonomien vel så viktig som bynæringene når det gjaldt å skaffe levebrød til den voksende befolkninga. Gjennom perioden var fra 4/5 til 3/4 sysselsatt med jordbruk og/eller fiske. Fordi ca 2500 flere hovedpersoner var bønder eller fiskerbønder i 1900 enn i 1865, kunne denne gruppa opprettholde sin andel på vel 50% av hovedpersonene. (Nordland og Troms hadde landets største økning i antall gårdsbruk i perioden.) Dette hadde dempende effekt på flyttinga både internt i fylket og ut av det, for det var de bofaste som med størst sannsynlighet klarte å skaffe seg eget gårdsbruk gjennom arv. Stilling som fisker, husmann eller bonde var jo i stor grad uttrykk for en livssyklus. Men fiskerbondøkonomien kunne også på en annen måte virke som en fleksibel buffer overfor befolkningsutviklingen: Barnetallet ble nesten fordoblet, og så mange av dem ble boende hjemme at deres relative andel av folketallet økte. Fiskerbonden kunne lett utnytte arbeidskrafta til sine mange familiemedlemmer innen jordbruk og fiske. Samtidig førte de store barneflokkene til at behovet for tjenere sank, unntatt i Tromsø. Mange kvener var tjenere ifølge de to første tellingene, og mange av dem hadde nok flyttet bort da 1900-tellinga ble arrangert. Både den

tradisjonelle fiskerbondeøkonomien og de nye bynæringene skapte altså mange nye levebrød, men de førstnevnte sto ikke åpne for alle.

Sånn sett kan mye tyde på at folketallet i Troms ikke hadde nådd noen smertegrense i forhold til de tradisjonelle ressursene ved hundreårsskiftet. Folk i aldersgruppa 20-29 år var gifte i minst like stor grad da som 25 år tidligere. Jeg gjør imidlertid også funn som peker i motsatt retning. Migrasjonen internt i og ut av fylket økte fram mot år 1900, og stadig mer av den må karakteriseres som effektiv flytting. Innflyttinga til kommunene hadde blitt betraktelig mindre, og denne var i økende grad sirkulær. I noen områder, som Balsfjord og Skjervøy, viser utflyttinga at grensa for veksten i folketallet var nådd. Andelen gifte menn gikk ned i Balsfjord og Lyngen, og i Balsfjord økte den relative andel i avhengig stilling. Spesielt i fjordstrøkene uten stabilt hjemmefiske, hadde man nådd grensene for hvor mange fiskerbondefamilier som kunne sysselsettes. I mellomperioden fra 1875 til 1890 var Karlsøy den eneste kommunen i fylket som hadde netto innflytting. Det gode hjemmefisket her ble et flyttemål da der var nedgang i bynæringene.

Som man vil forstå var der store forskjeller i flyttemønster fra sted til sted og fra gruppe til gruppe. I likhet med gårdbrukerne flyttet samene relativt lite fra kommune til kommune og spesielt lite til by og tettsted. Dette er satt i sammenheng både med sterkere fornorskingspress der og god tilpasning i deres tradisjonelle næringsøkonomiske nisje på hjemstedet. I noen grad kan samer være presset bort av en dominerende norsk bondestand (jfr Målselv). Utflytting var imidlertid vanligere blant kvener, som jeg tidlig i perioden ofte finner i avhengig stilling. Deres andel av befolkninga var liten ved hundreårsskiftet, både et resultat av utflytting, manglende ny innflytting og etnisk anonymisering.

Over tid finner jeg en reduksjon i langdistanseflyttinga til fylket, en økning i flyttinga internt i fylket og en økning i utflyttinga til resten av landet. Målselv hadde den største andelen søringer blant innflytterne, selv om dølainnvandringa var viktig også til andre kommuner i fylket. Her blir den allikevel tidlig overskygget av intern omflytting mellom kommunene. Lyngen hadde relativt færre innflyttere fra resten av Troms, her utgjorde folk født i utlandet, mest kvener, nærmere halvparten av innflytterne tidlig i perioden, i 1900 ca en fjerdedel. Tromsø og etterhvert Trondenes med Harstad utvekslet interne omflyttere med alle kommuner i fylket, ellers dominerte flytting mellom nabokommuner. Vi kan skille ut tre mer spesifikke og ganske konstante flyttestrømmer *innen* fylket: En til by og tettsted, en til fiskerike områder på yttersida og en fra sør-vest mot nord-øst. Ut av fylket, derimot, gikk strømmen først i perioden nordover, men ved hundreårsskiftet fant jeg flere utflyttere sør enn nord for Troms. Det var også overraskende å finne kvinneoverskudd blant utflytterne over

lange distanser sørover, men dette skyldes rekruttering til tjeneste i de større byene der. Den lave andelen migranter som slo seg ned mer permanent som fiskere i Nordland er heller ikke etter læreboka, i det den omfattende sesongmigrasjonen til Lofoten burde satt mer permanente spor. Etableringsmulighetene med plass til jordbruk og lending hjemme og i Finnmark var imidlertid langt bedre. Mer som ventet er den rural-urbane barriere i flyttemålene til henholdsvis Tromsøfødte og andre når de dro sørover og de etniske bånd vi kan se i de mange fra Lyngen som dro til Finnmark.

I kapittel 8 vil jeg lansere en migrasjonsmodell som kan forlike de tilsynelatende motstridende resultatene i retning av at fylket opplevde et befolkningspress samtidig som så mange nye levebrød ble skapt. Men først vil jeg se på migrasjonsfenomen som intern flytting i kommunene og sammenheng mellom sosial og geografisk mobilitet vha longitudinelle metoder. Dette krever at persondata i kildene "lenkes" sammen slik at enkeltindivider kan følges over tid.

Tabell 23 (neste side): Folketall, fødte og døde, fødsels- og utflytteroverskudd i norske fylker 1865 til 1900. Overskuddene også som prosent av middelfolketallet i perioden.

Fylker		Ft 1865	Ft 1900	Differan- -se	Fødte	Døde	Over- skudd	Av middel- folketall	Utflytter overskudd	Av middel- folketall
Østfold		98863	136886	38023	128936	66900	62036	13%	24013	5%
Akershus		107422	116228	8806	129587	72870	56717	13%	47911	11%
Kristiania		57382	227626	170244	135628	73303	62325	11%	-107919	-19%
Hedmark		120442	126182	5740	126956	62578	64378	13%	58638	12%
Oppland		124980	116280	-8700	113997	55986	58011	12%	66711	14%
Buskerud		99275	112676	13401	109873	58480	51393	12%	37992	9%
Vestfold		85432	104554	19122	100187	54148	46039	12%	26917	7%
Telemark		82037	99052	17015	91969	50510	41459	11%	24444	7%
Aust-Agder		66660	79935	13275	80910	47147	33763	12%	20488	7%
Vest-Agder		75177	81567	6390	78118	50293	27825	9%	21435	7%
Rogaland		104868	127592	22724	125558	67735	57823	12%	35099	8%
Hordaland		113403	135752	22349	128677	66662	62015	12%	39666	8%
Bergen		27703	72251	44548	54464	30546	23918	12%	-20630	-10%
Sogn og fjordane		86803	89041	2238	86345	43784	42561	12%	40323	11%
Møre og Romsdal		104362	136137	31775	122913	63084	59829	12%	28054	6%
Sør-Trøndelag		109123	135382	26259	118221	72685	45536	9%	19277	4%
Nord-Trøndelag		82489	83433	944	75201	43283	31918	10%	30974	9%
Nordland		89668	152144	62476	139159	65610	73549	15%	11073	2%
Troms		45338	74362	29024	70592	33888	36704	15%	7680	3%
Finnmark		20329	32800	12471	35097	21708	13389	13%	918	1%
Norge		1701756	2239880	538124	2052388	1101200	951188	12%	413064	5%

Tabell 24: Fødesteder for innbyggerne i kommunene i norske fylker i 1910 ifølge summeringer basert på kommunedatabasen.

Fylke	Innfødte	Sør-øst Norge	Nord-vest Norge	Utlandet	Sum
Østfold	57%	34%	1%	8%	150690
Akershus	53%	41%	3%	3%	129323
Kristiania	48%	40%	5%	6%	242850
Hedmark	74%	22%	2%	2%	133635
Oppland	76%	22%	1%	1%	118901
Buskerud	66%	30%	2%	2%	123863
Vestfold	56%	37%	2%	4%	103333
Telemark	65%	31%	2%	2%	106791
Aust-Agder	67%	29%	2%	2%	71272
Vest-Agder	71%	25%	3%	2%	77237
Rogaland	66%	3%	30%	1%	137581
Hordaland	74%	1%	24%	1%	141613
Bergen	59%	3%	36%	1%	75888
Sogn og fjordane	84%	1%	15%	0%	88943
Møre og Romsdal	72%	1%	26%	1%	143102
Sør-Trøndelag	66%	3%	30%	1%	147343
Nord-Trøndelag	70%	2%	27%	1%	84640
Nordland	74%	1%	24%	1%	161387
Troms	76%	1%	21%	1%	80272
Finnmark	65%	2%	29%	4%	39126
Norge	66%	18%	14%	2%	2357790

Tabell 25		Fødte i promille av antall kvinner 15–30 i Troms og kommunene 1865–1900												
Periode	Tromsø	Kvæfjord	Trondenes	Ibestad	Målselv	Tranøy	Berg	Lenvik	Balsfjord	Tromsø	Karlsøy	Lyng-en	Skjer-vøy	Troms
1866–70	734	701	740	812	754	766	615	823	821	835	923	774	658	769
1871–75	875	838	839	770	789	854	1057	891	874	937	896	858	775	849
1876–80	815	787	728	727	807	779	979	750	789	899	761	768	745	779
1881–85	751	736	786	782	787	771	918	817	743	939	819	726	727	781
1886–90	717	753	921	902	902	809	939	948	783	949	648	812	822	857
1891–95	596	676	773	834	808	780	843	820	730	887	564	819	787	777
1896–1900	693	687	783	836	822	837	944	898	751	893	658	839	802	813
Snitt	740	740	796	809	810	800	899	850	784	906	753	799	759	803

Tabell 26 (neste sider): Antall matrikulerte og selvstendige jordbrukseiendommer i landets fylker og i kommunene i Troms 1870 til 1900 økning i antallet.²⁸

²⁸ NOS C No II: *Faste eiendommer 1866-70*, tabell 2. NOS C No 2: *Faste eiendommer 1871-75*, tabell 1. NOS III 73: *Faste eiendommer 1876-85*, tabell 1. NOS IV 102: *Faste eiendommer 1900*, tabell 1. I år 1900 er en del bruk i Ofoten regnet med til Trondenes og Troms i fylkestallene, men jeg har kuttet dem ut i kommunetallene.

Fylker	År 1870	År 1875	1870-75	År 1885	1875-85	År 1900	1885-1900	1870-1900
Østfold	7525	7761	3%	9869	27%	8659	-12%	15%
Akershus	7768	8000	3%	10165	27%	9474	-7%	22%
Hedmark	10705	10066	-6%	16522	64%	11270	-32%	5%
Oppland	8569	8290	-3%	11217	35%	9726	-13%	14%
Buskerud	8530	8593	1%	11830	38%	9131	-23%	7%
Vestfold	7371	7852	7%	9419	20%	8923	-5%	21%
Telemark	6483	6810	5%	9285	36%	7300	-21%	13%
Aust-Agder	5778	6126	6%	8546	40%	7224	-15%	25%
Vest-Agder	9585	9345	-3%	11614	24%	9720	-16%	1%
Rogaland	8164	8742	7%	10304	18%	9965	-3%	22%
Hordaland	11173	11859	6%	12742	7%	14239	12%	27%
Sogn og fjordane	7128	7504	5%	8499	13%	9095	7%	28%
Møre og Romsdal	8802	9620	9%	11359	18%	11783	4%	34%
Sør-Trøndelag	8807	7631	-13%	11369	49%	9086	-20%	3%
Nord-Trøndelag	5061	5090	1%	6274	23%	6660	6%	32%
Nordland	7035	7475	6%	8805	18%	10597	20%	51%
Troms	4252	4489	6%	5544	24%	6403	15%	51%
Finnmark	2512	2444	-3%			2698		7%

Norge	135248	137697	2%	173363	26%	161953	-7%	20%
	År 1870	År 1875	1870-75 økning	År 1885	1875-85 økning	År 1900	1885-1900 økning	1870-1900 økning
Kvæfjord	243	259	7%	308	19%	298	-3%	23%
Trondenes	593	617	4%	795	29%	972	22%	64%
Ibestad	521	603	16%	722	20%	950	32%	82%
Målselv	310	350	13%	528	51%	612	16%	97%
Tranøy	327	355	9%	408	15%	543	33%	66%
Berg	102	124	22%	128	3%	143	12%	40%
Lenvik	362	413	14%	500	21%	643	29%	78%
Balsfjord	354	354	0%	441	25%	473	7%	34%
Tromsøsund	431	478	11%	553	16%	517	-7%	20%
Karlsøy	230	230	0%	254	10%	268	6%	17%
Lyngen	381	386	1%	437	13%	453	4%	19%
Skjervøy	398	420	6%	470	12%	500	6%	26%
Troms	4252	4589	8%	5544	21%	6372	15%	50%

Tabell 26 (denne og forrige side): Antall matrikulerte og selvstendige jordbrukseiendommer i landets fylker og i kommunene i Troms 18

²⁹ NOS C No II: Faste eiendommer 1866-70, tabell 2. NOS C No 2: Faste eiendommer 1871-75, tabell 1. NOS III 73: Faste eiendommer 1876-85, tabell 1. NOS IV 102: Faste eiendommer 1900, tabell 1. I år 1900 er en del bruk i Ofoten regnet med til Trondenes og Troms i fylkestallene, men jeg har kuttet dem ut i kommunetallene.

6 LENKINGSMETODIKK OG -PROGRAMVARE

Hittil i avhandlinga har analysene av migrasjon i Troms vært foretatt vha tverrsnittsmetodikk. Her har jeg i hovedsak kunnet anvende kommersielt tilgjengelig programvare, fordi det stort sett dreier seg om statistisk analyse av en datamatrix hvor informasjonen foreligger på sifferform.¹ Unntakene er programvare for koding og for spesielle analyseteknikker som studiet av etappeflytting. For å kunne analysere materialet longitudinelt, har det av grunner jeg kommer tilbake til nedenfor, vært nødvendig å utvikle egen programvare. Dette arbeidet, og bakgrunnen for det, er beskrevet i inneværende kapittel.

Ved Registreringsentral for historiske data blir store deler av folketellingene og kirkebøkene for 1800-tallet databehandlet. Dette har i lettet adgangen til materialet i betydelig grad, noe man blant annet har sett resultatet av i de foregående kapitlene. Ettersom mengden av kildemateriale i edb-format vokser, blir imidlertid et nytt problem presserende. Materialet er organisert på en slik måte at forskerne først kan utnytte det effektivt etter en omfattende bearbeidelse. Den norske programvare som i dag står til disposisjon løser dette problemet et stykke på vei. Utenlandske eksempler viser allikevel at det er mulig å levere mer raffinerte utgaver av tilsvarende kilder ved hjelp av sofistikerte edb-systemer. Denne programvaren vil lenke sammen opplysninger om individer og grupper selv om dataene i utgangspunktet befinner seg i flere enkeltkilder. Herigjennom vil forskerne spare mye tid, som isteden kan settes inn i arbeidet med en utvidet problemstilling og en grundigere analyse, spesielt vha longitudinelle metoder (jfr kapittel 1). Programvaren kan imidlertid ikke uten videre tas i bruk hos oss, fordi norske kilder er særpreget mht innhold, navneformer, osv.

Som nevnt ovenfor, er et sentralt siktemål å kunne følge individer og grupper av individer over tid. Til det formålet ville et *folkeregister* være det ideelle instrument, fordi det inneholder en fortløpende oppdatert oversikt over hver persons livsløp og viktige relasjoner til andre personer. Men så godt som ingen norsk kilde på 1700- og 1800-tallet er ordnet på denne måten. En folketelling gir et stillbilde av befolkninga på et bestemt tidspunkt, og ble avholdt med stort sett tiårige mellomrom. Som vi ser av eksemplet i figur 6-1, er relasjoner mellom personer som bor sammen i stor grad angitt, men der er ikke pekere til andre slektninger eller til opplysninger i annet kildemateriale.

Folketelling år 1875 for 1924 Målselv Krets: 1

¹ Som statistikkpakke har jeg brukt NSDstat både til analyse av kodede enkeltfolketellinger og ferdig lenket materiale på individnivå. Regnearket Excel er brukt til å analysere aggregerte data, blant annet uttak fra Kommunedatabasen.

** 1	Maalsnes		112B1
*	1 Baard Baards.	Husfar; Gaardbruger, Selveier; Malangens S. Balsfjord Prgj.	1845 GMNN
	2 Marta Taraldsd.	Hans kone	1846 GKNN
	3 Bernt Baards.	Deres søn	1870 MNN
	4 Helene Baardsd.	Datter	1873 KNN
	5 Baard Ols.	Tyende; Tjenestegut	1854 UMNN
	Jordbrugsdata Baard Baards.: Ku3 Kal Få8 Sv1 Po5		
** 2	Maalsnes		112B2
*	1 John Gaards.	Husfar; Gaardbruger, Selveier; Malangens Sogn Balsfjord Prgj.	1837 GMNN
	2 Elen Augustunusd.	Hans kone	1835 GKNN

Figur 6-1: Utdrag av folketellinga 1875 for Målselv

01728 WF LARSDR., MÄRTA
 03227 EKBERG, LARS ERIC
 03336 EKBERG, MARTHA STINA
 03692 EKBERG, CATARINA
 03881 EKBERG, WILHELMINA
 04048 EKEBERG, MARIA CHARLOTT
 04233 EKBERG, ANDERS PETTER
 04857 EKBERG, DOROTHEA

NR.	ÅR	1820	1830	1840	1850	1860	1870	1880
		!.....!.....!.....!.....!.....!.....!						
01792	1794	-----D						
01728	1793	-----W-----D						
03227	1814	-----CCCC-CCCC-MC----O						
03336	1815	-----CC--C-C--MC-----C-----C--W---D						
03692	1820	B-----CC--O ----C---CO						
03881	1822	B-----CC-CC-O M-----C-						
04048	1823	B-----C-CCM-----D						
04233	1826	B-----C-----C-C-C-M-----						
04857	1832	B-----C--CC-CO						

Figur 6-2: Märtha Larsdatter med mann og barn i Tuna 1820 til 1880.

Også andre kilder som matrikler eller skattelister, gir et tilsvarende tverrsnitt av befolkninga eller deler av befolkninga. Kirkebøker, emigrasjonsprotokoller o.l. kan i utgangspunktet virke mer dynamiske, siden de inneholder en ganske komplett og oppdatert oversikt over nye verdensborgere, viede, døde og utvandrede. Men slik kildene er ført blir hver hendelse stående isolert, uten referanse til andre hendelser som angikk den samme personen eller familien. Spranget fra tverrsnitt og enkeltstående begivenheter til folkeregister blir tydelig om vi tar for oss utskriften fra registrene til Demografiska Databasen ved Umeå Universitet i figur 6-2.

Livslinjene til familien Ekberg ovenfor er i hovedsak en datamaskinell rekonstruksjon av informasjon fra *husförhörslängdene* for Tuna ved Sundsvall. Denne svenske kirkeboken skiller seg vesentlig fra de norske. Den inneholder en fortløpende årlig oppdatert oversikt over så godt som alle individer i kirkesognet, med angivelse av alle viktige hendelser i deres

liv så som fødsler, giftemål, dødsfall, flytting m.v.² I datautskriften ovenfor viser "NR." korrespondansen mellom navn og livslinje. "ÅR" er personens fødselsår. En bindestrek angir at personen er tilstede i menigheten i dette året. "D" står for dødsfall og "W" for enke(mann). (Jfr hendelsen i 1842.) Ellers står "C" for flytting innen menigheten, "O" for utflytting, "M" for giftemål, og "B" for fødsel. Den viktigste begrensninga i systemet er at ved hendelser utenfor menigheten og tidsrommet 1820-80 er bare fødselsår og -sted angitt. Men for personer og familier som befinner seg på stedet, er oversikten ganske komplett, både mht personers relasjoner og livsløp. Også andre oversikter kan tas ut fra databasen f eks over utvalgte personers yrker, bosteder, ja til og med fettere og kusiner hvis disse og felles slektninger bodde i kommunen.

Dersom jeg nå ser bort fra det avanserte databasesystemet og tar forskjellene mellom det norske og det svenske kildematerialet i betraktning, kan jeg framheve to ulikheter. For det ene gir husförhörslängden en langt bedre oversikt over migrasjon enn noen norsk kirkebok. Særlig gjelder det flytting innen sognet. (Jfr kapittel 3.) Den viktigste forskjellen er imidlertid at längden er ført årlig og inneholder henvisninger slik at det blir mulig å følge personene nær sagt kontinuerlig. Arbeidet med å koble og lenke individene i materialet ble stort sett gjort av prestene. Når man skaper databasen, kan man langt på vei nøye seg med å simulere deres anvisninger. Manglene i de norske flyttelistene blir det vanskelig å eliminere. Men de manglende referansene i resten av kildene, kan vi i stor grad opprette ut fra det materiale vi har.

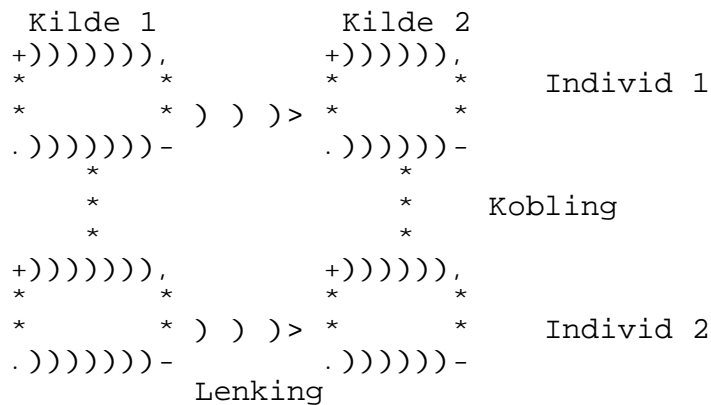
Dette har da også blitt gjort for flere undersøkelser av norske prestegjeld, men i hovedsak er manuelle metoder anvendt. Den mest kjente er familierestitusjonsmetoden, som utnytter kirkebøkens dåps-, vielses- og begravelleslister. Hver innførsel i disse føres over på et personkort. Kortene ordnes deretter manuelt familievis, hvoretter opplysningene skrives av nok en gang, men nå på familiekort. Disse gir i sin tur grunnlag for beregning av en rekke demografiske rater. Som regel er flere tusen personer involvert med mange innførsler for hver. Metoden er derfor i sin rent manuelle versjon svært arbeidskrevende.³ Andre forskere har tatt i bruk en modifisert versjon av metoden, hvor også annet kildemateriale er trukket inn.⁴ I denne forbindelse har alfabetiserte edb-utskrifter redusert arbeidsbyrden noe, men den må fremdeles sies å være betydelig større enn ved uttak av tilsvarende informasjon fra et folkeregister.

² Se Thorvaldsen 1977.

³ Se Dyrvik 1983, s. 93ff

⁴ Se Pryser 1974, s. 23ff; Thorvaldsen 1978 s. 4-7ff.

For å skape et folkeregister ut fra det nominative kildemateriale vi har bevart fra 1800-tallet, må i prinsippet to typer relasjoner innføres eller gjøres eksplisitte (se figur 6-3). For det ene må der opprettes pekere mellom alle innførsler i samme kilde eller i ulike kilder som omhandler samme individ. Denne prosessen vil jeg kalle "*lenking*". Begrepet "*kobling*" vil jeg reservere for opprettelse av pekere mellom individer i en eller flere kilder som står i relasjon til hverandre, f eks er i familie. (Begrepene "*lenking*" og "*kobling*" brukes ellers ofte synonymt.)

Figur 6-3: Lenking og kobling av to poster i to kilder

Figur 6-3 illustrerer denne forskjellen. Boksene representerer 4 poster fra to ulike kilder. Heltrukken linje betyr at relasjonen er gjort eksplisitt i kilda. Når den er tegnet fra en personpost⁵ til en annen i samme kilde, kan det f eks bety at der står "hendes Søn" som henvisning til forrige post. En *kobling* kan opprettes uten videre mellom de to personene. Stiplet linje er en relasjon som kan opprettes indirekte ut fra informasjon om at to poster hører sammen. F eks kan jeg ut fra overensstemmelse i navn og annet slutte at individ 1 i kilde 1 og 2 må være samme person, og dermed opprette en lenk. I norske, nominative kilder fra 1800-tallet er det stort sett bare koblinger som er så klart angitt i kildematerialet. Men slike koblinger vil ofte være en viktig forutsetning også for å etablere lenker. F eks vil man ofte kunne identifisere en person i en annen kilde på grunnlag av data om ektefelle eller barn. Siden lenkene går minst klart fram av kildene, vil det være ved lenking at de fleste problemene oppstår. Mye av denne framstillinga vil derfor dreie seg om algoritmer for å finne igjen samme individ flere steder i kildene.

⁵ En personpost er i utgangspunktet den enhet som i datamaskinen representerer opplysningene om en person i en kilde. Etter lenking kan en personpost gjerne inneholde data fra flere kilder.

6.1 Skjematisk framstilling av lenkingsproblemer.

```

+))))))0))))),
*          *          *
*   Person-   * Søskenflokk i * Unike egenskaper
*   nummer   * folketelling * for hver person
/))))))3))))1
*          *          *
* Hundreåringer * Historiske * Samme egenskaper
* = nyfødte    * individdata * for flere personer
.)))))2))))-
   Konstante   Varierende
   egenskaper fra kilde til kilde

```

Figur 6-4: Skjematisk framstilling av lenkingsproblemer.

Mulighetene for å identifisere et individ entydig avhenger av hvilke karakteristika ved personen som er angitt. I figur 6-4 gis noen eksempler på dette. Den horisontale dimensjonen skal illustrere forskjeller fra kilde til kilde. Man kan tenke seg at et og samme individ alltid lar seg identifisere ved en og samme identifikator. Personnummeret er et eksempel på en slik konstant identifikator, det følger oss fra vugge til grav (om vi ser bort fra skrivefeil), og hensikten er at vi skal la oss identifisere i en rekke ulike sammenhenger. Andre kjennemerker vil gjerne bli gjengitt noe forskjellig i ulike kilder. De fleste opplever at deres navn blir skrevet på ulike måter fra tid til annen, fordi et navn kan ha flere skrivemåter som uttales likt. (Se side 200.) På den vertikale akse i figur 6-4 forsøker jeg å illustrere at en identifikator enten kan være unik eller den samme for to eller flere personer. Vi har f.eks. lest i avisene at nyfødte har fått samme personnummer som hundreåringer. Nummeret er da fortsatt konstant, men det er ikke lenger unikt. Øverst til høyre finner vi de tilfeller hvor identifikator varierer fra kilde til kilde men fortsatt er unik. Det gjelder f.eks. en søskenflokk i en folketelling, hvor jeg aldri har sett at to søsken heter det samme. (Derimot forekommer det at nyfødte fikk avdøde søskens navn.) Mens ruta øverst til venstre representerer dagens ideelle situasjon, er historiske nominative kilder plassert i ruta nederst til høyre. Der opplever vi regelmessig både at flere personer har samme kjennetegn, og at kjennetegna for en og samme person varierer fra kilde til kilde. Det er disse to problemene i kombinasjon som gjør lenking såvidt problematisk: Jeg kan verken entydig skille en person fra alle andre eller være sikker på at personen dukker opp med samme kjennetegn i andre sammenhenger. Dilemmaet er altså: Hvis jeg skal følge en person fra en kilde til en annen, må jeg ta i betraktning også innførsler i kilde nr. 2 som ikke er identiske med utgangspunktet i kilde nr. 1. Dermed øker jeg risikoen for å knytte opplysninger om andre personer til den personen jeg egentlig er på jakt etter.

6.2 De enkelte rubrikkene

Ut fra den mer prinsipielle diskusjonen foran skal jeg nå se på hvilke variabler jeg til vanlig finner i de nominative kildene og hovedproblemer forbundet med dem. (Se nærmere i kapittel 3.) Hver kilde er bygget opp slik at det er lett å konstruere et *plassnummer*. Dette nummeret er imidlertid bare unikt innenfor konteksten av hver enkeltkilde, og gir intet grunnlag for direkte oppslag i annet materiale. Pr definisjon inneholder nominative kilder *navn*, som er de viktigste identifikatorene. Men skrivemåten av navn vil ofte skifte fra kilde til kilde, og for kvinnene ble det mer og mer vanlig å ta et nytt etternavn ved inngåelse av ekteskap. I tillegg kom overgangen fra at barn brukte farens patronymikon til at de tok hans etternavn.⁶ Navn på *bosted* blir et annet ved flytting, og bruk av dette i identifikasjon kan gi samme type skjevheter som er beskrevet for yrke nedenfor. I tillegg er navn sjelden en unik egenskap, selv ikke flere i kombinasjon. *Kjønn* er en konstant egenskap, men skiller dessverre (for lenkingsformål) menneskeheten i bare to grupper. *Familiestatus* og *sivilstand* endres over tid, men er viktige kjennetegn for å koble personer sammen til sosiale grupper. *Yrke* er en egenskap som varierer over tid, og som er sjelden for noen (biskoper) og skiller lite mellom andre (arbeidere). Av denne grunn kan bruk av yrke i lenking gi skjeve utvalg, og dermed skape tendens i materialet. *Fødselsår* eller *alder* er en nyttig lenkingsvariabel fordi den er anvendelig til å dele materialet inn i aldersgrupper for nærmere sammenligning. Feil i denne rubrikken forekommer, særlig i originalkilda, men også under "punching". Der jeg har opplysning om *fødested*, kan det være nyttig hvis det dreier seg om å identifisere innflyttere. Mange kommuner har imidlertid en høy heimfødingsprosent slik at denne variabelen skiller dårlig. Samtidig kan angivelse av fødested variere fra kilde til kilde for samme person av de grunner som er nevnt mht navn eller fordi stedsangivelsene har ulik presisjon (prestegjeld/sogn/kommune/ gård). Resultatet er at jeg aldri kan regne med at en identifikator alene er unik eller konstant i mitt materiale. Bare ved å kombinere flere variabler kan jeg etablere lenker, og disse vil være mer eller mindre sannsynlige.

Når man vurderer hvilke kilder som det er mulig og rasjonelt å føre sammen, blir to krav stilt opp mot hverandre. Skal lenkinga ha noen hensikt må hver ny kilde inneholde informasjon i tillegg til den jeg har fra før. Men skal lenkinga være mulig må de også inneholde noen felles variabler, som ikke gir ny informasjon; helst skal opplysningene i disse være identiske fra kilde til kilde. Å lenke dåps- og konfirmasjonslister er uproblematisk siden lenkingskriteriene navn, fødsels- og dåpsdato er oppgitt i begge kildene. Men fordi det står lite i den ene kilda som ikke også står i den andre, vil jeg ha liten nytte av slik lenking.

⁶ Schiøtz, 1977, s27, fant forekomster av dette allerede i folketellinga 1875 for Kristiania.

Lenking av dåpslister mot folketellinga 1910 er et mer relevant eksempel, siden begge kilder oppgir navn, fødselsdato og fødested, samtidig som folketellinga gir en rekke supplerende opplysninger i forhold til dåpslista.

6.3 Strategier for datamaskinell lenking / kobling

Felles for de framgangsmåtene som vil bli beskrevet er at de forsøker å automatisere deler av eller hele arbeidet med lenking og kobling ved å ta i bruk edb-teknikk. I praksis vil bare én ny kilde tas i betraktning av gangen, slik at kilde 1 lenkes mot kilde 2, mens kilde 2 lenkes mot kilde 3, altså grunnlag for det jeg i innledningskapitlet har kalt bitudinell analyse. Men ofte vil opplysninger som kommer fram under lenking av en ny kilde kunne ha betydning for lenker som allerede er etablert mellom de gamle kildene. Dette kunne man i prinsippet ta hensyn til ved å la data fra flere enn to kilder føres sammen i løpet av en kjøring, noe som imidlertid ville øke behovet for hurtiglager og stille strenge krav til optimalisering av programvare som er komplisert nok i utgangspunktet.

6.3.1 Sortering av kildematerialet

Den bruk av edb som hittil har vært mest vanlig i arbeidet med nominative kilder er enkle sorteringsrutiner. Med disse har vi produsert alfabetiserte kildeutgaver hvor forskere kan finne fram til navngitte personer i registre. Opplysningene fra den trykte kildeversjonen har så for hånd blitt overført til individkort og individkortene har samlet utgjort kollektive biografier. Som nevnt er den største ulempen ved denne metoden at den er så arbeidsintensiv. Dessuten vil feil bli introdusert, både skrivefeil og feilkobling / feillenking. Et annet problem er at selve lenkingsprosessen skjer mer eller mindre intuitivt ut fra forskerens skjønn. Dermed er den vanskelig å dokumentere og kontrollere. I noen tilfeller kan arbeidsbyrden bli mindre ved at man samsorterer to eller flere kilder før man lager alfabetiserte utgaver av dem (såkalt "merging"). Med mindre man arbeider med små utvalg hvor individene har unike og konstante kjennetegn, vil imidlertid ikke de andre problemene bli redusert i nevneverdig grad. Poenget er at algoritmer som foreslår eller avgjør hvilke persondata som hører sammen i lenker og koblinger ikke blir anvendt. Men sortering av kildene er et rasjonelt skritt i retning av å lenke og koble dem.

6.3.2 Lenking på individnivå

Dette betegner en datamaskinell prosess hvorved man ved hjelp av klart definerte algoritmer avgjør med hvor stor sannsynlighet data om en person i kilde nr. 2, 3 osv omhandler samme

person som jeg har data om fra kilde nr. 1. Opplysninger om relasjoner eller gruppetilhørighet mellom individene tas i denne omgang ikke med som grunnlag for å avgjøre sannsynligheten. F.eks. ser man på om en kvinnes alder ligger innenfor akseptable intervaller i to kilder, og hvorvidt hun er gift. Men data om *hvem* hun eventuelt er gift med blir ikke tatt i betraktning før sannsynligheten for at lenken er riktig blir bestemt. Det vil imidlertid ikke være riktig å si at opplysningene om hvert individ blir vurdert isolert. Alle individposter fra kildene som muligens kan høre sammen, f.eks. alle med samme kjønn eller alder blir plukket ut for nærmere vurdering. Deretter må det beregnes sannsynligheter for alle mulige lenker fra den ene kilda til den andre. Man får dermed en matrise av sannsynligheter som optimaliseres under utplukk av de beste lenkene. Det er klart at her kan data fra en personpost gjøre lenking mellom to andre uaktuell. (Se nærmere om dette på side 217.)

6.3.3 Lenking av par

Det kildematerialet jeg tar utgangspunkt i, angir ofte parforbindelser. Det gjelder først og fremst ektefeller som jeg finner i vielseslistene, dåpslistene, og iblant er nærmeste slektning ført som referanse i begravelseslistene. I folketellingene er også andre parforhold som enke–eldste sønn eller bror–søster hyppig forekommende. Parforhold mellom ektefeller kunne være stabile over lang tid, men de ble oftere avbrutt av dødsfall enn i våre dager. Men sannsynligheten for å finne flere par med samme navn og andre egenskaper i et materiale vil være mindre enn sannsynligheten for å finne enkeltindivid som lar seg forveksle. Jeg har dermed en dobbelt begrunnelse for å utnytte data om parforhold: De kan være mer unike og iblant være mer konstante enn individdata.

Lenking på dette grunnlaget er avhengig av at jeg er i stand til å koble to og to individer sammen. Dette kan være vanskelig eller umulig enten fordi jeg savner opplysninger om slike relasjoner eller fordi mange levde som enslige. Når jeg lenker på denne måten, må jeg være meg bevisst at de som levde i parforhold med større sannsynlighet kommer med blant de lenkede. Utvalget blir skjevt, og jeg må kompensere for dette når jeg skal vurdere forskningsresultatene.

En kategori kilder må her trekkes fram som særlig strategisk, det er vielseslistene. Her blir opprettelsen av de fleste parforhold dokumentert, slik at man kan ta hensyn til nye par i neste folketelling og i dåpslistene. Vielseslistene gir også regelmessig informasjon om brudeparets fedre. Disse parforholda mellom fedre og barn kan man utnytte til å slå bro over den perioden før ekteskapet da mange lever som enslige og er vanskelige å etterspore i

kildene. Uten slike data om ektefolk, ville det bli langt vanskeligere å lenke fra opprinnelses-til prokreasjonsfamilie.

6.3.4 Lenking av grupper

På bakgrunn av det som er sagt over kan man spørre: Hvorfor ikke like godt utnytte alle mulige koblinger i lenkeprosessen? Dette ville innebære å ta alle medlemmene i sosiale grupper i betraktning når man lenker, altså føre sammen opplysninger om hele familier eller hushold. Ideelt sett ville det øke den informasjon man kan lenke på grunnlag av og de enhetene som skulle lenkes ville bli mer unike. Det er flere haker ved en slik strategi. For det ene er familiegrupper enda mindre stabile enheter over tid enn parforhold. Nye barn kommer til, eldre flytter ut, tjenerne skifter arbeidssted. For det andre er sosiale grupper utover par i liten grad angitt andre steder enn i folketellingene. For det tredje har vi et problem som er parallelt til det jeg nevnte ovenfor mht å lenke/koble mer enn en ny kilde om gangen. Behovet for hurtiglager og kravene til programvaren stiger raskt. En alternativ strategi ville derfor være å lenke par først og deretter se hvilke individer som kan lenkes og kobles til disse.

6.3.5 Manuell eller automatisk lenking?

Fordelen ved automatikk er at de lenker som blir etablert er lette å dokumentere gjennom de algoritmer som er innbakt i edb-systemet. I den grad lenkinga er vellykket og en stor del av postene i den ene kilda "matcher" poster i den andre, kan arbeidsbesparelsen være betydelig. Problemene ved framgangsmåten vokser hvis opplysningene om individene gjør det vanskelig å skille dem fra hverandre (få er unike) eller der er inkonsistenser i data fra kilde til kilde. Da får man en stor restkategori som ikke lar seg lenke automatisk, og det lenkede utvalg blir lite representativt. Man kan avhjelpe dette med manuell lenking av restkategorien med de problemer dette innebærer i form av merarbeid og dårlig dokumentasjon. Det vil da være verdt å vurdere om grupper av personer, f eks familier, bør sees i sammenheng under lenkeprosessen. Mao: Materialet kobles, og koblingene utnyttes under lenkeprosessen. Det omvendte, at lenker utnyttes for å definere koblinger, kan også forekomme.

6.4 Skisse av noen utvalgte lenkingssystem

Fra den omfattende litteraturen om lenking har jeg plukket en håndfull titler som jeg vil gjennomgå kort her, enten fordi de er eksempler på metoder nevnt ovenfor eller inneholder løsninger av prinsipiell interesse.

Johansen (1975) studerte befolkningsutviklinga i Danmark på 1700-tallet ut fra kirkebøker og folketellingene 1787 og 1801 for 26 utvalgte sogn. Materialet ble samsortert på individnivå ut fra kjønn, de to første tegn i fornavn, etternavn og fars etternavn samt fødselsår. Pga. stor navnekonsentrasjon og ustabile etternavn var det nødvendig å supplere samsorteringen med manuell kontroll og justering. Johansen tviler på nytten av rent maskinell bearbeiding da utarbeidelse av algoritmene krever kjennskap til detaljer i hver prests måte å føre kildene på. M.a.o måtte kildene gjennomgå manuelt i alle fall for å lage programvaren. Dette gjelder i mindre grad når systemet kan brukes for flere kommuner, og materialet er såvidt standardisert som folketellinger fra siste del av 1800-tallet.

Katz og Tiller (1972) beskriver en liknende løsning ved lenking av folketellinga og skattelistene 1861 for Ontario. Man anvendte Soundex-systemet for å nøytralisere ulike stavemåter av "samme" navn. Det viste seg at bosted var en mer stabil egenskap å sortere ut fra enn alder! Dessuten at yrke var en nyttig sorteringsvariabel hvis man først standardiserer yrkesbetegnelsene. Forfatterne understreker de farer for skjeve utvalg som bruk av yrke og bosted i sorteringen medfører hvis materialet skal brukes i studiet av sosial eller geografisk mobilitet.

Wrigley og Schofield (1973) forsøker å simulere familierekonstitusjonsmetoden. Som en del av arbeidet i "The Cambridge Group for the Study of Population and Social Structure" lenkes og kobles opplysningene i dåps-, vielses- og begravelseslister sammen til familiebiografier. Forfatterne legger stor vekt på å ta hensyn til all relevant informasjon i kildene, og å føre dem sammen i en bestemt rekkefølge. Bare når det er flere mulige lenker eller koblinger, tar man i bruk teknikker for vekting av samband mellom egenskaper på de ulike postene, slik at svakere lenker som ikke er kompatible med de sterkere elimineres. Etter sytten år er disse reglene for lenking endelig implementert i et programsystem.⁷

Skolnick (1973) trekker inn folketellingene for å kontrollere resultatet av lenking mellom kirkebøkene. Første fase i lenkinga / koblinga er å føre sammen alle mulige kandidater i "klynger" (clusters). For hver klynge anvendes så teknikker fra forskning omkring kunstig intelligens til å velge ut de kombinasjoner av lenker og koblinger som samlet gir de beste løsningene. Det er f.eks mulig at en sterk lenk må forkastes til fordel for flere svake, noe som ikke skjer i Wrigley og Schofields system. Skolnick advarer mot faren for tendens som ligger i anvendelsen av de intuitive lenkingsteknikker. Bare gjennom en

⁷ Schofield, 1992, s75.

nøyaktig spesifisering av de kriterier som er brukt blir det mulig å gardere seg mot de skjevheter som nær sagt alltid vil bli introdusert. Skolnick mener at hans system nytter all informasjon i materialet bortsett fra muligheten til å tolke navn fonetisk.

Pouyez, Roy og Martin (1983) anvender et interessant postbegrep som utgangspunkt for sin lenking. De kobler sammen individposter to og to til par i alle tilfeller hvor dette er naturlig (se ovenfor). På denne måten kunne de i mange tilfeller med stor navnekonsentrasjon lenke ut fra at partneren hadde mer unike navn. Par er også utgangspunkt for lenking av især kirkebøker ved det bredt anlagte IREP-prosjektet i Quebec-provinsen.⁸

Johansen (1984) går enda et skritt i denne retningen ved å knytte alle individposter til familie og *bosted*. Kildegrunnet er kirkebøker, folketellinger samt skattelister og skifteprotokoller for Odense på 1700-tallet. Ved å bruke adresse i byen og gårdsnavn på landet har det vært mulig å se kontinuitet i familiebedrifter selv om det har vært total utskifting av alle involverte fra et tidspunkt til et annet, f eks ved at innehaverne dør barnløse og fjernere slektninger må overta.

Oldervoll (1982) lenket individer i 1801-tellinga for 44 norske kommuner til kirkebøkene i de nærmeste årene. Data fra hver personpost ble kodet og pakket slik at en hel kommune kunne behandles i maskinen på samme tid, og det ble gitt poeng for alle mulige lenker mellom personpostene i folketellinga og i kirkebøkene, slik at hver kirkebokspost fikk en peker til tellinga. Dermed kunne en post i tellinga bli referert av flere poster i kirkebøkene, det motsatte var ikke mulig. Derfor ble alle potensielle lenker vurdert manuelt og interaktivt for å avgjøre tvilstilfellene. Styrken i dette systemet er at det tar hensyn til nær sagt alle mulige lenker. Svakheten er at man manuelt må godkjenne og velge mellom lenkene, med de ulemper dette medfører i form av arbeid og mangel på dokumentasjon. Dette henger kanskje sammen med den omfattende koding av materialet, som kan bidra til å fjerne signifikante ulikheter mellom personene. Det er videre uklart i hvilken utstrekning algoritmene tar hensyn til relasjoner mellom individene ved beregning av lenkingspoeng.

Informatikeren Lars **Nygaard** har utviklet et interaktivt system for lenking av personposter fra en rekke ulike kilder som folketellinger, kirkebøker og matrikler.⁹ Lenkingssystemet er prøvd ut på et større materiale bestående av mange kildetyper og fungerer i prinsippet på samme måte som Oldervolls programvare, bortsett fra at første fase

⁸ Bouchard, 1992, s67ff.

⁹ Se Nygaard 1985, s157ff.

består av en fleksibel samsortering i stedet for matchscoring. Det legges stor vekt på at forskeren selv i neste omgang skal få gode muligheter til å vurdere alle potensielle lenker før pekere mellom personpostene opprettes. De interaktive mulighetene er sterkt forbedret ved bruk av vindusteknikker, men ellers vil styrken og svakhetene være som under forrige punkt. Systemet er vellykket brukt til interaktiv lenking av en rekke kildetyper for Asker og Bærum gjennom 1800-tallet.

6.5 Lenking, kobling og tendensiøse utvalg

De lenkede og koblede utvalg som blir resultat av lenkinga, er aldri komplette i den forstand at alle medlemmer fra den befolkning jeg ønsker å studere kommer med. Noen personer kan mangle i de kildene jeg tar utgangspunkt i, f eks pga. flytting. Andre står i kildene, men filtreres bort i lenkinga fordi de ikke kan identifiseres pga. mangelfulle opplysninger. Det er grunn til å tro at de personer som blir identifisert, og som er det utvalg mine resultater bygger på, ikke utgjør et representativt utvalg av den totale befolkning mht de egenskaper jeg ønsker å studere. (Jfr neste kapittel.) Ved kobling ligger det også snublende nær å nytte data på en slik måte at det påvirker mine slutninger om sosiale relasjoner. F eks kan man ved kobling av ektefeller i tvilstilfeller føre sammen menn og kvinner som har noenlunde samme alder. Utsagn om forskjeller i alder mellom kone og mann som bygger på et slikt materiale, må jeg ta forbehold om. Slike faktorer må jeg ta hensyn til ved fortolkning av resultatene, og det er mulig hvis jeg er meg bevisst hvordan mine utvalg blir skapt.

Det er grunn til å understreke at selv den beste historikers skjønn her kan være villedende. Det er ingen lett oppgave å holde seg til regler når en lang rekke små avgjørelser mht lenking foretas over en lengre periode. De avgjørelser som blir tatt er dermed sjelden konsekvente. Særlig alvorlig blir problemet hvis man skal utnytte et materiale som andre har lenket med intuitive metoder. Spørsmålet om mest mulig klare regler for lenking og kobling av nominativt materiale bør derfor reises uavhengig av om arbeidet skal automatiseres vha edb. Det springer først og fremst ut av det grunnleggende krav til muligheten for intersubjektiv kontroll som gjelder i all forskning. Og kontrollmuligheten blir illusorisk hvis det er nødvendig å gjennomføre lenkingsarbeidet manuelt på nytt for å sjekke det. Å ta standpunkt til premissene for lenking er derimot overkommelig, slik at man får grunnlag for utsagn om i hvilken grad et skjevt utvalg kan ha virket inn på resultatene. Når lenkinga er

utført ved skjønn, vil det selvsagt gjenstå avgjørelser som ikke lar seg formalisere i noe regelapparat.

En tilsynelatende løsning kunne være å sette sikkerhet i høysetet, å bare lenke den delen av materialet hvor spørsmålet om opplysningene i de ulike kildene hører sammen, er hevet over enhver tvil. En slik framgangsmåte er muligens riktig der hvor betydningen av den enkelte lenks riktighet er avgjørende, f.eks. i slektsgransking. Ofte er imidlertid siktemålet å utarbeide en kvantitativ oversikt over egenskaper ved en befolkningsgruppe slik den er beskrevet i to eller flere nominative kilder. Da gjør "safety-first" regelen vondt verre. Man risikerer nemlig å stå igjen med et ferdig lenket materiale hvor deler av befolkninga er sterkt underrepresentert mens andre er tilsvarende overrepresentert. Det er grunn til å tro at det i alle samfunn vil være mer eller mindre sterke sammenhenger mellom alle de egenskaper ved individene som vi lenker, kobler og beskriver dem ut fra. De lavere sosiale lag kan ha størst navnekonsentrasjon, eller være mer geografisk mobile. I tillegg kan det p.g.a. et lavere utdanningsnivå tenkes at de i mindre grad er i stand til å gi presise opplysninger til tellerne f.eks. om alder.

For å oppsummere betyr dette ikke at det blir umulig å komme fram til valide forskningsresultater ut fra lenkede data. Men det må legges vekt på hvordan resultatene samvarierer med og er påvirket av de opplysninger og de metoder som er anvendt i lenkingsfasen. Dette er spesielt vanskelig hvis reglene for lenking og kobling ikke er klart spesifisert og konsekvent fulgt i undersøkelsen. I den grad man ønsker å nytte et materiale, som andre har lenket, til å studere nye problemstillinger, vil dette være forsvarlig når man har oversikt over de prosedyrer som har vært brukt og hvilke skjevheter som fins i data. Når automatiske metoder for lenking er anvendt vil det også være enkelt å tilpasse lenkingsopplegget til de nye problemstillingene.

Det er da fire grunner til at man bør streve etter å fullautomatisere lenkingsarbeidet, og komme bort fra de manuelle teknikkene, selv om de i økende grad kan foregå interaktivt. Den viktigste har jeg nettopp skrevet om, jeg må få kontroll over risikoen for å arbeide med skjeve utvalg skapt ved intuitiv lenking. Grunn nr. to har jeg også nevnt: Manuell lenking ved terminalen krever fortsatt mye arbeid. En tredje grunn er at når lenkinga skal skje interaktivt, stilles det store krav til datamaskinens hastighet, fordi man ved interaktiv bruk må kreve lave responstider. Et fjerde moment er at mange brukere av historiske individdata ikke har adgang til de nødvendige datamaskinressursene. Den type arbeidsstasjon som Lars Nygaards programvare er laget for, fins for eksempel ennå ikke ved noen historisk avdeling i Norge. De to siste argumentene vil bli svekket etterhvert som kraftig maskinvare blir allment tilgjengelig. De to første kan vi bare bøte på med bedre systemering og programvare.

6.6 Normalisering av navn

Siden man i forrige hundreår ikke innførte noe entydig personnummer, blir navn det viktigste kriterium for identifikasjon av personer. Det skaper derfor problemer at navn er beheftet med begge de hovedsvakheter som er omtalt på side 191. For det ene kan flere personer hete det samme, for det andre kan samme person ha ulike navn fra kilde til kilde.

Det siste gjelder i særlig grad hvis man definerer ulike navn som ulike grafnavn. Med grafnavn mener jeg en bestemt stavemåte av et navn slik at f eks Nils og Niels blir to ulike grafnavn. I dag er det vanlig å knytte identifikasjon til grafnavn, slik at en og samme person normalt heter Nils uten e i alle sammenhenger. Dette forholdt seg ganske annerledes i forrige hundreår, da skrivemåten heller ble bestemt av hvem som skrev navnet ned enn av den som bar navnet. Bakgrunnen for dette er selvsagt at kunnskapene i ortografi var svake også etter at opplæring i skriving ble innført med skolereformene i 1860-årene. At prestene ofte brukte dansk ortografi, gjorde neppe problemet mindre. En analyse av sammenhengen mellom grafnavn og identifikasjon må derfor ta sitt utgangspunkt i en beskrivelse av praksis. Konsekvente ortografiske normer fantes i langt mindre grad enn nå.

Alle de ulike grafnavn jeg finner i kildene er mer eller mindre tilfeldige resultater av en lang historisk prosess hvor både ortografiske og fonetiske aspekter spiller inn i vekselvirkning. Selv om forvirringa mht staving er betydelig, er den heldigvis ikke total. Nils fins ofte som Niels, men sjelden som Nols, annet enn ved direkte punchefeil. Dette er den første gruppa av årsaker til nye grafnavn, og dette er det vanskelig å formulere regler for. Der vil forekomme leseproblem under overføring fra original kilde til maskinleselig versjon. Man kunne kanskje formulere regler som at a ofte leses o og omvendt, men dette henger så nært sammen med håndskriftformer at reglene måtte endres fra kilde til kilde. En undergruppe "dekorativ staving" kan jeg også ta med blant de ortografiske aspekter. Det var fornemt å skrive navnet på utenlandsk vis med c, q, w, x, eller z. Dette siste er forholdsvis regelmessig i relasjon til uttale og norske fonografemiske konvensjoner.

Problemene med de mange ulike grafnavn kan også føres tilbake til mer fonetiske aspekter. Det er grunnleggende i fonetikken at samme fonem blir uttalt forskjellig alt etter konteksten, fordi fonemene påvirker hverandre. Her vil det være påvirkning både innen et navn og fra et navn til det neste. F eks vil ustemte konsonanter lett bli stemt etter vokal (k blir g). Her er det mulig å formulere noen relativt stabile regler for hvilke grafnavn som hører sammen, selv om det forekommer unntak. Ideelt sett burde man også tatt hensyn til ulike dialekter utover landet. Et annet fonetisk poeng har sammenheng med hvilke stavelser i navn

som er hhv trykketunge og trykklette. Det er rimelig å anta at variasjonene i stavemåte forekommer hyppigst i trykklette stavelser bl a fordi disse blir uttalt mer utydelig slik at det er lett å misforstå informanten.

Hvilke grafnavn skal betraktes som "samme navn" mht identifikasjon? Det er neppe mulig å komme fram til klare regler for dette, spesielt ikke når man tar variasjonsbredden i tid og rom med i betraktning. Jeg vil her legge til grunn en intuitiv oppfatning som bygger på de erfaringer jeg gjør ut fra navnebruken i kildematerialet. Definitivt vil jeg si at hovedformen av et navn er den form som en gruppe navn blir standardisert til ut fra de regler og unntak som blir formulert nedenfor. Jeg vil altså ikke bruke den mest frekvente eller mest "moderne" navneformen som eggenavnmarkør. Hovedformen sammen med sine grafvarianter utgjør en gruppe homonyme navn.

6.6.1 Mulige prinsipløsninger ved normalisering

Navnegranskere har valgt ulike metoder for å løse de problemer man blir stilt overfor av den rike flora av grafnavn. Det enkleste er selvsagt å betrakte hvert grafnavn som et eggenavn i analysene. Dette faller mer naturlig med et moderne navnemateriale.¹⁰ Med et eldre materiale viser normalisering seg fort tvingende nødvendig, og den kan foretas manuelt, maskinelt eller ved å kombinere disse metodene. Manuell normalisering har vært gjort ved å standardisere navnene før databehandling. Siden det ikke fins opplagte regler for slikt arbeid, blir dette tungvint hvis man siden finner å gjøre endringer i måten materialet er normalisert på. Vanligvis blir derfor navnetilfanget registrert bokstavrett fra kildene for så å gjennomgå en bearbeiding etterpå. Ved normalisering av fornavnene til 137.200 personer fra folketellinga 1801 for Norge anvendte man i forbindelse med prosjektet *Norsk personnavnleksikon* en manuell og interaktiv metode. Etter at grafnavnene var sortert, ble alle former av samme eggenavn ført sammen ved at de fikk samme nummer. Det mest frekvente grafnavnet ble så valgt som eggenavnmarkør i hver gruppe. Det er ikke formulert entydige regler for normaliseringa, men arbeidet ble utført av personer med vitenskapelig kompetanse i navnegransking. Hensikten var å lage en liste over de mest hyppige fornavnene, og normaliseringa førte til ganske store endringer i rekkefølgen. F.eks avanserte Marthe fra 5. til 2. plass etter å ha blitt slått sammen med grafvariantene Marte og Martha.¹¹

¹⁰ Alhaug (1984) bruker konsekvent grafnavn som enhet i sin optelling av nordnorske markørnavn.

¹¹ Lien, "Navnematerialet i folketellinga fra 1801" og Kruken (1982).

Normaliseringa ga studiet av navnefrekvenser i 1801-tellinga et mer realistisk utfall. Jeg har også tatt utgangspunkt i denne lista når jeg laget unntaksliste for egen normalisering av navn (se side 206). Allikevel må vi huske at den rent manuelle metoden har to svakheter. For det ene er den arbeidskrevende. For å ta det mest ekstreme eksempel: Egennavnmarkøren Gunild er hyppigst blant hele 45 grafvarianter. Og ca. halvparten av egennavnene har mer enn en skrivemåte. For det andre er det ikke formulert klare regler for standardiseringa. Andre forskere som vil sette seg inn i forutsetningene for resultatene er henvist til navnelistene selv. De kan da konstatere at f eks Kari og Karen er behandlet som to ulike egennavn. Det er uklart hvordan dette forholder seg til muntlig og skriftlig praksis den gang.

Av disse grunner skal jeg se nærmere på automatiske metoder for standardisering av grafnavn. Metoden har vært prøvd i Norge, og i Sverige og Danmark har det vært gjennomført mer omfattende prosjekter.¹² Disse har direkte praktisk relevans for mine formål, mens de franske og engelskspråklige systemene viser seg lite egnet for et skandinavisk navnetilfang. Målsettinga har vært å lage edb-program som normaliserer grafnavn til en felles grunnform. Programmene består av algoritmer som bygger på regler for skriftlig og muntlig gjengivelse av navn som nevnt innledningsvis. De fonografematiske reglene spesifiserer særlig hvilke konsonanter og vokaler som skal strykes fordi de er stumme og derfor i varierende grad kommer med i skriftbildet. De fonologiske regler tar særlig hensyn til assimilasjon (rl > ll), jamning (tilsvarende påvirkning fra en annen stavelse i navnet; Tøllev > Tølløv), diftong som blir monoftong (ei > e) og veksling mellom stemt og ustemt gjengivelse av en lyd (t > d som i Peter > Peder). Dessuten tar man hensyn til at navnet kan deles inn i stavelser som har ulikt trykk.¹³

En hovedoppgave om normalisering av navn har utviklet effektiv programvare for formålet idet rutinene er så hurtige at de kan anvendes under selve lenkinga. Oppgaven inneholder få nyvinninger mht fonografiske regler, det klareste særtrekk er at det legges opp til en svært radikal normalisering av vokaler.¹⁴ Programmene er imidlertid utviklet med verktøy som gjør at de er vanskelige å integrere i mitt eget arbeid.

Ved normalisering blir dobbeltnavn av praktiske grunner delt opp før behandling slik at eventuell fonetisk påvirkning fra et navn til et annet ikke blir tatt hensyn til. Dette ville kreve

¹² Se Oldervoll (1982), Thorvaldsen (1981), Maegaard og Spang-Hanssen (1975), Wählin (1977), Nygaard (1985). Om Soundex se Wrigley og Schofield (1973) s.98ff.

¹³ Jeg takker for gode råd fra navnegranskeren G. Alhaug og lingvisten Th. Hoel.

¹⁴ Se Nygaard (1985) s. 173ff, Vestre (1985) og Nygaard (1992).

uforholdsmessig store edb-ressurser og gi små resultater med henblikk på identifikasjon, siden det varierer i sterk grad fra kilde til kilde om et eller flere navn kom med. Reglene gis et tillegg i form av en liste med navn som inneholder de hyppigste navneformer (for å spare maskintid) eller unntak fra reglene (for å holde programmet på en rimelig størrelse). Resultatet fra reglenes normalisering av navnetilfanget vil det være mulig å bearbeide videre til en liste over samføring av grafnavn. Det er grunn til å tro at denne metoden vil være langt mindre arbeidskrevende enn å lage lista manuelt fra starten av. Det er eksempelvis mulig å sette opp 324 teoretiske varianter av det svenske navnet Kronskog.¹⁵ Man må regne med å støte på nye grafnavn i hver eneste nye kommune og kilde man bearbeider for lenking, slik at normaliseringsreglene vil vise seg nyttige selv når man har bygget opp en omfattende liste over egennavn med grafvarianter. (Se mer om dette på side 206 hvor en kombinasjon av manuelle og automatiske metoder er brukt for å lage unntaksliste med navn.)

6.6.2 Normalisering av mitt navnetilfang vha edb

De edb-rutiner for normalisering, som jeg har systemert og programmert, bygger på studier av navnetilfang fra 1800-tallskilder. Personnavn er trukket ut, særlig fra folketellinger, og er forsøkt normalisert etter en rekke ulike fonografiske regler. Hvilke regler som skal gjøres gjeldende og deres anvendelsesområde er et avveiningsspørsmål. Når målet er å identifisere mennesker internt i edb-programmer, spiller det mindre rolle om den normaliserte formen er meningsbærende for folk flest, slik den må være i et oppslagsverk. Dette gjør det mulig å anvende en relativt hardhendt bruk av reglene. På den annen side må normaliseringa ikke gå så langt at ulikheter i navn som skal skille mellom personer blir borte. Dette har også sammenheng med materialets størrelse. I et lite materiale er det mindre sannsynlig å finne grafnavn hvor signifikante variasjoner i skrivemåten blir borte ved normalisering.

Dette dilemmaet er i mitt system forsøkt løst ved å kombinere egenskaper fra de system som det er referert til over, slik at resultatet av normaliseringa blir tre navneformer: Det opprinnelige grafnavnet samt en radikal og en moderat standardform. Forskjellen mellom de to sistnevnte er særlig hvilken vekt som legges på hhv første og siste del av navnet. Ved den radikale normalisering trunkeres navnene slik at bare første stavelse pluss markante trekk i resten av navnet beholdes (se nedenfor). Dermed vil personer bli tatt i betraktning for lenking selv om det er relativt store forskjeller i den trykklette delen av navnet. Men før man avgjør

¹⁵ Allén (1973).

hvor sannsynlig lenkinga er, kan man ta i betraktning også den moderate og den opprinnelige formen.

Reglene er nummerert fra R1 til R19. Der hvor reglens rekkefølge i programmet er kritisk, er det markert ved å vise til andre regler. Jeg har gjort en inndeling i hhv regler som behandler konsonanter, vokaler og diftonger. Reglene er formulert ved hjelp av noen symboler:

→ betyr blir til

* markerer begynnelsen eller slutten av et navn

@ markerer at tegn skal fjernes

& markerer vokal

% markerer konsonant

Grafemer adskilt med skråstrek (/) er alternativer. (Et grafem er et fonem eller en "lyd" slik det er representert i skrift.) Disse er utelatt på høyre side av pilene, men blir med i resultatet av normaliseringa, hvis ikke annet er angitt. Eksemplene til høyre viser hvordan regelen på samme linje virker, ikke det endelige resultatet av normaliseringsprogrammet.

Konsonanter

R1	CE/I/Y/Ø → S	Cecilie → Sesilie
R2	ellers: C → K (jfr. R13)	Willoch → Willokh
R3	PH → F	Philip → Filip
R4	*/&H& → */&H&	Johan → Johan Hans → Hans
R5	ellers H → @	Willokh → Willok
R6	GJ → @J	Gjert → Jert
R7	*GE/I/Y/Ø → *J	Gertrud → Jertrud
R8a	TJ → KJ	Tjønn → Kjønn
R8b	*KE/I/Y/Ø → *KJ (jfr. R17b)	Kil → Kjil
R9a	SCH → SJ@	Schaft → Sjaft
R9b	SKJ → SJ@	Skjåk → Sjak
R9c	*SKE/I/Y → *SJ	Skei → Sjei
R10	R/L/ND/G → R/L/N@	Hendry → Henry
R11	W → V	Willok → Villok
R12a	X → KS	Axel → Aksel
R12b	Z → S	Lorenz → Lorens
R13	&T/P/F/K → &D/B/V/G	Knut → Knud

Diftonger

R14a	EI/EY/ØI/ØY/ØJ → EJ	Øystein → Ejstejn
R14b	AI/AY → AJ	Maier → Majer
R14c	OI/OY → OJ	Boier → Bojer

R15a	EU → EV		
R15b	AU/OU/OV → AV	Bauer	→ Baver

Vokaler

R16	Æ/I → E	Ingbrit	→ Engbret
R17a	&E → &@ (jfr. R16)	Niels	→ Nils
R17b	ellers */%I& → */%J&	Biørn	→ Bjørn
R18	Ellers && → &@	Matias	→ Matis
R19	A* → E*	Greta	→ Grete

Allment

R20 To like tegn i rekkefølge reduseres til ett.

Kommentarer til de enkelte reglene

Resultatet av reglene 2 og 13 i kombinasjon vil gjøre C om til G etter vokal. Vi ser også at R2 og R4 må virke etter R9a. R3 må virke før R4 og diftongreglene før vokalreglene. Legg merke til at E, I, Y og Ø utgjør en egen gruppe vokaler i noen regler. De sterkeste reglene som R16 (I → E) eller R10, er i utgangspunktet nyttige, men kan vurderes nyansert eller begrenset til den radikale normalisering. Man kan vurdere å la R14a og b gi samme resultat. Forskjellen mellom R18 og R20 er at R18 stryker vokal nr. 2 av 2 etterfølgende når reglene ovenfor ikke har kommet til anvendelse, selv om de to vokalene ikke er like. Regel 20, som da bare anvendes på konsonanter, krever at disse er identiske.

Programmet går først igjennom navnet og ser for hvert grafem etter om noen av reglene ovenfor skal anvendes. Deretter skjer overføring til kort og lang navneform. Herunder fjernes alle mellomrom (@) som har oppstått og like etterfølgende tegn reduseres til ett. Den korte navneformen skapes ved at tegnene til og med første vokal tas med. Hvis navnet er lenger, skrives en R hvis neste tegn er vokal. Hvis neste tegn er konsonant, overføres denne. Dette gjentas også for neste tegn. Prosedyren avsluttes med å overføre en S om slik fins i resten av navnet.¹⁶ Dermed ser man bort fra de trykklette stavelserne i slutten av navn, men regner med at S-lyden er så framtrødende at den til vanlig vil være representert med et grafem i grafnavn som ønskes ført sammen.

For å lage den lange og moderat normaliserte formen må jeg ta mer hensyn til tegn lenger ut i navnet. Derfor starter jeg på nytt etter første vokal og overfører tegn for tegn (bortsett fra blanke tegn) og to like tegn. A i slutten av navn er erstattet med E for å unngå det lite signifikante skillet som skapes mellom grafnavn som Margrete/Margreta.

6.6.3 Unntaksliste for videre normalisering

De algoritmene for automatisk normalisering som jeg har gjennomgått, vil i en del tilfeller ikke gi ønsket resultat. En del navn vil bli slått sammen selv om de i regelen oppfattes som

¹⁶ En mer utfyllende beskrivelse av sluttalgoritmen fins hos Maegaard og Spang-Hansen (1975).

ulike egennavnmarkører. Og, hyppigere, vil reglene ikke klare å føre sammen grafnavn som vi i praksis ser tilhører samme gruppe av homonyme navn. F eks er det vanskelig å formulere en regel som fjerner fuge-e-en i **Edevard** slik at dette blir normalisert til **Edvard** som moderat form og **Edv** (ikke **Edr**) som radikal form uten at dette får uheldige konsekvenser i en lang rekke navn hvor jeg ønsker å beholde e-en (Espen, Helene, m.fl.).

Unntakslista kan bygges opp etter som jeg ved praktiske forsøk med lenking får en samling navn som jeg ser blir brukt som synonymer. I noen utstrekning kan dette gjøres automatisk ved at navn på personer som blir lenket ut fra par- og gruppekriterier blir inkludert i lista etter bestemte regler og kontroller. Imidlertid kan jeg få en "flying start" ved å ta utgangspunkt i den manuelle normalisering av fornavn fra 1801-tellinga som er beskrevet ovenfor på side 201. En del feil og uklarheter måtte riktignok rettes manuelt, men i hovedsak kunne den maskinlesbare oversikt over homonyme navn i 1801-tellinga omformateres ved hjelp av et program som arbeider etter følgende retningslinjer:

Først deles alle doble navn opp slik at jeg kun opererer på enkeltstående fornavn. Man har under normaliseringa operert med ulike typer sammensetning av doble navn. Dette har jeg sett bort fra bl a fordi navnegranskeren her har misforstått registreringspraksis. Det ble vurdert å kutte ut navn nr. 2, 3 og 4 fra lista fordi disse i en del tilfeller var normalisert feil. (Standardformene er angitt med nummer, og det har vært fort gjort å bytte om siffer eller ta naboformens nummer eller gi samme standardform to ulike nummer.) Jeg valgte i stedet å rette feila, for å gjøre unntakslista mer innholdsrik. Deretter ble navnene normalisert til moderate og radikale former etter reglene ovenfor. Programmet sorterer så alle resultatformer med standardformnummer som første og moderat form som annet sorteringskriterium. Nå kan alle dubletter fjernes, både de som stammer fra doble navn og de som har blitt like ved automatisk normalisering. Frekvensene for hvor hyppig navnene forekom i utvalget fra 1801-tellinga blir imidlertid tatt vare på og addert.

Resultatet av sorteringa blir for hvert navnenummer en eller flere normaliserte navneformer. Blant disse velges den som har fått høyest bruksfrekvens ved å addere frekvensene for denne formens ulike grafvarianter i originalen. Vi kan si at denne formens moderate og radikale form blir egennavnmarkører for alle de formene som hører til en gruppe med samme navnenummer. Alle gruppene skrives så ut for kontroll og retting av de feil som er nevnt ovenfor.

Utvalget fra 1801-tellinga inneholdt navn på 63722 menn og 73518 kvinner (om jeg ser bort fra at en del personer er punchet med feil kjønn). Disse har hhv. 3386 og 5764 ulike navnekombinasjoner hvorav 2255 og 2724 er enkle navn. Ved oppdeling og automatisk

Kirkebøkene er foreløpig registrert i så lite omfang at det neppe er regningssvarende å bruke dem som utgangspunkt. Men de tas i bruk som supplerende kildemateriale.

Disse er gjort maskinlesbare for hele Troms fylke. Som startpunkt vil jeg ta Målselv kommune i indre Troms. Her er også dåps-, vielses-, og begravelseslistene i kirkebøkene gjort maskinleselige for perioden 1855 til 1885. En viktigere grunn er at kommunen på denne tida var et utpreget innflyttersamfunn til bygd å være, med 43% av innbyggerne født utenfor kommunen. Dermed vil det ferdig lenkede materiale være et særlig interessant utgangspunkt for studier av geografisk mobilitet. I tillegg vil jeg anta at menneskene i et innflyttersamfunn kan være lettere å identifisere pga. sin heterogenitet. Ikke bare er det mulig å skille mellom folk på grunnlag av at de er ført med ulikt fødested. Jeg forventer også at navnespredningen er større ut fra at navneskikkene gjerne varierer fra (føde)sted til sted.

6.8 De enkelte lenkingsrubrikkene

Jeg vil nå se nærmere på egenskaper ved de av rubrikkene i de to folketellingene som kan danne grunnlag for identifikasjon. Som før nevnt er personene nummerert, men dette er bare interne nummer for hver enkelt kilde. De mest brukte lenkingsrubrikkene blir derfor personnavn, kjønn og alder. I tillegg kan man lenke ut fra likhet i andre rubrikker som yrke og fødested, hvis man kan kontrollere for de skjevheter dette introduserer i ferdig materiale. Ved kobling må man også utnytte opplysningene om sivilstand og stilling i familien.

6.8.1 Personens navn

er angitt for alle med unntak av nyfødte og noen midlertidig fraværende personer. Navn er iblant angitt med kun initial, særlig når en person har flere navn av samme type. Folk flest er ført med både for- og etternavn, men en del barn mangler etternavn. Etternavn vil som regel si patronymikon, og da oftest med endelsen *-sen* for menn og *-datter* for kvinner. Ved dataregistrering ble disse endelsene forkortet til henholdsvis *-s.* og *-d.* I stedet for eller i tillegg til patronymikon kan andre etternavn være med. Dette gjelder familienavn (gjerne i de høyere sosiale lag) eller navnet på den gården personen bebodde eller kom fra. Kildene skiller ikke mellom for- og etternavn, men et skjønnsmessig skille er satt inn under avskrivning.

Ved opplegg av indekserte filer for lenking, er første fornavn og første etternavn samt gårdsnavn normalisert til både moderat og radikal standardform ifølge reglene på side 205. For å gi et inntrykk av i hvilken grad navn kan skille mellom personene, har jeg talt opp

antall navn på de 3042 personene i folketellinga 1875 for Målselv.¹⁷ Pga. doble navn hadde disse ialt 3576 fornavn, fordelt på 590 ulike grafnavn. Disse ble så nøytralisert til 443 ulike navn etter moderate regler og 269 etter radikale regler. For å få et bilde av spredningen, har jeg beregnet relativ andel for de mest vanlige navnene. Det viser seg da at Ole var det vanligste navnet. Enten jeg ser på original, moderat eller radikal form havner mellom 5% og 7% av navnene sammen med Ole. Blant kvinnene er Anna mest alminnelig, og her spiller også avledningene en stor rolle slik at jeg fordobler andelen fra 3% til 6% om jeg tar dem med. De 8 andre hyppigste formene som Peder, Ingeborg, Mari/Marit utgjør fra om lag 2% til omlag 5% av navnene, avhengig av hvor hardt jeg nøytraliserer ulikhetene. En tilsvarende opptelling fra 1865-tellinga, ga om lag samme resultat. Dette bekrefter min hypotese om relativt stor navneheterogenitet i innflytterkommunen Målselv, i alle fall om jeg sammenligner med Hans Chr Johansens undersøkelse fra Danmark omkring år 1800.¹⁸ Her het fra 18% til 30% av personene Ane med avledninger. Flere andre kvinne- og mansnavn svarte også for over 10% av fornavnene i mange av hans sogn.

Etternavn utgjør ialt 3133 stk. i 1875, fordelt på 494 ulike grafnavn. Variantene er 232 og 421 etter henholdsvis radikal og moderat form. På bakgrunn av at skikken med patronymika var levende, kan det ikke overraske at over 12% stammer fra Ole, likt fordelt på han- og hunkjønnsformen. De andre fornavnene jeg nevnte ovenfor slår også ut, men selv om jeg slår sammen alle etternavn fra Peder for begge kjønn, kommer jeg bare opp i 7%.

En annen måte å måle navnespredning på, er å telle hvor mange navneformer som bare forekommer en gang i kommunen. I 1875 var 275 av de 590 grafnavnene unike, altså nærmere halvparten. Ved moderat og radikal nøytralisering sank dette til henholdsvis 182 og 94 forekomster. Tallene for etternavn og for folketellinga 1865 er tilsvarende, og viser at mange sjeldne grafnavn blir borte ved normalisering, særlig i radikal form. En gjennomgang av utskrifter av navnene viser at det ofte dreier seg om variantstavninger hvor bare forskjell i et enkelt tegn skaper det unike grafnavnet. Jeg antar at slike forskjeller er lite signifikante ved lenking, og at de ofte vil være forstyrrende. Det virker derfor rimelig om jeg gjennom bruk av mine regler for nøytralisering av stavemåter har skapt et bedre grunnlag for seinere lenking.

¹⁷ I denne testen var materialet for Bardu ikke med.

¹⁸ Johansen 1975, s. 33f.

6.8.2 Kjønn

er den variabelen som er lettest å håndtere, men den deler befolkninga i kun to grupper. I Målselv hvor 50.5% er menn, skulle muligheten for å finne igjen en person være fordoblet i og med at jeg har opplysning om kjønn med. Samtidig ser jeg at muligheten for å identifisere menn bør være nesten like god som for å identifisere kvinner, om jeg betrakter denne variabelen isolert. Som vi så, kan det imidlertid være kjønnsforskjeller knyttet til andre egenskaper som jeg lenker ut fra. Vi la for eksempel merke til at mansnavnet Ole var det hyppigste, og denne gruppa menn kan derfor representere et problem.

6.8.3 Alder

I tilfelle navnelikhet er alder en viktig variabel for å skille mellom individene. Folketellinga 1865 skulle oppgi alder i forhold til kommende fødselsdag, dvs. i 1866. Mens jeg etter dagens skikk ville sagt at en person født i 1860 var fem år nyttårsaften 1865, skulle alderen noteres som seks år i folketellingsskjemaet. Dette ble ofte misforstått, slik at mange framstår som ett år yngre enn de var ut fra alder i 1865. Andre feil forekommer også, for eksempel opphopning på runde år, jfr diagrammet sist i kapittel 3. Vi ser at individene som oftest sto med riktig alder eller fødselsår, men at jeg ikke kan la unøyaktig alder være noe absolutt hinder for lenking. Det har også vist seg at dette slingringsmonnet bør øke med økende alder.

Det siste gjør at lenkinga blir mer usikker for eldre enn for yngre mennesker. I Målselv blir dette i høy grad oppveid av den skjeve aldersfordelinga. I 1865 var nesten 10% av innbyggerne under 5 år. Ti år seinere var hele 55% under 25 år. Det synes klart at jeg her kan vente meg betydelige identifikasjonsproblemer og at to andre faktorer vil gjøre disse større. For 18% var mellom 15 og 25 år, en periode i livet da mange vanskelig kan identifiseres ut fra koblinger til andre fordi de lever uten tilknytning til kjernefamilie og er geografisk mobile. Bare 1/3 av innbyggerne var gifte både i 1865 og i 1875. Dessuten var de unge i større grad født i Målselv, slik at fødested i mindre grad skiller.

6.8.4 Fødested

I folketellinga 1865 oppga 43% av målselvdølene at de var født utenfor kommunen. I 1875 var andelen 37%. Fødestedene er kodet ifølge klassifikasjonssystemet dokumentert av Norsk

samfunnsvitenskapelig datatjeneste¹⁹, og ut fra dette er hele 125 ulike kommuner representert i 1875, når jeg ser bort fra Sverige og Finland. Det er den velkjente døleinnvandringa som på denne måten gjør Målselv spesiell blant norske landkommuner på denne tida.

6.8.5 Yrkene

er standardisert til tallkoder ifølge et system som skiller mellom hoved- og byrker, og mellom "stilling til jord/bosted" og næringsvei.²⁰ I 1865-tellinga er yrke ført i samme rubrikk som stilling i familien, men ved avskrift for databehandling er her innført et skjønnsmessig skille. I de kodede versjonene av tellingene er naturligvis en rekke ulike yrkesbetegnelser slått sammen, men dette representerer neppe noe problem i forbindelse med lenking. I den grad slike forskjeller er reelle fra telling til telling på individnivå, vil de være innen samme yrkesgruppe og lett forklarlige som sosial mobilitet. Jeg har ikke nyttet yrke som lenkingsvariabel. For det ene blir materiale som er lenket ut fra stilling vanskelig å bruke i studier av sosial mobilitet pga. vanskene med å kontrollere for at man skaper sosialt skjeve utvalg i lenkingsprosessen. For det andre er ikke yrkesklassene mange, i 1865-tellinga for Målselv har jeg kodet bare 52 ulike hovedyrker. Mest alvorlig er det allikevel at mange av disse ligger nær hverandre slik at sosial mobilitet eller upresis kildeførsel lett overskygger variabelens nytte som identifikator. Yrkesbetegnelser som virkelig skiller seg ut fra den store hop som "prest" eller "offiser" kan jeg telle på fingrene i Målselv. Det er helst disse som er nyttige i lenkingsammenheng, fordi overgang mellom disse og de mer alminnelige yrkene var uvanlig.²¹

6.8.6 Filsystem, poststruktur og programmeringsspråk

Jeg vil få behov for å finne fram til personene i kildene både ut fra hvor de bodde, hva de het og hvem de bodde sammen med. Hver folketelling skrives ut som indekssekvensiell fil med direkte oppslag fra kombinert fornavn og etternavn til personpostene. Den radikalt nøytraliserte formen av navnene er brukt i pekerfila. Kjønn ligger som første tegn i fornavnet, slik at man ved ett oppslag finner både kjønn og navn. Både kodet og fulltekst versjon er med

¹⁹ NSD, rapport nr. 2, 1975.

²⁰ Se appendiks 3.

²¹ Wrigley og Schofield 1973, s75 og s91.

i hver individpost, og dessuten moderat form av fornavnet og av etternavnet. Opprinnelig navneform ligger i fulltekstversjonen. For 1875-tellinga gjelder at fødeår blir regnet om til alder i 1866. Individuer som skal være født for sent til å komme med 1865-tellinga, får med andre ord negativ alder.²²

Mine program for organisering og lenking av kildene er skrevet i programmeringsspråket Pascal. Språket har gode muligheter for strukturert programmering, dynamisk plassallokering og fleksibel og hurtig vektoradressering. Der fins effektive verb for strenghåndtering, og adgang til et stort spekter av ulike biblioteksrutiner. For behandling av indekssekvensielle filer er anvendt programpakken Turbo Pascal Database Toolbox. Den integrerte symbolske debugger er også et viktig bidrag til det gode programmeringsmiljøet. Denne kan fange opp en del kjøretidsfeil, og har kraftige kommandoer for å kontrollere og endre programmet under uttesting. Det er brukt tredjegerasjons verktøy fordi man i alle fall måtte detaljprogrammere hoveddelen av programsystemet. Dessuten ville først dagens kraftige PC'er gi tilstrekkelige ressurser til at et fjerde generasjons utviklingsmiljø kunne gi akseptable responstider. Hovedbegrensningen er at man ikke kan deklareere større statiske datasegmenter enn 64k. Dette kompenseres ved å allokere dynamiske elementer vha pekerkjeder. Man må imidlertid holde seg innenfor MS-DOS' generelle tak på 640k tilgjengelig minne. Dette har ikke vært noen problem siden man i alle fall bør gruppere personpostene i såkalte lommer ("pockets") før lenking. Se nærmere om dette på side 214.

6.9 Lenking på individnivå

Dette avsnittet inneholder beskrivelse av forsøk på å lenke sammen data om individer fra folketellingene 1865 og 1875 ved hjelp av algoritmer. (De samme momentene vil underforstått gjelde for lenking av 1875- mot 1900-tellinga der ikke annet er nevnt.) Jeg forutsetter dermed i utgangspunktet ikke manuelle, interaktive inngrep slike som i tidligere norske og nordiske forsøk ved Johansen, Oldervoll og Nygaard (se kapittel 1).

Lenkinga skjer i første omgang på individnivå. Det vil si at bare opplysninger som i kilda er direkte knyttet til hver enkelt person er utnyttet. Opplysninger om sosiale relasjoner, om hvem som bodde sammen og hvor de bodde er ikke tatt i betraktning. Programmet ser hvert enkelt individ isolert, og forsøker ut fra data i 1865-tellinga å finne samme person i folketellinga 1875. De rubrikkene i kildene som jeg utnytter er fornavn, etternavn, kjønn, alder (fødselsår) og fødested. Som jeg har vært inne på tidligere, må også den kontekst individene står i utnyttes i framtidige lenkingssystemer. Disse må imidlertid bygges opp

²² Kildekoden til programmene er tilgjengelig hos forfatteren.

omkring individrelaterte algoritmer. Slike algoritmer er også interessante i seg selv fordi mange individ ikke kan relateres til andre personer i kildene.

6.9.1 Inndata og utdata

Inndata til programmet hentes fra de indekssekvensielle filene som ble bygget opp ifølge spesifikasjonene på side 212. Postene ligger der i stigende rekkefølge etter referansenummer med pekere fra navnefiler som er sortert hierarkisk med radikalt normalisert form av fornavn som første og ditto etternavn som annet kriterium. Programmet produserer som resultat av lenkinga en liste over de postene som er tatt i betraktning for lenking. Poster fra de ulike kildene som er ført sammen er markert som henholdsvis "sikre" lenker, sannsynlige lenker og mulige lenker.

6.9.2 Programmets oppbygning og arbeidsmåte

Det ville være urasjonelt å hente de samme data inn fra masselager flere ganger under eksekvering av programmet. Derfor arbeider de sentrale algoritmene mot to vektorer, hvor grupper av individposter fra henholdsvis folketellinga 1865 og 1875 legges inn for sammenligning. Elementene i vektorene er strukturert slik at alle de enkeltopplysningene som jeg trenger om individene kan nås direkte som faste felt. Resultatet av sammenligninga legges i en matrise med størrelse lik produktet av størrelsen på de to vektorene. Her er hvert element et heltall med fortegn. Programmet arbeider i følgende trinn: Innlesing og gruppering av data, merking av "sikre" lenker, vekting av sannsynlige og mulige lenker og utskrift av resultatene.

6.9.2.1 Innlesing av data

Kvinner og menn behandles adskilt. Hvert kjønn deles igjen inn i grupper, slik at alle som har samme kjønn og samme forbokstav i den radikalt normaliserte form av fornavnet utgjør en gruppe. Individpostene legges i vektorene sortert etter radikal form på etternavnet. Slik pekerfilene er sortert på disse navneformene, er dette enkelt å få til.

6.9.2.2 Merking av unike/like poster

Paradokset i overskriften har sin bakgrunn i at jeg her er ute etter de individpostene som er tilstrekkelig unike innen hver enkelt kilde til at de ikke kan forveksles, samtidig som en unik post i 1865-tellinga er så lik en unik post i 1875 at de kan føres sammen. Siden disse postene ikke kommer i betraktning ved vektinga, er kravene til unikhhet og likhet strenge, og grensene for unikhhet er videre enn for likhet. Kravene for å være unik er at ingen andre samtidig skal

ha samme kjønn, radikal form av etternavn og fornavn, være fra samme fylke ifølge fylkeskodene og tilhøre samme aldersgruppe. Aldersgruppe beregnes med progressivt omfang etter økende alder med formelen: To individposters gjennomsnittsalder pluss 10 delt på 4. All erfaring viser at eldre mennesker var mindre nøye med å oppgi riktig alder.

For at likheten mellom en post i 1865 og en post i 1875 skal være "sikker", kreves igjen samme kjønn og radikal form av fornavn og etternavn, samme *kommune* som fødested etter kommunekodene og samme aldersgruppe etter samme formel som over, men med delingstall 5, noe som gir snevrere aldersgrupper. Par av poster som tilfredsstillere alle disse kriteriene, merkes i vektingsmatrisen, og kommer som nevnt ikke i betraktning under neste punkt.

6.9.2.3 Vekting av sannsynlige og mulige lenker

De to vektorene gjennomløpes nå sekvensielt slik at hver post i 1865-gruppa sammenlignes med hver og en post i tilsvarende gruppe fra 1875-tellinga. Det betyr at 1875 vektoren må gjennomløpes like mange ganger som det er elementer i 1865-vektoren (stadig med unntak for de "sikre" fra forrige punkt). Her har vi grunnen til at det er viktig å begrense gruppenes størrelse: Antall sammenligninger av individposter vokser eksponentielt med vektorenes størrelse. Hvis det er 20 poster i hver gruppe, får jeg 400 par som skal matches, mens det med 200 poster i hver gruppe blir hele 40.000 sammenligninger.

Programmet gir poeng for likhet og ulikhet i egenskaper mellom par av individposter fra de to kildene etter følgende regler: Ved en tidligere framgangsmåte, ble vektene for likhet mellom de ulike variablene summert. Det har imidlertid være flere fordeler å isteden multiplisere vektene. Dette er i samsvar med sannsynlighetslæren, hvor produktet av uavhengige fenomeners sannsynligheter gir sannsynligheten for at fenomenene skal opptre samlet. (Den innvending at fordelinga av de ulike egenskapene ved individene, som for eksempel fødested og navn, ikke er statistisk uavhengige, velger jeg å bort fra i disse beregningene.)

En annen fordel ved produktmetoden er at man på en enkel måte kan ta hensyn til at store forskjeller mellom egenskapene til to individposter helt utelukker at disse burde lenkes. For dersom man gir for eksempel en stor aldersforskjell vekt godt under en, vil dette alene føre til at lenkingsproduktet etter multiplikasjon blir nær null, selv om individpostene mht andre egenskaper viser stor grad av likhet. Dette poenget kan jeg generalisere til et mer allment utsagn om at denne beregningsmåten vil være mer fleksibel i mange situasjoner.

Multiplikasjon gir større muligheter til å la samsvar eller mangel på overensstemmelse få ulik vekt alt etter hvilke egenskaper det dreier seg om. Dessuten blir det enkelt å ta hensyn til at man for noen individposter mangler opplysning om for eksempel fornavn. Da gir man denne variabelen ett poeng, noe som selvsagt ikke har innvirkning på produktet.

For personnavnenes del, forsøker jeg å justere poengvektene både etter hva slags navneform det dreier seg om, hvor like de navnene som blir sammenlignet er, og hvilken relativ frekvens de har i materialet. Etter en del eksperimenter har jeg gitt fullt samsvar mellom radikale navneformer 1.5 poeng, mens fullt samsvar mellom moderate gir 1.8 poeng. Dette gjelder både for- og etternavn, og forskjellen er grunnlagt med at de navneformene som er mest standardisert oftest vil være like. Men dersom to navneformer ikke er identiske, vil antall poeng bli redusert ifølge en formel. Her teller programmet opp hvor mange tegn *i rekkefølge* som er like i de to navneformene som blir sammenlignet. Er forskjellene større enn likhetene vil antall poeng komme under en, og dermed bidra til å svekke muligheten for lenking etter som multiplikatoren nærmer seg null.

Jeg tar hensyn til navneformenes frekvens, noe som bare er implementert for de radikale formenes del. Programmet slår opp i en tabell som gir frekvenser for de to navneformene som blir sammenlignet, og beregner gjennomsnittet av disse frekvensene. Gjennomsnittet divideres så med frekvensen for den navneformen som forekommer hyppigst, og resultatet trekkes fra konstanten 1.5. Det tall som da framkommer blir så multiplisert med den poengvekt sammenligninga av navnene hadde ut fra rutina som ser på likhet mellom navneformene.

Også poengvekten for alder blir beregnet vha en formel. Denne tar hensyn til forskjellen mellom de to alderstall som blir sammenlignet og til hvor høy alder personpostene angir. Som jeg har skrevet tidligere, ble alderen eller fødeåret ofte oppgitt noe omtrentlig, særlig for eldre mennesker. Ved fullt samsvar i alder multipliseres med 1.8 poeng. Denne faktoren reduseres med aldersforskjellen delt på 6, og der gis et lite tillegg ved at den gjennomsnittlige relative alder deles på 80 og legges til. Dermed tillates større aldersforskjeller for gamle enn for unge. Det progressive forholdet mellom alder og spredning tar også hensyn til at det gjerne er flere yngre mennesker enn eldre, i og med at de førstnevnte må tilfredsstille strengere krav for å få lenkingspoeng. Man kunne tenke seg å innføre den regel at alt for store aldersforskjeller gjør lenking helt umulig i utgangspunktet. Dette er ikke gjort fordi ulik alder

Siktemålet er nå å finne hvilke par som samlet gir størst poengsum for gruppa med samme radikale fornavn og kjønn.

Algoritmen tar utgangspunkt i kilde nr. 1, dvs. den tidligste tellinga. For hver individpost er det her markert hvilken individpost i telling nr. 2 som ga høyest poeng. Programmet merker denne lenkens referanser og poengsum. Hvis poengsummen er lavere enn den lenkingsgrense jeg har oppgitt ved start av programmet, går det videre til poengene for neste post i kilde nr. 1. Ellers ser det etter om posten i telling nr. 2 har en annen lenk til telling nr. 1 som gir høyere poengsum og om dette er den høyeste poengsummen for denne posten sammenlignet med alle postene i denne gruppa fra kilde nr. 1. I så fall ser programmet bort fra den førstnevnte lenken, ellers tas denne for god fisk. Når en post fra kilde nr. 2 er funnet verdig for lenking, nullstilles resten av poengsummene i matrisa som tilhører denne posten. Dermed sikres at en og samme post ikke kan bli lenket til to i den første tellinga.

Hovedsvakheten ved en slik framgangsmåte er at den ikke tar hensyn til at samme post i kilde 1 kan ha oppnådd samme poengsum mot flere poster fra kilde nr. 2 - og omvendt. Det vil være mulig å merke disse som tvilstilfeller for nærmere inspeksjon eller å foreta et tilfeldig valg mellom likeverdige lenker. Dette har ikke vært gjort fordi jeg tar hensyn til den eksakte stavemåten av navn, og da vil det avgjøre de fleste tvilstilfeller, riktignok på en fingradert skala.

6.9.2.5 Utskrift av individpostene

Innholdet i de to vektorene legges på en sekvensiell diskfil som er formatert for utskrift til linjeskriver. I hver gruppe skrives først lenkede poster ut med markering av "sikker", sannsynlig og mulig lenk. Kriteriene for "sikker" lenk har jeg beskrevet i detalj tidligere på side 214. Disse markeres med en linje med likhetstegn under. De sannsynlige lenkene må ha minst to poeng mer enn lenkingsgrensa. De mulige blir dermed lenker med poengsum lik lenkingsgrensa eller et poeng i tillegg. Deretter følger i hver navnegruppe de ulenkede, først 1865-postene og deretter 1875, begge kilder sortert på radikal form av for- og etternavn. I tillegg overføres de lenkede 1875-postenes plassnummer i kilda til de motsvarende 1865-postene sammen med antall lenkingspoeng, og den indekssekvensielle 1865-fila oppdateres for disse postenes vedkommende.

6.9.3 Etternavn som primært kriterium

Jeg har også brukt første tegn i radikal form av første etternavn som grupperingskriterium (hele tida sammen med kjønn). Når jeg tok utgangspunkt i hele materialet, ga dette om lag

samme resultat som å bruke første tegn i ditto fornavn. Mer interessant er det å se bort fra de postene som ble lenket ut fra fornavnet, og bare lese inn de ulenkede til lenking på første etternavnstegn.

Hvilke faktorer førte til at disse postene ikke ble lenket i første, men i annen omgang? En gruppe har ulike stavemåter av fornavnet som ikke har blitt fanget opp i normaliseringa (f eks *Hotelia* mot *Otelia*). En annen gruppe har oppgitt et annet fornavn som første fornavn ved ny telling (*Tarkline Beate* i 1865, bare *Beate* i 1875). En tredje gruppe har falt ut i første omgang fordi der har vært konkurrent til deres potensielle makker med høyere lenkingspoeng. Disse har høyfrekvente navn, og kan ikke lenkes sikkert uten tilleggsopplysninger om sosiale relasjoner.

6.9.4 Kobling og lenking av par

Jeg har hittil bare anvendt informasjon om enkeltindivider for å finne dem igjen, og jeg har sett at denne informasjonen både kan variere fra kilde til kilde for samme individ, og være for mangelfull til unik identifikasjon. Kildene oppgir imidlertid ofte hvilke individer som hørte sammen i grupper, og informasjon om flere individer samlet vil i mange tilfeller både gi flere stabile holdepunkter og samlet gjøre gruppa unik, selv om ikke enkeltindividene er det. I kirkebøkene er familierelasjoner angitt. I folketellingene er menneskene ført bostedsvis, slik at jeg kan koble familiemedlemmer som bodde sammen, eller dem som hørte til samme hushold.

I første omgang vil jeg ta for meg den minst kompliserte sosiale gruppa, altså par, og blant disse vil jeg begrense meg til ektepar. Eksperimentet tar utgangspunkt i de lenkene som er opprettet mellom individposter i folketellingene 1865 og 1875 (jfr. kap. 4). For enkelhets skyld er ektepar definert som en gift mann etterfulgt av en gift kvinne. (Stikkprøver viser at de par som faller utenfor en slik definisjon i 1865-tellinga ikke er mange.) Hensikten er å etablere forbindelser mellom par i 1865 og 1875. For noen par vil der eksistere individpekere for både mann og kone. Her vil en sammenligning på parnivå kunne bekrefte eller avkrefte individlenken. For andre par eksisterer kun en individpeker fra før, og her vil det bli forsøkt om det er mulig å opprette peker også mellom ektefellens poster i de to tellingene.

Programmet arbeider som følger: Et og et par fra 1865-tellinga leses inn. Hvis ingen av ektefellene har peker til 1875, behandles det ikke. Men hvis slike pekere fins, leses de respektive 1875-postene. Dersom både mann og kone fikk tilslag i 1875-tellinga, kontrolleres om 1875-postene kan være et ektepar (gift mann og kvinne). Hvis ikke svekkes lenkene, dog

må jeg godta at den ene står som enke. Programmet undersøker om 1875-paret bodde sammen, hvis ikke svekkes lenkene.

Ektefeller med bare en peker til 1875-telling får allikevel en makker derfra. Menn får neste post i lista, kvinner får forrige. Det sjekkes om disse postene kan utgjøre et ektepar. Deretter gjennomgår den nye posten og den pekerløse 1865-posten samme poenggivningsrutine som er beskrevet tidligere. Men jeg krever færre lenkingspoeng for å vurdere en lenk mellom dem som mulig.

Programmets parbegrep blir noe svakt i 1875-tellinga, hvor personer ofte er ført som fraværende og da ikke sammen med ektefellen. Man ser også raskt at der er feil i originalen som vil medføre at lenker ikke kan forkastes eller bekreftes med absolutt sikkerhet ut fra uoverensstemmelse i enkeltrubrikker. Et eksempel kan belyse dette. To 1865-ektepar er funnet i 1875-tellinga som både enker og enkemenn! Det tilsynelatende umulige har den forklaring at mann og kone bodde hver for seg i 1875, og telleren har vel gått ut fra at de enslige gamle ikke var gift. Konklusjonen må være at opplysninger om gruppetilhørighet, slik jeg kunne operasjonalisere det, ga lite ekstra mht å opprette eller forkaste lenker.

6.10 Oppsummering

I kapittel fire og fem utnyttet jeg folketellingene til tverrsnittsanalyse. For å få informasjon om intern flytting i kommunene og sammenhengen mellom sosial og geografisk mobilitet er det nødvendig å følge grupper av enkeltindivider over tid, såkalt longitudinell analyse. For dette formålet har jeg utviklet programvare for lenking av to og to kilder slik at de kan utnyttes statistisk i hva jeg kaller bitudinal analyse. Forsøk med å følge personer over tre folketellinger gir såvidt magre resultater at dette ikke er implementert i lenkingsprogrammene. Derimot er begravelseslistene utnyttet ved lenking i Målselv og Balsfjord, mens utflytterne til resten av fylket er med i prosessen også ved lenking i Karlsøy. Jeg har automatisert lenkingsprosessen både for å kunne dokumentere den bedre, for å gjøre lenking overkommelig for flere kommuner og for å teste ut denne type teknikker på et norsk kildemateriale for første gang. Til arbeidet er anvendt tredjegerasjonsspråk under MS-DOS sammen med innkjøpte programbibliotek for filhåndtering.

Lenkinga tar utgangspunkt i en kombinasjon av fulltekst og kodet versjon av den enkelte folketelling. Disse omdannes til indekssekvensielle filer med oppslag ut fra individenes rekkefølge i originalkilda og en nøkkel sammensatt av personenes kjønn og navn. Navnene er standardisert ifølge en rekke regler og en unntaksliste. En radikal normalisering skal sørge

for at personer blir kandidater for lenking selv om skrivemåten av navnene i utgangspunktet er relativt ulike, mens en mer moderat form skal gi mulighet for å skille mellom personer.

Lenkingsprogrammet leser inn grupper av personer med samme kjønn og samme forbokstav i navnet fra to kilder. Det forsøker først å finne fram til par av personposter fra de to kildene som både er unike og like, dvs har stor grad av likhet mellom kildene og stor grad av ulikhet i forhold til andre poster i samme kilde. Disse merkes som "sikre" lenker. Deretter blir resten av postene gjenstand for såkalt "matchscoring". Det gis positive poengvekter for likhet og negative for ulikhet mellom alle par av poster fra de to kildene. Vektene multipliseres, og postene i kilde én lenkes med de poster i kilde to som gir flest poeng. Ved poenglikhet avgjør grad av likhet i original form av navn, eller det foretas et tilfeldig valg. Det kreves et minimum av poeng for at par av personposter skal kunne lenkes. Lenker markeres gjensidig med adresse til post i den andre fila og med antall lenkingspoeng. Programmet kjøres først med utgangspunkt i fornavn og deretter med utgangspunkt i etternavn for å kunne lenke personer hvor et av navnene avviker sterkt fra en kilde til en annen. Til sist brukes en spesiell algoritme som ser på ektepar hvor bare den ene har blitt lenket og gir den andre ektefellen en ny mulighet for å komme med i det lenkede utvalget.

Etter lenkinga legges de kodede data både fra kilde nr en og kilde nr to inn i en statistikkpakke slik at det blir mulig å lage statistiske oversikter med utgangspunkt i den lenkede del av befolkninga, eller befolkninga i hver av de to kildene. Dette gjør det også mulig å undersøke i hvilken grad den delen av befolkninga som ble lenket, er representativ for hele befolkninga på tellingstidspunktet mht variabler som kjønn, alder, yrker, fødesteder mv. Dette blir, sammen med en longitudinell migrasjonsstudie basert på datasettene, presentert i neste kapittel.

Kapittel 7 Analyse av lenkede data

I dette kapitlet er målsettinga å undersøke den interne flyttinga i kommunene og sammenhengen mellom sosial og geografisk mobilitet. Altså: Hvilket volum hadde den interne migrasjonen, hvem flyttet internt og fins der forskjeller i sosial stilling og karriere for hhv flyttere og bofaste? I tillegg ser jeg nærmere på skjebnen til utflytterne fra kommunene enn hva som kunne gjøres vha tverrsnittsmetodikk. Dette krever at vi kan følge befolkninga over tid ut fra data på individnivå. De metodene som er beskrevet i kapitlene om lenking, ble derfor anvendt på folketellingene 1865, 1875 og 1900 for Målselv, Balsfjord og Karlsøy, altså det utvalget av innlands- fjord- og øykommuner fra sør-øst til nord-vest i fylket som er begrunnet i kapittel 4. Det hadde vært av stor interesse å følge også befolkninga i Tromsø over tid. Både mine og andres erfaringer viser imidlertid at den andelen individer som lar seg gjenfinne over en lengre periode i en by, blir svært beskjedent. Fordi såvidt få personer lar seg gjenfinne i flere enn to folketellinger og fordi dette kompliserer lenkingsprogrammene mye, har jeg som tidligere nevnt, nøydt meg med å lenke de tre folketellingene parvis for bitudinell analyse. Først gjennomgår jeg resultatene for hver enkelt av de tre kommunene, dernest slår jeg resultatene sammen for området og oppsummerer dem.

7.1 Målselv med Bardu

7.1.1 Folketellingene 1865 og 1875

De metodene som er beskrevet i kapitlene om lenking, ble først anvendt på folketellingene 1865 og -75 for Målselv. I tillegg til 1875-tellinga ble 1865-tellinga lenket mot de 419 døde som står i begravelleslistene for perioden imellom tellingene. Vi skal i det følgende se i hvilken grad de ulike lenkingsteknikkene kom til anvendelse, i hvor stor grad det lenkede utvalg er representativt i forhold til populasjonen og hva de lenkede data kan si om flyttebevegelser og de ulike bakgrunnsvariablene. De sikre lenkene omfatter personer som var så unike og like at de ble lenket i første runde med lenkingsprogrammet. De sannsynlige og mulige er lenket vha rutina for såkalt matchscoring, hvorav de førstnevnte måtte ha ni til 16 poeng, de mulige fra fire til åtte poeng. Disse grensene kan ikke begrunnes på annen måte enn at de er satt ut fra en rekke praktiske eksperimenter og kontroller.

Tabell 1: Andeler lenket mellom folketellingene 1865 og 1875 inklusive begravelleslistene i perioden fordelt på lenkenes sikkerhet. Absolutte og relative tall:

	Alle poster	TAv ft 1865	TAv ft 1875	TDo over 10 år
Ikke lenket	3558	58.11 *1100	30.01 *2198	47.74 *1076
Mulige	243	3.97 * 243	6.63 * 194	4.21 * 187
Sannsynlige	869	14.19 * 869	23.71 * 761	16.53 * 752
Sikre	1453	23.73 *1453	39.65 *1451	31.52 *1449
SUM =	6123	100.00 *3665	100.00 *4604	100.00 *3464

Resultatet av lenkinga av folketellingene 1865 og 1875 for Målselv/Bardu ser vi i tabell 1. 1100 individer eller 30% av befolkninga i 1865 kunne jeg ikke identifisere i 1875-tellinga. Når jeg tar utgangspunkt i befolkninga pr 1875, var det 2198 individer eller 48% av disse som ikke fantes i 1865. Barn under 10 år i 1875 kan jeg selvfølgelig ikke gjenfinne i 1865. Trekker jeg fra disse, får jeg en

identifikasjonsprosent fra 1875 til 1865 på 69, altså omtrent den samme som fra 1865 til 1875. Folk som døde mellom 1865 og 1875 er inkludert, og bare 159 av disse ble identifisert mot 1865-tellinga. Blant de døde inngår jo også både barn som kom til verden og innflyttere som kom til kommunene etter 1865.

7.1.2 Folketellingene 1875 og 1900

De samme metodene og programmene som ble anvendt til å lenke folketellingene 1865 og 1875 ble også anvendt på folketellingene 1875 og 1900. Dette ble gjort selv om det gikk hele 25 år mellom de to dataregistrerte tellingene. (Folketellinga 1891 for Troms er dessverre ikke dataregistrert pga problemer med å kopiere kildematerialet.) Dødslistene er bare registrert inntil henholdsvis 1884 (Målselv) og 1889 (Bardu), og er derfor heller ikke tatt med i denne lenkinga.

Tabell 2: Andeler lenket mellom folketellingene 1865, 1875 og begravelleslistene i perioden fordelt på lenkenes sikkerhet. Absolutte og relative tall:

	Alle poster	TAv ft 1875	TAv ft 1900	TDo over 25 år
Ulenket	5662	74.13	*1443	42.21
Mulige	322	4.22	* 322	9.42
Sannsynlige	837	10.96	* 837	24.48
Sikre	817	10.70	* 817	23.90
SUM =	7638	100.00	*3419	100.00

Tabellen over viser resultatet av lenkinga mellom 1875- og 1900-tellingene. Jeg kan straks konstatere at andelen som ikke ble lenket er større enn da jeg lenket 1865- mot 1875-tellinga. Det gjelder spesielt når jeg tar den første tellinga som utgangspunkt, sett derifra er andelen ulenkede 30% i første og 42% i annen periode. Denne forskjellen blir langt mindre om jeg tar utgangspunkt i siste telling. Hovedforklaringen på dette er langt større migrasjon i en 25- enn i en 10-årsperiode. Dessuten var det langt mer migrasjon ut av enn inn til kommunen i siste delperiode, noe som særlig forsterker gjenfinningsproblemene når man lenker framover i tid. I tillegg påvirkes resultatet av at de døde ikke ble lenket i annen periode, de kommer dermed automatisk med blant de ulenkede når jeg lenker framover. Den andre klare forskjellen mellom tabell 1 og tabellen over er fordelingen mellom mulige, sannsynlige og sikre lenker. Tar jeg for meg kolonnene lengst til høyre i de to tabellene, ser vi at andelen sikre lenker har gått ned med 14 prosentpoeng, mens andelen sannsynlige lenker har økt med 6,7 prosentpoeng og andelen mulige er om lag fordoblet. Dette må ha sin forklaring i at angivelsen av navn, alder og fødested spriker mer over en 25- enn over en 10-årsperiode. Dermed blir lenkene mindre sikre og det er større fare for at jeg har lenket sammen individposter som egentlig ikke hører sammen.

7.1.3 Samsvar med folkemengdens bevegelser?

I kapittel 4 viste jeg at ifølge folkemengdens bevegelser var det et fødselsoverskudd på 759 personer i området fra 1866 til 1875. Samtidig økte den hjemmehørende folkemengde med 553 personer ifølge folketellingene, slik at jeg får et utflyttingsoverskudd på 206 personer. Regner jeg alle over 10 år i

1875-tellinga som innflyttere hvis de ikke ble identifisert i 1865, får jeg over 1000 innflyttere og nesten 1300 utflyttere. Ifølge Kiil (side 316) reiste 129 emigranter fra Målselv i perioden. Da jeg behandlet folketellingene for de andre kommunene i Troms, fant jeg 412 utflyttere fra Målselv der. I forhold til problemstillingen om endringer i tiåret 1865-75 er dette tallet problematisk. På den ene siden er det for høyt, fordi det inkluderer folk som hadde flyttet ut før 1865. På den annen side er det for lavt, fordi utflyttere som bodde i Målselv i 1865, men som var født andre steder ikke er talt med.

For tidsrommet 1875 til 1900 har jeg ut fra folkemengdens bevegelser beregnet et fødselsoverskudd på 2443 personer i Målselv/Bardu. Siden folkemengden ifølge folketellingene økte med 1435 personer, får jeg et overskudd av utflyttere på 1008 personer. 968 individer født før 1875 fant jeg i 1900-tellinga uten å kunne lenke til tellinga fra 1875. Mange av disse var nok utflyttere. I tillegg har selvsagt mange som var født etter 1875 flyttet inn før hundreårskiftet. Dermed kan jeg operere med et anslag på over 1000 innflyttere og over 2000 utflyttere fra kommunen i tidsrommet. Noen av disse har jeg fanget opp i tellingene for andre kommuner i Troms, men det er viktig å huske at det kun gjelder personer som var født i indre Troms. Siden 318 av uflytterne pr år 1900 er identifisert i begge tellingene, kommer disse i tillegg til det anslaget over brutto antall utflyttere jeg ga ovenfor.

Jeg må konkludere med at det virker som om de manglende lenkene fra 1865- til 1875-tellinga både skyldes flytting og identifikasjonsproblemer. Vi har, som før nevnt ingen fullstendig oversikt over utflyttinga, spesielt ikke til steder utenfor Troms, og vi kan derfor vanskelig fastsette noen fordeling mellom disse to "feilkildene" ut fra det foreliggende materiale. Noen omfattende tilbakevandring til Sør-Norge har jeg imidlertid liten tro på. I de databehandlede folketellingene for Dovre, Skjåk og Lesja fant jeg ingen personer født i Målselv og Bardu verken i år 1875 eller 1900. I den grad dølainnvandrerne sørfra flyttet tilbake, hadde de i hvert fall ikke fått barn nordpå.

7.1.4 Representativitet

Jeg vil regne mennesker som kunne identifiseres i samme kommune både i 1865 og 1875-tellingene eller i 1875 og 1900-tellingene som bofaste gjennom de respektive periodene, selv om de kan ha flyttet ut og inn igjen i mellomtida. I hvilken grad er denne gruppa representativ for den totale befolkning på tellingstidspunktene mht de variabler folketellingene inneholder? Bortsett fra i tabeller basert på aldersdata, vil jeg utelate de døde 1865-75, fordi de nødvendige opplysningene til å si noe om representativitet oftest mangler i begravelleslistene.

Tabell 3: Personenes kjønn mot lenkenes sikkerhet ved lenking av hhv folketellingene 1865 og 1875 samt 1875 og 1900. Personer født etter hhv 1865 og 1875. Horisontal prosentuering.

	Ikke lenket	Mulige lenker	Sannsynlige	Sikre l. lenker	SUM	N=
1875-65:						
Mann	33.7	6.0	22.5	37.7	100.0	1907
Kvinne	31.1	6.5	23.0	39.4	100.0	1859
SUM	32.4	6.2	22.8	38.5	100.0	3766
1900-1875:						
Mann	32.5	9.4	28.2	29.9	100.0	1416
Kvinne	33.6	11.8	28.5	26.1	100.0	1512
SUM	33.1	10.7	28.4	27.9	100.0	2928

Der var små og motstridende forskjeller mht hvordan informasjon om hhv menn og kvinner i Målselv ble lenket i de to periodene. I første periode hadde kvinnene noe sikrere lenker, i annen periode mennene. Særlig for siste periode fant jeg i kapittel 4 større utflytting av kvinner enn menn. En mulig forklaring er også at kvinnene allikevel i noen grad har begynt å følge nye etternavnskikker.

Tabell 4: Fødeår omkodet til 10-års aldersgrupper mot lenkenes sikkerhet ved lenking av hhv folketellingene 1865 og 1875 samt 1875 og 1900. Personer født etter hhv 1865 og 1875. Relative tall:

	1865-75	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	> 70	SUM
Ikke lenket	29.4	37.7	33.1	23.8	28.3	24.0	34.0	31.1	
Mulige	4.4	5.6	6.8	6.5	5.5	2.6	5.3	5.4	
Sannsynlige	21.6	22.1	22.0	23.6	18.7	24.0	18.0	21.7	
Sikre	44.6	34.6	38.1	46.0	47.5	49.4	42.7	41.8	
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	
N=	979	846	514	478	343	154	150	3464	
	1875-1900	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	> 70	SUM	
Ulenket	37.9	31.7	33.2	25.9	24.3	44.3	33.1		
Mulige	16.6	12.3	10.2	8.1	7.2	6.0	10.7		
Sannsynlige	38.5	28.7	29.6	25.4	23.7	19.8	28.4		
Sikre	7.0	27.3	27.0	40.6	44.9	29.9	27.9		
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0		
N=	517	725	548	433	321	384	2928		

Tabellen øverst viser hvor mange i hver 10-års aldersgruppe i 1875-tellinga for Målselv/Bardu som ble funnet igjen i folketellinga 1865. Vi ser at gjenfinningsgraden ikke svinger dramatisk fra aldersgruppe til aldersgruppe. I den yngste aldersgruppa. 10-19, er noe flere identifisert enn hos de noe eldre, og forklaringen må være at disse bodde hos foreldrene på begge tellingstidspunktene slik at flytting i mindre grad gjorde seg gjeldende ennå. Mellom 20 og 40 årsalderen forlot mange opprinnelsesfamilien for å etablere egen prokreasjonsfamilie. I denne perioden mister jeg flere, ofte i forbindelse med utflytting. Tabellen for lenkinga av 1875- mot 1900-tellinga viser mye lavere tall for sikre lenker og noe høyere for ulenkede, mulige og sannsynlige for alle aldersgruppene. Problemene

ovenfor. Resultatene peker konsekvent i samme retning enten jeg tar utgangspunkt i 1865-, 1875 eller 1900-tellingas populasjoner. Det er en klar overrepresentasjon av etablerte og bofaste mennesker blant de lenkede. De gifte, de jordbrukende, de selveiende og middelaldrende husfedre og husmødre dominerer. Vi ser at ungdom, ugifte og mennesker uten yrkesmessig tilknytning til jord oftere havner blant de ulenkede. Dette kan i noen grad skyldes egenskaper ved disse som vanlige navn, som vanskeliggjør lenking. Men det skyldes nok i større grad geografisk mobilitet.

Tabell 6: Fødestedskommuner gruppert i 1875 mot lenkingsresultat 1875 - 1865 og 1900 - 1875. Barn født i periodene, do døde og en uten fødested er utelatt. Relative tall.

	Ellers i							
a) 1875-65	Øst-Nor	Vest-N	Trønde	Innfødt	Troms	Nord-N	Utland	SUM
Ikke lenket	31.7	53.3	47.5	23.0	47.7	59.3	57.8	31.0
Usikre	5.7	3.3	4.5	5.1	6.7	11.1	5.8	5.4
Sannsynlige	22.1	6.7	17.5	24.7	17.3	9.3	6.5	21.7
Sikre	40.6	36.7	30.5	47.3	28.4	20.4	29.9	41.9
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	616	60	200	2034	342	54	154	3460
b) 1900-1875								
Ulenket	27.2	53.8	36.0	28.6	60.9	72.5	38.6	33.1
Mulige	9.6	10.3	8.8	10.9	11.8	7.8	10.2	10.7
Sannsynlige	24.8	15.4	17.5	33.2	14.4	7.8	9.1	28.4
Sikre	38.4	20.5	37.7	27.4	12.9	11.8	42.0	27.9
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	375	39	114	1989	271	51	88	2927

Det er folk født i bostedskommunen som i størst grad lar seg følge både fra 1865 til 1875 og fra 1875 til 1900. (Jeg har da sett bort fra barn som var født etter den tidligste av tellingene.) Derest kommer folk med fødestedskommuner på Østlandet, en gruppe som jo i stor grad hadde slått seg ned i Målselv som bønder. I lenkinga for siste periode er disse faktisk identifisert med større sikkerhet enn de innfødte. "Nærflytterne" fra Finnmark, Nordland og resten av Troms er de som oftest bare har en notering, tett fulgt av innvandrere fra nabolandene som jo også stort sett kom fra Nordkalotten. Altså den gruppa innflyttere som hadde lettest for å flytte tilbake. I en mellomstilling står innflyttere fra Vestlandet og til dels Trøndelag, som i alle fall kommunikasjonsmessig hadde kortere vei enn østlendingene. Blant trønderne var det også relativt mange håndverkere, mens det blant folk fra nabolandene var flere tjenere. Mange av dem som jeg ikke kan identifisere, kan ha brukt indre Troms som stoppested i sin etappeflytting. Konklusjonen på dette avsnittet må bli at med unntak for de innfødte, vil lenkingsmulighetene samvariere med avstanden til fødestedet.

Tabell 7: Fars etnisitet mot lenkingsresultat. Ingen etnisitet er tolket som norsk. Barn født i periodene mellom tellingene og do døde er utelatt. Relative tall.

a) 1875-65	Norsk	Same	Kven	Svensk	Blandet	SUM
Ulenket	29.8	33.0	46.1	62.5	28.6	31.1
Mulige	5.3	6.1	7.2	0.0	4.8	5.4
Sannsynlige	22.1	26.8	15.0	0.0	14.3	21.7
Sikre	42.8	34.1	31.7	37.5	52.4	41.8
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	3038	179	180	24	42	3464

b) 1875-1900	Norsk	Same	Kven	Svensk	Blande	SUM
Ulenket	32.6	33.3	43.1	16.7	37.9	33.1
Mulige	10.6	14.8	7.8	0.0	11.3	10.7
Sannsynlige	28.8	14.8	11.8	33.3	28.2	28.4
Sikre	27.9	37.0	37.3	50.0	22.6	27.9
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	2667	27	51	6	177	2928

Mht etnisitet får jeg det resultat at samene nesten har den samme identifikasjonsgraden som de norske. Kvenene derimot, har bare omkring 50% identifiserte. Det siste henger særlig sammen med det store antall tjenere i denne etniske gruppa og den betydelige utflyttinga blant dem (jfr kapittel 4). Samene har ofte ikke angitt noe yrke, men der det er oppgitt går tilknytninga mest til primærnæringene jordbruk og fiske. Reinsdyrdrift er knapt nevnt i folketellingene for Målselv/Bardu, så samene i Indre Troms ser ut til å være like bofaste som den norske befolkninga. Gruppa "blandet" har nesten like mange identifiserte som de rent norske. Imidlertid er der i siste periode færre med sikre lenker både hos dem og de rene samene. Dette kan skyldes endring i navneskikker pga fornorsking.

7.1.5 Intern flytting i Målselv og Bardu

Det er i utgangspunktet uklart om den omfattende innflyttinga til kommunene førte med seg at også omflyttinga innen kommunen ble stor. Man kan på den ene side tenke seg at de gode plassforholdene førte til at folk straks kunne slå seg til på steder hvor de ville bli lenge. På den annen side er det mulig at de nyankomne hadde behov for provisoriske løsninger for å klare seg i det harde klimaet etter en lang reise, og at de deretter flyttet til et mer permanent bosted. (Jfr resultatene om etappeflytting i kapittel 4.)

Nå har ikke folketellingene noen egen anmerkning for hvorvidt en person har flyttet siden forrige telling. Men for de lenkede personene er det mulig å avgjøre om de har byttet bosted mellom tellingene. Bosted er både i 1865 og i 1875 angitt i form av et gårdsnavn og et matrikelnr. Spesielt gårdsnavnet er angitt med vekslende presisjon, f eks kan bruksnavn være tatt med i stedet, presiseringer som Nordre, og Lille kan være utelatt osv. Å avgjøre dette manuelt for befolkninga i tre kommuner ville i seg selv være et stort arbeid også i et maskinlesbart materiale. Hvorvidt en lenket person hadde samme bosted er derfor av ressursgrunner operasjonalisert på følgende vis: Hvis de 5 første tegn i gårdsnavnet eller de 3 første tegn i matrikelnummeret er identiske, merker jeg av at

Tabell 9: Fødeår 1875 omkodet til 10-års aldersgrupper mot Er personen på samme gård? Lenkede som var i området i begge tellingene. De 153 døde er utelatt i resten av avsnittet. Relative tall.

	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	> 70	SUM
Bofast	62.2	56.6	45.2	60.7	72.4	82.6	80.2	61.0
Flyttet	37.8	43.4	54.8	39.3	27.6	17.4	19.8	39.0
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	629	429	294	333	228	109	96	2135

Ser vi på sammenhengen mellom flytting og sivilstand skal det neppe overraske at flytterne er overrepresentert blant de ugifte i forhold til blant de gifte. Denne tendensen er særlig uttalt i 1865, noe som ikke er merkelig i og med at mange av dem som er markert som gifte i 1875 hadde inngått ekteskapet etter forrige folketelling, altså i det tidsrommet da flyttebevegelsen fant sted. Jeg vil se nærmere på denne gruppa, og tar for meg menn og kvinner hver for seg:

Tabell 10: Sivilstand ifølge 1875-tellinga mot Er personen på samme gård? Lenkede som var ugifte i 1865 og bodde i området i begge tellingene. Relative tall.

Menn	Kvinner							
	Ugift	Gift	Enke	SUM T	Ugift	Gift	Enke	SUM
Bofast	61.6	48.9	0.0	58.8 *	56.3	28.5	40.0	49.8
Flyttet	38.4	51.1	100.0	41.2 *	43.7	71.5	60.0	50.2
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0 *	00.0	100.0	100.0	100.0
N=	518	137	1	656 *	490	144	5	639

Blant kvinnene er flytterne i klart flertall (nær 3/4) i den gruppa som har giftet seg i tidsrommet mellom folketellingene, mens stoda er omtrent 50-50 blant mennene, I gruppa ugifte er forskjellen i flyttehyppighet mellom menn og kvinner mindre dramatisk. Jeg kan derfor slutte at de kjønns spesifikke forskjellene i flytting langt på vei lar seg forklare ved at det oftere var bruden enn brudgommen som skiftet bosted ved nyetableringen. Men det var altså nesten 30% som ikke fulgte det tradisjonelle mønster og ikke hadde flyttet, mens nærmere halvparten av de mennene som giftet seg mellom tellingene også hadde skiftet bosted. Jeg skal imidlertid ikke legge skjul på at dette i noen grad kan skyldes unøyaktigheter ved operasjonalisering av internflyttinga. Det er allikevel ingen grunn til å tro at dette skulle slå ulikt ut for menn og kvinner.

Hvordan stiller de ulike yrkesgruppene seg mht omflytting? Jeg tar for meg hierarkisk posisjon og næringsvei slik den er kodet fra 1875-tellinga, altså etter at eventuell flytting har funnet sted:

Tabell 11: Hierarkisk posisjon og næringsvei 1875 (omkodet) mot Er personen på samme gård? 1657 personer med manglende yrkesdata utelatt. Relative tall.³

	Bonde	Avheng	Sek-	Bonde	Avheng	Sek-Te	Bare	Andre	SUM
	gig	tert	<u>i komb. med fiske</u>	fiske					
Bofast	82.1	45.7	42.3	80.0	42.1	42.9	61.5	58.3	61.3
Flyttet	17.9	54.3	57.7	20.0	57.9	57.1	38.5	41.7	38.7
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	375	188	137	15	19	14	65	665	1478

Vi ser at de bofaste dominerte blant selveiende jordbrukere. Her befant mer enn 4/5 seg på samme gård i 1875 som i 1865, inklusive kårfolk, som hadde en særlig lav andel flyttere. I "andre"-gruppa var situasjonen den omvendte. Tjernerne, som er med her, har flyttet i nær 2/3 av tilfellene. Også mange husmenn og handverkere, som dominerer i gruppene avhengige og sekundær-tertiærnæringer, har skiftet bosted. Fiskerne var imidlertid oftere bofaste enn på flyttefot, slik jeg har definert flytting. Det kan synes som om sjøen og båten bandt folk til bostedet nesten i like sterk grad som jordeiendom. Men vi må huske at fiske som regel ble drevet i kombinasjon med jordbruk, og hos dem hvor dette var eksplisitt, er jordbruket avgjørende for flytteintensiteten. Jorda ser imidlertid ikke ut til å ha bundet husmennene til bostedet sitt i særlig stor grad. Her har et flertall flyttet i løpet av tiåret. Det var altså eiendom mer enn bruk av jord som avgjorde.

De sysselsatte innen jordbruk utgjorde den klart største yrkesgruppa. Derfor vil jeg bruke tallene for samlet jordbruksproduksjon til å beskrive dem nærmere.⁴

Tabell 12: Gjennomsnittlig jordbruksproduksjon i 1875 og økning 1865 til 1875 for lenkede som har angitt utsæd eller kreaturhold i begge tellinger.

	1875	Økning	1865-1875	
	Gj.snitt	Antall	Gj.snitt	Antall
Bofaste	8488.32	335	-602.05	207
Flyttet	4576.45	197	1162.07	69
Totalt	7039.75	532	-161.02	276

Tabell 12 viser at 532 bønder og husmenn produserte jordbruksprodukter ifølge 1875-tellinga. Her var et flertall bofaste, og disse hadde i gjennomsnitt om lag dobbelt så stor produksjon som internflytterne. Imidlertid har jeg også beregnet økninga i produksjonen for alle lenkede som hadde angitt dyrehold og/eller utsæd i begge tellingene. Her ser vi at de bofaste faktisk hadde en gjennomsnittlig nedgang i kaloriproduksjonen mens flytterne hadde en betydelig økning. Selv om det var bare 69 flyttere som oppfylte kravene til å komme med i denne tabellen, antyder disse tallene allikevel at de som flyttet gjorde det for å få et bedre utkomme, og at et flertall må ha lyktes. Imidlertid var dette helt utilstrekkelig til å ta igjen det forsprang de bofaste hadde i utgangspunktet.

³ Yrkeskategoriene er forklart i avsnitt 3.1.1 i appendiks 3.

⁴ Se appendix 3 om beregning av tall for produksjonen.

Tabell 13: Fødested (landsdel) mot internflytting for lenkede som var bosatt i området i begge tellingene. Fem uten fødested utelatt. Relative tall.⁵

	Øst-Nor	Vest-N	Trønde	Nord-N	Troms	Heimfø	Utlandet	SUM
Bofast	52.1	40.6	43.2	52.0	68.8	59.6	35.1	57.0
Flyttet	40.1	46.9	40.5	36.0	22.8	35.9	51.4	36.4
Død	7.8	12.5	16.2	12.0	8.5	4.5	13.5	6.6
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	459	32	111	25	224	1358	74	2283

Jeg skal nå undersøke hvor store forskjeller som fantes i intern flytteintensitet mellom innflyttere og dem som ifølge 1875-tellinga var født i kommunen. Mange undersøkelser viser at tidligere flytting er en dominerende faktor når man skal forklare senere migrasjon. Så også i Målselv/Bardu. Faktum er at mens 47% av innflytterne var bofaste, gjaldt det samme 65% av heimfødingene. I tabell 13 har jeg delt innflytterne inn etter hvilken landsdel de var født i. Her spiller det nok inn at mange av de eldre innflytterne fra Østlandsområdet hadde blitt vel etablerte bønder med egen gård. De flyttet i alle fall omtrent like sjelden som de innfødte. Tidligere langdistanseflytting behøver altså ikke nødvendigvis disponere for stor migrasjonshyppighet seinere. Innflytterne fra Vestlandet og Trøndelag flyttet hyppigere, mens kortdistanse innflytterne fra Troms er den gruppa som i minst grad flyttet internt i kommunen.

Vi kan se i tabell 14 at bofastprosenten var størst blant de eldste uansett fødested. Blant de yngste har de Målselvfødte flyttet i mindre grad enn de innflyttede. Men forholdet er omvendt blant dem som var 20-29 år i 1865, og snart etablerte seg med egen familie. De innfødte kunne altså oftere bo på samme sted gjennom oppveksten, men mange valgte å flytte eller måtte flytte når de stiftet egen familie. Flytteintensiteten samvarierer i det hele adskillig sterkere med alder enn med fødested. Unntaket må være aldersgruppa 10 til 29, hvor relativt flere av de innfødte kunne fortsette å bo på samme matrikkelgård. Det holder også stikk om man grupperer fødestedene etter landsdel. Av personer født i Troms og på Østlandet har ca 40% flyttet, mens tilsvarende gjelder om lag halvparten av dem som var født i Trøndelag og ellers i Norden.

Tabell 14: 10-årsklasser 1865 mot Er personen på samme gård? Hhv innfødte og innflyttere som er lenket.⁶

INNFØDTE	0- 9	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	> 70	SUM
Bofast	10.5	60.8	58.6	44.4	67.7	75.4	76.9	77.8	59.6
Flyttet	78.9	34.7	39.1	52.3	29.0	15.4	3.8	0.0	35.9
Død	10.5	4.5	2.3	3.3	3.2	9.2	19.2	22.2	4.5
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	19	605	348	153	124	65	26	18	1358

⁵ Fødestedskategoriene er forklart i appendiks 3.

⁶ En innfødt med ukjent alder og fem uten fødested er fjernet.

b) 1900 ↓ 1875→	gig	tert	kombinert	m/fiske	fiske	yrker			
Bonde	34.9	41.4	23.2	20.5	33.3	0.0	22.6	30.0	31.9
Avhengig	5.9	13.8	3.6	6.8	0.0	33.3	16.1	0.0	6.4
Sek-Tert	7.9	6.9	25.0	11.4	16.7	33.3	12.9	16.7	10.7
Bonde og fisker	4.8	6.9	0.0	9.1	0.0	0.0	9.7	3.3	4.8
Avhengig og fiske	1.5	0.0	0.0	4.5	0.0	0.0	0.0	3.3	1.5
Sek-Tert og fiske	1.0	0.0	3.6	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	1.0
Bare fisker	1.3	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	6.5	0.0	1.2
Andre	42.7	31.0	44.6	47.7	50.0	33.3	32.3	46.7	42.5
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	393	29	56	44	12	3	31	30	598

Et interessant spørsmål er i hvilken grad den sosiale mobiliteten dreier seg om individmobilitet eller generasjonell mobilitet. For å få svar på det har jeg først tatt ut tabeller over eget yrke i 1875 for dem som var 15-30 år i 1865-tellinga sammenlignet med familieoverhodets status da. Her blir tallene for små til å trekke bastante slutninger. Men det er lite i denne tabellen som tyder på noen stor grad av intergenerasjonell mobilitet. Bare et par fra avhengig-familier har blitt bønder, mens nesten 10% fra bondefamilier har tatt steget ned i de avhengiges rekker. Det er neppe mulig å trekke andre slutninger på grunnlag av dette enn at den oppadgående mobilitet jeg fant i tabell 15, stort sett er individuell. Altså er det husmannen selv som blir bonde i større grad enn at hans sønn gjør spranget. Skal man studere den generasjonelle mobiliteten spesielt, burde man ha større avstand mellom tellingene, slik at flere av dem som var barn i den første tellinga blir funnet som etablerte i den andre. Det er tilfelle i min lenking av tellingene 1875 og 1900. I tabell 16b ser vi at mobiliteten var noe større da, i og med at mellom 1/3 og 1/2-part fra avhengiggruppene har kommet over i bondekategorien. Altså var det rom for intergenerasjonell mobilitet, selv om den ikke lot seg registrere i løpet av et tiår.

7.1.6.1 Innflyttere og innfødte

Det er vanlig å anta nær sammenheng mellom geografisk og sosial mobilitet. En teori hevder at nykommerne hadde vanskeligere for å klatre enn dem som var etablert på et sted gjennom lengre tid. Stemmer det for annen og tredje generasjon i nybyggersamfunnet Målselv også? For å studere dette har jeg laget tabeller over 1865-barns sosiale posisjon i 1875 sammenlignet med do i 1865. Jeg har skilt mellom barn født i og utenfor kommunen, slik at det vil dreie seg om relativt ny innvandring.

Tabell 17: Yrkesposisjon for familieoverhode 1865 mot do 1875. Hhv innfødte og innflyttede som er lenket.

Innfødte 1875 ↓ 1865 →	Bonde	Avhen- gig	Sek+ tert	Bonde komb	Avhen m/fisk	Bare fiske	Andre yrker	SUM
Bonde	72.3	37.9	48.0	56.1	50.0	42.3	50.0	66.0
Avhengig	3.0	32.4	8.0	0.0	50.0	0.0	8.9	6.3
Sek-Tert	8.0	12.4	20.0	12.2	0.0	3.8	16.1	9.4
Bonde og fisker	6.2	2.8	6.7	12.2	0.0	23.1	16.1	6.7
Avhengig og fiske	1.3	7.6	4.0	0.0	0.0	3.8	1.8	2.1
Sek-Tert og fiske	0.6	0.7	1.3	0.0	0.0	7.7	0.0	0.7
Bare fisker	2.9	0.7	4.0	14.6	0.0	15.4	3.6	3.3
Andre	5.6	5.5	8.0	4.9	0.0	3.8	3.6	5.6
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	1157	145	75	41	2	26	56	1502

Innflyttere 1875 ↓ 1865 →	Bonde	Avhen- gig	Sek+ tert	Bonde komb	Avhen m/fisk	Bare fiske	Andre yrker	SUM
Bonde	74.8	29.7	42.0	100.0	12.5	30.0	33.3	62.4
Avhengig	4.1	42.9	13.0	0.0	62.5	20.0	16.7	11.1
Sek-Tert	8.9	15.4	27.5	0.0	0.0	0.0	16.7	11.7
Bonde og fisker	2.6	3.3	2.9	0.0	0.0	0.0	3.3	2.7
Avhengig og fiske	1.3	3.3	2.9	0.0	0.0	0.0	5.0	1.9
Sek-Tert og fiske	0.2	1.1	0.0	0.0	0.0	10.0	0.0	0.4
Bare fisker	2.8	3.3	2.9	0.0	12.5	30.0	3.3	3.3
Andre	5.4	1.1	8.7	0.0	12.5	10.0	21.7	6.5
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	540	91	69	3	8	10	60	781

b) Yrkesposisjon for familieoverhode 1875 mot do i 1900-tellinga.

Innfødte 1900 ↓ 1875 →	Bonde	Avhen- gig	Sek+ tert	Bonde komb	Avhen m/fisk	Bare fiske	Sek+ tert	Andre yrker	SUM
Bonde	72.3	58.5	34.1	42.7	41.5	40.0	42.2	66.2	63.1
Avhengig	4.3	17.9	8.7	4.9	22.0	20.0	10.9	7.4	6.8
Sek-Tert	8.6	6.6	33.3	6.8	9.8	20.0	6.2	13.2	10.7
Bonde og fisker	9.1	10.4	8.7	33.0	17.1	10.0	12.5	2.9	11.0
Avhengig og fiske	0.9	0.9	0.0	3.9	2.4	0.0	9.4	1.5	1.4
Sek-Tert og fiske	1.3	1.9	4.0	1.0	0.0	0.0	3.1	0.0	1.5
Bare fisker	1.7	1.9	4.0	4.9	7.3	0.0	10.9	1.5	2.7
Andre	1.8	1.9	7.1	2.9	0.0	10.0	4.7	7.4	2.8
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	931	106	126	103	41	10	64	68	1449

Innflyttere 1900 ↓ 1875 →	Bonde	Avhen- gig	Sek+ tert	Bonde komb	Avhen m/fisk	Bare fiske	Sek+ tert	Andre yrker	SUM
Bonde	80.1	73.0	53.7	55.6	53.8	33.3	58.3	55.2	72.0
Avhengig	6.6	22.2	14.9	0.0	46.2	33.3	16.7	17.2	11.4
Sek-Tert	6.0	1.6	25.4	5.6	0.0	33.3	0.0	6.9	7.9
Bonde og fisker	4.3	3.2	3.0	27.8	0.0	0.0	8.3	6.9	4.9
Avhengig og fiske	0.0	0.0	1.5	0.0	0.0	0.0	16.7	3.4	0.8
Sek-Tert og fiske	0.7	0.0	0.0	5.6	0.0	0.0	0.0	0.0	0.6
Bare fisker	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	3.4	0.2
Andre	2.3	0.0	1.5	5.6	0.0	0.0	0.0	6.9	2.2
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	302	63	67	18	13	3	12	29	507

Tallene er igjen for små til at jeg kan trekke bastante konklusjoner. Men i første periode er det en svak tendens til at innflytterne i mindre grad enn de innfødte forblir i bondegruppa, og at de i større grad forblir husmannsfamilier. Det kan altså se ut til at teorien om de etablertes forrang ved sosial mobilitet gjaldt for samfunnet i indre Troms. Imidlertid ser vi i annen periode en større grad av oppadgående sosial mobilitet blant innflytterne enn blant de bofaste. Dette kan jeg for de to første tellingene undersøke nærmere med utgangspunkt i tallene for jordbruksproduksjonen.

Tabell 18: Jordbruksproduksjon 1875 og økning 1865-75 etter fødested.

	Gj.snitt	Antall	Gj.snitt	Antall
Øst-Norge	6879.09	160	285.54	100
Vest-Norge	7536.00	10	-572.50	4
Trøndelag	6752.34	32	1766.61	18
Nord-Norge ellers	6531.33	6	-4972.00	4
Troms ellers	5844.77	60	-497.77	26
Heimføding	7591.53	245	-497.24	114
Utlandet	5439.06	17	-1921.00	9
Totalt	7045.95	530	-177.24	275

Tabell 18 viser at ifølge tallene for utsæd og dyrehold i 1875-tellinga, hadde de som var født i indre Troms i gjennomsnitt den største produksjonen (sammen med vestlendingene). Den minste produksjonen hadde de som var født i andre deler av Troms fylke eller i utlandet. Igjen et bilde av at de bofaste klarte seg best, mens kortdistansflytterne kom dårligst ut. Men bildet er annerledes når jeg ser på utviklinga i produksjonen fra 1865 til 1875. Her er det innflyttere fra Østlandet og Trøndelag, altså i hovedsak dølene, som hadde den beste utviklinga. Samlet hadde faktisk innflytterne en smule økning, mens produksjonen gikk litt ned for de innfødte. Det kan altså virke som om de innfødte hadde det beste utgangspunktet, men at det var mulig for innflytterne å hale innpå, slik tilfellet også var for omflytterne.

7.1.6.2 Utflytterne

Som utgangspunkt for min lenking av Målselv og Bardu tok jeg også med folk som var født i dette området, men som befant seg andre steder i Troms i folketellingene. Det dreier seg om 270 mennesker i 1865, 440 i 1875 og 721 i 1900. I første periode er 230 av disse lenket, slik at jeg kan finne hvilken bakgrunn de hadde. Av de 230 var 101 menn og 129 kvinner. Fem var født på Østlandet, tretten andre steder i Troms og 212 i Målselv/Bardu. At de siste dominerer er ikke rart, for programmene leter altså

giftermålsintensiteten for utflytterne og de som ble i bygdene. Men her er forskjellen mindre, hhv 74% og 70%.

7.1.7 Tilbakeflyttere

Til tross for det forble ikke alle utflytterne utenfor området. Av de 230 som er lenket, bodde 160 i andre deler av Troms ifølge 1865-tellinga. Av disse bodde 91 (57%) i samme kommune også i 1875, mens 23 hadde flyttet til en tredje kommune. 46 personer eller 29% hadde i mellomtida vendt tilbake til fødestedet i Målselv/Bardu i 1875. De fleste av disse kom fra kystkommuner som grenset opp til indre Troms. Det er nærliggende å tro at mange av dem i en periode hadde bodd ved kysten for å delta i fiske. En gjennomgang av data for disse individenes yrker kan imidlertid ikke bekrefte en slik hypotese, idet et flertall av dem ikke hadde oppgitt noe yrke verken i 1865- eller 1875-tellinga. Kanskje hadde vi å gjøre med et mobilt filleproletariat som flyttet nokså tilfeldig innenfor og over kommunegrensene i Midt-Troms? Hele 20 av de 46 var imidlertid barn og 8 var ektefeller ifølge 1865-tellinga, og fem personer var blitt bønder i 1875. Dermed har jeg mer tro på en alternativ forklaring, nemlig den at det dreier seg om familier med røtter i to kommuner, som jo hadde gode muligheter til å flytte tilbake til for eksempel morens fødested. For annen periode har jeg 156 lenkede utflyttere, men de fordeler seg relativt sett omtrent som i første periode mht videre flyttemønster.

7.2 Balsfjord med Malangen

7.2.1 Lenking av 1865- til 1875-tellinga

Jeg vil nå gjennomgå resultatene fra den maskinelle lenking av folketellingene for Balsfjord med Malangen. 433 begravelser fra kirkebøkene i perioden 1866 til 1875 er lagt til i folketellinga 1875. Av disse ble 161 lenket. Hvor stor andel av befolkninga i hver folketelling var det som lot seg lenke og med hvilken grad av sikkerhet? I den forbindelse må jeg også kunne se bort fra individer som ikke var født på det tidspunkt den første folketellinga ble arrangert.

Tabell 1: Andeler lenket mellom folketellingene 1865 og 1875 samt begravelseslistene i perioden fordelt på lenkenes sikkerhet. Absolutte og relative tall:

	Alle poster		T Av ft 1865		T Av ft 1875		TDo over 10 år	
Ikke lenket	3946	61.39*	1540	38.29*	2406	49.22*	1170	32.30
Mulige	615	9.57*	615	15.29*	615	12.58*	595	16.43
Sannsynlige	1106	17.21*	1106	27.50*	1106	22.63*	1097	30.29
Sikre	761	11.84*	761	18.92*	761	15.57*	760	20.98
SUM =	6428	100.00*	4022	100.00*	4888	100.00*	3622	100.00

Andelen poster som ble lenket, er svært lik den andelen jeg beregnet for Målselv når jeg tar utgangspunkt i folketellinga 1875. Derimot har jeg om lag 10 prosentpoeng flere lenket der inne hvis jeg ser framover i tid, fra 1865 til 1875. Så var det da også betydelig større netto utflytting fra Balsfjord allerede før 1875. En annen hovedforskjell er at lenkene i Målselv er sikrere. I Balsfjord faller en større andel i kategorien mulige eller sannsynlige lenker, mens gruppa sikre lenker dominerer i Målselv. En sannsynlig årsak til dette er den større navnespredninga pga innflyttinga i Målselv. For eksempel var det 413 guttenavn med initialen J og 436 jentenavn på A i Balsfjord. I Målselv var de største initialgruppene 369 på O for gutter og 349 på E for jenter.

7.2.2 Lenking av 1875- til 1900-tellinga

Tabell 2: Andeler lenket mellom folketellingene 1875 og 1900 samt begravelseslistene i perioden mellom fordelt på lenkenes sikkerhet. Absolutte og relative tall:⁷

	Alle poster		T Av ft 1875		T Av ft 1900		TDo over 25 år	
Ikke lenket	6118	73.28*	1162	34.25*	4956	68.96*	1412	39.09
Mulige	547	6.55*	547	16.12*	547	7.61*	531	14.70
Sannsynlige	936	11.21*	936	27.59*	936	13.02*	921	25.50
Sikre	748	8.96*	748	22.05*	748	10.41*	748	20.71
SUM =	8349	100.00*	3393	100.00*	7187	100.00*	3612	100.00

Sett bakover i tid, er det her større forskjeller i lenkingsresultat i forhold til Målselv. Andelen som er lenket er lavere, og samtidig er lenkene mer usikre. Grunnen til dette er at begravelseslistene er en svakere kilde å lenke fra fordi den mangler opplysninger om fødested og derfor gir mange ulenkede

⁷ De dataregistrerte begravelseslistene for Malangen dekker tida fram til 1886, for Balsfjord fram til 1891.

Tabell 5: Lenkingsresultat 1865-1875 og 1875-1900 etter yrke i siste telling. Fødte og døde i periodene mellom folketellingene er utelatt, dessuten hhv 1130 og 15 uten yrkesdata. Vertikal prosentuering:

	Bonde	Avhen-	Sek+	Bonde	Avhen	Sek-te	Bare	Andre	SUM
	gig	tert	komb	m/fisk	m/fisk	fiske	yrker		
1865-75									
Ikke lenket	20.6	35.4	39.0	26.7	26.4	29.6	31.1	33.1	30.6
Mulige	16.0	18.0	13.0	16.1	13.8	14.8	12.9	13.8	14.5
Sannsynlige	29.8	25.5	24.7	29.6	32.2	40.7	34.0	32.6	31.1
Sikre	33.6	21.1	23.4	27.6	27.6	14.8	21.9	20.5	23.8
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	262	161	154	341	87	27	379	825	2236
1875-1900									
Ikke lenket	23.9	33.9	49.7	30.9	28.0	39.5	38.4	42.3	37.4
Mulige	9.9	14.9	8.3	11.0	10.5	14.0	15.5	12.4	11.8
Sannsynlige	23.2	24.4	23.4	27.5	37.8	18.6	27.1	22.6	24.6
Sikre	43.0	26.8	18.6	30.6	23.8	27.9	19.0	22.7	26.2
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	414	168	312	353	143	43	258	1144	2835

Som i Målselv er det bøndene som skiller seg ut både med flest lenkede personer og med de sikreste lenkene. Det gjelder også fiskerbøndene, om enn ikke i samme grad. Det svakeste lenkingsresultatet finner jeg for sysselsatte i sekundær- og tertiærnæringene og for kategorien "andre yrker" hvor blant annet tjenere og andre som arbeidet med husgjerning er samlet. I en kategori i midten finner jeg så fiskerne og de med avhengig status i jordbruket. Denne rangordningen er ganske konstant over tid, med det unntak at enefiskerne får et svakere lenkingsresultat i siste enn i første periode. Med sistnevnte unntak er resultatet også godt i samsvar med tilsvarende tabeller for Målselv, hvor jo enefiskerne utgjorde en marginal gruppe.

Tabell 6: Fødestedskommuner gruppert i 1875 mot lenkingsresultat 1875 - 1865 og 1900 - 1875. Barn født i periodene, do døde og en uten fødested er utelatt. Relative tall.

	Ellers i							SUM
1875-65	Øst-Nor	Vest-N	Trønde	Innfød	Troms	Nord-N	Utland	
Ikke lenket	31.8	84.6	48.4	28.6	49.0	62.1	61.2	31.8
Mulige	12.1	7.7	6.5	15.6	19.4	10.3	9.4	15.5
Sannsynlige	24.2	0.0	9.7	32.3	19.4	17.2	15.3	30.2
Sikre	31.8	7.7	35.5	23.5	12.2	10.3	14.1	22.5
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	66	13	31	2879	263	29	85	3366
1900-1875								
Ikke lenket	47.1	90.0	60.0	32.7	65.6	71.4	48.8	37.4
Mulige	2.9	0.0	0.0	12.1	11.7	3.6	18.6	11.8
Sannsynlige	23.5	10.0	16.0	26.8	11.7	7.1	9.3	24.6
Sikre	26.5	0.0	24.0	28.4	11.0	17.9	23.3	26.2
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	34	10	25	2411	299	28	43	2850

Igjen er resultatene parallelle med mine funn i Målselv. De som er født i den kommunen hvor de bor, er lettere å følge fra telling til telling enn innflytterne. Tendensen til at nærinnflytterne er vanskeligere

å lenke enn fjernflytterne, er nok også tilstede i Balsfjord, men den var klarere i Målselv. Det skyldes at Balsfjord hadde færre gjenlevende bønder født i Sør-Norge enn Målselv hadde mot slutten av 1800-tallet. Det svakere lenkingsresultatet for den siste perioden fordeler seg parallelt med tallene for den første blant alle fødestedsgruppene, bortsett fra immigrantene.

Tabell 7: Fars etnisitet mot lenkingsresultat. Ingen etnisitet er tolket som norsk. Barn født i periodene mellom tellingene og do døde er utelatt. Relative tall.

1865-75	Norsk	Same	Kven	Svensk	Blandet	SUM
Ikke lenket	30.8	34.8	43.2	50.0	23.4	31.8
Mulige	16.1	13.9	13.6	0.0	15.7	15.5
Sannsynlige	29.7	34.5	17.6	16.7	32.3	30.2
Sikre	23.4	16.9	25.6	33.3	28.6	22.5
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	2231	705	176	6	248	3366
1875-1900						
Ikke lenket	36.6	41.1	53.8	0.0	35.7	37.4
Mulige	11.3	13.6	17.9	33.3	12.2	11.8
Sannsynlige	23.5	28.2	12.8	33.3	29.9	24.6
Sikre	28.6	17.2	15.4	33.3	22.2	26.2
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	2168	419	39	3	221	2850

Alle de etniske gruppene får sine andeler av det svakere lenkingsresultatet for den siste perioden. Ellers ser vi at den blandede og den norske befolkninga får den høyeste lenkingsprosenten og de sikreste lenkene. Dette er som i Målselv. Betrakter jeg begge periodene under ett, hadde imidlertid samene et noe svakere lenkingsresultat i Balsfjord. Vi har tidligere sett at de ikke viste større tendens til utflytting enn de norske. Når flere forble ulenket i Balsfjord, kan det skyldes at jeg her hadde en større gruppe samer og at navnelikheten blant dem dermed ble større. En annen mulighet er større utflytting av samer fra Balsfjord til Finnmark.

7.2.5 Intern flytting

På samme måte som i Målselv (se side 229), har jeg vha gårdsnavn og matrikelnummer forsøkt å merke hvem som flyttet internt i storkommunen og hvem som ble boende i tilknytning til samme gård. Igjen kan dette kun gjøres i første periode, siden 1900-folketellinga i hele landet anvender et annet nummereringssystem enn tidligere tellinger. Resultatet for første periode ble at 46% av 2482 lenkede personer blir betraktet som bofaste, mens 47% har flyttet, altså en noe større andel enn i Målselv. I tillegg ble 6% funnet igjen i dødslistene.

Tabell 8: Kjønn mot Er personen på samme gård? Lenkede som var bosatt i området ifølge både 1865 og 1875-tellingene eller døde i tidsrommet mellom. Absolutte og relative tall.

	Mann	Kvinne	SUM	Mann	Kvinne	SUM
Bofast	649	497	1146	51.0	41.1	46.2
Flyttet	536	639	1175	42.1	52.9	47.3
Død	88	73	161	6.9	6.0	6.5
SUM	1273	1209	2482	100.0	100.0	100.0

Som i Målselv er kvinnene klart overrepresentert blant internflytterne. Igjen må jeg undersøke om det har sammenheng med skifte av bosted i forbindelse med etablering av egen familie. Det kan jeg få en indikasjon på ved å krysstabulere internflytting mot alder.

Tabell 9: Fødeår 1875 omkodet til 10-års aldersgrupper mot Er personen på samme gård? Lenkede som var i området i begge tellingene. De 161 døde er utelatt i resten av avsnittet. Relative tall.

	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	> 70	SUM
Bofast	63.0	53.6	48.9	59.0	76.2	76.5	80.0	60.6
Flyttet	37.0	46.4	51.1	41.0	23.8	23.5	20.0	39.4
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	565	403	221	200	143	81	55	1672

Vi ser at kurven over de bofastes andel i hver aldersgruppe har form av en hengekøye, hvor de yngste og eldste var de mest stabile. I aldersgruppene 20 til 40 år har en klart større andel flyttet siden forrige folketelling i 1865. Tendensen er nøyaktig den samme som den jeg fant i Målselv. Kan dette relateres enda klarere til stifting av familie. La meg se på dem som har giftet seg i perioden mellom folketellingene.

Tabell 10: Sivilstand ifølge 1875-tellinga mot Er personen på samme gård? Lenkede som var ugifte i 1865 og bodde i området i begge tellingene. Relative tall.

Menn	Kvinner			
	Ugift	Gift	Enke	SUM
Bofast	63.4	47.0	66.7	59.7
Flyttet	36.6	53.0	33.3	40.3
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	500	151	6	657

Som ventet var andelen som hadde flyttet klart høyere blant dem som hadde giftet seg enn blant dem som forble ugifte også i telling nr to. Fordelingen mellom kjønnene er også den samme som i Målselv, det var i større grad de nygifte kvinnene enn de nygifte mennene som hadde flyttet på seg. Men mens de ennå var ugifte, ser vi at det var mennene som i størst grad skiftet bosted.

Tabell 11: Personenes yrker pr 1875 mot Er personen på samme gård?
628 personer med manglende yrkesdata utelatt. Relative tall.

	Bonde	Avheng	Sek-	Bonde	Avheng	Sek-Te	Bare	Andre	SUM
		gig	tert	i komb.	med fiske		fiske		
Bofast	78.4	31.8	49.3	66.8	48.3	50.0	63.7	59.9	61.0
Flyttet	21.6	68.2	50.7	33.2	51.7	50.0	36.3	40.1	39.0
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	176	88	69	208	60	12	215	471	1299

Jeg får bekreftet at bøndene var de mest bofaste, mens folk i avhengig stilling i større grad flyttet omkring i kommunen. Det overraskende er at også enefiskerne er bofaste i nesten like høy grad som fiskerbøndene. Deltakelse i fisket krevde nok også en fast base hvor man kunne stille fiskeredskapen og vedlikeholde båten. Når denne basen ikke i større grad ble flyttet omkring, kan det være uttrykk for de gode plassene langs strandlinja var opptatt og at det ikke bare var å slå seg ned på et nytt sted. Også denne tabellen gir samme resultat som i Målselv. Det samme gjelder tall for jordbruksproduksjonen (tabellen er derfor ikke gjengitt), hvor de bofaste var de mest produktive, mens flytterne økte produksjonen mest fra 1865 til 1875.

Tabell 12: Fødested (landsdel) mot internflytting for lenkede som var bosatt i området i begge tellingene. Fem uten fødested utelatt. Relative tall.

	Ellers i							SUM
	Øst-Nor	Vest-N	Trønde	Innfødt	Troms	Nord-N	Utlandet	
Bofast	60.0	50.0	87.5	60.1	50.0	30.0	51.5	59.3
Flyttet	40.0	50.0	12.5	39.9	50.0	70.0	48.5	40.7
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	45	2	16	1691	130	10	33	1927

Som i Målselv, og som forventet, var det flertall av bofaste blant de innfødte og blant innflytterne fra Østlandet, som jo ofte var bønder. I forhold til i Målselv, var innflytterne fra resten av fylket mer mobile i Balsfjord enn i indre Troms. Dette kan ha sammenheng med en generell flyttestrøm omkring i fiskeridistriktene, hvor det jo var lett å ferdes pr båt. Men la meg kontrollere for de respektive gruppernes alder.

Tabell 13: 10-årsklasser 1865 mot Er personen på samme gård?
Hhv innfødte og innflyttere som er lenket.

INNFØDTE	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	> 70	SUM
Bofast	63.0	53.6	48.9	59.0	76.2	76.5	80.0	60.6
Flyttet	37.0	46.4	51.1	41.0	23.8	23.5	20.0	39.4
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	565	403	221	200	143	81	55	1672

INNFLYTT	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	> 70	SUM
Bofast	38.9	20.6	46.7	60.4	68.2	50.0	81.2	54.3
Flyttet	61.1	79.4	53.3	39.6	31.8	50.0	18.8	45.7
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	18	34	30	48	44	28	32	234

Innflytterne er såvidt få i Balsfjord at resultatene blir usikre når jeg fordeler personene på aldersgrupper. Stort sett gir tabellen over allikevel samme resultat som for Målselv, hvor bofastheten økte med økende alder, igjen bortsett fra hengekøya i aldersgruppene 20 til 50 år. Det er verdt å legge merke til at graden av bofasthet er lite forskjellig mellom innflyttere og innfødte fra 30-årsalderen og fram mot de femti. Mens de innfødte i større grad kunne bo på samme sted gjennom hhv barndom og alderdom, måtte de skifte bosted omtrent like ofte som innflytterne i den alderen hvor man etablerte seg med ny familie.

Tabell 14: Etnisitet pr 1875 mot internflytting for personer som var bosatt i området i begge tellingene. Relative tall.

	Norsk	Same	Kven	Svensk	Blandet	SUM
Bofast	62.2	47.3	57.5	66.7	67.2	59.3
Flyttet	37.8	52.7	42.5	33.3	32.8	40.7
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	1256	404	87	3	177	1927

Som vi ser flyttet samene mer enn de norske. I Målselv hadde disse gruppene om lag samme flytteprosent. Kvenene flyttet om lag i samme grad som gjennomsnittet, og dette er motsatt av Målselv, hvor kvenene ofte var tjenere som flyttet mye, mens de hadde sterkere tilknytning til jord i Balsfjord samtidig som bosettinga deres var mer konsentrert til de indre delene av Balsfjorden.⁸ Når samene flyttet mer i Balsfjord, kan det skyldes at der var flere samiske kjerneområder som de kunne flytte mellom, mens samene i Målselv bodde mer konsentrert i den nedre delen av dalføret.

⁸ Hauglid i bygdeboka, side 46 og 82.

fokusere på den intergenerasjonelle mobiliteten, og tar derfor utgangspunkt i husfaderens yrke i den første folketellinga og individets stilling i den andre.

Tabell 17: a) Yrkesposisjon for familieoverhode 1865 mot do 1875. Hhv innfødte og innflyttede som er lenket. En person med fiskeri og tertiærnæring i 1875 er fjernet.

Innfødte 1875 ↓ 1865 →	Bonde	Avhen- gig	Sek+ tert	Bonde komb	Avhen m/fisk	Bare fiske	Andre yrker	SUM
Bonde	33.7	29.1	19.3	18.1	4.2	13.8	31.2	26.1
Avhengig	1.4	10.3	0.0	0.4	4.2	0.5	9.4	1.8
Sek-Tert	4.0	6.8	35.1	4.6	0.0	6.9	6.2	5.6
Bonde og fisker	41.4	29.1	15.8	62.9	16.7	45.8	32.8	45.6
Avhengig og fiske	5.7	12.0	1.8	0.8	37.5	4.9	3.1	4.8
Sek-Tert og fiske	0.5	0.0	8.8	0.6	4.2	3.4	0.0	1.1
Bare fisker	11.7	6.8	17.5	10.2	33.3	20.7	9.4	12.4
Andre	1.5	6.0	1.8	2.5	0.0	3.9	7.8	2.5
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	914	117	57	520	24	203	64	1899

Innflyttere 1875 ↓ 1865 →	Bonde	Avhen- gig	Sek+ tert	Bonde komb	Avhen m/fisk	Bare fiske	Andre yrker	SUM
Bonde	54.0	35.7	10.0	19.3		10.0	23.1	35.5
Avhengig	2.0	21.4	0.0	0.0		0.0	0.0	2.3
Sek-Tert	6.0	0.0	40.0	0.0		5.0	15.4	6.1
Bonde og fisker	28.0	21.4	30.0	57.9		40.0	38.5	37.4
Avhengig og fiske	3.0	0.0	10.0	7.0		15.0	15.4	6.1
Sek-Tert og fiske	0.0	0.0	10.0	0.0		0.0	0.0	0.5
Bare fisker	5.0	0.0	0.0	3.5		30.0	0.0	6.1
Andre	2.0	21.4	0.0	12.3		0.0	7.7	6.1
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0		100.0	100.0	100.0
N=	100	14	10	57		20	13	214

b) Yrkesposisjon for familieoverhode 1875 mot do i 1900-tellinga.

Innfødte 1900 ↓ 1875 →	Bonde	Avhen- gig	Sek+ tert	Bonde komb	Avhen m/fisk	Sek+ tert	Bare fiske	Andre yrker	SUM
Bonde	44.1	28.1	25.0	33.1	20.6	33.3	24.5	36.4	33.6
Avhengig	4.2	15.6	7.4	3.0	7.2	0.0	8.8	0.0	4.6
Sek-Tert	8.7	15.6	22.1	6.9	4.1	26.7	7.4	9.1	8.3
Bonde og fisker	28.7	21.9	22.1	39.5	40.2	13.3	31.0	27.3	34.1
Avhengig og fiske	4.5	9.4	11.8	6.8	6.2	0.0	11.1	11.4	7.1
Sek-Tert og fiske	1.5	3.1	0.0	1.7	2.1	0.0	1.9	0.0	1.6
Bare fisker	5.4	6.2	7.4	7.2	17.5	26.7	11.6	13.6	8.3
Andre	3.0	0.0	4.4	1.8	2.1	0.0	3.7	2.3	2.4
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	404	32	68	767	97	15	216	44	1643

Innflyttere 1900 ↓ 1875 →	Bonde	Avhen- gig	Sek+ tert	Bonde komb	Avhen m/fisk	Sek+ tert	Bare fiske	Andre yrker	SUM
Bonde	52.8	20.0	25.0	47.1	20.0	0.0	46.2	28.6	41.6
Avhengig	0.0	40.0	0.0	4.3	13.3	0.0	15.4	0.0	5.6
Sek-Tert	5.6	20.0	58.3	11.4	0.0	0.0	0.0	14.3	11.8
Bonde og fisker	27.8	0.0	16.7	25.7	53.3	33.3	23.1	28.6	27.3
Avhengig og fiske	5.6	0.0	0.0	4.3	0.0	0.0	7.7	14.3	4.3
Sek-Tert og fiske	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	66.7	0.0	0.0	1.2
Bare fisker	0.0	0.0	0.0	5.7	6.7	0.0	7.7	0.0	3.7
Andre	8.3	20.0	0.0	1.4	6.7	0.0	0.0	14.3	4.3
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	36	5	12	70	15	3	13	7	161

Flere står oppført som rene bønder i 1900-tellinga, mens 1875-tellinga har noe flere fiskerbønder. Det er synd å si at jeg kan konstatere dramatiske forskjeller mellom de få innflyttere og innfødte mht sosial mobilitet. Innflytterne ble i større grad rene bønder, mens de innfødte valgte kombinasjonen med fiske i noe høyere grad. (Overgangen fra bonde- til fiskarbondestatus mellom 1865 og 1875 har jeg tidligere forklart med underrapporteringen av yrkeskombinasjoner i 1865-tellinga.) Det var lite nedadgående sosial mobilitet blant bøndene, men blant de innfødte avhengige forekom en viss oppadgående mobilitet. Husmannsvesenet slo aldri skikkelig igjennom i Balsfjord. En årsak til det var at bøndene så lenge de var leilendinger ikke hadde rett til å sette ned husmenn uten proprietærens samtykke.⁹ Og da de var blitt selveiere, foretrakk de å dele gårdsbrukene mellom barna framfor å stykke ut husmannsplasser. I Målselv var det en sterkere tendens til at de avhengige forble i denne kategorien i neste generasjon. Så hadde da også de mange innflytterne der tatt med seg en tradisjon for husmannsvesen sørfra. At disse kommunene fremdeles i overveiende grad var basert på primærnæringene, kan man se av det faktum at mange med bakgrunn fra sekundær- og tertiærnæringene ble bønder eller fiskere i neste generasjon.

Tabell 18: Jordbruksproduksjon 1875 og økning 1865-75 etter fødested.

v47 →	Gj.snitt	Antall	Gj.snitt	Antall
Øst-Norge	7591.88	25	-1080.62	13
Vest-Norge	8658.00	2	7069.00	1
Trøndelag	7564.30	10	1279.20	5
Innfødt	6690.42	550	-526.54	235
Troms ellers	5959.09	35	718.38	13
Nord-Norge ellers	1674.17	6	-626.00	1
Utlandet	5917.92	24	-363.00	15
Totalt	6630.57	652	-427.75	283

Motsatt av i Målselv hadde de innfødte balsfjordingene en jordbruksproduksjon i 1875 bare litt over gjennomsnittet. Likheter er imidlertid at innflyttere sørfra hadde klart større produksjon enn gjennomsnittet, mens innflyttere fra Nord-Norge og utlandet lå klart under. Nedgangen i produksjonen var også nærmere gjennomsnittet for de innfødte i Balsfjord. I begge kommunene hadde innflytterne en liten produksjonsøkning.

⁹ Hauglid smst s140.

Tabell 20: Hvor var utflytterne fra Balsfjord i neste folketelling? Absolutte og relative tall.

Hvor?	1865 - 1875	1875 - 1900
Samme kommune	93 55%	112 59%
Flyttet tilbake	51 30%	52 27%
Flyttet videre	25 15%	26 14%
Sum	169 100%	190 100%

Tabellen viser at i underkant av 60% av de lenkede utflytterne fra Balsfjord befant seg i samme kommune i to etterfølgende folketellinger. Nærmere $\frac{1}{3}$ hadde flyttet tilbake til Balsfjord, mens om lag 15% hadde flyttet videre til en tredje kommune. Det kan være grunn til å anta at disse tallene gir inntrykk av for stor stabilitet blant utflyttere fra Balsfjord. Vi har sett at lenkingsprosedyrene favoriserer ressurssterke mennesker utenfor etableringsfasen i livet. Dermed er antakelig folk som flyttet tilbake eller videre underrepresentert i utvalget av utflyttere. Mht yrker fordeler utvalget av tilbakeflyttere seg omtrent som lenkede personer flest, dvs med en klar overvekt av bønder og fiskerbønder. Dette er også i samsvar med tilsvarende resultater for Målselv.

7.3 Karlsøy med Helgøy

7.3.1 1865- til 1875-tellinga

Tabell 1: Andeler lenket mellom folketellingene 1865, 1875 fordelt etter lenkenes sikkerhet. Absolutte og relative tall:

	Alle poster		T Av ft 1865		T Av ft 1875		T Do over 10 år	
Ikke lenket	2220	64.22*	948	43.39*	1272	50.70*	665	35.15
Mulige	265	7.67*	265	12.13*	265	10.56*	261	13.79
Sannsynlige	244	7.06*	244	11.17*	244	9.72*	242	12.79
Sikre	728	21.06*	728	33.32*	728	29.02*	724	38.27
SUM =	3457	100.00*	2185	100.00*	2509	100.00*	1892	100.00

Sett bakover i tid, fra 1875 til 1865, er i underkant av to tredjedeler av de som var over 10 år i 1875-tellinga lenket til 1865-tellinga. Sett framover i tid er imidlertid lenkingsprosenten såvidt lav som 57%. Denne forskjellen lar seg langt på vei forklare ved at de døde forblir ulenkede når jeg lenker framover i tid, men ikke kommer med når jeg lenker bakover. Andelen som ikke ble lenket er noe større i Karlsøy enn i Balsfjord, hvor jeg jo hadde tilgang på edb-versjon av kirkebøkene. På den annen side har de sikre lenkene en større andel i Karlsøy. Andelen sikre lenker nærmer seg nivået i Målselv, men der var andelen lenkede sammenlagt fem til ti prosent høyere. Når lenkene ble sikrere i Karlsøy enn i Balsfjord har det nok sammenheng med at befolkninga ute på øyene var mindre og navnespredninga større. Største opphopning på samme initial i Karlsøy var de 257 kvinnene med fornavn på A.

La oss se nærmere på egenskapene til noen av de mange ulenkede. Jeg tok utgangspunkt i 59 ektepar hvor den ene var lenket fra 1865- til 1875-tellinga, men den andre ikke. Et spesielt program skrev ut egenskapene til de lenkede samt deres makker i begge tellingene. En samlet vurdering av paret i begge tellingene ga som resultat at jeg mener 50 av dem skulle vært lenket, 8 kunne umulig være samme ektefelle, mens en var umulig å ta stilling til. Når så mange som 50 personer kunne lenkes på denne måten, men ikke qua individer, kommer det av at det har oppstått divergens mellom hvordan opplysningene om en og samme person er ført i de to tellingene. Det vanligste er at alderen er oppgitt som svært forskjellig, opptil 5-6 år var vanlig, med 15 som det maksimale avvik. Ellers kan ett av navna være forskjellig. Særlig ofte mangler mellomnavnet i én kilde, men mange har blitt lenket selv om det er utelatt. En vanligere grunn til bortfall av lenk er at personen har fått et avvikende etternavn. Det kan være forvansket, eller det forekommer at kona har byttet til mannens patronymikon. I et par tilfeller er også fødestedet feil angitt.

Når personposter som er angitt med betydelige avvik i to tellinger kan lenkes, er det på grunnlag av data om deres sosiale relasjoner. Denne metoden er selvsagt verdiløs når jeg står overfor ulenkede individer som er enslige i minst en av tellingene. Dersom jeg regner med at avvikende data mellom to tellinger forekommer like ofte for par som for enslige, må jeg slå fast at en viktig grunn til at folk ikke blir lenket, er inkonsekvente oppgaver i originalistene; i noen grad også feil i RHD's avskrifter.

7.3.2 1875- til 1900-tellinga

Tabell 2: Andeler lenket mellom folketellingene 1875 og 1900 fordelt

Tabell 3: Personenes kjønn mot lenkenes sikkerhet ved lenking av hhv folketellingene 1865 og 1875 samt 1875 og 1900. Personer født etter hhv 1865 og 1875. Horisontal prosentuering.

	Ikke lenket	Mulige lenker	Sannsyn- like	Sikre l. lenker	SUM	N=
1875-65						
Mann	29.8	12.1	13.4	44.7	100.0	918
Kvinne	40.1	15.4	12.2	32.2	100.0	974
SUM	35.1	13.8	12.8	38.3	100.0	1892

	Ikke lenket	Mulige lenker	Sannsyn- like	Sikre l. lenker	SUM	N=
1900-75						
Mann	39.1	23.1	27.5	10.3	100.0	866
Kvinne	61.2	18.5	15.6	4.6	100.0	929
SUM	50.6	20.7	21.3	7.4	100.0	1795

Som i Balsfjord, men motsatt av Målselv, blir kvinnene lenket i mindre grad enn mennene. Dessuten er mennenes lenker sikrere. Dette gjelder i ekstrem grad ved lenking av 1875- og 1900-tellingene, hvor under 40% av kvinner over 25 år er lenket og under 5% av deres lenker er klassifisert som sikre. I tillegg til at større grupper av kvinner enn menn hadde samme navn, har vi sett at utflyttinga av kvinner fra Karlsøy var større enn utflyttinga av menn. Derimot viser det seg i denne kommunen at de gifte bare i liten grad er lettere å lenke enn de ugifte i første periode. I annen periode er riktignok lenkingsprosenten litt over 50 for de gifte og litt over 40 for de ugifte.

Tabell 4: Fødeår omkodet til 10-års aldersgrupper mot lenkenes sikkerhet. Alder i siste telling. Fødte i periodene mellom tellingene er utelatt. Relative tall:

1875-65	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	> 70	SUM
Ikke lenket	30.4	40.9	42.9	32.6	26.9	41.1	33.3	35.1
Mulige	13.2	12.3	13.8	16.5	16.3	12.2	11.1	13.8
Sannsynlige	11.3	13.0	12.1	14.6	17.6	8.9	8.3	12.8
Sikre	45.1	33.8	31.1	36.4	39.2	37.8	47.2	38.3
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	530	423	289	261	227	90	72	1892

1900-1875	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	> 70	SUM
Ikke lenket	52.3	50.7	47.3	43.3	48.8	62.1	50.6
Mulige	18.8	19.9	25.4	24.1	18.7	15.4	20.7
Sannsynlige	28.5	24.1	20.1	19.2	20.5	12.1	21.3
Sikre	0.4	5.3	7.2	13.5	12.0	10.4	7.4
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	277	493	374	245	166	240	1795

Aldersprofilen på de ulenkede i Karlsøy skiller seg fra den jeg fant i Balsfjord og Målselv for første periode. Riktignok hadde gruppa under 20 år en høyere lenkingsprosent enn gruppa over 20 år alle stedene. Og riktignok øker antall lenkede igjen når jeg kommer til aldersgruppene over 40 år. Men i Målselv og Balsfjord gjaldt dette også for innbyggere i 60-åra, mens det var folk over 70 som i større grad blir klassifisert som ulenkede. I Karlsøy har gruppa 60-69 år nesten den største andelen

ulenkede, mens denne aldersgruppa befinner seg i motsatt ende av skalaen i Målselv og Balsfjord. Dette gir meg mistanke om at fiskerne i Karlsøy, som jo i større grad var enefiskere, i større grad fulgte et noe annet flyttemønster gjennom livssyklusen enn hva tilsvarende grupper gjorde i fjordstrøkene og på innlandet. For 1900- mot 1875-tellinga har aldersprofilen hengekøyeefasong med flest ulenkede i de eldste og de yngste aldersgruppene. Igjen er den relative andel av ulenkede større for folk i 60-åra enn tilsvarende i Balsfjord og Målselv. Når man trakk på årene, var det nok lettere å livberge seg med jordbruk enn med fiske.

Tabell 5: Lenkingsresultat 1865-1875 og 1875-1900 etter yrke i siste telling. Fødte og døde i periodene mellom folketellingene er utelatt, dessuten hhv 735 og 144 uten yrkesdata. Vertikal prosentuering:

	Bonde	Avhen-	Sek+	Bonde	Avhen	Sek-te	Bare	Andre	SUM
1875-65	gig	tert	komb	m/fisk	m/fisk	fiske	yrker		
Ikke lenket	38.6	52.3	46.7	23.6	13.6	15.4	31.7	34.0	32.8
Mulige	11.4	11.4	13.3	10.4	22.7	15.4	12.4	14.2	13.1
Sannsynlige	12.9	11.4	1.7	16.5	4.5	23.1	19.9	11.1	13.1
Sikre	37.1	25.0	38.3	49.5	59.1	46.2	36.0	40.7	41.1
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	70	44	60	212	22	13	186	550	1157

	Bonde	Avhen-	Sek+	Bonde	Avhen	Sek-te	Bare	Andre	SUM
1900-1875	gig	tert	komb	m/fisk	m/fisk	fiske	yrker		
Ikke lenket	36.8	60.8	57.8	30.9	30.3	50.0	35.5	59.2	47.4
Mulige	31.1	9.8	15.5	26.6	30.3	23.3	22.3	19.9	22.2
Sannsynlige	17.9	21.6	12.9	33.8	29.3	16.7	33.1	16.0	22.5
Sikre	14.2	7.8	13.8	8.6	10.1	10.0	9.2	5.0	7.9
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	106	51	116	278	99	30	251	720	1651

I gjennomsnitt har folk med yrkestittel i 1875-tellinga bare en litt mindre andel lenkede i Karlsøy enn i Balsfjord. Den dominerende gruppa med fiskerbønder har faktisk bedre eller like godt lenkingsresultat ute på øyene enn inne i fjordene, og for de rene fiskerne er andelen lenkede de to stedene helt like. Det er gruppene avhengige, folk i andre yrker (tjenere, husmødre) og - helt uventet, men bare i første periode - de rene bøndene som trekker lenkingsresultatet ned i Karlsøy. Dette tyder på at i Karlsøy var folk som kunne drive fiske i kombinasjon med annen næring de mest ressurssterke og stabile, mens det samme gjaldt for dem som hadde gård og eventuelt annen næring i Balsfjord og Målselv. En forklaring på dette kan være at gårdsbrukene gjennomgående var mindre ute på øyene. Jeg har beregnet at de som drev jordbruk i Karlsøy, i 1875 hadde en gjennomsnittlig kaloriproduksjon på 4111, mens tilsvarende tall for Balsfjord var 6852 og for Målselv 6462.

Tabell 6: Fødestedskommuner gruppert i siste telling mot lenkingsresultat 1875 - 1865 og 1900 - 1875. Barn født i periodene er utelatt. Relative tall. Ellers i

a) 1875-65	Øst-Nor	Vest-N	Trønde	Innfød	Troms	Nord-N	Utland	SUM
Ikke lenket	26.7	72.7	52.2	30.7	54.8	70.8	62.5	35.1
Mulige	13.3	9.1	8.7	13.7	15.6	10.4	16.7	13.8
Sannsynlige	26.7	0.0	8.7	12.7	16.1	8.3	4.2	12.8
Sikre	33.3	18.2	30.4	42.9	13.6	10.4	16.7	38.3
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	15	11	23	1572	199	48	24	1892

b) 1900-1875	Øst-Nor	Vest-N	Trønde	Innfød	Troms	Nord-N	Utland	SUM
Ikke lenket	76.5	85.7	72.7	44.0	72.5	83.0	81.8	50.6
Mulige	5.9	7.1	18.2	23.2	13.0	4.3	9.1	20.7
Sannsynlige	11.8	7.1	0.0	25.4	7.0	2.1	0.0	21.3
Sikre	5.9	0.0	9.1	7.3	7.4	10.6	9.1	7.4
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	17	14	11	1411	284	47	11	1795

Tabellen over viser at de som var født i Karlsøy og fortsatt bodde der var lettest å lenke. Dette resultatet er på linje med det jeg har funnet tidligere. De nest letteste er nærinntlytterne fra Troms fylke, mens fjerninntlytterne fra resten av Norge og fra utlandet er vanskeligst å lenke. Jeg vil ikke legge mye vekt på forskjellene innad i denne gruppa, tallene er små og utslagene kan være tilfeldige. Dette stemmer langt på vei med resultatene fra Balsfjord, mens vi husker at innflytterne til Målselv fra Østlandet, som i stor grad var bønder, var blant de letteste å lenke.

Tabell 7: Fars etnisitet mot lenkingsresultat. Ingen etnisitet er tolket som norsk. Barn født i periodene mellom tellingene er utelatt. Relative tall.

1865-75	Norsk	Same	Kven	Svensk	Blandet	SUM
Ikke lenket	36.2	31.0	61.8	0.0	29.3	35.1
Mulige	13.5	15.6	5.9	14.3	13.3	13.8
Sannsynlige	10.6	19.5	17.6	14.3	13.3	12.8
Sikre	39.7	33.9	14.7	71.4	44.0	38.3
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	1365	410	34	7	75	1892

1900-1875	Norsk	Same	Kven	Svensk	Blande	SUM
Ikke lenket	52.2	41.1	68.4	100.0	49.5	50.6
Mulige	20.4	23.2	15.8	0.0	19.8	20.7
Sannsynlige	20.1	29.7	10.5	0.0	18.8	21.3
Sikre	7.3	6.1	5.3	0.0	11.9	7.4
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	1411	263	19	1	101	1795

Kvenene får også i Karlsøy det svakeste og det mest usikre lenkingsresultatet. Mer overraskende er at den blandede del av befolkninga og samene får en større andel lenkede enn nordmennene. Riktignok har samene mer usikre lenker enn de norske, og det kan tyde på at det er vanskeligere å lenke ut fra deres navn og andres data, men at de også flyttet mindre. Mange av dem drev helårlig med rein på øyene, og det var ikke kurant å finne beiteplasser i andre kommuner. Når de blandede kommer så godt

ut kan det skyldes små tall og tilfeldigheter, men det kan også skyldes særegne navneskikker i denne gruppa. Muligens var de som samene mindre tilbøyelige til å flytte til Tromsø, som jo var hovedflyttemålet fra Karlsøy. At de kommer ut som gjennomsnittet i siste periode kan tyde på at denne barrieren da var overvunnet gjennom fornorsking og kontakter via den norske delen av familien.

7.3.5 Intern flytting i Karlsøy med Helgøy

På samme måte som i Målselv og Balsfjord, har jeg vha gårdsnavn og matrikelnummer forsøkt å merke hvem som flyttet internt i storkommunen og hvem som ble boende i tilknytning til samme gård. Igjen kan dette kun gjøres i første periode. Resultatet for første periode ble at 41% av 1237 lenkede personer blir betraktet som bofaste, mens 59% har flyttet. Dette gir en mindre bostabilitet i Karlsøy enn i fjordstrøkene og på innlandet.

Tabell 8: Kjønn mot Er personen på samme gård? Lenkede som var bosatt i området ifølge både 1865 og 1875-tellingene. Relative tall.

	Mann	Kvinne	SUM
Bofast	44.5	36.3	40.6
Flyttet	55.5	63.7	59.4
SUM	100.0	100.0	100.0
N=	650	587	1237

Også i Karlsøy var kvinnene klart overrepresentert blant interflytterne. Hadde dette sammenheng med alder ved skifte av bosted?

Tabell 9: Fødeår 1875 omkodet til 10-års aldersgrupper mot Er personen på samme gård? Lenkede som var i området i begge tellingene. Relative tall.

	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	> 70	SUM
Bofast	45.3	35.2	32.7	42.6	45.2	45.3	33.3	40.7
Flyttet	54.7	64.8	67.3	57.4	54.8	54.7	66.7	59.3
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	369	250	165	176	166	53	48	1227

De som var eldre enn 70 år hadde liten bostabilitet i Karlsøy. For øvrig er aldersprofilen for internflyttinga som i Målselv og Balsfjord, med mest flytting i aldersgruppene fra 20 til 40 år.

Tabell 10: Sivilstand ifølge 1875-tellinga mot Er personen på samme gård? Lenkede som var ugifte i 1865 og bodde i området i begge tellingene. Relative tall.

Menn	Kvinner				SUM
	Ugift	Gift	Ugift	Gift	
Bofast	49.4	37.8	43.3	20.0	47.0
Flyttet	50.6	62.2	56.7	80.0	53.0
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	316	82	217	65	398

Også i Karlsøy var det kvinnene som i størst grad skiftet bosted i forbindelse med inngåelse av

ekteskap. Men de flyttet også mer enn mennene hvis de forble ugifte, noe som er forskjellig fra tilsvarende fordeling for Balsfjord og Målselv.

Tabell 11: Personenes yrker pr 1875 mot Er personen på samme gård? 390 personer med manglende yrkesdata utelatt. Relative tall.

	Bonde	Avhengig	Sek-tert	Bonde i komb.	Avhengig med fiske	Sek-Te fiske	Bare fiske	Andre	SUM
Bofast	69.2	13.3	33.3	55.1	35.3	20.0	41.7	46.2	47.3
Flyttet	30.8	86.7	66.7	44.9	64.7	80.0	58.3	53.8	52.7
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	39	15	15	156	17	10	103	318	673

Som i de to andre kommunene var bøndene de mest bofaste, med fiskerbøndene på annen plass. De avhengige flyttet mest, mens de som bare drev fiske eller hadde andre yrker kom i en mellomstilling.

Tabell 12: Fødested (landsdel) mot internflytting for lenkede som var bosatt i området i begge tellingene. Fem uten fødested utelatt. Relative tall.

	Øst-Nor	Vest-N	Trønde	Innfødt	Troms	Nord-N	Utlandet	SUM
Bofast	36.4	100.0	45.5	47.2	43.8	38.5	22.2	46.6
Flyttet	63.6	0.0	54.5	52.8	56.2	61.5	77.8	53.4
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	11	2	11	928	89	13	9	1063

De innfødte flyttet minst omkring i kommunen. Ellers er det samsvar mellom avstand til fødestedet og i hvor stor grad man flyttet internt i kommunen. De som kom lengst borte fra flyttet mest. Det dreier seg her om små tall, og det kan derfor ikke legges stor vekt på at dette er motsatt av resultatene for Målselv og Balsfjord.

Tabell 13: 10-årsklasser 1865 mot Er personen på samme gård? Hhv innfødte og innflyttere som er lenket.

INNFØDT	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	> 70	SUM
Bofast	49.4	43.8	39.1	50.0	51.8	50.0	47.8	47.3
Flyttet	50.6	56.2	60.9	50.0	48.2	50.0	52.2	52.7
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	330	192	115	120	114	26	23	922

INNFLYTT	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	> 70	SUM
Bofast	20.0	30.8	35.0	46.7	48.4	57.9	29.4	42.2
Flyttet	80.0	69.2	65.0	53.3	51.6	42.1	70.6	57.8
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	5	13	20	30	31	19	17	135

Tallene blir små for innflytterne, men allikevel kan vi merke oss at både blant de unge og blant de eldste er det innflytterne som i størst grad må skifte bosted. Dette er i samsvar med hva jeg fant i Balsfjord. Dette kan ha sammenheng med at disse hadde de svakeste sosiale relasjonene til slekt og

venner i sitt nærmiljø, og derfor var mer avhengige av å flytte i forbindelse med endrede livsvilkår.

Tabell 14: Etnisitet pr 1875 mot internflytting for personer som var bosatt i området i begge tellingene. Relative tall.

	Norsk	Same	Kven	Svensk	Blandet	SUM
Bofast	42.4	37.4	42.9	0.0	32.1	40.6
Flyttet	57.6	62.6	57.1	100.0	67.9	59.4
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	877	286	14	7	53	1237

Som i Balsfjord flyttet samene mer enn de norske. Dette kan ha sammenheng med at de flere ganger måtte endre tilholdssted i kommunen for å finne beite til reinen.¹⁰

7.3.6 Sosial og geografisk mobilitet

Tabell 15: Lenkede individers yrker i 1865 mot do i 1875 og lenkede persons yrker i 1875 mot do i år 1900. Hhv 1577 og 1395 personer uten angitt yrke. Relative tall.

	Bonde	Avhen- gig	Sek+ tert	Bonde komb	Avhen m/fiske	Sekt-T fiske	Bare fiske	Andre yrker	SUM
1875 ↓ 1865-									
Bonde	12.3	0.0	6.2	0.0	0.0	0.0	4.8	2.4	7.3
Avhengig	0.0	4.5	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	8.4	2.5
Sek-Tert	3.4	0.0	37.5	0.0	0.0	0.0	2.4	3.6	4.8
Bonde og fisker	67.8	27.3	6.2	50.0	100.0	100.0	21.4	10.8	40.6
Avhengig og fiske	2.1	27.3	6.2	0.0	0.0	0.0	9.5	0.0	4.4
Sek-Tert og fiske	2.1	4.5	12.5	0.0	0.0	0.0	2.4	2.4	2.9
Bare fisker	10.3	36.4	6.2	50.0	0.0	0.0	54.8	27.7	22.9
Andre	2.1	0.0	25.0	0.0	0.0	0.0	4.8	44.6	14.6
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	146	22	16	4	1	1	42	83	315
1900 ↓ 1875-									
Bonde	50.0	6.2	0.0	22.2	14.3	50.0	2.6	3.0	8.2
Avhengig	0.0	0.0	0.0	1.4	0.0	0.0	1.3	3.0	2.0
Sek-Tert	25.0	0.0	50.0	1.4	14.3	50.0	7.7	6.0	7.5
Bonde og fisker	8.3	6.2	8.3	47.2	28.6	0.0	37.2	26.9	30.5
Avhengig og fiske	0.0	0.0	0.0	0.0	14.3	0.0	15.4	10.4	8.5
Sek-Tert og fiske	0.0	0.0	0.0	4.2	0.0	0.0	0.0	2.5	2.0
Bare fisker	16.7	0.0	0.0	20.8	14.3	0.0	30.8	17.9	19.5
Andre	0.0	87.5	41.7	2.8	14.3	0.0	5.1	30.3	21.8
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	12	16	12	72	7	2	78	201	400

Vi ser at svært mange individer mangler yrkesopplysninger i en eller i begge tellingene. Legg imidlertid merke til at her nesten ikke fins nedadgående sosial mobilitet blant dem som ble notert som bønder i 1865. Derimot er det tegn på oppadgående mobilitet blant dem som var i avhengiggruppa i 1865 og blant dem som var fiskere da. (Se for øvrig mine kritiske merknader til folketellingenes kategorisering i kapittel 4.) Det gjelder også i annen periode. Her er noen som faller ned i de avhengiges rekker mens der er flere eksempler på at folk med status som avhengige eller enefiskere i

¹⁰ Bratrein, bygdeboka, bind III, side 73.

1875 hadde fått gård i 1900-tellinga. Dette funnet kan imidlertid bero på at det var lettere å lenke dem som var bønder enn dem som kom i avhengig stilling.

Tabell 16: a) Husholdsoverhodets yrke i 1865 mot individets yrke i 1875. Lenkede personer som var 15-30 år i 1865 (327 uten yrkesdata). b) Ditto for 1875 mot 1900 for lenkede personer som var 15-30 år i 1875 (260 mangler yrkesdata). 4 personer med kombinasjon fiske og sekundær/tertiærnæring i annen periode er utelatt.

	Bonde	Avhen- gig	Sek+ tert	Bonde komb	Avhen m/fisk	Bare fiske	Andre yrker	SUM
a) 1875 ↓ 1865→								
Bonde	0.0	0.0	11.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.5
Avhengig	3.9	0.0	11.1	0.0	0.0	0.0	0.0	3.6
Sek-Tert	7.2	0.0	33.3	0.0	50.0	0.0	0.0	7.7
Bonde og fisker	26.3	28.6	0.0	50.0	0.0	18.2	25.0	24.7
Avhengig og fiske	0.7	7.1	11.1	0.0	0.0	0.0	25.0	2.1
Sek-Tert og fiske	2.0	0.0	11.1	0.0	0.0	0.0	0.0	2.1
Bare fisker	26.3	35.7	0.0	50.0	0.0	54.5	25.0	27.3
Andre	33.6	28.6	22.2	0.0	50.0	27.3	25.0	32.0
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	152	14	9	2	2	11	4	194
b) 1900 ↓ 1875→								
Bonde	5.6	0.0	0.0	2.7	9.1	4.0	0.0	3.1
Avhengig	0.0	0.0	0.0	3.2	0.0	0.0	0.0	2.0
Sek-Tert	0.0	0.0	30.0	4.3	0.0	4.0	0.0	5.4
Bonde og fisker	27.8	0.0	10.0	32.4	36.4	16.0	0.0	27.2
Avhengig og fiske	5.6	0.0	15.0	10.1	9.1	16.0	0.0	10.9
Sek-Tert og fiske	0.0	0.0	5.0	2.7	0.0	0.0	0.0	2.0
Bare fisker	22.2	0.0	0.0	13.3	27.3	14.0	50.0	14.3
Andre	38.9	100.0	40.0	31.4	18.2	46.0	50.0	35.0
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	18	1	20	188	11	50	2	294

Inntrykket av sosial mobilitet blir naturlig nok sterkere når jeg sammenligner to generasjoner. Vi ser at om lag 1/4 av bondebarna var enefiskere i neste telling. Dessuten ble 1/10 av fiskerbøndenes barn notert som avhengige husmenn eller arbeidere. Både den nedadgående og oppadgående sosiale mobiliteten var antakelig del av en livssyklus. For andre grupper enn dem som kom fra bondefamilier, er tallene egentlig for små til å kommenteres. Men den som vil kan legge merke til en viss oppadgående sosial mobilitet ut av de avhengiges og fiskernes rekker til bondegruppa. Tallene i de to siste tabellene gir imidlertid ikke grunnlag for å framheve andre forskjeller i forhold til do materiale for Målselv og Balsfjord enn at enefiskerne var sterkere representert i Karlsøy. Og de ble rekruttert både fra familier med fiskerbonde- og fiskerbakgrunn.

7.3.6.1 Innflyttere og innfødte

Tabell 17: a) Yrkesposisjon for familieoverhode 1865 mot do 1875. Hhv innfødte og innflyttede som er lenket. Hhv 1096 og 221 uten yrkesdata.

	Bonde	Avhen-	Sek+	Bonde	Avhen	Bare	Andre	SUM
Innfødte 1875 ↓ 1865 →	1865 →	gig	tert	komb	m/fisk	fiske	yrker	
Bonde	8.8	2.4	14.3	6.9	0.0	4.3	3.7	7.7
Avhengig	0.3	1.2	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.3
Sek-Tert	5.4	0.0	35.7	6.9	60.0	5.2	7.4	6.1
Bonde og fisker	66.8	36.9	17.9	44.8	40.0	27.0	25.9	57.0
Avhengig og fiske	2.3	28.6	7.1	0.0	0.0	8.7	3.7	5.2
Sek-Tert og fiske	1.6	0.0	14.3	0.0	0.0	3.5	3.7	2.0
Bare fisker	14.6	31.0	3.6	41.4	0.0	43.5	48.1	20.3
Andre	0.3	0.0	7.1	0.0	0.0	7.8	7.4	1.4
SUM	100.0	100.0	100.0	00.0	00.0	00.0	00.0	00.0
	773	84	28	29	5	115	27	1061

	Bonde	Avhen-	Sek+	Bonde	Avhen	Bare	Andre	SUM
Innflytt 1875 ↓ 1865 →	1865 →	gig	tert	komb	m/fisk	fiske	yrker	
Bonde	13.4	0.0	0.0	0.0		0.0	0.0	9.9
Avhengig	1.0	0.0	0.0	100.0		0.0	28.6	3.1
Sek-Tert	5.2	6.7	0.0	0.0		0.0	0.0	4.6
Bonde og fisker	60.8	20.0	33.3	0.0		60.0	57.1	54.2
Avhengig og fiske	2.1	20.0	0.0	0.0		0.0	0.0	3.8
Sek-Tert og fiske	2.1	20.0	50.0	0.0		0.0	0.0	6.1
Bare fisker	14.4	33.3	16.7	0.0		40.0	0.0	16.8
Andre	1.0	0.0	0.0	0.0		0.0	14.3	1.5
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0		100.0	100.0	100.0
N=	97	15	6	1		5	7	131

b) Yrkesposisjon for familieoverhode 1875 mot do i 1900-tellinga. Hhv 14 og 0 uten yrkesdata blant de lenkede.

	Bonde	Avhen-	Sek+	Bonde	Avhen	Sek+	Bare	Andre	SUM
Innfødte 1900 ↓ 1875 →	1875 →	gig	tert	komb	m/fisk	tert	fiske	yrker	
Bonde	19.0	16.7	2.6	7.9	16.1	0.0	4.9	0.0	7.9
Avhengig	2.4	0.0	0.0	0.6	0.0	12.5	1.8	0.0	1.0
Sek-Tert	11.9	0.0	34.2	3.5	6.5	12.5	4.3	0.0	5.7
Bonde og fisker	38.1	33.3	23.7	54.9	35.5	25.0	41.5	60.0	48.5
Avhengig og fiske	9.5	16.7	23.7	10.6	19.4	0.0	14.0	0.0	12.1
Sek-Tert og fiske	0.0	16.7	2.6	3.0	3.2	0.0	3.0	0.0	2.9
Bare fisker	19.0	0.0	0.0	17.9	19.4	50.0	27.4	40.0	19.5
Andre	0.0	16.7	13.2	1.6	0.0	0.0	3.0	0.0	2.4
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	42	6	38	492	31	8	164	5	786

Innflyttere 1900 ↓ 1875 →	Bonde	Avhen- gig	Sek+ tert	Bonde komb	Avhen m/fisk	Sek+ tert	Bare fiske	Andre yrker	SUM
Bonde	28.6	0.0	5.7	12.5	0.0	4.8	0.0	7.2	
Avhengig	0.0	0.0	3.8	0.0	0.0	0.0	0.0	2.1	
Sek-Tert	14.3	50.0	3.8	25.0	100.0	9.5	0.0	11.3	
Bonde og fisker	28.6	33.3	54.7	50.0	0.0	42.9	0.0	47.4	
Avhengig og fiske	0.0	16.7	7.5	0.0	0.0	23.8	0.0	10.3	
Sek-Tert og fiske	14.3	0.0	1.9	0.0	0.0	4.8	100.0	4.1	
Bare fisker	14.3	0.0	20.8	12.5	0.0	9.5	0.0	15.5	
Andre	0.0	0.0	1.9	0.0	0.0	4.8	0.0	2.1	
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	
N=	7	6	53	8	1	21	1	97	

Tallene blir svært små for andre grupper enn bøndene når jeg kommer til innflytterne. Men jeg kan slå fast at de har et mobilitetsmønster som skiller seg lite fra de innfødtes. Igjen finner jeg påfallende lite nedadgående sosial mobilitet. Vi må imidlertid huske at disse funnene kan bero på at de avhengige nesten ikke blir representert i disse tabellene.

Tabell 18: Jordbruksproduksjon 1875 og økning 1865-75 etter fødested.

	Gj.snitt	Antall	Gj.snitt	Antall
Øst-Norge	5540.57	7	988.25	4
Vest-Norge	4743.25	4		
Trøndelag	6160.75	4	-2659.00	2
Innfødt	3967.84	280	49.91	132
Troms ellers	3823.85	53	-1334.41	22
Nord-Norge ellers	4120.46	13	953.80	5
Utlandet	3957.67	9	1329.00	1
Totalt	4014.17	370	-108.65	166

Som i Balsfjord hadde innflytterne sørfra en jordbruksproduksjon over gjennomsnittet, mens de innfødte lå like under. Motsatt av Balsfjord hadde de innfødte i Karlsøy en liten produksjonsøkning, mens innflytterne fra resten av Troms hadde nedgang i Karlsøy, økning i Balsfjord. Her er vel imidlertid en fare for at reduksjonen i kaloriproduksjon er lite reell, men heller avspeiler at folk hadde begynt å sette på færre dyr over vinteren for å kunne øke utbyttet pr dyr.

7.3.6.2 Utflytterne

Hvordan var den sosiale mobiliteten for folk som var født i Karlsøy, men som oppholdt seg andre steder i Troms i folketellingene? Det dreier seg om 50 menn og 93 kvinner som er lenket i første periode samt 76 menn og 76 kvinner som er lenket i annen periode.

Tabell 19: Familieoverhodets yrke i 1865 mot eget yrke i 1875 og ditto i 1875 mot 1900. Utflyttere fra Karlsøy som er identifisert i begge tellingene og utenfor området i siste telling. Hhv 55 og 2 mangler yrkesdata.

1875 ↓	1865 →	Bonde	Avh	Sek	Bon	Avh	Bare	Andr	SUM
		heng	tert	&	fiske	fiske			
Bonde		1	0	1	1	0	1	0	4
Avhengig		3	1	0	1	0	1	0	6
Sek-Tert		9	0	3	0	1	3	1	17
Bonde og fisker		0	0	0	2	0	1	0	3
Avhengig og fisker		0	1	0	0	0	0	0	1
Sek-Tert og fisker		0	0	1	0	0	0	0	1
Bare fisker		8	2	0	2	0	6	0	18
Andre		18	2	5	1	1	9	2	38
SUM		39	6	10	7	2	21	3	88
1900 ↓	1875 →	Bonde	Avh	Sek	Bon	Avh	Bare	Andr	SUM
		heng	tert	&	fiske	fiske			
Bonde		1	0	0	1	1	0	0	3
Avhengig		2	0	0	6	0	1	0	9
Sek-Tert		1	0	10	4	0	4	1	20
Bonde og fisker		2	0	0	10	0	1	0	13
Avhengig og fisker		0	0	1	1	1	2	0	5
Sek-Tert og fisker		0	0	0	1	0	0	0	1
Bare fisker		3	0	0	19	2	8	0	33
Andre		1	2	8	38	4	12	1	66
SUM		10	2	19	80	8	28	2	150

Tre yrkeskategorier dominerte blant utflytterne: 1) Sekundær- og tertiærnæringene blant dem som slo seg ned i Tromsø, 2) "andre" yrker, oftest tjeneste (halvparten i Tromsø), og 3) fiskeryrket blant dem som slo seg ned i nabokommunene. Det er imidlertid vanskelig å relatere de framtidige karrierene til individenes sosiale bakgrunn. En grunn til det er sikkert at det er såvidt mange av utflytterne som jeg ikke har klart å lenke, og at jeg dessuten mangler yrkesdata for ytterligere en stor gruppe.

7.3.7 Tilbakeflyttere

Hvor ble det av Karlsøyværinger som bodde andre steder i Troms i 1865? Deres bosted i neste folketelling framgår for de lenkede del av tabellen nedenfor.

Tabell 20: Hvor var utflytterne fra Karlsøy i neste folketelling? Absolutte og relative tall.

Hvor?	1865 - 1875	1875 - 1900
Samme kommune	52 52%	42 63%
Flyttet tilbake	31 28%	16 24%
Flyttet videre	18 16%	9 13%
Sum	101 101%	67 100%

Når det gjelder flytting i tidsrommet mellom 1865 og 1875, skiller utflytterne fra Karlsøy seg lite fra utflytterne fra Målselv og Balsfjord. Vel halvparten ble boende i samme kommune, om lag en

tredjedel hadde flyttet tilbake til fødestedskommunen, mens bare en minoritet på ca 15% hadde flyttet videre til en tredje kommune. I den siste perioden var den relative andelen bofaste enda større, mens flytterne var mindre representert. Jeg vil ta det som et tegn på at det er de mobile jeg i enda mindre grad har vært i stand til å lenke.

7.4 Samlet analyse av Målselv, Balsfjord og Karlsøy

I dette avsnittet vil jeg for oversiktens skyld slå sammen resultatene for de tre kommunene, og i tillegg kommentere forskjeller mellom dem. Det betyr ikke at kommunene er slått sammen før lenking, det ville sprengte kapasiteten til mine lenkingsprogrammer. Det er resultatfilene fra lenking av hver enkelt kommune som er slått sammen til en felles datafil for statistisk analyse. Dersom jeg hadde lenket folketellingene for hele området synkront, ville for eksempel personer som mellom tellingene hadde flyttet fra Målselv til Balsfjord, men som var født utenfor disse kommunene kunne bli lenket. Dette dreier seg imidlertid om relativt få personer.

7.4.1 Folketellingene 1865 og 1875

I tillegg til 1875-tellinga ble 1865-tellinga lenket mot de 852 personene i dødslistene for Målselv og Balsfjord i perioden imellom tellingene. Vi skal i det følgende se i hvilken grad de ulike lenkingsteknikkene kom til anvendelse, i hvor stor grad det lenkede utvalg er representativt i forhold til populasjonen og hva de lenkede data kan si om flyttebevegelser og de ulike bakgrunnsvariablene. Når jeg tester lenkenes representativitet må jeg kunne se bort fra individer som ikke var født på det tidspunkt den første folketellinga ble arrangert. De som er lenket mot dødslistene, kan jeg bare ta med for de variabler som fins der, nemlig kjønn og alder.

Tabell 1: Andeler lenket mellom folketellingene 1865, 1875 og begravelleslistene i perioden fordelt på lenkenes sikkerhet. Absolutte og relative tall:

	Alle poster			T Av ft 1865			T Av ft 1875			T Do over 10 år	
Ikke lenket	9724	60.74	*3588	36.35	*	6136	49.40*	3057	32.94		
Mulige	1123	7.02	*1123	11.38	*	1123	9.04*	1091	11.76		
Sannsynlige	2219	13.86	*2219	22.48	*	2219	17.87*	2197	23.67		
Sikre	2942	18.38	*2942	29.80	*	2942	23.69*	2935	31.63		
SUM =	16008	100.00	*9872	100.00	*	12420	100.00*	9280	100.00		

Hvis jeg tar utgangspunkt i samtlige poster, altså både hele 1865- og hele 1875-tellinga, har bare 2/5 av disse funnet noen makker i den andre tellinga. Dette skyldes tre forhold. For det ene var 2806 eller 23,2% av personene i 1875-tellinga født etter at 1865-tellinga ble laget. For det andre vil mange personer ha flyttet inn til kommunene etter 1865 samtidig som mange av dem som bodde der i 1865 vil ha flyttet ut før neste folketelling. For det tredje vil en del personposter forbli ulenket fordi de ikke kan knyttes til bestemte individer på en presis måte eller fordi mine programmer ikke klarer å utnytte all relevant informasjon i kildene.

De forbehold jeg har tatt ovenfor mht til lenking i første periode, gjelder i enda sterkere grad for lenking av de to siste folketellingene. Det er grunn til å regne med at andelen lenkingsfeil vil øke noe pga større endring i navneformer og flere erindringsforskyvninger over et lengre tidsrom. En mer avgjørende årsak til at lenkingsprosenten blir mindre, er imidlertid at migrasjonen gjorde større innhogg i populasjonen over en 25- enn over en 10-års periode. Jeg vil derfor hevde som sannsynlig at de noe lavere lenkingsprosentene etter 1875 mer har sin bakgrunn i migrasjon enn i lenkingsfeil. Noe eksakt mål for forholdet mellom flytting og lenkingsfeil er det imidlertid vanskelig å lage. I alle fall er lenkingprosenten i kolonna lengst til høyre redusert fra 67% til 59%, mens andelen sikre lenker er redusert fra 32% til 20% i forhold til i første periode.

Lenkingsprosentene var høyest i Målselv, noe som både skyldes at spredninga av personer på ulike fødesteder her var større og at antall nye innflyttere var lavere enn i de andre kommunene. Karlsøy hadde i siste periode en svært lav andel lenkede (49%). Dette var da også en av de få kommunene i Troms med overskudd av innflyttere, noe kommunen ikke hadde før 1875. Den geografisk mobile fiskerbefolkninga, som ofte ikke var knyttet til egen jord i en kommune som var seint ute med selveie, må også ligge bak den svært lave andelen sikre lenker i denne kommunen. Det at jeg har begravelserposter fra en lengre periode i Balsfjord, noe kortere i Målselv og ingen for Karlsøy påvirker også lenkingsresultatene for de tre kommunene.

7.4.3 Samsvar med folkemengdens bevegelser?

Både i Målselv, Karlsøy og Balsfjord svarer økninga i antall innflyttere bare for en del av de manglende lenkene. På samme måte er frafallet ved lenking bakover i tid betydelig større enn det antall utflyttere jeg har fanget opp i folketellinger og emigrantstatistikk utenfor fødestedskommunen. I tillegg kommer en ukjent andel flyttere jeg ikke fanger opp fordi jeg ikke har longitudinelle data, og fordi jeg utenfor Troms bare ser etter utflyttere som hadde samme fødested som tellingsstedet. Jeg regner med at nettopp innflytterne til en kommune i allmennhet var den befolkningsgruppa som hyppigst flyttet ut igjen. Den omfattende sirkulære flyttinga mellom nabokommuner kan derfor forklare en betydelig del av mine lenkingsproblemer. Men det synes allikevel klart at mange manglende lenker skyldes lenkingsfeil.

7.4.4 Representativitet

Lenking av historiske individdata gir økte muligheter for å foreta livsløpsstudier. En ulempe er imidlertid at prosessen som regel vil føre til reduksjon i den andel personer som lar seg

undersøke pga flytting og lenkingsfeil. Dette gjelder enten lenkinga foretas manuelt, interaktivt eller automatisk. Når lenkinga baseres på kirkebøker, som ved familierekonstitusjon, er populasjonens størrelse og sammensetning ukjent, og det blir vanskelig å undersøke representativiteten til de rekonstituerte familiene. Lenking basert på folketellingsdata har den fordel at hver telling gir en temmelig fullstendig oversikt over hele befolkninga på tellingstidspunktet. Dermed blir det mulig å kontrollere hvor stor del av personene der som ble lenket og i tillegg hvor representative disse er for hele populasjonen mht de variabler som er beskrevet i folketellinga.

Tabell 3: Personenes kjønn mot lenkenes sikkerhet ved lenking av hhv folketellingene 1865 og 1875 samt 1875 og 1900. Personer født etter hhv 1865 og 1875. Horisontal prosentuering.

	Ikke	Mulige	Sannsyn-	Sikre	SUM	N=
1875-65:	lenket	lenker	lige	1. lenker		
Mann	31.6	10.6	24.5	33.3	100.0	4626
Kvinne	34.3	12.9	22.8	30.0	100.0	4654
SUM	32.9	11.8	23.7	31.6	100.0	9280
1900-1875:						
Mann	35.4	14.5	27.5	22.6	100.0	4120
Kvinne	43.4	14.7	23.8	18.1	100.0	4215
SUM	39.4	14.6	25.6	20.4	100.0	8335

Allerede kjønnsvariabelen viser at det ikke er tilfeldig hvem som kom med i det lenkede utvalget. Kvinnene blir i begge perioder underrepresentert, mens mennene er i klar overvekt både blant de sikre og de sannsynlige lenkene. Forskjellen mellom menn og kvinner er særlig stor mht hvem som ikke ble lenket i annen periode. Når det gjelder mulige lenker er kjønnsforskjellen mindre. Det er grunn til å anta at kvinnes tendens til mere kortdistanseflytting er hovedgrunnen til disse forskjellene. Større navnelikhet og endring i navn ved inngåelse av ekteskap vil imidlertid også bidra med noe flere lenkingsfeil for kvinnene. De forskjellene mellom kjønnene som framgår av tabellen over, beror helt og holdent på resultatene for Balsfjord og Karlsøy. I Målselv var der ingen forskjeller av betydning mellom kvinner og menn.

Tabell 4: Fødeår omkodet til 10-års aldersgrupper mot lenkenes sikkerhet. Alder i siste telling. Fødte i periodene mellom tellingene er utelatt. Relative tall:

1875-65	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	> 70	SUM
Ikke lenket	32.2	37.5	34.5	27.9	29.4	29.1	35.8	32.9
Mulige	10.7	9.9	11.6	14.8	13.1	12.9	14.2	11.8
Sannsynlige	23.3	24.9	23.7	22.9	22.8	22.8	24.8	23.7
Sikre	33.8	27.7	30.2	34.5	34.8	35.1	25.3	31.6
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	2570	2157	1369	1212	971	464	537	9280
1900-75								
Ikke lenket		43.2	39.3	37.5	33.1	31.0	50.4	39.4
Mulige		17.4	14.9	15.4	14.3	14.0	10.8	14.6
Sannsynlige		35.9	25.1	26.6	24.1	23.7	17.6	25.6
Sikre		3.4	20.7	20.6	28.5	31.2	21.2	20.4
SUM		100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=		1263	2110	1614	1233	855	1260	8335

I begge periodene er den mest allmenne tendensen i tabellen over at flere personposter blir lenket og at lenkenes sikkerhet øker med økende alder. Unntakene er at de yngste hadde noe høyere andel lenkede enn aldersgruppa 20-29 og at de eldste hadde relativt flere ulenkede enn gruppa rett under 70 år. Det er naturlig å sette dette i sammenheng med den utstrakte geografiske mobiliteten i forbindelse med overgang fra opprinnelses- til prokreasjonsfamilie mellom 20 og 30 år og med omplassering av mange eldre når de ikke lenger var fullt arbeidsdyktige. Det er også en faktor av betydning at relativt flere eldre forefinnes i dødslistene i stedet for i siste telling. Her mangler fødested, og dette vil minske mulighetene for å kunne lenke med en tilstrekkelig grad av sannsynlighet.

Sammenstillingen av lenkingsresultat og alder gir stort sett samme resultat i de tre kommunene, men med ett interessant unntak. Aldersgruppa 60-69 år hadde høyest andel lenkede i Målselv og til dels i Balsfjord, mens de hadde en andel lenkede som gjennomsnittet eller under i Karlsøy. Jeg tar dette som et uttrykk for større flytting blant de noe eldre i Karlsøy, antakelig pga at det var lettere å bli sittende på sin gård enn som fisker når man trakk på årene.

Tabell 5: Sivilstand i siste telling mot lenkenes sikkerhet ved lenking av folketellingene 1865, 1875 og 1900. Barn født før første telling utelatt. Relative tall.

1875-65:	Ugift	Gift	Enke	Skilt	SUM
Ikke lenket	34.5	29.2	34.4	36.8	32.2
Mulige	10.6	11.4	13.9	5.3	11.1
Sannsynlige	23.5	23.2	18.2	26.3	23.1
Sikre	31.4	36.2	33.5	31.6	33.6
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

jordbruk med fiske. Med omtrent samme resultat finner jeg noe overraskende også fiskere som ikke eide jord, men som i stedet var husmenn eller arbeidsfolk. Tilknytning til en plass med kort utror og god lending kunne være bortimot like attraktivt som et lite gårdsbruk. Svakest lenkingsresultat hadde ansatte i sekundær- og tertiærnæringene, mens enefiskere, folk i avhengig stilling og folk i andre yrker kom i en mellomstilling. Disse resultatene er stort sett de samme fra kommune til kommune, men i Karlsøy hadde merkelig nok de rene bøndene relativt færre lenkede enn fiskerbøndene. Med de marginale jordbruksressursene der ute, må jeg regne de sistnevnte som de mest ressurssterke og stabile.

Tabell 7: Fødestedskommuner gruppert mot lenkingsresultat fra hhv 1875 - 1865 og 1900 - 1875-tellingene. Barn født i periodene og døde er utelatt. Relative tall.

			Ellers i		Ellers i			
1875-65:	Øst-Nor	Vest-N	Trønde	Troms	Innfødt	Nord-N	Utland	SUM
Ikke lenket	31.6	60.7	48.0	45.8	23.6	64.1	59.3	32.2
Mulige	6.5	4.8	5.1	12.6	11.7	10.7	8.0	11.1
Sannsynlige	22.4	4.8	15.7	18.1	26.7	10.7	9.1	23.1
Sikre	39.6	29.8	31.1	23.5	38.0	14.5	23.6	33.6
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	697	84	254	2054	5235	131	263	8718
1900-1875:								
Ikke lenket	30.8	66.7	42.7	51.9	30.5	76.2	45.1	38.9
Mulige	8.9	7.9	8.0	13.6	14.4	5.6	12.7	13.5
Sannsynlige	24.2	12.7	16.0	16.7	31.8	5.6	8.5	25.3
Sikre	36.2	12.7	33.3	17.8	23.3	12.7	33.8	22.4
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	426	63	150	2393	4272	126	142	7572

Jeg har flere ganger vært inne på at det er samsvar mellom flytting og lenkingsresultat. Det bør gi seg utslag når jeg krysstabellerer dette mot fødested. Hovedresultatet i tabell 7 er at jeg oppnådde flere og sikrere lenker for de innfødte enn for innflytterne. Vi kan imidlertid ikke skjære alle innflyttere over en kam. De mest problematiske å lenke var født i Nordland og Finnmark eller på Vestlandet. Bakgrunnen for dette er at tidligere flytting gjerne disponerte for videre flytting. Nærflytterne til resten av Troms fanger jeg opp i større grad fordi disse er med i datafilene ved lenking. Folk født på Østlandet lot seg lenke i nesten like høy grad som de innfødte, noe som nok henger sammen med at disse ofte hadde tilknytning til jordeiendom. (Jfr kommentarene til forrige tabell.) De fleste østlendingene bodde i Målselv, en del også i Balsfjord, mens bønder derifra var sjeldne i Karlsøy. Det fører til at ute på øyene hadde fjernflytterne svakere lenkingsresultat enn nærflytterne.

Tabell 8: Fars etnisitet mot lenkingsresultat for hhv folketellingene 1865/75 og 1875/1900. Ingen etnisitet er tolket som norsk. Barn født i periodene mellom tellingene og do døde er utelatt. Relative tall.

1875-65:	Norsk	Same	Kven	Svensk	Blandet	SUM
Ikke lenket	31.5	33.3	46.2	48.6	25.2	32.2
Mulige	10.6	13.4	10.0	2.7	14.0	11.1
Sannsynlige	22.3	28.7	16.4	5.4	26.3	23.1
Sikre	35.6	24.7	27.4	43.2	34.5	33.6
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	6635	1294	390	37	365	8722
1900-1875:	Norsk	Same	Kven	Svensk	Blandet	SUM
Ikke lenket	38.4	40.8	51.4	20.0	39.3	38.8
Mulige	13.1	17.2	12.8	10.0	13.4	13.5
Sannsynlige	25.0	28.2	11.9	30.0	27.1	25.3
Sikre	23.5	13.8	23.9	40.0	20.2	22.4
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	6246	709	109	10	499	7573

Lenkingsresultatene er mindre konsekvente når jeg sjekker dem mot etnisitet enn hva som var tilfelle mht de andre variablene. Riktignok ble relativt sett litt flere norske enn samer lenket, og flere samer enn kvener lenket i begge periodene. Men blandetgruppa, som hadde best lenkingsresultat av alle i første periode, hadde et resultat på linje med norske og samer ved lenking av de to siste tellingene. Og samene, som hadde høyere andel lenkede enn kvenene, hadde relativt færre sikre lenker enn sistnevnte gruppe. Kvenenes svake lenkingsresultat må vel sees på bakgrunn av at så mange av dem flyttet inn og ut av de norske kommunene, mens samene ikke kommer ut så veldig forskjellig fra de norske i så måte. Mange av kvenene var tjenere, mens samene oftest hadde tilknytning til fiske og jordbruk. I Karlsøy gir det seg sogar utslag i at samene hadde en høyere andel lenkede enn de norske. At samenes lenker allikevel er mer usikre, kan være resultat av den usikkerhet mht navneformer som fornorskingspresset førte med seg.

Kontroll av lenkingsresultatet mot andre variabler i folketellingene gir den konklusjon at det er lettest å lenke de etablerte gruppene i befolkninga, de som var født i bostedskommunen, var over 30 år, gifte eller brukte egen jord. Ungdom i etableringsfasen, gamle og folk med tilknytning til sekundær- og tertiærnæringene fikk de færreste og de svakeste lenkene. Mht etnisitet var kvenene vanskelige å lenke, mens samene og de blandede hadde resultater nesten på lik linje med norske, allikevel med det forbehold at de norske lenkene var sikrere.

7.4.5 Intern flytting i kommunene

Det var i utgangspunktet uklart om den omfattende inn- og utflyttinga førte med seg at også omflyttinga innen kommunen ble stor. Etterhvert som områdene ble tettere befolket, var det mindre sannsynlig at folk straks kunne slå seg til på steder hvor de ville bli lenge. Dessuten ville nyankomne ofte ha behov for provisoriske løsninger for å klare seg (jfr etappevandring).

For de lenkede personene er det mulig å avgjøre om de har byttet bosted mellom tellingene, selv om intern flytting egentlig ikke er avmerket i skjemaet. For ordens skyld vil jeg repetere denne teknikken: Bosted er både i 1865 og i 1875 angitt i form av et gårdsnavn og et matrikelnr. Spesielt gårdsnavnet er angitt med vekslende presisjon, f eks kan bruksnavn være tatt med i stedet, presiseringer som Nordre, og Lille kan være utelatt osv. Hvorvidt en lenket person hadde samme bosted er derfor operasjonalsert på følgende vis: Hvis de 5 første tegn i gårdsnavnet eller de 3 første tegn i matrikelnummeret er identiske, merker jeg av at personen er bofast, i motsatt fall at han har flyttet. En slik definisjon av internflytting vil opplagt ikke fange opp all flytting. Mange flyttet internt på de relativt store matrikelgårdene, og navn eller nummer kan være feilskrevet med det resultat at et reelt skifte av bosted ikke blir notert. På den annen side kan tilfeldigheter i skrivemåten av stedsnavn og -nummer skape falske flyttebevegelser i materialet. Siden det kreves endring både i navn og nummer og kun de første tegna er signifikante, vil jeg mene at slike feil ikke har særlig stor betydning. Og flytting internt på matrikelgårdene må jeg bare se bort fra. Et egenutviklet dataprogram foretar merkinga. Intern flytting er ikke studert i tidsrommet 1875 til 1900 fordi matrikelnummereringa ble lagt om i mellomtida og dermed ikke kan brukes til fastsettelse av bosted.

Ser vi Målselv, Balsfjord og Karlsøy under ett, har jeg lenket 6284 personer i folketellingene 1865 og 1875. Av disse bodde 47,1% på samme gård i begge tellingene, mens 47,8% hadde flyttet til et annet sted. Resten fant lenkingsprogrammet igjen i begravelseslistene. For dette formålet er det imidlertid på sin plass å kutte ut dem som hadde flyttet ut av den enkelte kommunen. Man ser da at hele 40,7% av de "bofaste" hadde endret bosted innenfor kommunegrensene. Tabellen nedenfor viser at dette gjelder relativt flere kvinner enn menn. Mens halvparten av kvinnene var plassert på samme gård, hadde bare vel en tredjedel av mennene skiftet bosted innen kommunen. Tallene skjuler imidlertid lokale forskjeller, for i Målselv hadde 39,2% flyttet internt mot 47,3% i Balsfjord og 59,4% i Karlsøy. Altså mest intern flytting i fiskerisamfunnet ute på øyene og minst i jordbrukssamfunnet på innlandet. At kvinner hadde en større andel internflytting gjelder allikevel for alle tre kommunene samlet sett, selv om forskjellen var liten i Målselv.

Tabell 9: Internflytting for menn og kvinner som er lenket i folketellingene 1865 og 1875. Relative tall.

	Mann	Kvinne	SUM
Bofast	56.5	50.6	53.6
Flyttet	37.2	44.4	40.7

Tabell 11: Personenes yrker pr 1875 mot Er personen på samme gård? 1693 personer med manglende yrkesdata utelatt. Relative tall.

	Bonde gig	Avheng tert	Sek- i	Bonde i komb.	Avheng med	Sek- fiske	Te fiske	Bare	Andre	SUM
Bofast	79.0	39.5	43.5	61.7	44.3	38.9	57.1	55.9	58.0	
Flyttet	21.0	60.5	56.5	38.3	55.7	61.1	42.9	44.1	42.0	
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	
N=	599	294	223	384	97	36	385	1461	3479	

De antatte sammenhenger mellom tidligere og framtidig migrasjon gjør det naturlig å sette internflyttinga opp mot personenes fødesteder. Som man kunne forvente, var det de innfødte som i minst grad hadde skiftet bosted mellom folketellingene. Noe overraskende er det kanskje at langdistanseflytterne fra Østlandet og Trøndelag flyttet på seg i nesten like liten grad. Forklaringen på det er at mange av disse satt som bønder på egen gård, spesielt i Målselv, men også i Balsfjord. (I Karlsøy var det en mer lineær sammenheng mellom avstand til fødestedet og tilbøyeligheten til internflytting.) Nærinnflytterne fra andre deler av Troms og folk fra Nordland og Finnmark hadde skiftet bosted i kommunen i litt over halvparten av tilfellene. Mest flyttet folk med fødested i utlandet. Mange av disse var kvener og sysselsatt som tjenere.

Tabell 12: Fødested (landsdel) mot internflytting for lenkede som var bosatt i samme kommune i begge tellingene. En person uten fødested utelatt. Relative tall.

	Ellers i			Ellers i			SUM
	Øst-Nor	Vest-N	Trønde	Troms	Innfødt	Nord-N	Utlandet
Bofast	55.7	46.9	54.2	49.8	58.4	48.9	42.3
Flyttet	44.3	53.1	45.8	50.2	41.6	51.1	57.7
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	474	32	131	444	3941	45	104

For å kunne studere sammenhengen mellom livssyklus og internflytting nærmere, har jeg inndelt hhv innfødte og innflyttere i aldersgrupper og krysstabulert disse mot internflytting. Vi ser da at de innfødte flyttet mindre i samtlige aldersgrupper. Forskjellen mellom dem og innflytterne er imidlertid mye mindre i aldersgruppene over 50 år. Det ser altså ut til at den effekt tidligere flytting har som disponerende faktor overfor ny flytting avtok med alderen. Årsaken kan imidlertid like gjerne være at effekten avtok fordi det begynte å bli lenge siden personene flyttet sist. Den generelle sammenhengen mellom alder og internflytting kommer også godt fram i tabellen, hvor aldersgruppene mellom 20 og 40 flyttet mest, både blant innfødte og innflyttere. Det at tidligere flytting forsterker framtidig flytting kommer også

fram i det forholdet at innflytterne nådde sin flyttetopp i 20-30-årsalderen, mens de innfødte nådde sin etter fylte 30 år.

Tabell 13: 10-årsklasser 1875 mot internflytting. Hhv innfødte og innflyttere som er lenket.

INNFØDTE	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	> 70	SUM
Bofast	60.7	54.9	47.2	60.0	68.6	73.8	73.9	58.8
Flyttet	39.3	45.1	52.8	40.0	31.4	26.2	26.1	41.2
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	1474	943	489	448	318	130	92	3907

INNFlyTT	10-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	> 70	SUM
Bofast	29.1	26.5	38.0	52.6	64.4	67.6	71.4	51.9
Flyttet	70.9	73.5	62.0	47.4	35.6	32.4	28.6	48.1
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	79	136	200	293	247	139	133	1227

Til sist i dette avsnittet vil jeg ta for meg en mulig sammenheng mellom internflytting og personenes etnisitet. Jeg har før antydnet at kvenene hadde stor flyttetilbøyelighet. Det stemmer ifølge tabellen nedenfor. Mer overraskende er det at samene flyttet internt i kommunene i like stor grad, og langt mer enn de norske og gruppa med blandede. En kildekritisk forklaring på dette kan være at mange samer ikke hadde et klart definert forhold til jordeiendom eller at språklige problemer førte til at tellerne i større grad kom til å notere dem under et annet stedsnavn selv om de ikke reelt sett hadde flyttet i perioden mellom tellingene. Men flyttinga kan være reell, for i Balsfjord og Karlsøy fantes reindriftssamer, og disse hadde behov for å flytte med reinen til gode beiteområder.

Tabell 14: Etnisitet pr 1875 mot internflytting for personer som var bosatt i området i begge tellingene. Relative tall.

	Norsk	Same	Kven	Svensk	Blandet	SUM
Bofast	59.4	46.4	47.5	15.8	58.7	56.9
Flyttet	40.6	53.6	52.5	84.2	41.3	43.1
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	3955	763	183	19	252	5172

7.4.6 Geografisk og sosial mobilitet

For de personer som er lenket, har jeg yrkesopplysninger knyttet sammen for to ulike folketellingstidspunkter. Det gir grunnlag for å vurdere individenes sosiale mobilitet, både isolert sett og i sammenheng med geografisk mobilitet.

Tabell 15: Lenkede individers yrker i 1865 mot do i 1875 og lenkede personers yrker i 1875 mot do i år 1900. Hhv 4343 og 2536 personer uten angitt yrke. Relative tall.

1875 ↓ 1865→	Bonde	Avhen- gig	Sek+ tert	Bonde komb	Avhen m/fiske	Sekt-T	Bare fiske	Andre yrker	SUM
Ukjent	8.9	6.3	7.6	3.8	0.0	0.0	3.3	5.7	6.5
Bonde	49.2	21.3	21.8	26.9	23.5	0.0	7.6	7.2	25.4
Avhengig	1.9	16.5	10.9	0.0	17.6	0.0	2.4	12.2	7.5
Sek-Tert	2.9	12.2	38.7	1.0	0.0	0.0	5.2	12.3	9.3
Bonde og fisker	27.0	9.4	1.7	53.8	23.5	50.0	23.7	5.7	18.0
Avhengig og fiske	1.6	7.1	1.7	1.9	11.8	0.0	9.0	2.8	3.6
Sek-Tert og fiske	0.6	0.4	3.4	1.0	5.9	0.0	2.8	1.8	1.4
Bare fisker	4.8	12.2	4.2	6.7	17.6	50.0	38.4	13.1	12.2
Andre	3.2	14.6	10.1	4.8	0.0	0.0	7.6	39.2	16.1
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	630	254	119	104	17	2	211	543	1880

1900 ↓ 1875→	Bonde	Avhen- gig	Sek+ tert	Bonde komb	Avhen m/fiske	Sekt-T	Bare fiske	Andre yrker	SUM
Ukjent	8.1	6.5	5.9	20.4	17.1	12.0	10.0	7.6	9.6
Bonde	72.8	31.7	30.2	34.8	21.1	28.0	19.1	15.4	27.2
Avhengig	3.5	12.6	5.9	3.0	13.2	8.0	5.5	5.6	5.9
Sek-Tert	4.6	7.4	29.0	2.7	3.9	32.0	5.8	7.4	7.9
Bonde og fisker	2.1	4.3	3.6	24.1	19.7	4.0	29.7	10.3	12.7
Avhengig og fisker	1.1	1.7	0.0	1.3	6.6	0.0	10.9	3.8	3.7
Sek-Tert og fisker	0.0	0.4	0.6	1.7	1.3	8.0	1.5	1.3	1.2
Bare fisker	1.1	3.0	1.2	8.4	13.2	8.0	12.7	6.3	6.4
Andre	6.7	32.2	23.7	3.7	3.9	0.0	4.8	42.3	25.3
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	283	230	169	299	76	25	330	1146	2558

Ved første øyeblikk gir tabellen over inntrykk av stor sosial mobilitet, både i perioden mellom 1865 og 1875 og i perioden fram mot hundreårsskiftet. Det er ingen klar opphopning av store relative tall langs diagonalen i tabellene, noe som ville vært tilfelle dersom det lenkede utvalget hadde blitt klassifisert i samme yrkesgruppe i begge folketellingene. En viss opphopning langs diagonalene finner jeg allikevel, i den forstand at diagonalprosentene som regel er større enn de andre tallene i hver kolonne. Særlig klart er det for de rene bøndene, som forble i sin gruppe i hhv 49,2% og 72,8% av tilfellene. Der var bare ett unntak fra regelen om at diagonalprosenten var størst i første periode, men i andre periode var det mer vanlig at en rekke grupper fra 1875-tellinga ble klassifisert som rene bønder i år 1900 enn at de forble i samme gruppe. Man kan spørre seg hvor reelle slike endringer var. Antall overganger fra ren bonde til fiskarbonden mellom 1865 og 1875 var mye et spørsmål om klassifikasjon og neppe i samsvar med realiteten, mens den større satsinga på jordbruk mellom 1875- og 1900-tellinga er i samsvar med vurderingene i amtmannsberetningene.

Mht den sosiale mobilitetens retning, må jeg kunne slå fast at tabellene vitner om lite nedadgående sosial mobilitet. Tendensen til at bønder går over til avhengig status eller kun

fiske var meget liten i begge periodene. Derimot vitner alle overgangene fra avhengig og fiskergruppene til bondekategorien om betydelig oppadgående sosial mobilitet. Spesielt gjelder dette i den lengste perioden, etter 1875. Det var bare de som var sysselsatt i sekundær- og tertiærsektoren som var bortimot immune mot slike overganger, muligens et utslag av en slags rural-urban eller rural-industriell barriere. Hovedinntrykket er imidlertid at de studerte Troms-kommunene i annen halvdel av 1800-tallet var åpne samfunn, hvor det som en naturlig del av livssyklusen var mulig å avansere fra avhengig posisjon eller stilling som enefisker til herredømme over eget gårdsbruk. Til dette bildet hører også resultatene fra studiet av intergenerasjonell mobilitet, dvs fra husholdsoverhodet i første telling til individet selv i annen. Som kommuneavsnittene viser finner jeg i disse tabellene flere eksempler på nedadgående sosial mobilitet. Også dette stemmer godt overens med et livssyklusmønster, hvor de unge var proletarer i etableringsfasen før de kunne arve jord (jfr eksemplet på side 287). I tillegg viser dette at funnet av oppadgående sosial mobilitet for individene selv, ikke bare var et resultat av at de vellykkede er lettere å lenke.

7.4.6.1 Innflyttere og innfødte

Det er imidlertid ikke opplagt om innfødte og innflyttere hadde samme forhold til sosial mobilitet. De innfødte kan gjennom sine familieforbindelser ha hatt fortrinn som var utilgjengelige for innflytterne, mens de sistnevnte kan ha flyttet til de respektive kommunene fordi de enten hadde kvalifikasjoner som ville gi dem fortrinn, eller hadde handikap som gjorde dem akterutseilt i næringslivet uansett hvor de bodde. Denne dualismen har i annen sammenheng blitt kalt "betterment migration" versus "subsistence migration". (Se omtale av Clarks migrasjonsmodell i kapittel 8.)

Tabell 16: a) Yrkesposisjon for familieoverhode 1865 mot do 1875. Hhv innfødte og innflyttede som er lenket.

	Bonde	Avhen-	Sek+	Bonde	Avhen	Bare	Andre	SUM
Innfødte 1875 ↓ 1865 →	1865 →	gig	tert	komb	m/fisk	fiske	yrker	
Bonde	45.7	25.8	38.7	20.4	7.4	13.4	33.9	37.8
Avhengig	1.7	19.4	4.5	0.2	7.4	0.7	4.3	3.0
Sek-Tert	4.3	5.7	22.5	2.9	3.7	4.3	9.6	4.9
Bonde og fisker	34.3	18.4	12.6	63.4	18.5	40.6	26.1	36.2
Avhengig og fisker	3.1	15.7	3.6	0.6	33.3	6.9	3.5	4.3
Sek-Tert og fisker	0.7	0.3	7.2	0.2	0.0	2.9	0.9	0.9
Bare fisker	7.6	10.4	5.4	10.3	29.6	28.3	16.5	10.0
Andre	2.6	4.3	5.4	1.9	0.0	2.9	5.2	2.8
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	2512	299	111	476	27	276	115	3816

bofaste til at de forble bønder i neste telling.

7.4.6.2 Utflytterne

Hvordan var den sosiale mobiliteten for folk som var født i de tre kommunene, men som oppholdt seg andre steder i Troms i folketellingene? Siden såvidt mange i og med utflyttinga forlot sin opprinnelsesfamilie, har jeg har anvendt individets egen sosiale status i telling nr to.

Tabell 17: Familieoverhodets yrke i 1865 mot eget yrke i 1875 og ditto i 1875 mot 1900. Utflyttere som er identifisert i begge tellingene og utenfor området i siste telling. Hhv 291 og 9 poster mangler yrkesopplysninger i de to datasettene.

	Bonde	Avhen- gig	Sek+ tert	Bonde komb	Avhen m/fisk	Sek+ tert	Bare fiske	Andre yrker	SUM
1875 ↓ 1865 →									
Bonde	15.1	10.7	7.9	14.3	0.0	0.0	5.9	8.3	12.7
Avhengig	9.6	17.9	13.2	5.2	0.0	0.0	5.9	16.7	9.5
Sek-Tert	10.8	7.1	34.2	7.8	25.0	0.0	11.8	16.7	12.4
Bonde og fisker	11.6	3.6	2.6	14.3	0.0	0.0	15.7	16.7	11.4
Avhengig og fisker	1.2	3.6	0.0	1.3	0.0	0.0	3.9	0.0	1.5
Sek-Tert og fisker	2.0	0.0	2.6	2.6	25.0	0.0	2.0	0.0	2.1
Bare fisker	15.9	14.3	13.2	18.2	0.0	100.0	19.6	8.3	16.0
Andre	33.9	42.9	26.3	36.4	50.0	0.0	35.3	33.3	34.4
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	251	28	38	77	4	1	51	24	474
1900 ↓ 1875 →									
Bonde	17.3	4.8	5.1	9.7	10.4	6.7	5.4	16.7	10.2
Avhengig	5.4	9.5	1.0	3.0	3.9	0.0	4.5	2.8	3.7
Sek-Tert	11.2	19.0	28.6	4.7	1.3	13.3	5.4	16.7	8.2
Bonde og fisker	11.2	9.5	2.0	22.1	19.5	0.0	17.1	2.8	16.8
Avhengig og fisker	1.1	2.4	4.1	6.2	11.7	0.0	9.9	8.3	5.8
Sek-Tert og fisker	1.8	2.4	2.0	1.0	2.6	0.0	2.3	2.8	1.6
Bare fisker	7.6	7.1	4.1	14.4	15.6	40.0	19.8	8.3	13.2
Andre	44.4	45.2	53.1	38.9	35.1	40.0	35.6	41.7	40.4
SUM	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
N=	277	42	98	709	77	15	222	36	1476

Siden jeg nå behandler flere kommuner under ett, skulle man kanskje tro at inn- og utflyttere skulle bli samme sak. Så er imidlertid ikke tilfelle, siden mange av utflytterne ikke dro til de to andre kommunene som er i fokus for oppmerksomheten, men til andre deler av Troms. Det at såvidt mange utflyttere dro til Tromsø, forklarer den tendensen vi ser i tabellen til at så mange kom inn i sekundær- og tertiærnæringene, akkurat på samme måte som dem som flyttet til de tre kommunene jeg studerer. Tromsø som hovedflyttemål er også forklaringen på at jeg blant utflytterne finner så lite av den oppadgående sosiale mobilitet som jeg fant blant de bofaste og innflyttede. I byen gikk derimot mange inn i "andre yrker", her var spesielt mange tjenere og husmødre. Det kan virke som om nærflytterne i betydelig grad rekrutterte Tromsøs nederste skikt. Dessuten ble relativt mange fiskere, altså en del av forklaringen på

flyttestrømmen mot de rikere og mer stabile fiskeriene på yttersida. Jeg vil imidlertid understreke at lenkingsproblemene kanskje er aller størst blant utflytterne, slik at utvalget undersøkte personer langt fra er representativt.

7.4.7 Tilbakeflytting

Til sist skal jeg vise hvor det ble av utflytterne fra de tre kommunene. Det dreier seg om lenkede personer som bodde utenfor fødestedskommunen i den første tellinga. Hvor finner jeg dem igjen i telling nr to?

Tabell 18: Hvor var utflytterne fra Målselv, Balsfjord og Karlsøy i neste folketelling? Absolutte tall for hver kommune, relative tall for summen.

1865-1875	Målselv	Balsfjord	Karlsøy	Sum	
Samme kommune	91	93	52	236	55%
Flyttet tilbake	46	51	31	128	30%
Flyttet videre	23	25	18	66	15%
Sum	160	169	101	430	100%
1875-1900	Målselv	Balsfjord	Karlsøy	Sum	
Samme kommune	93	112	42	247	60%
Flyttet tilbake	37	52	16	105	25%
Flyttet videre	26	26	9	61	15%
Sum	156	190	67	413	100%

Tabellen viser at et flertall av utflytterne ble i den kommunen hvor de var pr første telling. Denne andelen økte noe i andre periode selv om den var lengre, på bekostning av den 1/3 til 1/4 som flyttet tilbake til fødestedskommunen. Andelen på 15% som flyttet videre var den samme i begge periodene. Det er imidlertid tvilsomt om dette resultatet er representativt. Jeg vil tro at etappeflytterne er underrepresentert i det lenkede utvalget av den grunn at disse mange av kortdistanseflytterne tilhører samfunnets lavere skikt og derfor i mindre grad kommer med i disse analysene. Anslaget på 15% videreflyttere og 25-30% tilbakeflyttere vil jeg derfor tro er i laveste laget.

7.4.8 Eksemplet Brox på Tussøy

En del av mekanismene omkring endringene i den interne flyttinga i Troms kan illustreres ved å ta for seg en slekt og et gårdssamfunn. Eksemplet pretenderer ikke å være representativt, familien var mer velstående og kanskje mer bofast enn gjennomsnittet. Allikevel kan det illustrere sammenhenger mellom flytting, eiendomsformer, gårddeling og

inngifte.¹²

1801-tellinga for Lenvik opplyser om bare ett gårdsbruk på Tussøya vest for Kvaløya ved utløpet av Kattfjorden. Her driver Hans Henrich Brox som jekteskipper og gjestgiver sammen med hustru Mette Maria Thrane. De skal være første generasjon Brox på gården Tussøy, innflyttet fra henholdsvis Bogen og Dyrøy ca 1780. I 1801 hadde de fem barn (generasjon II), to pleiebarn og hele 11 tjenere i husholdet. Neste nominative telling i 1865 viser at gården var leilendingsbruk. Her sitter enka etter sønnen Hans Mathias (tre år i 1801) som hovedperson med tre hjemmeværende, voksne sønner (generasjon III). Dette bildet er totalt endret i 1875-tellinga. Gården ble kjøpt fra Moursund i 1873, og har blitt delt mellom de tre sønnene, mens mora har kår. I 1900-tellinga har vi stadig tre bruk. En av brødrene er død, så enka driver bruket videre. På et av de andre har en innerstfamilie kommet til (generasjon IV).

Vi ser hvordan overgangen til selveie kan sees i sammenheng med gårddeling på den måten at de hjemmeværende sønnene ved å slå seg sammen ble i stand til å kjøpe hver sin del av gården. Mens overtallige barn (fire av seks) hadde flyttet bort i generasjon II (blant barna fra 1801 tok ikke eldste, men yngste overlevende gården), fikk tre sønner med familier levebrød her i neste generasjon. Samtidig gikk tjenertallet ned. Her var ti tjenere i 1875 og bare tre i 1900 da det fantes godt med store barn på gården. Dermed har både fraflytting av barn og tilflytting av tjenere blitt bremsset av selveie og gårddeling. Dette er imidlertid ingen nødvendig sammenheng, idet også en rekke leilendingsbruk ble delt. Men kapitalbehovet ved overgang til selveie var et sterkt insitament i retning av å dele gården mellom flere låntakere.

Generasjon IV tilhørte de store barnekulla fra siste del av 1800-tallet. To av brukene ble delt mellom to ganger to barn (blant annet innersten), det tredje solgt til en innflytter. Innersten er et godt eksempel på en person som ble bonde etter en periode som proletar. Av 14 barn i generasjon IV satt fire igjen som gårdbrukere på Tussøya. De øvrige overtallige flyttet i stor grad ut, både til andre steder i fylket og landet forøvrig. Det typiske er at kvinner giftet seg bort til andre steder, mens de gjenværende gårdbrukere hentet koner til øya. Gårddelinga kunne ikke fortsette i det uendelige, spesielt nå når jordbruket relativt sett ble viktigere. Vi skal legge merke til at de to av brødrene som var fiskerbønder i 1875, nevner fisker før gårdbruker. I 1900-tellinga var det omvendt, gårdsbruket ga hovedlevebrødet, skal vi tolke folketellinga ifølge instruksene. De store barnekulla og satsinga på jordbruket aksellererte altså flyttinga fra Tussøya allerede før hundreårsskiftet. Innerstfamiliens eldste sønn tok riktignok i 1928 (generasjon V) opp den gamle jernaldergården Bø, slik at de gjennom nybygging kunne bli på øya. Dette er et eksempel på bureising som svar på krisene i

¹² Framstillinga tar utgangspunkt i folketellingene 1801, 1865, 1875 og 1900 med supplerende opplysninger fra Gårdshistoria for Hillesøy og Brox' slektsbok (1980).

mellomkrigstida, noe som ofte innebar flytting fra by til land, men som ikke er tema for denne avhandlinga.¹³

7.5 Oppsummering

På Tussøya kan vi følge en gren av familien Brox gjennom et par hundreår. Det er relativt lett å følge fordi vi kan sammenholde en slektsbok med annet kildemateriale. Historien til folk flest er imidlertid ikke kartlagt i slike publikasjoner. Derfor har jeg måttet nøye meg med å følge befolkninga og deres flyttebevelser i tre kommuner i tre folketellinger på 1800-tallet. Intern flytting, sammenheng mellom geografisk og sosial mobilitet samt utflytternes videre skjebne er studert i innlandskommunen Målselv, fjordkommunen Balsfjord og øykommunen Karlsøy. Data fra hhv folketellingene 1865 og 1875 og folketellingene 1875 og 1900 er kombinert i longitudinell eller "bitudinell" analyse.

Den programvaren for automatisk lenking av folketellingsdata, som ble beskrevet i kapittel 6, kunne bare knytte sammen opplysninger om deler av populasjonen i tellingene. Ser vi framover i tid, blir folk fra den første tellinga borte både pga dødsfall og pga utflytting. Dødeligheten har jeg i noen grad kompensert for ved å utnytte informasjon fra begravelseslistene for Målselv og Balsfjord. Utflyttere som var født i kommunen og oppholdt seg i Troms, er også med i grunnlagsmaterialet, mens andre utflyttere ikke kan lenkes. Ser vi bakover i tid, vil innflyttere som har kommet etter at den første folketellinga ble avholdt ikke komme med i prosessen. Dessuten må vi se bort fra dem som var født i tidsrommet mellom tellingene. I tillegg til dette "naturlige" bortfallet av personer fra det lenkede materialet, kommer et antall individer som programvaren ikke klarer å lenke fordi datagrunnlaget ikke er tilstrekkelig presist eller programmene ikke klarer å utnytte den informasjon som finnes på en adekvat måte. Dessuten vil noen personer feilaktig komme med som lenkede fordi algoritmene skaper falske lenker pga forveksling.

Ser vi bakover i tid, har det lyktes å lenke om lag en tredjedel av personene i folketellinga 1875 til personposter i forrige folketelling. Sett framover i tid blir lenkingsprosenten en smule lavere, noe som skyldes manglende informasjon fra begravelseslistene kombinert med større ut- enn innflytting fra området. Mellom 1875- og 1900-tellingene er den lenkede andelen ca 8% lavere både pga mer flytting, flere personer med samme navn og større avvik i skrivemåte av navn, aldersoppgaver osv. En klar majoritet av de lenkede personopplysningene kommer i kategoriene "sikre" eller "sannsynlige", mens 11% til 14% av personene kalles "mulige" og kan betraktes som tvilstilfeller. Andelen lenkede var høyest i Målselv og lavest i Karlsøy, noe som både skyldes at der var mindre

¹³ Se Pedersen, 1979, s207.

flytting blant befolkninga på innlandet og at folk her hadde større spredning mht navn og dermed var enklere å lenke. En sammenligning med tall for fødte og døde fra Folkemengdens bevegelse viser nemlig at bortfallet av personlenker må skyldes lenkingsproblemer i tillegg til flytting. Siden jeg kun har sikre tall for netto ut- og innflytting, lar ikke bortfallet seg fordele nøyaktig på de to kategoriene. Stikkprøver tyder allikevel på at hovedårsaken er flytting.

I motsetning til ved familierekonstitusjon basert på kirkebøker, har vi kjennskap til hele populasjonen når lenkinga baserer seg på folketellinger. Det viser seg at utvalget av lenkede personer ikke er noe representativt utvalg av hele populasjonen i folketellingene. Der er en klar overrepresentasjon av etablerte og bofaste mennesker med jordeiendom og tilknytning til egen kjernefamilie. Unge, ugifte mennesker med tjener- eller arbeiderstatus havner typisk blant de ulenkede. Dette har nær sammenheng med disse gruppenes større geografiske mobilitet, men det kan også skyldes at de har egenskaper som gjør dem vanskelige å lenke, som for eksempel vanlige navn. Bruk av teknikker for lenking basert på relasjoner til andre personer er vanligvis til liten nytte ved lenking av disse gruppene. Der var liten forskjell på hvilken andel av hhv samene og de norske som lot seg lenke, mens bare noe over halvparten av kvenene ble lenket. Med unntak av Målselv var kvinnene noe vanskeligere å lenke enn menn, kanskje et resultat av at kvinnene flyttet mer og hadde mindre navnespredning utenfor bøndenes rekke. I Karlsøy var det større bortfall enn vanlig blant folk over 60, noe som kan ha sammenheng med at det var vanskeligere å greie seg som fisker i så høy alder. Tilknytninga til jordeiendom gjorde søringene nesten like lette å lenke som de innfødte, med unntak av i Karlsøy. Folk født i Nordland og Finnmark var vanskeligst å identifisere i to tellinger, antakelig fordi de flyttet inn eller ut av Troms mellom tellingene.

Flytting internt i kommunene mellom 1865 og 1875 har jeg definert som skifte av matrikelgård. Dette er operasjonalisert slik at starten på både gårdsnavn og matrikelnummer må være forskjellig dersom en person skal bli kategorisert som internflytter (jfr side 230). Ifølge denne definisjonen har 41% av befolkninga skiftet bosted, relativt flest i Karlsøy, færrest i Målselv. Den noe mekaniske operasjonalisering av internflytting kan ha påvirket det absolutte antall flyttinger i hver kommune. Det er imidlertid lite trolig at det har påvirket ulike grupper i befolkninga ulikt mht internflytting. Det var i så måte en klar forskjell mellom menn og kvinner, og en nærmere analyse viser at det var langt vanligere for de sistnevnte å endre bosted hvis de hadde inngått ekteskap i tidsrommet mellom folketellingene. Av yrkesgruppene flyttet bøndene minst og arbeidere samt sysselsatte i sekundær- og tertiærsektoren mest. Det var noe overraskende at fiskere bare flyttet litt mer enn bøndene, noe som må bety at ikke bare jordeiendom, men også god lending bandt folk til bostedet. Rangert etter fødested flyttet de innfødte minst og folk født i utlandet mest. Mange av de førstnevnte var jordbrukere og barn, mens de sistnevnte ofte var kvener med

tjenerstatus. Det at de innfødte flyttet minst gjaldt i alle aldersgrupper, mens folk mellom 20 og 40 år hadde flyttet mest, noe som er naturlig siden mange av dem hadde forlatt sin opprinnelige familie eller stiftet egen familie siden forrige folketelling. I Balsfjord og Karlsøy flyttet samene noe oftere enn de norske, antakelig i forbindelse med skifte av beiteområder for reinen.

Ved sammenligning av de lenkede hovedpersonenes yrkestilknytning i de lenkede sett av folketellinger, får man i utgangspunktet inntrykk av stor sosial mobilitet. Det er imidlertid klart at mye bare skyldes at samme yrke er klassifisert ulikt i to tellinger. Særlig gjelder dette fiskerbønder, som i 1865 ofte står som rene bønder. Mesteparten av den intragenerasjonelle mobiliteten må sies å være oppadgående, spesielt gjelder det opprykk til status som bonde. Dette stemmer godt overens med den utstrakte gårddelinga og økninga i antall gårder i fylket i perioden. Dette gjelder også for innflyttere, men tendensen til oppadgående sosial mobilitet var klart størst blant de innfødte hvor relativt flere satt som (fisker)bønder i den andre tellinga enn i den første. Inn- og utflytterne hadde derimot i større grad blitt sysselsatt i tjenesteytende næringer, enten i tertiærsektoren eller som hustjenere. Mange av dem ble nok rekruttert til Tromsø's lavere skikt. Studiet av intergenerasjonell mobilitet viste også flere nedadgående bevegelser. Som del av en livssyklus må man forvente at barna tidlig i livet på egen hånd befinner seg på et lavere trinn på den sosiale stigen enn foreldrene gjorde da de bodde hjemme.

På noen punkter i analysene i dette kapitlet har jeg trukket fram forskjeller mellom de tre kommunene. Hovedinntrykket er allikevel at det på de fleste punktene er samsvar fra kommune til kommune mht hvor representative de lenkede utvalgene er, hvem som flyttet og hva slags sosial mobilitet som forekom. Man må spørre seg hvorfor. Noe av grunnen kan ligge i selve lenkingsprosedyren. Denne skaper et utvalg av mennesker som har de samme karakteristika i alle kommunene. Denne skjevheten vil påvirke resultatene i samme retning alle steder. Men samsvaret kan også skyldes at alle tre kommunene i hovedsak var basert på primærnæringene, riktignok med noe forskjellig vekt på hhv jordbrukets og fiskerienes rolle. Selve yrkesstrukturen blir dermed såvidt lik i kommunene at mekanismene som skaper sammenheng mellom sosial og geografisk mobilitet blir svært like. Man kan også spørre seg i hvilken grad flyttinga bidro til å utjevne ulikheter i befolkningas sammensetning som alder, sivilstand, yrkesstruktur osv. Men det at resultatene er like gjør dem ikke ugyldige, tvert imot styrker det reliabiliteten. Vi må bare huske at de ikke er valide for hele populasjonen, kun for det skjeve utvalget som lar seg lenke.

KAPITTEL 8 BRUK AV MODELLER FOR Å BESKRIVE MIGRASJONEN I TROMS

Som allerede beskrevet i historiografien, har en rekke migrasjonforskere forsøkt å sammenfatte sine funn i modeller. Mange av disse modellene, som er oppsummert hos Günther Albrecht, ser flytting i sammenheng med andre sosiologiske fenomen som urbanisering, sosial uro osv. Jeg tar i dette kapitlet ikke sikte på å repetere Albrechts gjennomgang av disse samfunnsvitenskapelige modellene eller å lage en syntese av dem. Dertil behandler de for mange og lite sammenhengende aspekter ved migrasjon og migranter. I stedet vil jeg ta utgangspunkt i noen av de modellene som har blitt brukt til å sammenfatte resultatene fra undersøkelser hvor historiske datasett ble lagt til grunn.

Det gjelder for det ene Ellemers' modell fra 1964 som forklarer emigrasjon som en verdiøkende prosess¹ og som har blitt brukt både i Uppsala-prosjektet (Åkerman et al 1971) og i Ullensakerprosjektet (Thorvaldsen 1978). En svakhet ved modellen er imidlertid at den tar utgangspunkt i emigrasjon og derfor ikke behandler flytteavstand (dvs avstand mellom fraflyttings- og tilflyttingssted) eller ulike typer migrasjon i modellen. Blant annet av den grunn trekker jeg inn Torsten Hägerstrands modell fra 1947 hvor han behandler flyttebevegelser på svensk landsbygd i perioden 1840-1944. Dessuten vil jeg vurdere Charles Tillys og Peter Clarks migrasjonsmodeller, fordi de begge setter forskjeller mellom kort- og langdistanseflytting og ulike egenskaper ved migrantene i sammenheng. Jeg kunne kanskje også gjennomgått Thorvald Moes økonometriske modell for svingningene i de norske emigrasjonsratene eller Sune Åkermans "tverrfaglige" modell som skal forklare svingninger i migrasjonsforløpet mer allment.² Mitt anliggende er imidlertid mer å forklare migrantmassens sammensetning enn svingninger i antall migranter over tid.

8.1 Ellemers' modell

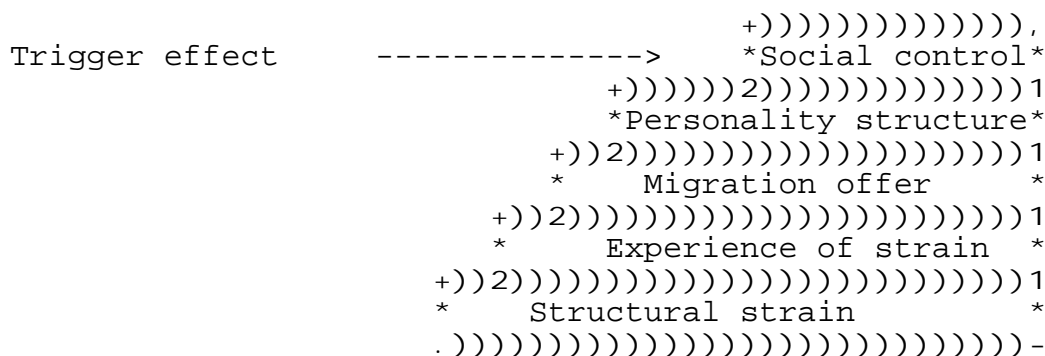
ble lagt fram i en artikkel som søker å oppsummere en rekke nederlandske empiriske undersøkelser omkring oversjøisk emigrasjon. Den grunnleggende forutsetning for slike massevandring er ifølge ham "*structural conduciveness and structural strain*"³, altså en ulikevekt eller stress i forholdet mellom den potensielle migranten og de økonomiske, sosiale og/eller kulturelle omgivelsene. (Ellemers viser i denne sammenheng til empiri som tyder på at potensielle emigranter var mindre integrert i samfunnet enn andre grupper av befolkninga;

¹ "Verdiøkende" betyr i denne sammenheng en flertrinnsprosess hvor hvert ledd bidrar i retning av en flyttebeslutning. (Se nedenfor.)

² Åkermann, 1976, s51ff og s71ff.

³ Ellemers, 1964, s 49ff.

en oppfatning som får liten støtte i norsk emigrasjonsforskning.) Neste trinn i modellen er at emigranter i sterkere grad enn andre skal ha *opplevd denne situasjonen som utilfredsstillende*, samtidig som stresset ikke er en så hard belastning at det i seg selv forhindrer emigrasjon. Det tredje trinnet i modellen er at der må finnes et tilbud om et sted man kan flytte til, og at dette tilbudet må bli gjort kjent for folk. Fjerde trinn kaller Ellemers "*personlighetsprofil*" hvor han finner at nederlandske emigranter skiller seg lite fra normalbefolkninga, noe som i alle fall i masseutvandringsfasen støttes av skandinavisk forskning. Siste faktor kaller Ellemers for *sosial kontroll*. Her inngår både samfunnets forsøk på å fremme eller hindre emigrasjon og nærmiljøets påvirkning av emigrantene. Ellemers ser de fem faktorene som ledd i en verdiforøkende prosess, hvor de første faktorene må la seg kombinere på en bestemt måte før de neste kan gi sitt bidrag til beslutningen om å emigrere. Selv om påvirkningskrafta fra en eller to av faktorene i modellen kan dominere, vil som regel de fleste faktorene bidra. Endelig regner Ellemers med at en utløsende faktor vil kunne bestemme når emigrasjonsbeslutningen blir fattet.

Figur 1: Skisse av Ellemers' emigrasjonsmodell.

Modellen ovenfor er langt fra enkel å operasjonalisere. Det gjelder både enkeltfaktorer som personlighetsprofil og sosial kontroll og mulighetene for å skille mellom strukturelt stress og emigrantenes oppfattelse av det samme. Antakelig har viljen til å flytte vært adskillig mer utbredt enn hva vi kan slutte ut fra det antall mennesker som virkelig flyttet eller ut fra relative forskjeller i materielle vilkår som burde tilsi at folk flyttet i større grad. Vi må også merke oss at modellen er myntet på masseutvandring og derfor ikke egner seg så godt til å forklare sirkulær migrasjon i nærområdet. Som nevnt er det et problem i seg selv at Ellemers' modell ikke behandler variabelen flytteavstand, især forskjeller mellom kort- og langdistansemigrasjon.

8.2 Hägerstrand

leverte sitt første bidrag i en studie av Asby sogn i perioden 1827 til 1944 basert på vel 16000 flyttebevegelser notert i kirkebøkens flyttelister. Han setter inn- og utflyttinga i Asby i sammenheng med flytteavstand og med befolkningsmengde i de sognene folk flyttet fra og til. Mest presist uttrykker han dette i formelen om at flyttefrekvensen avtar proporsjonalt med kvadratet på avstanden mellom opprinnelsessted og bosted. I modellen inngår at disse flyttefrekvensene endrer seg svært lite over tid, selv om man for eksempel får nye kommunikasjonsmidler. Hans største fortjeneste er at han lanserte læren om det fenomen som på engelsk blir kalt "chain migration", av Nedrebø (1991) kalt "onkeeffekten". Hägerstrand mener at flyttefeltet avspeiler "den avgränsade befolkningens sammanlagda personliga förbindelser och geografiska erfarenhet."⁴ Bakgrunnen for at flyttefeltet er konstant er altså at nettverket av sosiale relasjoner endrer seg lite. I et senere arbeid, *Innovationsförloppet ur korologisk synpunkt* (1953), satte Hägerstrand flytting inn i en større referanseramme. (Korologisk henspeiler på at avstanden mellom menneskene og deres vertikale plassering i rommet er de sentrale variabler.) Hägerstrands modell kan for en historiker virke noe mekanisk, siden han i så liten grad differensierer den etter ulike egenskaper ved migrantene.

8.3 Peter Clark

(1972) la i sin studie av flytting i tre byer i Kent 1580-1640 fram en modell for førindustriell migrasjon. Her forsøker han å sammenstille variablene flytteavstand, sosial status og flyttetypen. Modellen blir grafisk framstilt som en serie pyramider hvor avstand er den horisontale og status den vertikale dimensjon. Pyramidenes størrelse varierer med byenes, og deres grunnflater overlapper. Nederst i pyramidene plasserer Clark langdistanseflytting mellom byene, mens man lenger oppe finner kortdistanseflytting hvor landsbygda er involvert. Clark opererer med to idealtyper av flytting. Den ene kaller han "betterment migration". Dette er migrasjon blant relativt velstående mennesker, som ikke flytter fordi det er nødvendig, men fordi det er gunstig for karrieren. Pull-faktorer er mao viktigst. Onkeeffekten er ofte katalysator for slike flyttebevegelser, og flytteavstanden er gjerne kort, ofte inn til nærmeste by. Den andre flyttetypen er "subsistence migration". Den involverer fattigere, ufaglærte og gjerne eldre mennesker som av nødvendighet flytter oftere og mer tilfeldig over lengre avstander, gjerne fra by til by og som regel drevet av push-faktorer.

⁴ Hägerstrand, 1947, s 135.

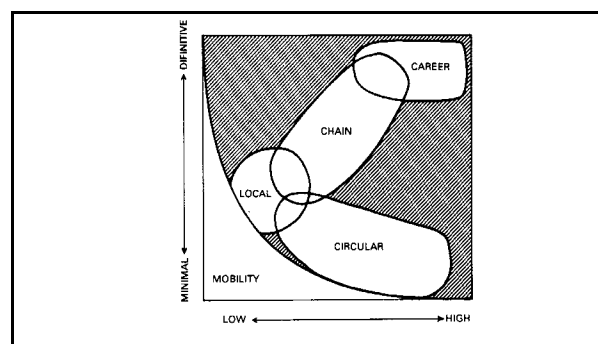

Verdien i Clarks modell ligger i at han kombinerer egenskaper ved de undersøkte individene med deres flytteadferd både mht avstand, opprinnelse og destinasjon. Som referanseramme kan den være relevant for tolking av norske flyttestudier. De empiriske funn for deler av England som Clark tolker inn i modellen, skal man imidlertid vokte seg vel for å generalisere ut fra. For eksempel passer hans påvisning av en sammenheng mellom lang flytteavstand og små ressurser hos migrantene dårlig med norsk, historisk empiri.

8.4 Charles Tilly

presenterte sin modell i artikkelen "Migration in modern european history" fra 1977. Han opererer med dimensjonene *avstand* og grad av *oppbrudd*. Avstand skal tolkes i vid forstand, både som fysisk distanse, tid, utgifter, kulturell og sosial avstand. Variabelen oppbrudd henspeiler på i hvilken grad migranten må bryte med sine gamle sosiale forbindelser. Ut fra de to dimensjonene plasserer så Tilly ulike former for migrasjon: Lokal, sirkulær, kjede- og karriereflytting (jfr figur 2). (Spaserturer, arbeidsreiser og ferier regnes ikke som migrasjon, bare som mobilitet.) Mens den lokale flyttinga foregår innen kommunen eller sognet, skjer sirkulær flytting mellom nabokommuner uten at befolkningas sammensetning endrer seg nevneverdig. Kjedeflytting involverer flytting via familie og venner, ofte via flere destinasjoner og med en høy andel tilbakeflytting. Kjedeflytting blir mao en kombinasjon av etappevandring og den såkalte onkeleffekten. Karriereflytting foregår oftest over lengre avstander og er den flyttetype hvor individene foretar de mest definitive brudd.

Ut fra migrantenes kvalifikasjoner og informasjonstilgangen mht destinasjoner grupperer Tilly flyttetyperne slik:

Figur 2: Skisse av Tillys modell over fire migrasjonstyper.

		Kvalifikasjoner	
		<u>Generelle</u>	<u>Spesielle</u>
Kostnadene ved informasjon	<u>Høye</u>	kjede	sirkel
om flyttemulighetene er	<u>Lave</u>	lokal	karriere

Altså: Når det er krevende å skaffe seg oversikt over migrasjonstilbudet, vil personer med spesielle kvalifikasjoner foreta en eller flere flyttebevegelser i nabokommunene på jakt etter arbeid, mens folk med en mer ufaglært bakgrunn oftere vil foreta kjedemigrasjon via slekt og venner. Dersom tilgangen på informasjon om mulighetene på andre destinasjoner er god, vil de ressurssterke kunne flytte langt for å fremme karrieren, mens de mer ressursvake skaffer seg utkomme i lokalsamfunnet, altså det motsatte av hva Clark fant.

Som gjennomgangen viser har alle de fire modellene ovenfor sine styrker og svakheter. Hägerstrand er mest spesifikk mht sammenhengen mellom flytteavstand, befolkningstall og migrantenes sosiale kontakter, men tar i liten grad opp andre egenskaper hos dem som flytter. Ellemers behandler både push- og pull-faktorer samt ulike egenskaper ved migrantene grundig, men ser bort fra flytteavstand og ulike typer migrasjon. Clark setter flytteavstand i sammenheng med sosial status, men har relativt grove kategorier når det gjelder opprinnelsested, destinasjon og andre egenskaper ved flytterne enn sosial gruppe. Endelig blir Tillys modell en formell beskrivelse av forholdet mellom pull-faktorer, migrantenes kvalifikasjoner og flyttetyper. Jeg synes imidlertid han har en for snever oppfatning av hvilke faktorer i migrantens bakgrunn som er viktige for flytteadferden. Dessuten er det en svakhet at modellen ikke behandler push-faktorene på en tilfredsstillende måte.

8.5 Passer Troms' migrasjon inn i modellene?

I et forsøk på å sammenfatte migrasjonen i Troms, vil jeg nedenfor konfrontere modellene med mine empiriske resultater. Deretter presenteres en egenutviklet modell.

8.5.1 Hägerstrand

I og med at nærflyttinga utgjør en så stor del av migrasjonen i Troms, kan Hägerstrands modell over flytteavstand anvendes. Et rent avstandsmål er imidlertid ikke brukbart, for folk reiste stort sett langs vannveiene, mens fjell skapte barrierer mot flytting, selv om avstanden i kilometer ikke var så lang. Her skiller Troms seg fundamentalt fra det svenske slettelandet som Hägerstrand studerte. At flest flyttet fra eller til de mest folkerike kommunene, viser

også at det var samsvar mellom migrasjonfelt og flytternes kontaktnett. Kontaktnettet ble imidlertid kraftig utvidet i den perioden jeg studerer. Antall migranter til anlegg i Nordland og gruvedrift i Finnmark økte, samtidig som antall utflyttede tromsvereinger i Sør-Norge ble mangedoblet. Også flyttinga til nikkilverket i Berg kom som lyn fra klar himmel. Selv om vi kan finne kontinuitet i flyttemønstrene til Troms, innen fylket og i emigrasjonen, ser vi at bedre kommunikasjoner og anlegg av arbeidsplasser i sekundærsektoren kunne skape helt nye flyttestrømmer både til fylket og til andre deler av landet. Nord-Norge var nok adskillig mer heterogent både mht topografi og næringsliv enn de jordbruksdominerte områdene i Sør-Sverige som Hägerstrand studerte. Han modell får dermed et noe reduksjonistisk og ahistorisk preg.

På denne bakgrunnen må jeg stille spørsmålet om det kanskje mer var næringslivet og etableringsmulighetene enn sosiale relasjoner som lå bak kontinuiteten i migrasjonen i mitt undersøkingsområde. Det kan neppe ha skortet på sosiale kontakter i Lofoten hvor nær halvparten av fylkets mannlige befolkning deltok i fiskeriene hvert år. Men få flyttet dit, fordi Troms hadde komparative fortrinn mht permanent bosetting. I Finnmark, derimot, var der "lebensraum", og hit dro tromsvereingene både på sesongfiske og for å slå seg ned mer permanent. Så kunne nok "onkeleffekten" i annen omgang være avgjørende for nøyaktig hvor man slo seg ned. Dessuten kunne de sosiale relasjonene være avgjørende nok for å hindre migrasjon. Gjennom omfattende gårddeling ga foreldrearven jordvei og lending til flere av barna i gårdbrukerfamiliene, dersom de valgte å bli i bygda.

8.5.2 Ellemers

Til tross for at Ellemers' modell opprinnelig ble utviklet med tanke på emigrasjon vil jeg gjøre et forsøk på å oppsummere mine resultater mht migrasjon i Troms vha modellen. Grunnen til det er at denne modellen er relativt godt utviklet for å få med flere ulike aspekter ved de bakgrunnsfaktorene som utløser flytting. Derfor kan den være et godt utgangspunkt for å fram elementer som bør være med i en modell for intern migrasjon. La meg gå igjennom de ulike trinn i Ellemers modell.

8.5.2.1 Utilfredsstillende (økonomisk) situasjon

I hvilken grad vil det være riktig å si at "a structural strain" ligger bak migrasjonen til, i og fra Troms? Mye tyder på at en utilfredsstillende situasjon på opprinnelsesstedene ligger bak den omfattende flyttinga til fylket. Det har ikke vært min oppgave å undersøke bakgrunnen til dølainnvandringa, men mye tyder på at problemer med å skaffe egen jordvei i Sør-Norge har

ligget bak, og at denne flyttebølgen i så henseende må sees som en forløper til masseutvandringa til Amerika seinere på 1800-tallet. "De økonomiske forhold i de bygdene folk flyttet ut fra måtte være av en sådan art at de faktisk tvang folk til utflytting."⁵

Bakgrunnen til de mange som flyttet til indre Troms fra Helgeland, eller alle Tromsøhåndverkerne fra Trøndelag eller nikkilverksarbeiderne er ikke undersøkt på en like grundig måte. Imidlertid tilhørte de sistnevnte en gruppe proletarer som vandret fra anlegg til anlegg. Nedlegginga av gruvene i Kvænangen og avsetningsvanskene i Alta må ha dannet en del av bakgrunnen for at de kom til Berg.⁶

Sett i relasjon til andre deler av landet blir det da kanskje vanskelig å hevde at der tidlig i min periode generelt sett var en utilfredsstillende økonomisk situasjon i Troms. Riktignok var der uår for landbruket i 1865 og 1867, men den omfattende gårddeling og de gode fiskeriene i deler av fylket ga rom for mange nye levebrød, samtidig som Tromsø opplevde en boom for bynæringene. Dette må være en viktig del av bakgrunnen for at Troms bare flekkvis kom med i utvandringssbølga til Amerika og at jeg finner såvidt få utflyttere til andre fylker i 1865- og 1875-tellingene. Fra om lag 1880 ble imidlertid Troms et fylke med netto overskudd av utflyttere, noe som også gjaldt for alle landkommunene unntatt Karlsøy. Dette kan settes i sammenheng med den dype krisa i næringslivet i Tromsø, samtidig som mulighetene for gårddeling noen steder var oppbrukt. Mer ensidig satsing på jordbruk uten kombinasjon med fiske vant fram, ikke bare på innlandet. Dette fikk konsekvenser i form av stor netto utflytting i en fiskefattig kommune som Balsfjord. Slike strukturendringer i primærnæringene, sammen med veksten i sekundær- og tertiærnæringene førte til økt flytting internt i fylket. Vi har tydelig sett hvordan jordeiendom bandt folk til fødestedskommunen, mens flytterne er overrepresentert i de sistnevnte sektorene av yrkeslivet.

8.5.2.2 Opplevelse av utilfredsstillende situasjon

Dette trinnet i Ellemers modell er vanskeligere å knytte til empiriske funn. Individene skal altså innse at de har problemer i forhold til sine (materielle) omgivelser og derfor være villige til å flytte. I samband med starten på dølautvandringa har det vært hevdet at naturkatastrofer som "storofsen" i 1789 var viktig for å utløse migrasjonsbeslutningen blant bøndene spesielt i Østerdalen. Både håndverkerne som kom til Tromsø og verksarbeiderne i Berg tilhørte

⁵ Dørrum, 1960 s 75.

⁶ Ifølge Drivenes, 1985 s39, var kobberverket i Kåfjord på nedtur fra 1860-åra. Kjækgangruvene i Kvænangen ble nedlagt i 1878 (Bjørklund, 1985 s236).

arbeidergrupper som tradisjonelt vandret og som derfor hadde lettere for å innse at vanskene i næringslivet burde føre til migrasjon. Når det gjelder den interne flytting i fylket og utflyttinga, spør det imidlertid om ikke familiene har spilt en motsatt rolle i denne sammenhengen. Det at kombinasjonene i primærnæringene ga så gode muligheter for utnyttelse av ekstra arbeidskraft, gjorde at kjernefamiliene vokste fram mot hundreårsskiftet. Dette dempet migrasjonslysten fordi mange unge kunne finne levebrød innenfor familiens rammer, og derfor ikke behøvde innse at ressursgrunnlaget var i ferd med å bli svekket pga gårddeling og lengre vei til stabile kystfiskerier.

8.5.2.3 Migrasjonstilbud

Det tilbudet om ledig jord i Troms, som fogd Holmboe gjorde kjent for gudbrandsdøler og østerdøler, er en selvsagt forutsetning for dølainnvandringa. På samme måten er byggeboomen i Tromsø grunnlaget for håndverkerflyttinga hit, og nikkilverket på Senja bakgrunnen for den store innflyttinga til Berg fram mot 1875. Nye arbeidsplasser i sekundær- og tertiærsektoren fram mot hundreårsskiftet ga økt flytting til byer og tettsteder, spesielt til Harstadhavn i Trondenes som snart skulle bli by nr to i fylket. Urbanisering var sammen med flytting fra fjordstrøkene til de mer stabile kystfiskeriene viktige drivkrefter bak den effektive flyttinga internt i Troms. Den økende flyttinga ut av fylket til fiskeriene i Finnmark, jernbaneanlegg i Nordland og tyendejobb i hovedstaden, for å nevne det mest typiske, hadde i stor grad bakgrunn i pull-faktorer. Dette ga seg utslag i hvordan de ulike migrantgruppene var sammensatt mht kjønn, alder, familiestilling og yrke.

8.5.2.4 Personlighetsprofil

er igjen en vanskelig operasjoniserbar faktor i Ellemers' modell. Noen nordiske migrasjonsforskere har brukt karakterer i forbindelse med prestenes overhøring, men slike data er av kapasitetsgrunner ikke tilgjengelige for min undersøkelse.⁷ Det er imidlertid naturlig å diskutere om etnisitet bør behandles i denne forbindelsen. Sosialantropologer har framhevet at etniske skillelinjer først og fremst er et spørsmål om mentale strukturer. I så henseende er det interessant å merke seg hvor liten utflytting som fant sted fra de samiske kjerneområdene i Lyngen, og hvor få samer som ifølge folketellingene befant seg i byområdene. Selv om den pågående fornorskingsprosessen nok påvirket etnisitetsoppgavene,

⁷ Åkerman et al 1971, Thorvaldsen 1978.

kan det langt fra forklare de klare funnene. Det har, som før nevnt, blitt innvendt at mangelen på samisk migrasjon heller skyldtes at samene var godt tilpasset til næringene i sin økologiske nisje og dermed ikke hadde noe flyttebehov. (Dvs en forklaring ut fra første trinn i modellen.) Det kunne kanskje forklare stabiliteten og samenes sirkulære flytting mellom nabokommuner i fylket, for amtmennenes klager over svakt samisk jordbruk bør vi nok ta med en klype salt. Mortalitetsskrisa i 1867, som var særlig alvorlig i de indre og mest samiske områdene i fylket, gjør imidlertid en forklaring ut fra ideell tilpasning mindre sannsynlig. Dessuten kan jeg registrere en samisk utflytting av et visst omfang fra Troms til Finnmark, etter all sannsynlighet til områder med en høy andel samer. Jeg mener kulturelle og språklige faktorer er med på å forklare at samer i så liten grad gikk inn i de nye næringene i urbane strøk, og at etnisitet derfor i dette tilfellet var en betydelig flyttedepende faktor.

Men vi kan konstatere at etnisitetsfaktoren ikke slår slik ut for kvenene. Den betydelige kvenske migrasjonen til Finnmark og Troms, og deres store andel av emigrantene til USA viser at språkbarrierer ikke kan ha vært avgjørende.

8.5.2.5 Sosial kontroll

Grensa mellom dette punktet og det foregående er vag. Det er klart at det å tilhøre en etnisk gruppe utgjør sosial kontroll i form av gruppepress. Samtidig har kjernefamilien og slekta utøvd sterk sosial kontroll, og det er langt fra enkelt å skille dette fra de økonomiske fordelene som sprang ut av å arbeide sammen med familien om primærnæringene. Vi har konstatert at det mest var unge mennesker på vei fra opprinnelsesfamilie til prokreasjonsfamilie som flyttet. Dessuten har vi sett mange eksempler på at hele familier flyttet samlet. Vi må tro dette forutsetter en viss grad av samstemmighet omkring flyttebeslutningen mellom flere familiemedlemmer, selv i et patriarkalsk samfunn.

De ulike trinn i Ellemers' modell er ikke lette å knytte til konkrete empiriske funn. I en undersøkelse som bygger på tverrsnittsdata, gjelder det kanskje særlig mht å finne den utløsende faktor bak flyttebeslutningae på individnivå. Her vil jeg allikevel peke på at konjunktursvingningae i bynæringene og opprettelse og nedleggelse av arbeidsplasser i verks- og anleggsektoren ikke bare bør oppfattes som push- og pull-faktorer, men at informasjon om slike faktorer også kan være den utløsende mekanisme bak flyttinga.

8.5.3 Peter Clarks modell

Siden denne modellen primært ble utviklet med tanke på flytting til bystrøk, kunne man mene at den vil ha begrenset relevans for totaliteten av flytting i det relativt rurale Troms.

Modellens fundamentale skille mellom "betterment" og "subsistence" migrasjon vil jeg allikevel mene kan anvendes på flytting til, mellom og fra både urbane og rurale områder. Som Clark har jeg vanskelig for å finne helt klare kriterier i kildene for å skille mellom de to flyttetypene. Men jeg vil bruke betegnelsen forbedrende flytting der hvor migranten oppnår en høyere sosial posisjon eller mer stabilt utkomme ved å skifte bosted. Subsistensflytting blir da nødtvunget å skifte bosted for å beholde sin adgang til et visst utkomme.

Langistanseflyttinga fra dalene sørpå til indre Troms må sammen med håndverkernes flytting til Tromsø klassifiseres som forbedrende flytting. De førstnevnte fikk ofte en stor gård, mens alternativet var husmannsplass sørpå. De sistnevnte tjente godt på byggeboomen, og mange av dem slo seg opp som mestre. Ofte kan vi si det samme om dem som flyttet internt i fylket for å gå inn i den ekspanderende sekundær- og tertiærsektoren. Alternativet var ofte fiske, i beste fall kombinert med en liten gårdpart eller husmannsplass.

Mange av dem som flyttet til Troms og nikkerverket i Berg må derimot regnes som eksistensflyttere, fordi de ofte kom fra andre verkssamfunn som var på nedtur. Som vi ser etter nedleggelsen i Berg, var alternativet til flytting en fornedrende tilværelse på fattigkassa, eventuelt med spredt deltakelse i fiskeriene. De mange som flyttet ut mot kysten og ble enefiskere vil jeg også regne som subsistensflyttere, fordi enefiske ikke var noen livslang karriere. På samme måte som dem som flyttet til fiskeriene og gruvene i Finnmark eller til anleggsarbeid i Ankenes, var dette ment å være midlertidige arbeidsplasser i en fase av livssyklusen. Også der hvor sirkulær flytting ikke resulterte i at migranten skaffet seg egen jord, mener jeg at vi har med subsistensflytting å gjøre. Det betyr at mye av den migrasjonen jeg har registrert til, i og fra Troms må regnes til denne kategorien.

De klare skillene i egenskaper som Clark trekker opp mellom de to typene migranter, har jeg imidlertid vansker med å finne. Nå legger man kanskje noe annet i langdistanseflytting i Norge enn i England. Men jeg må i motsetning til Clark konstatere at mye forbedrende flytting foregikk over lange avstander, selv om jeg kan konstatere at mange kortdistanseflyttere også posisjonerte seg bedre. I forbindelse med sekundær- og tertiærnæringene finner jeg i motsetning til Clark at mye flytting i denne kategorien gikk fra land til by. Og i byens nedgangstider var der adskillig subsistensflytting tilbake til

landsbygda. Clarks påvisning av subsistensflytting mellom flere bysamfunn har liten betydning i mitt studieområde.

8.5.4 Charles Tillys modell

Tillys skille mellom migrasjon og andre former for geografisk mobilitet har klar relevans for flyttestrømmene i Troms. Her vil en stor del av mobiliteten falle utenfor mitt flyttebegrep, altså skifte av permanent bosted. For det ene flyttet både norske og svenske samer årvisst mellom kyst og innlandsstrøk. Folketellingene ble avholdt vinterstid, i desember eller januar. Da kom mange reindriftssamer ikke med i tellingene fordi de oppholdt seg utenfor fylkets grenser, selv om de regelmessig hadde opphold i Troms om sommeren. Et enda større antall mennesker deltok i sesongfiskeriene i Finnmark og i Lofoten. Disse ble vanligvis folketalt på sitt bosted i fylket, og bare unntaksvis som midlertidig tilstedeværende i fiskeristrøk utenfor fylket. Felles for flyttsamer og de fleste sesongfiskere er at de må plasseres lengst ned og til høyre i Tillys modellskisse, med lange årvisse reiseavstander, men med stor grad av kontinuitet i de sosiale relasjonene de omgav seg med. Kortere reiseavstand var det for dem som reiste ut til kysten for å delta i de sporadisk rike fiskeriene når silda eller torsken slo inn.

Når det gjelder den egentlige flytting, behandler Tilly fire ulike typer geografisk mobilitet. Ut fra lenkede data kunne jeg konstatere stor omflytting internt i kommunene mellom folketellingene 1865 og -75. Tillys lokale flytting er altså godt belagt i materialet. Det samme gjelder den omfattende sirkulære flytting mellom nabokommuner eller områder med temmelig lik næringsstruktur. Kjodemigrasjon finner jeg helst blant alle dem som kom etter slektninger fra dalførene på Østlandet til indre Troms. Men jeg finner også denne type kontinuitet i den økende flyttinga fra bestemte Tromskommuner til destinasjoner i Nordland og Finnmark. Mht karriereflytting vil jeg vise til avsnittet under gjennomgangen av Clarks modell.

Tilly postulerer bestemte sammenhenger mellom flyttetyper, migrantenes kvalifikasjoner og hvor lett det var å skaffe seg informasjon om flyttemulighetene. De omfattende sesongvandringene og utbyggingen av kommunikasjoner må ha gjort kunnskap om næringsmuligheter ved å flytte i eller ut av Troms til allemannseie. Generelt sett vil jeg mene at kostnadene ved å skaffe seg informasjon om flyttemulighetene i Nord-Norge i min periode må ha vært relativt lave. Det er derfor i godt samsvar med Tillys modell at jeg finner mye lokal flytting blant folk med generelle kvalifikasjoner, mens folk med spesielle ferdigheter innen sekundær- og tertiærnæringene i større grad flyttet til byer og tettsteder, dvs

en form for karrieremigrasjon. Jeg vil imidlertid reservere meg mot noe klart skille mellom lokal flytting og sirkulær flytting i denne sammenhengen. Det var såvidt lett å forflytte seg med båt i Troms, at den administrative inndeling ikke kan ha vært avgjørende for alle dem som flyttet for å delta i primærnæringene uten å eie jord.

Den gode tilgangen på informasjon om flyttemuligheter innenlands kan også ha bidratt til at såvidt få emigrerte fra fylket. Tilly mener at dårlig tilgang på informasjon om ulike flyttealternativ fører til at mange mennesker med generelle kvalifikasjoner i næringslivet kjedemigrerer. De er rett og slett avhengig av informasjon fra sine sosiale forbindelser for å foreta spranget. Svært mye av emigrasjonen fra Norge til Amerika foregikk som kjedemigrasjon til familie og andre kontakter på den andre sida av havet. Men allmuen av bønder og fiskere i Troms hadde veldig god oversikt over mulighetene ved å flytte i egen landsdel. Det gjorde at de kunne velge flyttealternativ som ikke krevde et så definitivt brudd med gammelt miljø som emigrasjon forutsatte, spesielt i starten. Dermed nådde emigrasjonen fra Troms bare helt unntaksvis en kritisk masse som kunne lokke nye emigranter etter. Typisk nok var det Målselv og Tromsø som sendte de største kontingentene over havet. Men dette var innflyttersamfunn hvor innbyggerne hadde relativt begrensede sett av sosiale kontakter i landsdelen. Også av den grunn fikk ikke disse emigrantbølgene så store ringvirkninger i fylket.

8.6 En alternativ modell for å beskrive flytting i Troms

Gjennomgangen av modeller fra tidligere historisk migrasjonsforskning viser riktignok at deler av de empiriske funn jeg har gjort vedrørende flytting i Troms lar seg passe inn i dem. Allikevel finner jeg såvidt store uoverensstemmelser at jeg vil lansere en alternativ modell til støtte ved oppsummering og forklaring av mine resultater. Bakgrunnen for dette er for det ene at de eldre modellene først og fremst er myntet på andre hovedtyper migrasjon, som emigrasjon. For det andre var der store forskjeller mellom topografi og næringsliv i mitt geografiske område, og de områdene modellbyggerne ovenfor har arbeidet med. Selv innen Skandinavia må forskjellene mellom kystdistriktet Troms og Hägerstrands sydsvenske sletteland karakteriseres som fundamentale.

Min alternative modell tar utgangspunkt i Jackson Turners begrep om "the frontier" fra 1890-tallet. Turner kan kritiseres for å ikke å ha gitt begrepet en tilstrekkelig presis

definisjon, han sier at "... it lies at the hither edge of free land".⁸ Han slutter seg dermed ikke eksplisitt til de publiserte resultatene fra den amerikanske folketellinga 1890, hvorfra han hentet begrepet og hvor skillet ble satt mellom områder som hadde en befolkningstetthet på mer eller mindre enn to personer pr kvadratmile. I utgangspunktet impliserer Turners frontierbegrep at der finnes landområder med ledig jord som kan tas i bruk av nybyggere. Her er det på sin plass å minne om at Turners formål med frontier-begrepet, i motsetning til min bruk ikke var å forklare flytting, selv om han berører temaet. Hans overordnede tese var at kontakt med frontieren hadde formet en særegen amerikansk mentalitet: "... a steady movement away from the influence of Europe, a steady growth of independence on American lines".⁹ Herunder vil han blant annet forklare det amerikanske folkets sammensatte nasjonalitet, løsrivelsen fra England og utviklinga av demokratiet. Andre har på dette grunnlaget framsatt teorien om "the melting pot".

Innen nord-norsk samfunnsforskning ble et frontier-begrep anvendt av Ottar Brox i *Fra allmenning til koloni* (1984): "Nord-Norge fungerte i denne tida [1800-1950] som Nordens frontier, det var der det fantes ledige ressurser som hvem som helst kunne skaffe seg rettigheter i."¹⁰ Bare tilsynelatende er dette på linje med Turners bruk av begrepet. En vesensforskjell ligger i deres ulike syn på kystens betydning. For Turner ser kystlinja som en "physical barrier" mot videre ekspansjon vestover og dermed som frontierens endeligt. Brox, derimot, ser "vegetasjonen på strandflata og fisken i kystsonen" som grunnlaget for bosettinga og dermed for frontierens eksistens. Sistnevntes bruk av frontierbegrepet om landsdelen i forrige hundreår og fram til 1950 er opplagt en altfor grov generalisering både i tid og rom.¹¹ Mine resultater viser både at Troms var et fraflyttingsområde ved siste hundreårsskifte og at Nord-Norge etterhvert hadde fått en svært høy heimfødingsprosent. Min hovedhensikt er imidlertid ikke å polemisere med Brox, men å sette et mer nyansert og mangesidig frontierbegrep i fokus for flytteforskningen.¹²

⁸ Jackson Turner, 1962 (s3)

⁹ Turner, 1920/1968, s4.

¹⁰ Brox, 1984 (s18).

¹¹ Jfr Steinar Aas i prøveforelesning for hovedfagseksamen 8/6-94.

¹² Brox (1984) påstår på side 13 at folketallsveksten i alle deler av Nord-Norge fram mot krigen (1950) var minst like sterk som i resten av landet. Mot dette har Einar Arne Drivenes i *Nytt norsk tidsskrift* 1/1985 innvendt at landsdelens andel av folketallet fra 1910 har ligget stabilt rundt 12%, noe som er korrekt. Tallene fra folketellingene 1910 til 1945 viser imidlertid at Brox allikevel har rett i at folketallsveksten var noe sterkere i Nord-Norge, selv om dette ikke var nok til å forrykke forholdstallet mellom landsdelene mht andel av totalbefolkningen. Norges befolkning vokste 1900-10 med 7%, 1910-20 med 11%, 1920-30 med 6% og 1930-

Med frontier mente altså Jackson Turner et landområde som er ubebodd, eller svært gravgrendt bosatt, slik at innflyttere til stedet har god tilgang på jord og andre naturressurser som grunnlag for næringsvirksomhet. Det er en altfor streng tolkning av hans begrep at hele det territorium som beskrives skal ha slike egenskaper. Innenfor USA's grenser omtalte han flere avgrensede regioner som frontiers. Og meget viktig: Han opererer med flere ulike typer frontiers: Handelsmannens, rancherens, gruvebusens og bondens. Implisitt i det han skriver ligger også urbaniseringens og industrialiseringens frontier. De samme landområdene kan altså framstå som frontiers flere ganger, etterhvert som nye typer næringsvirksomhet blir introdusert. På denne bakgrunn er det neppe fruktbart å omtale hele Nord-Norge som en frontier, poenget er hvorvidt der innen landsdelen fantes områder hvor innflyttere kunne skape seg nye levebrød ut fra nyskapende anvendelse av de tilgjengelige ressursene. Brox legger hovedvekta på den tradisjonelle allemannsretten¹³ til å drive fangst på rike fiskestammer langs kysten og opererer derfor med en vid frontier i tid og rom, men har et snevert frontierbegrep mht type næringsvirksomhet. Når jeg selv vil avgrense frontieren til å gjelde deler av Nord-Norge, er det fordi innslaget av fisk ikke var jevnt fordelt langs kysten og fordi muligheten til å kombinere utror med næringsvirksomhet på land var meget viktig for befolkninga - og nettopp derfor en knapp ressurs mange steder. Mulighetene til å introdusere nye typer levebrød og dermed flytte grensene for ulike slags næringsvirksomhet var ikke jevnt fordelt i landsdelen, og det var heller ikke utnyttelsen av disse mulighetene. Einar Arne Drivenes' kritikk av at "Frontierforestillingen er assosiert med myten om ubrukte og folketomme ressursområder som tas i bruk og siviliseres av den hvite mann" skyter imidlertid ved siden av mål, for verken Turner eller Brox har stilt det kravet til frontierbegrepet.

45 med 12%. Tallene for Nord-Norge er hhv 10%, 8%, 9% og 15% - altså i tre av fire perioder størst relativ vekst i Nord-Norge. Michael Drake har i manus til Nord-Norsk kulturhistorie (s19) vist at landsdelen hadde betydelig netto utflytting i alle folketellingsintervallene 1875-1930. En (noe for) velvillig tolking av Brox kan gå ut på at han egentlig bare uttaler seg om 1930-tallet. For tidsrommet 1930-45 viser imidlertid mine egne utregninger basert på resultatene fra folketellingene og Folkemengdens bevegelser at landsdelen stadig hadde netto utflytting. Troms fylke hadde allikevel et netto overskudd av innflyttere på 233 personer. Altså har Brox påstand om en frontier et snev av bakgrunn i befolkningstallene for det fylket han kjenner best.

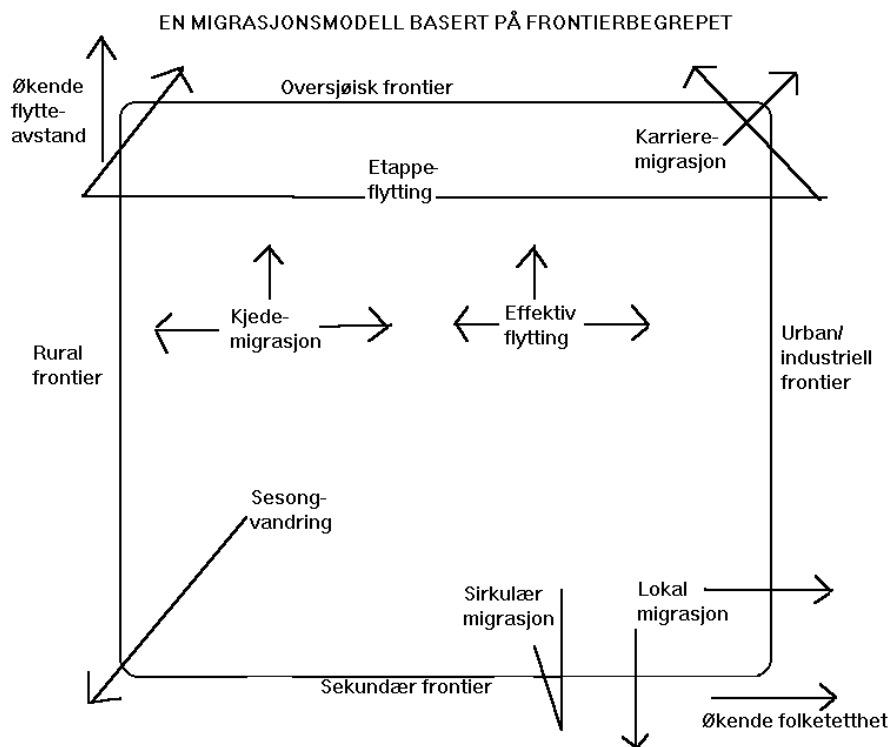
¹³ Allemannsrett betyr at det var fritt fram for alle til å utnytte ressursene, juridisk sett. Rettighetene i allmenningene, derimot, var nøye fordelt mellom oppsitterne, slik fisket forsåvidt er regulert i våre dager. Tittelen på Brox' bok er derfor misvisende. "Fra allemannsrett til allmenning" ville vært en mer dekkende karakteristikk av utviklinga.

I Nordland var kystdistriktene i hovedsak bosatt lenge før det tidsrommet jeg utforsker. Innlandsstrøk, som Hattfjelldal, ble riktignok kolonisert tidlig på 1800-tallet, samtidig med innvandringa til Målselv og Bardu. Men både de mange innflytterne til Indre Troms fra Helgeland, og mangelen på utflyttere til fiskeridistriktene i Nordland i mitt materiale, viser at Nordland i liten grad var en reell frontier for ny bosetting i forrige hundreår. I første halvdel av 1800-tallet må deler av Troms defineres som frontier, det gjelder først og fremst innlandet. Men også i nabokommunene var der tomrom, ellers blir innflyttinga til Balsfjorden vanskelig å forklare. I en viss utstrekning fantes jomfruelig mark også lenger ute, som i Karlsøy, men dette var begrenset til mer spredt nybygging. Etter 1860, og definitivt fra 1880 kan vi ikke snakke om noen frontier i Troms verken i den forstand at større områder ble kolonisert av nybyggere eller at innflyttinga til fylket var betydningsfull.

Nå gikk flyttestrømmer av større omfang i stedet til Finnmark. Det gjelder både immigrasjonen av kvener fra nabolandene, de mange fra Troms jeg finner der og innflyttere fra resten av Norge.¹⁴ De rike fiskeriene lokket ikke bare strømmer av sesongmigranter, mange slo seg også ned permanent for å kombinere fiske med en liten jordlapp på landet eller bolig i en av byene. Hvor lenge Finnmark kan karakteriseres som en frontier i denne forstand, har det ikke vært min oppgave å finne ut av. Men vi skal neppe så mye som et tiår inn i vårt hundreår før det blir vanskelig å applisere Turners frontierbegrep på noe norsk fylke. Etterhvert lå frontieren lenger øst: Norsk kolonisering av områder i Nord-Russland foregikk helt fram til revolusjonen. Dette gjelder vel å merke den rurale frontier. Bildet blir mer nyansert i modellen nedenfor, som er basert på et revidert og utvidet frontierbegrep.

Enhver modell er en sterkt forenklet utgave av virkeligheten. Min tar utgangspunkt i at potensielle nord-norske migranter på 1800-tallet måtte forholde seg til fire idealtypiske varianter av frontiers. For det første den nettopp omtalte rurale frontier, som vi også kan kalle den primære frontier. For det andre en urban-industriell frontier, også den i og utenfor landsdelen, representert ved de nye levebrød som oppsto i ekspanderende byer, tettsteder og ved anleggsvirksomhet. For det tredje Turners frontier, altså muligheten for oversjøisk emigrasjon til virksomhet i primær-, sekundær- og tertiærnæringene, især i USA. Min fjerde frontier faller utenfor Turners definisjon av begrepet. Med "sekundær frontier" mener jeg at tilflyttingsområdet blir såpass intensivt utnyttet at den egentlige frontierfasen er over. Men der er ledig plass innimellom, slik at området kan utnyttes mer intensivt med samme næringsform. Et typisk eksempel er fiskarbonden som deler gården i flere bruk som sønnene

¹⁴ Se f eks Balsvik, 1989, bd I (s57).

Figur 8-3.

kan overta. Et annet at folk ryddet seg nye bruk, for eksempel lenger og lenger vekk fra strandlinja. Man kan stille spørsmålsteget ved å bruke frontierbegrepet på slik fortetting av bosettinga, en fortetting som stedvis har pågått helt opp til vår tid. Poenget med å gjøre det er å få fram at det var rom for en storstilt økning i antall gårdsbruk og andre levebrød i Troms mot slutten av 1800-tallet fordi deler av fylket var en reell frontier i første halvdel av hundreåret. Der var ikke noe skarpt skille mellom den primære frontierfasen og perioden med sekundær frontier etterpå.¹⁵ I frontierfasen fantes ledige jordbruksområder, samisk land som kunne koloniseres. Den sekundære frontier karakteriserer en periode da kolonisatorene kunne

¹⁵ Jeg kan ikke se at Kiil i Målselv bygdehistorie eksplisitt skriver når de siste fikk rydningsedler. Det går allikevel fram at det skjedde lite i så måte etter 1830-åra.

fordele relativt rikelige jordbruksarealer mellom etterkommerne, samtidig som nye koloniserer kunne ta i bruk mer marginalt land. Kontrasten til Sør-Norge er klar: Her var det så lenge siden frontierfasen at det i mye mindre grad var rom for gårddeling og nyrydding.

Slik modellen er framstilt i figur 8-3, er frontierene ordnet langs to dimensjoner. Den horisontale akse angir økende folkemengde og utnyttingsgrad, mens den vertikale angir økende flytteavstand. Bruk av den sekundære frontier innebar gjerne ingen flytting eller bare flytting over korte avstander, mens folk strømmet til den rurale og urbane frontier både fra nær og fjern. Sesongvandring (som faller utenfor mitt migrasjonsbegrep) utnyttet nisjer i den sekundære eller rurale frontier. Jeg har også forsøkt å få fram hvordan de ulike typer av migrasjon forholdt seg til de fire frontiers. Sirkulær migrasjon foregikk pr definisjon innen tradisjonelt næringsområde i forsøk på å utnytte "innimellommulighetene", mens effektiv migrasjon overskred en av de tre andre frontiers. Etappeflytting hadde ofte en tilsvarende overskridelse som endelig mål, og typisk kunne flytting over den rurale eller urbane frontier være et skritt på veien mot emigrasjon. Karrieremigrasjon skjedde gjerne over lengre avstander, helst med urbane sentra som mål, mens kjedemigranten hadde behov for sosiale forbindelser i form av pionermigranter i relativt nyetablerte samfunn. Modellen overskrider det tradisjonelt skarpe skille mellom push- og pull-faktorer. Den oversjøiske frontier vil alltid innebære pull-faktorer, mens fravær av en sekundær frontier kan representere en push-faktor. Den rurale og urban-industrielle frontier kommer i så måte i en mellomstilling, ut fra sin beliggenhet i forhold til den potensielle migranten.

8.5.5 Migrasjonen i Troms i et frontierperspektiv

Ovenfor plasserte jeg en del sentrale migrasjonsbegreper i forhold til modellen. Nå vil jeg forsøke å oppsummere de empiriske funn jeg har gjort vha modellen og begrepsapparatet. Først vil jeg se på omfanget og retningen av migrasjonen til, i og fra Troms. Dernest vil jeg sette de tre flyttegruppene (bofaste, innflyttere og utflyttere) opp mot modellen.

I annen halvdel av 1800-tallet var den rurale frontier flyttet ut av fylket. Da i tillegg den urbane frontier sviktet ved lavkonjunkturen sist på 1870-tallet, snudde flyttestrømmen til Troms slik at vi deretter fikk netto utflytting fra fylket. Den oversjøiske frontier og den urban-industrielle frontier i andre deler av landet hadde altså fått større tiltrekningskraft, også fordi den sekundære frontier *innen* fylket mest var et alternativ for innfødte. Mht innflyttinga til kommunene ble den sirkulære migrasjon stadig mer viktig enn den effektive, også pga den

omfattende interne flyttinga i kommunene. Unntaket er at innflytting til by og tettsted tok seg opp mot hundreårsskiftet. Ser vi på utflyttinga fra kommunene ble derimot den effektive migrasjon mer dominerende, siden stadig flere utflyttere krysset fylkesgrensene.

Jeg finner ikke noen entydig retning på flyttebevegelsene innen fylket i noen av folketellingene, noe som ikke tyder på at her har vært noen klart stedfestet rural frontier. Den urbane frontier gir seg imidlertid utslag både i de interne og eksterne flyttebevegelsene. Tromsø og i stadig økende grad den nye byen i Trondenes var kraftige magneter sammen med nikkilverket i Berg på 1870-tallet. Det gjelder også byer og anleggsvirksomhet i Nordland og Sør-Norge, som i 1900-tellinga hadde trukket flere tromsøværingene enn den rurale frontier i Finnmark. At der også gikk en strøm i retning kysten, beror på den sekundære frontier.

I flyttinga nordover spilte kjedemigrasjon (den såkalte "onkeleffekten") en avgjørende rolle for å øke flyttestrømmen. Man fikk sosiale kontakter under sesongfiskeriene som ble utnyttet til seinere migrasjon. Det overraskende er at tilsvarende migrasjon fra Troms til fiskeridistriktene i Nordland fant sted i så mye mindre grad, også på bakgrunn av at såvidt mange flyttet dit fra Sør-Norge. Forklaringa på dette kan være at søringene hadde kompetanse innen jordbruk og andre næringer som satte dem istand til å utnytte nisjer i næringslivet. For tromsøværingene kan ikke den rurale frontier lenger ha eksistert, hverken i primær eller sekundær forstand. Den manglende permanente migrasjon fra Troms til fiskeriene i Nordland kan også sees som en parallell til de lave emigrasjonsratene fra fylket. Den oversjøiske frontier trakk relativt færre emigranter fra Troms enn fra noe annet norsk fylke. Dette skyldes for det ene at befolkninga her bodde så spredt og var så sterkt oppsplittet mht etnisitet og topografiske skiller at den multiplikatoreffekten (jfr Åkerman) som ligger latent i kjedemigrasjon, ikke trådte i kraft. For det andre representerte både den sekundære frontier i fylket og den rurale i Finnmark mellomliggende alternativ. På denne bakgrunn er det lite behov for å trekke inn tilfeldigheter for å forklare den lave emigrasjonsraten fra Troms.¹⁶

Karrieremigrasjon var viktig, men kun for smale skikt i befolkninga, først og fremst offentlige tjenestemenn som ble rekruttert til den sterkt voksende administrasjonen i

¹⁶ "Sannolikt har vi at göra med tilfälligheter i utvandningsbeteendets spridning ..." (Åkerman, 1971, s97).

hovedstaden. Mange embetsmannskarrierer, hvor noen års tjeneste i Tromsø ble etterfulgt av god stilling i Kristiania er også eksempler på etappevandring. Men tallmessig er andre strømmer av etappevandrere viktigere. Det gjelder for det ene søringer som slo seg ned i særlig i Indre Troms eller i Tromsø etter å ha bodd i andre kommuner enten i Sør-Norge, i Nordland eller i Troms før de nådde sin endelige destinasjon. De mange anleggsarbeiderne fra Sverige og Finland, som arbeidet ved anlegg etter anlegg, er også eksempler på etappevandrere. Dessuten tok mange emigranter til USA veien fra Sør-Norge via indre Troms, mens mange tromsøværing var innom Tromsø før de stakk til sjøs. Både kryssing av den rurale og den urbane frontier kunne altså lede opp til spranget over den oversjøiske. Vi ser mao hvordan en form for effektiv migrasjon kunne lede opp til en annen.

Selv om der etter 1875 var netto utflytting fra Troms, fortsatte folketallet å øke raskere enn landsgjennomsnittet. Dette skyldtes høyere fertilitet, noe Sogner med flere (1986) har satt i sammenheng med primærnæringenes sterke stilling i landsdelen. (Også Nordland og Finnmark hadde høyere fertilitet enn landet forøvrig.) Jeg vil i tillegg framheve at den rurale og den sekundære frontier var viktige faktorer bak høye barnetall. Som i USA og Canada følte familiene mindre behov for barnebegrensning når der var "lebensraum" i nærheten. I denne sammenheng kunne den rurale frontier virke lenge etter at den hadde opphørt å fungere som en fysisk realitet i kontant forstand. Wrigley og Schofield (1981) har vist at der i England var en avstand i tid på en generasjon mellom endringer i økonomiske vilkår og endringer i fertiliteten. I første omgang førte de store barnekulla til en økning i familiestørrelsen, i neste til intensiv utnyttelse av den sekundære frontier og utflytting fra fylket.

Jeg går nå over til å se de ulike flyttegruppene i relasjon til de ulike frontiers. Andelen bofaste gikk gjennom perioden opp fra 77% til 81% av fylkets befolkning, mens andelen innflyttere gikk ned fra 13% til 9%. Omflytterne utgjorde fra 9% til 10%, mens utflytterne var en raskt ekspanderende gruppe som kildegrunnlaget ikke gir grunnlag for å tallfeste nøyaktig. I denne sammenheng er det viktig å være oppmerksom på at det som for noen potensielle migranter framsto som frontiers og muligheter, for andre representerte barrierer som forhindret eller dempet flyttinga. Den rurale og den oversjøiske frontier øvde større tiltrekning på menn enn på kvinner, og mer tiltrekning på unge ugifte enn på folk med familie. Kvinnene deltok oftere i den sirkulære migrasjon vis a vis den sekundære frontier, og de flyttet oftere til urbane områder, mens mennene var i flertall på anleggstedene. Først etter

hundreårsskiftet skjøt kvinneandelen blant emigrantene i været, delvis en effekt av at også de sekundære og urbane frontiers i USA ble et viktig migrasjonsmål, sammen med de norske byene. Sistnevnte faktor forklarer også at en høy andel av utflytterne fra Troms til Sør-Norge var kvinner. I denne forbindelse spilte kjedemigrasjon en særlig aktiv rolle. Dessuten var en høy andel av migrantene til de ulike frontiers unge mennesker, unntaket er den sekundære frontier internt i fylket, der fant eldre mennesker i mindre grad noen barriere mot flytting. Det forklarer den forgubbing jeg finner blant innflytterne til Tromskommunene i perioden.

Flyttegruppene fordelte seg heller ikke tilfeldig mht yrke. Det kan virke som om den unge fisker eller tjener sto overfor et valg mellom to hovedstrategier i valget av livsløp. Det ene var å satse på den sekundære frontier med en fortettet utnyttelse av fiskerbondeøkonomien. Dette forutsatte helst tilgang på jord gjennom familierelasjoner, og disse burde ikke brytes ved å flytte langt unna. I ventetida kunne taktikken være sirkulær etappevandring: Man flyttet korte avstander, for eksempel som tjener, mens man ventet på åpning i form av et jordstykke og brukbar landing for fiskebåten slik at man kunne stifte familie. Det er dette jeg i oppsummeringa (side 310) har kalt "betterment staying". Den andre hovedstrategien var å satse på en av de primære frontiers ved å flytte lengre avstander eller inn til nærmeste by eller tettsted. Ved emigrasjon måtte da mange finne et annet yrke enn fiske, i Finnmark ble fiske langt viktigere enn jordbruk og i byene kom mange inn i sekundær- og tertiærnæringene. Bodde man nær byen *kunne* man få i pose og sekk. Var konjunktorene gode kunne den urbane frontier utnyttes inntil der ble plass ved returmigrasjon til den sekundære frontier. Brox har altså rett i at mange satset på levebrød gjennom fiskerbondeøkonomien, det viser mine resultater fra studiet av intergenerasjonell mobilitet vha lenkede data. Men dette utgjorde ikke noen egentlig frontier, den lå i byene, i Finnmark og i USA. Dette at valget sto mellom to hovedstrategier for yrke og bosted, betyr at jeg ikke kan slutte meg til Myklebosts utsagn om fraværet av valgmuligheter i det gamle samfunn (jfr kap 1).

Men valgfriheten var ikke like stor for alle grupper i samfunnet. Også den etniske dimensjon kan studeres ut fra frontierbegrepet. For samene representerte byen tydeligvis ingen frontier, men heller en barriere mot flytting. Når jeg finner så få samer i Tromsø er det antakelig i samsvar med realitetene og ikke pga fornorsket etnisitetsangivelse. Tromsø hadde nemlig få innflyttere fra Lyngen til tross for at det var en folkerik og nærliggende kommunene. Man kan tenke seg at den urbane barrieren var av kulturell eller næringsmessig art. I siste fall blir teorier omkring optimal samisk tilpasning i deres næringsnisje sentrale

(Minde 1992). Dette kan tolkes som en sekundær frontier hvor man stadig fant plass innimellom til slekta innenfor de samiske kjerneområdene. Dette kunne allikevel innebære flytting over lengre avstander som til Finnmark, noe som også kunne skje i forbindelse med reinnomadisme. Tyske migrasjonsforskere har gjort parallelle funn mht mangel på flytting mellom nærliggende områder som blir dominert av ulike trossamfunn: "Keine Gültigkeit scheint das Distanzmodell in konfessionellen Grenzräumen zu haben...".¹⁷

Det kvenske innslaget i befolkninga i Troms var viktig i de to første folketellingene, men sterkt redusert ved hundreårsskiftet. I noen grad skyldes det vel fornorsking og skjult etnisitet, men kildekritiske studier tyder på at utflytting var en viktigere faktor bak reduksjonen. Kvenene søkte en rural og en urban frontier i Nord-Norge. I Finnmark fant de hva de søkte. I Troms derimot sto ikke den rurale frontier åpen i annen halvdel av 1800-tallet. Forklaringa på at kvenene kom kan igjen være tidsforskyvning mellom de reelle næringsmulighetene og oppfatninga av dem. Som enkelte samfunnsforskere i dag trodde kvenene på avstand at Troms fremdeles var en primær og reell frontier. Ved nærmere inspeksjon viste det seg at det bare var plass innimellom for folk med de rette sosiale kontaktene. Derfor finner vi kvenene oftest som tjenere eller i annen avhengig yrkesposisjon. Den aktive fornorskingspolitikken gjorde neppe bosetting i Troms mer attraktivt for kvenene.¹⁸

Det har vært påstått at bosettingsmønsteret i Troms er et resultat av manglende valgmuligheter mht yrke og bosted.¹⁹ Mine resultater viser at i alle fall den norske delen av befolkninga hadde reelle valgmuligheter mot slutten av forrige hundreår, fordi ulike typer frontiers sto åpne for dem. Den økende gårddelinga, ny bosetting i Finnmark, oppkomsten av byer, anlegg og tertiærnæringer samt oversjøisk emigrasjon var muligheter som sto åpne for mange. Når tromsværingene benyttet den siste muligheten i så liten grad, kan vi tolke det dithen at de hadde større valgmuligheter enn folk har hatt til andre tider og andre steder i landet. En annen mulighet er at tromsværingene helst ville opprettholde sin hovedtilpasning som fiskerbønder. Dette gjorde utflytting og emigrasjon til områder hvor de måtte velge mellom fiske, jordbruk *eller* bynæringer mindre fristende. Utflyttinga fra fylket var fortsatt beskjeden ved århundreskiftet.

¹⁷ Pfister, 1994, s46.

¹⁸ Eriksen, 1979, s178.

¹⁹ Jfr referanse til Myklebost i kapittel 1.

Dette til tross: Troms hadde i løpet av den studerte perioden fått netto utflytting i stedet for netto innflytting, og hovedstrømmen av migranter hadde skiftet retning fra nord til sør. Dette kan ikke forklares bare utifra utviklinga i fylket selv. De ulike destinasjoners og bosteders komparative fortrinn og ulemper blir avgjørende for flyttestrømmenes retning og styrke. En gunstig utvikling i Troms stopper ikke utflyttinga hvis mulighetene er bedre andre steder. Elendighet fører ikke til utflytting hvis man ikke finner bedre tider i andre regioner. Slike spørsmål krever komparative studier. Derfor hadde det vært ønskelig å utvide perspektivet til å omfatte periodene før og etter den jeg har studert, andre geografiske områder og i større grad sette migrasjon i sammenheng med andre temaer. Dette ville forutsette tilgang til andre kilder enn folketellingsmateriale. For perioden før 1865 er særlig kirkebøkene og skiftene aktuelle når man vil studere migrasjon. En gjennomgang av disse vil på den annen side være såvidt arbeidskrevende at det blir umulig å behandle så store enheter som hele fylker. I tida framover vil det derfor for det første være behov for migrasjonsstudier som utnytter flere og lengre kilde serier fra et lite geografisk område. For det andre bør de landsomfattende folketellingene vi snart har i maskinlesbar form, brukes til sammenligning av migrasjon mellom ulike regioner.

CHAPTER 9 SUMMARY

A STUDY OF MIGRATION IN THE PROVINCE OF TROMS 1865-1900 BASED ON THE CENSUSES.

In this dissertation I attempt to map the migration that took place in the province called Troms in Northern Norway during the second half of the nineteenth century, the period when net in-migration turned into net out-migration. With the censuses as my main source material, I estimate the amount of migration both in and out of the province, between its constituent communes and within the communes. Then I describe to what extent the in- and out-migrants differ from other people with reference to characteristics like sex, civil status, occupation etc. My empirical aim is to explain the relative amount of migration compared to other parts of Norway, and what made the different types of migrants move, while other people stayed put in the same place.

9.1 New methods

Much effort has had to be put into the development and description of new methodology. The dissertation is the first one entirely dedicated to the study of historical migration in Norway. It is also the first attempt to study the development of an entire province ("fylke") with statistics based on individual level data. In this connection, out-migrants from the municipalities are traced to their new domicile. Moreover, for the first time in Scandinavia, programs for automatic record linkage is used in historical research. The empirical results are summarized in a new migration model based on the concept of the frontier.

9.2 The province of Troms

Troms is the second northernmost province in Norway, and all its territory of 26203 km² is situated to the north of the polar circle. I use the word province as a synonym for Norwegian "fylke", which is the largest administrative unit under the national level. It is much larger than an English county, and may be more or less populous. The province is divided into communes ("kommuner") which are civil administrative units and may consist of one or more parishes. During the period I study, from 1865 to the turn of the century, the population of Troms grew from 45305 to 74330 inhabitants, that is by 64.1%. This is more than twice the relative population growth in Norway generally, and only Nordland (the province to the

south of Troms) had a higher relative increase during this interval. I shall later sort out to what extent this high level of growth was due to migration or to natural increase.

Most parts of the province are intersected by deep fjords, protected against the ocean by a number of large islands. The coastal areas enjoy a relatively mild climate the whole year round. Therefore, most of the population has continuous access to open waters and can participate in various fisheries, which were the major industry in Northern Norway. Normally, the households could supply its own need for fish from the nearby waters. More than half the grown male population made fishing their principal occupation. Most of them would participate in the annual fisheries to the south in Lofoten, to the north in Finnmark or outside the islands of Troms itself. In this connection, of course, much seasonal geographical mobility went on. This did usually not mean a permanent shift of the habitat, and I have therefore not included it in my concept of migration.

The combination of fishing and agriculture has long traditions along the western coast of Norway. Considerable parts of the people of Troms were peasants who owned or rented a farm, and a smaller group of cottagers can also be found. The inland area of southern Troms has little access to the sea, and here the farms were quite big. Farmers migrating from the inland of south-eastern Norway populated this district during the first part of the century. But along the coast the income from the fisheries allowed the farms to be divided between the inheritors. The special agricultural statistics show 51% increase in the number of farms in Troms from 1870 to 1900, while the national figure is 20%. Thus, the number of peasants increased from 4436 to 7027 according to the censuses of 1865 and 1900 respectively. The biggest increase took place in the recently colonized areas in the interior, reflecting the splitting up of fair-sized farms there. We can see that the in-migrating farmers did not stick to the right of succession to the unshared estate for the oldest son. They rather adopted the local custom of distributing the property between the children. During the same period the number of cottagers was quite stable around one thousand (and decreased relatively) while the number of mere fishermen increased from 1061 to 1733. These figures should probably be adjusted according to the fact that fishing was underestimated in the 1865 census. We may, on the other hand, ascertain the increasing importance of farming from the local administrators' reports.

In the second half of the nineteenth century a modern sector of mining, artisanry and commerce was developing. A copper mine was operated in Alta just to the north of Troms from 1827 with a branch in Kvænangen in Troms from 1840-75. The opening up and closing down of these plants meant heavy in- and out-migration from the parishes. Consequently, this

northernmost commune in the province had the lowest population growth of all during the period I study. The opposite was the case in Berg on the western coast of the largest island Senja, where a nickel plant employed up to 500 workers from 1872 to 1886. Commerce and the trades developed swiftly in the provincial capital of Tromsø, attracting a heavy influx of migrants also from Southern Norway, until the recession around 1880. From then on the village of Harstad in southern Troms grew faster, being recognized as the province's second town in 1903.

Combining peasant farming with local and remote fisheries, allowed all family members to participate in the breadwinning according to their abilities and customary division of labour. It has been said that the fishing peasant was a married couple consisting of a female peasant and a fisherman. Small boys were shepherds, the older ones helped their fathers with the fishing while the females had the barn and the animals as their special responsibility. And all joined in the seasonal work. The flexible use of the work force in the primary industries was the main reason why most people in Northern Norway postponed the practice of family limitation until the present century.¹ The growth in the number of children can be demonstrated both by the Hareven/Vinovski index and by the rising proportion of the population that lived in nuclear families. Since fishing and agriculture remained the principal economic basis, the families became an "expansion tank". This could act as an alternative to migration for the juvenile part of the population. The proportion of people who could marry did not change very much during the period, suggesting that the economy was able to provide jobs for the growing population. At least this was so until the turn of the century. But in this respect there were important differences between the communes.

The phrase "meeting-place of the three tribes" has been coined to describe the ethnic composition of the province. This is a reference to the mixed ethnic composition of the region with people of Sami, Norwegian and Finnish heritage. What areas were traditionally Sami is a matter of great controversy. There can, however, be no doubt that Norwegians during the nineteenth century took over large parts of Troms, formerly used by the Samis. Thus the Norwegians spread from the south towards the north and from the coast towards the inland. The Finnish immigration from Norrbotten (Sweden) and Österbotten (Finland) started in the eighteenth century, but gained real momentum from the 1830's onwards. In the 1865 and 1875 censuses some 13% of the population was Sami, while 5% to 7% were of Finnish stock. These figures decreased to 9% and 2% respectively in the 1900 census. At the same

¹ Sogner et al 1986, page 370f.

time the ethnically mixed population grew from 3% to 9%. Recent research confirms the censuses to render genetic ethnic heritage quite correctly, so these figures mirror the intermarriage of the ethnic groups. Mixed marriages between the Norwegian and the Sami group were relatively infrequent, while the Finns married both Sami and Norwegian partners, functioning as a catalyst in the ethnic melting pot. Here I should, however, warn against a general impression of ethnic harmony. Even if individual members of the three ethnic groups could be on good terms, there are numerous reports about conflicts each year, especially between the Sami nomads and Norwegian farmers. A general hostility between Norwegians and Finns can also be found, a factor which might to some extent explain both the disappearance of many Finns from the censuses and their relative absence from Tromsø.

Except in the town of Tromsø, Sami and Finnish people can be found in all communes. Thus the Sami population consisted by no means of reindeer herdsman only. (This group is under-represented in the censuses for Troms because they during the winter, when the census was taken, trekked to their pastures in Sweden and Finnmark.) A substantial proportion of the Sami people lived permanently along the coast, combining farming and fishing in the traditional way. (As did 42% of the Sami heads of households in 1875.) On the other hand, they were hardly present at all in the trades and in the tertiary sector. Geographically, the highest concentration of people of Sami and Finnish descent can be found towards the east and the north. In the commune of Lyngen the Norwegians were a minority of the population, the Sami constituting from $\frac{1}{2}$ to $\frac{1}{3}$ of the population, the Finns from 20% to 5% over time. Since these two groups intermarried freely, according to the 1900 census the ethnically mixed population numbered nearly $\frac{1}{2}$ of the people in that parish.

9.3 Historiography

The pioneering Norwegian research into historical migration was Ingrid Semmingsen's dissertations from 1941 and 1950 on all aspects of emigration from Norway to the US. Her great example was unfortunately not followed until the 1970's by investigations into other types of migration. Then the Kristiania and Ullensaker projects headed by Sivert Langholm produced several dissertations in the field of social history, combining the study of internal and external migration with other subjects like social mobility. A couple of articles were entirely devoted to migration studies (Langholm 1975 and 1980), but on the whole migration was not the researchers' main interest. We can contrast this with the situation in Sweden where Sune Åkerman's Uppsala group had migration as its focal point and produced several

treatises on migration, often combining insights into both internal migration and emigration (Tedebrand 1972; Norman 1974; Kronborg & Nilsson 1975; Eriksson & Rogers 1978). Also, the Norwegian studies concentrated more on rural-urban migration, whereas the Swedish ones also treat rural migration more fully. The abundance of migration studies in Sweden has been explained by their excellent source material.

Therefore, only a limited part of the literature has a direct bearing on my study of migration in the predominantly rural parts of Northern Norway. Two students' theses deal with the migration from Southern Norway to Troms Inland prior to my period (Granlund 1975; Dørrum 1960), while others have written about similar migration to other parts of Northern Norway (Hanssen 1979; Engen 1980; Gjerdåker 1981). Niemi (1972), Henninen (1972) and Haukedal (1980) all studied the intensive phase of Finnish migration to Finnmark (and Troms) taking place in the half-century from the 1840's onwards.

The report by Åkerman, Johansen, & Ostergren called "Long-distance migration in Scandinavia 1500-1900" (Madrid 1990) deals very little with migration along the western coast of the Scandinavian peninsula. Here a special topography and economic basis were bound to influence the patterns of geographical mobility. The lack of comprehensive work on internal migration in Norway also explains why no references are made to Norwegian research in Page Moch's book on European migration from 1992, while both Swedish and Danish projects are cited.

9.4 Source material

In nineteenth century Norway internal migration can be studied in the ministerial records and in the censuses. The sources are similar to the Danish ones, and we do not have the longitudinal catechismal church records they have in Sweden. From 1865 emigrants to destinations overseas were registered in special ledgers by the police. These are much more complete than the migrant records kept by the local priests from 1812 as part of the ministerial records. Migrants were supposed to contact the minister before leaving the parish to obtain a certificate. For this he would charge a fee, and this may be the main reason many people never fulfilled the obligation to register, or postponed it. Therefore, more than half the migrants were not entered in the lists, and this holds true both for the records of in- and out-migration. Several studies, including my own, show that the migrant records are biased with respect to social class, distance travelled (short distance migration is especially underestimated) and period studied (the quality gets worse towards the end of the century). In several instances the information about the destination, date of entry or exit, occupation etc

can be shown to be erroneous. These records, therefore, are very far from a reliable basis for the production of statistics about nineteenth century migration.

The marriage records usually give the birth place and address of bride and groom, and we can therefore use them to study one aspect of migration. This source would, however, only give a partial and probably a biased picture of migrant people, especially since it was customary for the bride to move to the husband's place. This leaves us with the censuses. Starting in 1801, these did not produce information on place of birth until 1865, the censuses from 1815 to 1855 being only statistical. There were nominal censuses for the whole country in 1865, 1875, 1891 and 1900. Out of these all except the 1891 census have been computerized for the province of Troms, and for many other parts of Norway. The censuses taken after 1907 may not be freely used according to laws regulating the collection of statistical information. The pre-1907 censuses have, on the other hand, been extensively used by many researchers for several decades. In spite of this, none has until now compiled a comprehensive overview of the history, merits and shortcomings of the Norwegian census.

I build my assessment of the censuses on the directions given by the Central Agency of Statistics, the remarks other researchers have made about their validity and the reliability of the census. In addition I compared census samples from Troms with other source material, especially the ministerial records. From this it is easy to highlight several instances of missing persons when comparing the census with alternative, contemporary sources. One can find a lot of incorrect information about age, birth place, the spelling and completeness of names, family relations, occupations and ethnic composition when comparing especially with the records of baptism. Computerization is a potential source of further errors.

All the same I can nail down that the quality of the census is superior to that of the migration records. In the latter source omissions are the rule, in the former they occur only exceptionally. For Troms I do not find the grave instances of missing lists for whole constituencies that archivists and researchers dealing with urban areas in Southern Norway have detected. My sampling tests show a few persons missing in the 1865 census, whereas in the next one I found no omissions. Most persons have the right age or year of birth as stated in the baptismal records, and most errors are within the one to two year range. Because of an austere instruction, the 1865 census takers gave only one occupation. In my district of multi occupational activities, this is a severe limitation that was fortunately rectified in later censuses. Detailed investigations also show that birth place and ethnic belonging was correctly stated for the overwhelming majority of Norwegian citizens.

As the general level of public enlightenment was improved through educational reforms during the second half of the nineteenth century, the censuses turned into valuable, complete and quite reliable instruments that give good snapshots of the Norwegian population. As far as migration is concerned, its major drawback is not its quality, but the fact that we have to use a cross-sectional material to study a phenomenon that ideally requires longitudinal sources.

9.5 Methodology

To study migration in a province with from 45000 to 75000 inhabitants, I had to develop a range of methods, techniques and computer programs. As already stated, in Norway there exist no straightforward and comprehensive lists of migrants or migratory steps for this period. Neither do we have many reports from the migrants themselves or contemporary observers on migration. Thus the patterns of migration must chiefly be reconstructed from the available censuses, and my results should always be interpreted with an eye to the methodology applied.

We can divide the methods applied into three groups. First I use the published statistics from the Central Statistical Bureau to compare the level of migration in Troms with other parts of Norway. Second I do a cross-sectional study of different groups of migrants by cross tabulating the variables found in the censuses. To be able to compare the communes and the variables over time, this must be based on a renewed, computerized treatment of the census returns. Thirdly, I do automatic record linkage on the census population for three communes in order to follow individual migrants and other residents in more than one source. The second and third group of methods then, constitute the main part of my thesis, and here I combine information about the population of Troms at the individual level.

9.5.1 Use of aggregated data

One series of statistical information was published shortly after each census was taken. Here one will find aggregates based on all the variables found in the censuses: Sex, age, civil status, family structure, occupation, birth place, ethnic affiliation, nationality, denomination and chronic illnesses. There were, however, few attempts to standardize the statistical entities and categories from one census to the next. It varies whether the results can be found for the parish, province or only country level. Also the parish boundaries kept changing while variables like family position and occupation were grouped in numerous ways. Thus, while

the general quality of the statistical publications was rising, it is almost impossible to compare the statistical results over time. Cross-sectional comparisons over time are only possible provided the geographical areas and statistical categories are consistent.

The other series of published statistics is called *Vital Statistics and Population Statistics* ("Folkemengdens bevegelse"). In the nineteenth century this was based on the reports from the local ministers to the Central Bureau of Statistics. It contains the number of births, still births, marriages, deaths and emigrants on the parish level on an annual or five year basis. Since the State Church had a virtual monopoly in religious matters, researchers consider these figures quite reliable, excepting the emigration figures that were counted from the migrant records and therefore are severely underestimated. The results based on the police's emigrant registers after 1865 were better, but these report last residence instead of birth place. That a continuous series of publications on Vital Statistics exists from 1855 on, makes the task of calculating net migration much more practicable.

The Norwegian Social Science Data Services have computerized the published figures described above on the parish level for all Norway and made the results available in their *Municipal Data Base*. The data base also contains census based information about population size and the number of inhabitants born in the parish of residence, other Norwegian parishes and abroad from 1865 onwards. From the data base I imported the figures into a spread sheet and aggregated them to results for the province level. In this manner the effect of the varying parish boundaries is neutralized, and the levels of net migration and in-migration from various types of parishes can be estimated.

9.5.2 Cross-sectional analysis

While I based the research described above on aggregated data sets for all the Norwegian provinces, the cross-sectional and longitudinal research that make up the main section of my thesis, is based on individual level data. These can in principle be aggregated to any level right up to the national, but in practice I chiefly describe the development of the population and the composition of the migrant groups on the level of the commune. Commune results can then easily be summarized for the whole province. The censuses divide Troms into 13 communes which can be further subdivided into 25 parishes. In 1875 there were 19 parishes, growing to 23 at the turn of the century. This mirrors a complex and changing system of ecclesiastic and administrative units, which will distort any asynchronous, statistical picture of migratory patterns. To create a consistent system of boundaries I took the 13 communes

used in 1865 as my starting point. Since I have census manuscripts on the individual level, I could transfer information about the population of selected farms between data files. In this way the boundaries used in the early 1870's, came into effect for the whole period. A further subdivision into parishes is not practicable, because the census returns do not consistently report the persons' birth places on that level.

As stated above, the Norwegian Historical Data Centre (NHD) has made the censuses from 1865, 1875 and 1900 machine readable for the whole province of Troms and for several other Norwegian districts. The aim of the registration is to mirror the original sources in as great detail as possible. Thus they stick to the original spelling of names, occupations etc, leaving the interpretation of the sources to the researcher using them. Only information that must obviously be wrong is corrected. Routines for proofreading and spot controls have been introduced, to avoid introducing additional errors into the material. Based on these full text files, each census undergoes a computerized encoding process. The NHD originally did the encoding, but I had to repeat and check the entire process, so that the codes for all censuses and communes in Troms follow the same standard. The occupations are coded both with respect to the dimension of hierarchical positions and the dimension of business sectors. Place of birth is given a code for province, and this is specified with codes for parishes.²

For each commune I first calculate the population increase and the net in- or out-migration for the three intervals between the censuses. Then I give a general description of the composition of the commune's population according to the census variables, comparing 1865, 1875 and 1900 results. Now let us move on to the study of migration. Here I divide the population into three "migratory groups". The first group is the *resident* part, those who are reported as having been born within the commune where they live. The second group is the *in-migrants*, people born in another commune. *Out-migrants* from the said commune make up the third group. This group is only partial, the definition being that they are found in the census for other communes in Troms. (Out-migrants to other provinces are treated more superficially in a separate paragraph.) Of course, the residents may have been migrants who have returned to their commune of origin, so with a true longitudinal data set the first group would have been smaller while the second and third would be larger. Although I cannot give

² Cf Thorvaldsen, 1995 II.

a full report on the extent of migration, by this methodology I can compile valuable statistics on the composition of the migratory groups.

The three migratory groups are cross-tabulated against information on sex, civil status, family status, occupation and ethnic composition. Also, the mean age for each group is computed. I have done this both for the 1865, 1875 and 1900 censuses, so that the composition of the in-migrant, out-migrant and resident groups can be compared at three different points in time. The occupations have been classified according to a coding scheme that distinguishes between farmers, cottagers / labourers and those employed in the trades and the tertiary businesses as a third group. These three groups are then subdivided according to whether they were also fishermen, with sole fishermen and "others" as the seventh and eighth group. Birth places can be grouped in several ways, for instance I use the categories "Commune of birth", "the rest of Troms", "the rest of Northern Norway" and "Southern Norway".

I cross tabulate some variables for more detailed study, for instance the region of birth against age, the commune of birth against sex, the commune of residence for out-migrants against sex. Out-migrants to other provinces are classified according to their sex and home province or region. These out-migrants can only be traced in computerized censuses. Therefore, the search has to be limited to the province of Finnmark, the northern part of Nordland, the capital Kristiania, the big town Bergen and some other parishes in Southern Norway. A special cross-table provides information on where the children staying with step-migrating parents in the census returns were born.

This cross-sectional analysis is carried out for each of the thirteen communes, resulting in a summary of the same variables for the whole province where I also pinpoint the main differences between the communes. In addition I attempt to distinguish between circular and effective migration.

9.5.3 Record linkage

The information extracted from the census in cross-sectional analysis can be added to by identifying the same persons in consecutive censuses. I do this in a modified type of longitudinal analysis that I call "bitudinal analysis", which is following people in two censuses at the time. The second census is in Målselv and Balsfjord supplemented with the burial registers from the period between the censuses. (The number of people that I find in more than two censuses is too small for a more ambitious record linkage project to pay off.) By analysing the linked files, I can assess the extent of migration internally in each commune

between the censuses and characterize the internal migrants. Also, it is possible to get some information on the relationship between geographical and social mobility, both intra- and intergenerational. In addition the extent to which out-migrants step-migrated or moved back home can be appraised.

Linking the population of several parishes manually is a too tedious and laborious process. Another reason for automating record linkage is that I want to be able to document exactly how this part of my research is done. My strategy is to link the 1865 to the 1875 and then the 1875 to the 1900 census. The unit of linkage is each of the three communes: Målselv in the south-east inland, Balsfjord around the central fjords and Karlsøy on the islands to the north-west. These communes had from approximately 2000 to 5000 inhabitants, but in addition the linkage programs take out-migrants from each commune to the rest of Troms into consideration.

I have chosen to develop the software on a PC with MS-DOS, because this is a flexible and powerful programming environment, well suited to the repetitive experimentation involved in developing software for record linkage. The programs are written in Turbo Pascal, with Borland's Database Toolbox for file management. With the detailed manipulation of the data involved, there is little work to save by using fourth generation data base software. I also use ready-made library routines, for example to compute the difference between text strings efficiently.

The machine readable censuses both in the full text and the encoded format are the basis for the automatic linkage. These numeric codes are also very useful in the process of linking, because they make it possible to use the information on family status and birth place in a more uniform way. The preparatory step in the linkage process is to combine the full text and the coded version for a commune into an indexed sequential (ISAM) file. In this file the persons are sequenced in the same way as in the original census, so that family members are kept together. In addition, the program can access each individual directly via the index.

This index is made up of the persons' sex and their first names. That is to say the standardized form of names. A special routine translates both first and last names according to 20 phonetic rules. In addition there is a list of exceptions that an onomatologist made when standardizing the names of 100 000 persons in the census of 1801 manually. This list has been condensed into 1500 names and can for speed reside in the computer's memory during execution. Each name is standardized in both a moderate and a radical way, the main difference being that the radical form keeps only the first syllable of the name and significant

parts of the ending. The intention behind this, is that the radical form will make it possible to link a person although his name was written in a very different way in two sources. The role of the moderate form is to be able to differentiate between people whose names are similar.

When ISAM files for each census have been generated, the record linkage program can be started. First the material must be pocketed so that the computer will not run out of memory during execution. In each group that is considered for linkage, I read in all persons who have the same sex and the initial of the radical form of the first name in common. Each record is read from the disk only once, and stays in memory while the group is being treated, a factor which speeds up the program significantly. The program will first try to identify the most certain links. This is done by finding those persons that are unique, as defined from a combination of the first name, the last name, the age and the birth place. If identical records of this type can be found in both files, they are linked and given a maximum score.

Records that did not meet the strict demands of step one, now goes through a match scoring routine. Each record in the sex/initial group from one census is paired with each record from the other census' group. Positive and negative scores are given as a consequence of similarities and differences in name forms, age and birth place. The scores are summed and stored in a matrix. The program then inspects the matrix to find the pairs of records that have the highest scores. When there are several candidates with the same score competing for a link, the program inspects the original form of the names more closely. If that does not settle the matter, a random match is made. Each time a match is made, the two records are marked with each others addresses in the ISAM files. If a record cannot reach a minimum score when matched to any record in the other file, I consider it unlinkable.

The program is also run with pocketing on sex and the first letter of the last name to find matches that could not be made because the first names had different initials. The last linkage step is to look for couples where the husband or the wife only has been linked. Then the program makes a new try, but with lowered limits for accepting the link. Each link is marked with the score in the ISAM files. In this way it is possible to give special treatment to pairs of records that got a low score.

After linkage coded data from the two censuses are combined into one sequential file so that they can be treated by a statistical package. Because the records are marked according to their linkage score, it is possible to work with the population in census number I, the population in census number II, or the subset of persons that could be found in both censuses.

This is the basis both for cross-sectional analysis of the population at the time of the two censuses and for studying the linked persons in the time between the censuses. One can also study how representative the linked sample is by comparing it with the total population in each census.

The linked part of the population does not make up an unbiased sample. The established and permanently resident people are clearly over-represented. There are too many farmers, married people, children and middle aged people and too few landless workers, unmarried and people in their twenties who get linked. I found this in all three communes where I performed record linkage, although with minor variations. This is due both to problems of identification and difficulties in linking migrating people.

9.6 Migration models

Migration research is often summarized in formal models. Günther Albrecht (1972) has reviewed many attempts to relate migration as cause and effect to other social phenomena. I limit myself to a summary of four migration models that researchers have developed and employed with historical migration research specifically in mind. The fundamental model that distinguishes between push and pull factors, should also be kept in mind. On this basis I can then ask whether my findings about migration in nineteenth century Troms are compatible with any of these.

Ellemers (1964) developed his model in an attempt to summarize Dutch research on emigration. He sees migration as a value added process, where several conditions must be fulfilled before the decision to migrate is taken. The basic condition is "structural conduciveness and *structural strain*", which is a disequilibrium between the potential migrants and their economic, social or cultural environment. The next element is that the emigrant must *experience* this strain to be part of his unsatisfactory conditions. The third element is what Ellemers calls a *migration offer* - both an available destination and information about it that is relevant to the prospective migrant. To this Ellemers adds a personality structure that is disposed in favour of migration and a social environment that is not hostile to migration. Finally there is the trigger effect - the singular event which makes the decision to migrate come off. We may interpret Ellemers' model as a sophisticated version of the push-pull model.

The geographer **Hägerstrand** (1947, 1953) based his migration research on a study of the ministerial records for a parish on the central Swedish plain during the 1827-1944 period.

He relates the amount of in- and out-migration to the number of people living in an area and the distance between the point of departure and the destination. Hägerstrand postulates the migration field of a population to mirror its combined interpersonal relations. This makes the extent of the migration field relatively constant over time, although other factors like the communication infrastructure might change. Chain migration, therefore, is a crucial element in Hägerstrand's model.

Clark (1972), in his study of preindustrial migration in three towns in Kent, attempts with his model to juxtapose the variables migration type, distance and social status. He distinguishes between two ideal types of movement: Betterment migration and subsistence migration. The first includes the geographical mobility of people in the more prosperous occupations, who move a couple of times over short distances because it is favourable to their careers. The second includes the poorer sections of society who out of necessity move more frequently and over longer distances. Thus they are mostly driven by push factors, while the more affluent do chain migration driven by pull factors.

Tilly (1977) takes the variables distance and extent of the social unit's break with the area of origin as his starting point. He then distinguishes between the migration types local, circular, chain and career. Local migration takes place within the migrants' familiar labour and marriage market. "Circular migration' takes a social unit to a destination through a set of arrangements which returns it to the origin after a well-defined interval."³ Thus, over time the circular movements tend to outweigh each other. Tilly's concept of chain migration may be confusing, since it is a combination of step migration with the migration via relatives that we normally call chain migration. Career migration as a rule takes place over longer distances and implies the most decisive breaks with the migrants' previous environment. As shown in the illustration on page 294 the types overlap and one type can over time evolve into another. On the individual level Tilly specifies a relationship between migration type, the cost of information about destinations and whether the migrant possesses special qualifications.

The four different models to some degree stress the same and to some degree different aspects of migration. Hägerstrand operates on the macro level. He is concerned with aggregated flows of migrants and where they travel, not so much with their individual qualities. Also, his model builds less on the push-pull factors than the other three. While the

³ Tilly, 1977, page 179.

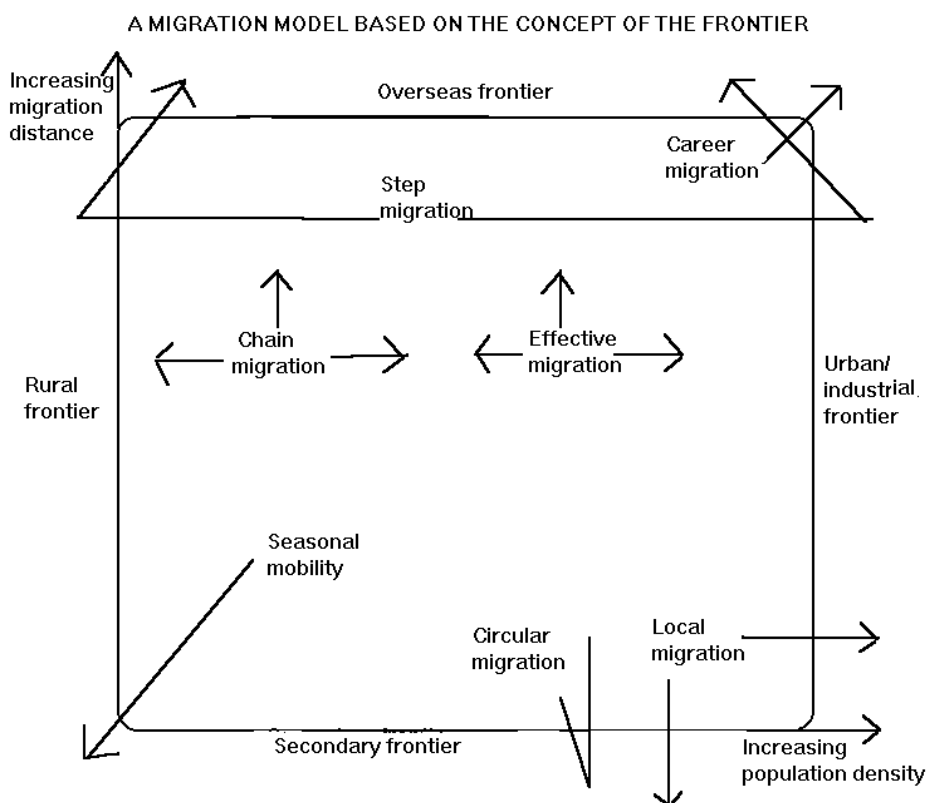
push factors are most fundamental in Ellemers' model, Tilly stresses the pull factors. Clark distinguishes between different types of migrants in this respect.

The issue of distance is important to all except Ellemers, whose model limits itself to treatment of emigration specifically. Here Hägerstrand was the pioneer with his theory about the constancy of the migration field and how it is related to the population's social network. His notion of chain migration is general, he does not distinguish between different groups who do and do not migrate to where they can find social relations. Such a distinction is, however, central to Clark who reserves his concept of chain migration for the better-off strata. In a way Tilly uses the same concepts, but has another view entirely when it comes to interpreting the model empirically. Tilly's better-off migrants (those with special occupational qualifications) do career migration on their own over long distances, while Clark's well-off people migrate over short distances. Maybe this is because they describe migration in societies after and before the industrial revolution respectively? I do not believe in the general model that is compatible with the vast amount of empirical migration research, whether on contemporary or historical societies. The migration models have been, and must be constructed to fit different empirical results.

For this reason I have developed a migration model based on Frederick Jackson Turner's concept of the frontier. Initially his concept denoted "... the hither edge of free land", giving newcomers access to tillable land and other natural resources. However his concept also implies the frontiers of commerce, urbanization and industrialization. Although mentioned by Turner, his purpose was not to explain migration, but rather the particular American mentality. The frontier was the background against which the spirit of independence and democracy should be seen.

As the figure illustrates, my model of migration in Troms involves four different frontiers: the rural, the urban / industrial, the frontier overseas and the secondary frontier. These are ordered along the vertical dimension of migration distance and the horizontal dimension of increasing population density. The rural or primary frontier implies Turner's original concept of free land which could be colonized, a resource not available in Troms after 1850. The urban frontier denotes the new positions in the secondary and tertiary sector, especially available in towns towards the end of the century. The frontier overseas

corresponds to the possibility to emigrate, especially to the US. The secondary frontier is a new concept denoting the situation that arises when all free land has been colonized. Still,

many new positions can be created, by splitting up fair-sized farms, cultivating marginal land etc. This happened to a great extent in the province of Troms in the aftermath of colonization because the colonizers had ample resources that could be distributed among their offspring.

In the second part of the nineteenth century the rural frontier was no longer in Troms, but rather in the northernmost province of Finnmark. This slowed down in-migration to the province, so that when the depression hit the urban sector around 1880, net in-migration to the province turned into net out-migration. This development was strengthened by the frontier overseas and by the urban-industrial frontier in other parts of Norway. Circular

migration across the secondary frontier became ever more important as sons and daughters waited for the family inheritance. Chain migration to the still existing rural frontier in Finnmark was important while similar permanent settlement of people from Troms in connection with the seasonal fisheries in Nordland was negligible. The possibilities associated with the rural frontier in Finnmark, the new urban/industrial frontier in Northern Norway and the secondary frontier in Troms must also be responsible for the fact that Troms sent relatively fewer emigrants overseas than any other Norwegian province. Thus emigration from this area never reached the critical mass necessary to trigger off the multiplier effect inherent in chain migration.

The frontiers attracted the diverse groups of migrants differently. Women were more often involved in circular migration across the secondary frontier and to the urban sector, while men more often migrated to the rural frontier and overseas. The secondary frontier saw more migration of older people while migrants across the other frontiers were predominantly young. To put it in categorical terms: people had a choice between the two main strategies of staying in the primary sector of fishing and farming or migrating to the urban / industrial sector. As to the ethnic sector, the frontiers seem to have been barriers rather than to promise opportunities. Sami people neither moved to town or overseas, whether this may be because of cultural barriers or optimal adaptation to their traditional environment. When the Finnish population was much reduced in size at the turn of the century, this may be because of growing ethnic anonymity, but also because of return migration when they did not find the rural frontier they were searching for in Troms.

9.7 Migration in Troms 1865-1900

The empirical findings summarized in the model above, will now be set out in greater detail. There are findings about the amount of migration, the origin, direction and destination of the migratory flows and the characteristics of the migrants and the resident part of the population. Some results are valid at the level of the province, others at the level of the commune, still others for certain subgroups within the population.

9.7.1 The level of the province

Initially I said that Troms had one of the highest population growth rates in Norway during this period. How does the province compare with other parts of Norway when it comes to the amount of migration that was going on? Since we have gross migration figures only for emigration overseas, nothing but statistics on net migration can be calculated for domestic

migration. There can, however, be no doubt that in terms of direct effects, the rapid growth was due more to the surplus of births over deaths than to in-migration. In fact, net in-migration to Troms only lasted until about 1880. Between the censuses of 1875 and 1900 net out-migration reduced the population size by 5000 persons, neutralizing the net in-migration of 1000 persons in the previous decade. In relative terms, the national out-migration of 5% was heavier than that of the northernmost provinces (1%-3%), partly explaining the high population growth in Northern Norway. On the other hand, also the birth surplus of 15% contributed, compared to the national average of 12%. If one takes the indirect effects of in-migration on fertility into consideration, however, there can be no doubt that migration was a crucial factor behind the high population growth in Northern Norway.

Emigration is an important part of this picture, Troms being the Norwegian province with the smallest relative number of emigrants (2% versus 6% for Norway). When it comes to the relative number of in-migrants in the communes, Troms matched the national level of 23% in 1865. In 1910, however, the national percentage had risen to 34, while Troms stayed at a virtually stable 24%. From my own treatment of the censuses I can see that the proportion of the people who had moved inside Troms only grew from 9% to 10% in the period 1865 to 1900. Simultaneously the proportion of in-migrants declined from 13% to 9%. Thus, reduced in-migration is an important explanation behind the net out-migration figures for Troms after 1875.

In 1910 only 1% of the population of Troms was born in South-east Norway. This surprises me, since I know that migration from this region to Troms was essential during the first six decades of the 19th century. Over time not only did in-migration decline in relative terms, also the in-migrants were to a greater degree recruited from Northern Norway. In 1865 44% of the in-migrants to the Troms communes were born in Southern Norway and abroad - at the turn of the century only 27%. The explanation behind this is both the widening of the basis for more regional recruitment through the growing population of Northern Norway and that South Norwegians more frequently migrated to the US instead.

The direction of the migration flows changed over time also in other ways. 25% of the out-migrants from the communes in Troms were found in Southern Norway or counted as emigrants in 1865. In 1900 this figure had more than doubled (54%). According to the parts of the 1865 and 1875 censuses that we have computerized, the number of migrants born in Troms who stayed in Finnmark, by far outnumbered those who had left for Nordland and

Southern Norway. In the 1900 census (1890 for Bergen) there were more migrants from Troms who had migrated to the south than who lived in Finnmark. Thus the flow of migration out of Troms did not only increase in size during the period I study, in addition its main orientation was shifted. New opportunities of employment in the construction sector in the province of Nordland were the main cause of this development. At the level of the province, Hägerstrand's theory of the constant migration fields does not fit very well, neither for in- nor for out-migration. It also strikes me that so few people from Troms settled in Lofoten, the area of the important cod fisheries that so many of them visited each year. Therefore, it seems that the migration area only partly overlaps with the area of the population's social network, which is the part that gives advantageous employment opportunities. I also found a rural-urban barrier in that people from Tromsø tended to settle in towns once they left the province. To some extent, this may be related to an urban social network, but a more important reason behind the barrier probably was the special skills needed in many urban occupations.

It is part of Tilly's model that circular migration over time often develops into chain migration. This is the probable mechanism behind the fact that so many migrants from Troms settled in Finnmark - many of them and their relations had participated in the annual fisheries. We do see, however, that this mechanism caused very little migration to Lofoten where the economic basis for new permanent residents was much weaker. Also chain migration of people with general skills to Finnmark was widespread, even if information about the opportunities there was common property. Social relations had an important role to play when migrants settled in a new place, not only as a channel for information.

9.7.2 Circular and effective in-migration

Also, the currents of migration inside the province must be characterised. In this connection it is important to distinguish between the concepts of circular and effective migration and to say something about the direction of the effective migration. Effective migration then, is migration that changes the distribution of the population in a region or between regions. It can also change the way the population is composed with respect to variables like sex, age etc. Circular migration, on the other hand, does not change the population structure significantly, because it is made up of short distance movements that tend to neutralize each other, for instance servants moving back and forth between two parishes.

The flows of migration between Troms and other parts of Norway and abroad described in the previous section, were mostly effective migration. It is more difficult with a historical material to distinguish between circular and effective migration inside the province. This is not a matter of distinguishing between the circular and the effective migrant, but between different types of migratory flows. One possibility is to operationalize the distinction according to commune type (countryside versus town), another to use distance criteria. The possibility to use migration in and out of Northern Norway as the dividing criterion, has also been considered. Then effective migration to Troms decreased from more than 40% to about one quarter of all in-migration to the communes. On the other hand, effective migration from the province increased from a quarter to more than half of all out-migration from the communes during the period 1865-1900.

9.7.2.1 Neighbouring versus non-neighbouring communes

We can refer to migration across more than one commune border as effective migration both in terms of greater effort of adaptation on part of the migrant and greater effect on the distribution of the population inside the province. According to this definition $\frac{1}{3}$ of the migrants in the 1865 census had performed effective migration, a figure that increased to 36% in 1875 and 37% in the 1900 census. This means that I can define as circular nearly $\frac{2}{3}$ of all migration that I have recorded in the censuses inside Troms, since it took place between neighbouring communes. I presume that this circular migration is more under-registered in the censuses than migration over longer distances, because it is easier to go back and forth when the distances are short. Therefore, it is probable that a very high percentage of the intra-province migration was not effective. If, however, I limit the analysis to migration registered in the censuses, and combine both figures for inter- and intra-province migration, effective in-migration to the communes was 70% in 1865, 72% in 1875 and 63% in the year 1900. This means that a majority of the migrants were not living close to their birthplaces. Due to the slowing down of in-migration to the commune, this majority was becoming smaller with time.

9.7.2.2 Town versus countryside

Even if the difference between town and countryside was in no way dramatic (Tromsø had a substantial group of fishermen), the occupational structure was different in a town. Consequently, most in-migrants had to face a new way of life compared to moving between

agricultural parishes. During the period, the new town of Harstad emerged in the southern part of Troms. This was, however, not singled out as an administrative unit until 1903. Towards the end of the century the lion's share of migration to this part of Troms went to the new town. Therefore, I have decided to treat the commune of Trondenes (which included Harstad) as a town in 1900, but not earlier. Migration in as well as out of the "towns" should be included, and then 23% of the migration inside Troms was effective in 1865, increasing to 33% in 1875 and 45% in 1900. The part of the in-migration to Troms that went to the towns, was not very different except in 1875, but effective out-migration from Troms made up a lower percentage. This last fact is mainly because so many out-migrants from the towns were step migrants who left the province after an urban period. However, urban settlements nearly doubled their relative importance as origins and destinations for migration during the period I study.

9.7.3 Step migration

Even if they are cross-sectional sources, the censuses can all the same give some glimpses of the step migration that was going on. This can be done in at least two ways, by using the birth place information of the children in each separate census and by bitudinal analysis of consecutive censuses. To operationalize the cross-sectional method, a special computer program scanned the censuses for the province and picked out families with children who were born neither in the family head's parish of birth nor his parish of residence. Each commune is only represented with one census, but I have picked the census where especially long distance in-migration is most heavily emphasized. Even so, I only capture a small fraction of all step migration in this manner, a large part of the migrants being young and childless.

This resulted in a cross-tabulation of the birth places for parents and children respectively from 455 families. Most step migrating parents (239) were born in Southern Norway, and about half of these had stayed in at least two Troms communes and one quarter in another parish in Southern Norway, smaller groups step migrating via Nordland or Finnmark. Eighty-two fathers were born abroad, and most of these came by other communes in Troms and Finnmark. Many of these left the mines in Alta and Kvænangen for jobs in the nickel plants. A group of almost equal size had their head of family born in Troms, and they baptized two thirds of their children in Troms. The smallest groups had step migrated from Nordland and Finnmark, most often via parishes in their province of birth.

In the linked data sets for the censuses 1865, 1875 and 1900 for Målselv, Balsfjord and Karlsøy I picked out all persons who lived outside their commune of origin in the first of the two censuses linked. Where did these migrants turn up in the next census? In the first period 55% and in the second period 60% stayed on in the same commune in the next census. 30% and 25% respectively had moved back to the commune of birth, while 15 percent had moved on to a third commune in both periods. The differences between the communes were not great in this respect. Even if the results are consistent in space and time, I should warn that they may not be valid for all migrants. The censuses do not record gross migration, and the linked subset of the population probably under-represents migrants.

Consequently, I have only mapped the tip of the iceberg as far as step migration is concerned. My finding that more than half of the out-migrants to other communes stayed there in the next census, may not have been representative. The amount of step migration that was going on was probably in line with Ravenstein's law of migration, which says that previous migration will increase the probability of consecutive movements. This result is valid both for the majority of step migrants who needed to divide their travel to Troms into laps, and for all those who could not immediately decide upon their final destination when they first got there.

9.7.4 Direction of intra province migration flows

At the beginning of the period, inter province migration was mainly directed from the south to the north, people from Southern Norway travelling to Troms and people in Troms leaving for Finnmark. As stated above this was to a large degree reversed before the turn of the century. The migrants from Southern Norway mainly settled in the southern part of Troms, while the out-migrants to Finnmark chiefly came from the northern part of the province. The Finns, in-migrating from abroad, followed this geographic logic and primarily settled in the north-eastern part. Migrants to the nickel plant in Berg came from all directions, but few came from other provinces in Troms. I have also attempted to trace the main treks of migration inside the province. (Here I can refer the reader to the maps of in- and out-migration for each commune.)

Most of the intra province migrants are born in the communes in the middle of Troms. This is of course because most of them took part in circular migration and that short distance migrants from the fringe parishes will tend to leave the province when migrating. Also, the size of the population naturally affected the number of out-migrants. The commune of

Balsfjord delivered many out-migrants due to its position near Tromsø and the lack of rich fisheries near to home. At the other end of the scale the commune of Trondenes reduced its relative number of out-migrants when the town of Harstad developed, since I define the trek there to be migration inside the commune.

Among the main destinations for intra province migration Tromsø held its leading position, followed by the surrounding commune of Tromsø Sund and the commune of Lenvik. These were populous communes in the centre of the province. Towards the end of the century, however, the southern commune of Trondenes passed Lenvik and equalled Tromsø Sund's position on this ranking list. Much of the migration in and out of the latter commune was probably step migration or suburban migration related to the up-turns and recessions in Tromsø's trade cycles. Therefore, the urban centres were the most important points of gravity even in a province with a non-urban economy based on the fisheries and agriculture. If I include the migration to the towns, there were more people moving towards the north than towards the south inside Troms, leaving intra commune migration aside. This was chiefly due to the urban factor. If migration between the rural communes only is considered, there is a tendency for migrants to move towards the communes with the richest and most stable fisheries on the western coast. Excepting the new migration towards Harstad, these currents of migration inside the province were relatively stable over time, complying with Hägerstrand's theory.

9.7.5 Intra commune migration

There is no way that migration that crosses no administrative border can be traced in a *cross-sectional* study based on census material. From one perspective we might define this migration as unimportant because of the small distances and the small cultural and social significance for the individual migrant. Another perspective suggests that the great amount of intra commune migration that probably went on might have been an important mechanism in the distribution of the work force and other resources.⁴ My estimate of migration inside the communes of Troms is based on record linkage between the 1865 and 1875 censuses, and a tentative definition of what may be the same farm community in two censuses. The proportion of the residents who had moved from one such local community to another varied from 39% in the inland commune Målselv to 47% around the fjords of Balsfjord to 59% on the Karlsøy islands. Thus not only was intra commune migration intensive, it also seems to

⁴ For an assessment of the amount of intra-parish migration, cf Thorvaldsen on Stockholm, 1995.

vary according to topography and economic basis. Fishing was most important out on the islands and farming in the interior, with Balsfjord an intermediate case.

9.7.6 In-migrants, out-migrants and the resident population

I have so far presented my results with respect to the dimension and direction of the migratory flows into, inside and out of Troms. Below I shall characterize the migrant and resident groups more fully. In what ways and to what extent can the different types of migrants be said to differ from the resident or non-moving part of the population? Here I primarily base my results on cross-sectional analysis of the three censuses, but I shall also use findings from the attempts at record linkage. A computer program divided the population of each commune into residents, in-migrants and out-migrants according to the definition above. (Cf page 321.)

9.7.6.1 Sex, age and civil status

At the level of the province, the out-migrants from a commune to the rest of the province will be identical to a subgroup of the in-migrants to other communes. At this level, therefore, I distinguish between residents, in-migrants to the province and internal migrants. The latter group makes up some 9% to 10% of the population in each census, while the proportion of in-migrants declined from 13% to 9% during the period studied. Among the in-migrants the men were in a small and decreasing majority throughout the period, whereas the women among the internal migrants formed a growing majority (56% to 59%). (They formed a clear majority also among the migrants inside the communes.) For the out-migrants from the province, however, the picture is more complicated. Here women dominated in 1865 and 1875, whereas men dominated in 1900. This was not because a higher proportion moved the long distance to Southern Norway during the last decades. Rather, most men went to Finnmark to partake in the rich fisheries, while Southern Norway attracted female servants. Thus Ravenstein's law that women only dominate the flows of short-distance migration does not seem to hold true. My conclusion is that the differences in the migration of the sexes to a great deal depended on sexual differences in the labour market.

As one would expect, the average age of the resident population was far below that of the migrants. This is due to the large and increasing proportion of children among those who still lived in their commune of birth. Their average age even went down from 23 to 22 years

during the period, while the in-migrants as a group grew older (38 versus 41 years) as the flow of in-migration to Troms slowed down. The average age of the internal migrants was quite stable (34 versus 35 years), reflecting that this kind of migration was still going strong with new groups of people, mainly in their twenties, moving from one commune to the other. It seems though, that the age composition of the three groups counterbalanced each other so that the average age of the total population only changed marginally. However, it is hardly possible to distinguish these effects in a satisfactory way with cross-sectional data only.

The effect of migration on the age distribution of the population can be adequately assessed provided one has information both on the empirical age distribution according to the census, the number of births and age group information on the dead between the censuses. Then a theoretical age distribution where the direct effect of migration is neutralized can be computed and compared with the empirical data.⁵ Due to lack of adequate information on mortality, I could only compute the theoretical distribution for the whole province and the communes of Tromsø, Målselv and Balsfjord. (I also attempted an approximation for Karlsøy.) At the level of the province the effect of migration on the age distribution was relatively small. Neither was there any significant difference in this respect between the sexes. There was, however, a decrease in the proportion of people aged 30-44 especially after 1890, again reflecting the exsiccation of the flows of in-migration at the time. At the level of the commune Tromsø had the expected rise in the age group 15-30 in the good years 1865-1875, whereas the recession and out-migration after that hit the age group 30-45; that is the same generation of people. The complement to the first of these trends can be found in Målselv and Balsfjord, who sent so many migrants to the town.

The age distribution of the population will of course influence the civil status variable. To remove some of this effect, I have left out those aged under 20 when computing the proportion of unmarried, married, widowed and divorced among the three groups under study for the three censuses. The number of divorced was all the time insignificant, while a little less than $\frac{1}{3}$ were unmarried, a little less than $\frac{2}{3}$ were married and a little less than 10% were widowed. The proportion of married was highest among the (in-)migrants, while the residents had the highest proportion of unmarried and the lowest proportion of widowed. To some extent these figures mirror the remaining age effect on civil status even for people 20 years

⁵ Eriksson and Rogers (1978, page 214ff).

and older. There was, however, also some effect from the moving that often took place in connection with marriage, especially for the women. This I prove with my linked data set, so the result is valid even for migrants moving only within the communes.

9.7.6.2 Social status and social mobility

The information on occupation in the censuses was encoded and classified following the rules found in the section on methodology above (page 322). The difference in type of trade and social status can then be studied in each census and the degree of social mobility estimated from the linked data sets. It is more difficult to use the 1865 census than the others in this connection, because it systematically under-reports the combined occupations like the fishermen/peasants. This analysis is based on data for the heads of families only.

Both in 1875 and 1900 a much higher percentage of the residents than of the migrants were fishermen/peasants. (About 40% for the residents, 10% for the in-migrants to Troms and 25% for the internal migrants.) Because so many in-migrants from Southern Norway became farmers, the proportion here is nearly 20% for both them and the residents, while the farmers among the internal movers only make up some 14%. They, on the other hand, had the highest proportion when it comes to only fishing, while the trades and the tertiary sector dominated among the in-migrants. This sector was only to a small degree taken up by the residents, while the proportion of both types of migrants in this sector increased significantly towards the end of the century. Also the proportion who were only fishermen decreased somewhat in all three groups.

The occupation as a fisherman could provide a decent income for an independent young man. For a breadwinning father, however, it was an insecure position, which reduced the family income since it was harder to put the hands of the wife and the children to work. Also fishing was a tough way of life when old age approached - the proportion of fishermen was correspondingly lower in the highest age groups. For these reasons it was very desirable for the young man to find other means of subsistence for his family than fishing only. In my opinion two strategies were the most likely during this period.

First he could try to become a farmer by inheriting, buying or finding a tenancy. Most tenant farms were, however, sold out early in this period. The Norwegian laws of allodium make buying a farm an insecure option as long as any inheritor is still alive. Therefore, inheritance comes out as the prime option, and we have seen that the peasants in Northern Norway had adopted the custom of splitting the farm among the children. This was, however, a custom, not an obligation on the part of the father and his oldest son. It is probable that the child who

moved away to other communes or even provinces, by doing that would risk his customary right to inherit his share of the land. Thus the importance of the fishing/farming sector in the economy of Northern Norway reduced the amount of migration substantially, both through the inheritance factor and its flexible capacity to employ any number of hands.

The second strategy was to find employment in the growing "modern" sector of the economy with the trades, small factories, plants, commerce and other services. When choosing this strategy, migration became a tempting alternative. For one thing most of these jobs were in the growing towns and small urban centres. And the possibility that a suitable position would turn up would, of course, increase if people took a wide geographical area into consideration. From this perspective it was only natural that many in-migrants, out-migrants and internal migrants in and from Troms are found in the said sector of the economy. As the in-migrants were qualified for so many of these jobs, there were consequently fewer openings in this sector for the natives and less incentive for them to migrate. A large proportion of the Finns were servants according to the 1865 and 1875 censuses. Their diminishing numbers towards the end of the century, therefore, were not due only to assimilation, but also to the precarious position of the servant group when the rapidly growing number of children took over their tasks.

How did these interconnections between geographical and social mobility show up in my data from record linkage where the same individuals could be followed in two censuses? Generally the farmers were clearly over-represented in the linked part of the population. Their resident stability is also the main reason why they are the group that most seldom changed their occupation. In addition there was a strong tendency for people from other social groups to become farmers in the next census. Most of the mobility seems to be upward social mobility. Few farmers can be found as fishers, workers or cottagers later, so biased selection due to record linkage procedures can hardly be the sole explanation.

As expected, the upward social mobility was strongest among those who stayed in their commune of birth. To recoin Clark's phrase, it seems fit to talk about betterment staying, analogous to Thernstrom's urban escalator. For the in-migrants to Målselv, Balsfjord and Karlsøy the tendency toward horizontal social mobility is easier to show, even if they too were more mobile upwards than downwards. Among the linked out-migrants many were found in Tromsø, and then often in the lower social strata at the bottom steps of the urban escalator. Problems of bias are especially serious here, but maybe a substantial number of the urban movers can be called subsistence life-cycle migrants? As expected, many female migrants to the urban areas became servants, and I doubt if these were attractive positions.

9.8 Conclusion

The amount of migration into Troms was reduced during the period 1865-1900, while internal migration seems to have stayed at the same level and out-migration from the province was increasing. There was a crisis in agriculture in the late 1860's and an urban trade crisis around 1880 that ended Troms' position as a frontier attracting mass in-migration from other parts of the Nordic countries. From now on the province exported more of its surplus population. When migration, and especially emigration, stayed at a small volume, it was because several barriers to migration were at work. One was the barrier of the peasant economy, where the combination of fishing and farming could absorb the growing population into the family production units. This is the opposite of the development on the Swedish plain, where the eviction of the Statare increased their propensity to migrate. (A similar explanation, based on the vigorous class of farmers, has been launched for the low emigration rates of France.⁶) Another barrier was that between countryside and town, where the crisis of 1880 incepted the reexportation of urban in-migrants to the countryside. A third barrier was ethnic, there was a tendency for the Sami group to stay within the areas they dominated, even when they migrated. A fourth barrier was social. The farmers and peasants mostly stayed, but some emigrated if they had the means and the social contacts in the US. These were mostly the inland farmers who did not fish and had too few relationships with the rest of the population to make them follow. The multiplier effect on emigration inherent in a contiguous social network (Sune Åkerman, 1978) only here and there showed its full potential in thinly populated, topographically divided and ethnically mixed Northern Norway.

There is much truth in the saying that people mostly migrate to conserve their old way of life. For the fishing peasants of Troms it was difficult to keep up this combination of trades if they moved to town. Agriculture was marginal on the coast of Finnmark, there was little room for new farms to the south and small chances to fish on the American prairie. In my view the ways the population of Troms migrated and the reasons why they stayed, were to a high degree related to the economy. Peasants tended to stay put, while people in the trades and the services tended to migrate. The social network only comes in as a secondary determinant, helping people decide exactly where to go.

⁶ Page Moch (1992, page 110f).